

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

AHMET CEVDET PAŞA

BİRİNCİ CİLT

ilgi kültür sanat

Yayın No: 43
Tarih: 08

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1 / Ahmet Cevdet Paşa

Genel Yayın Yönetmeni / Ahmet İzci
Yayın Kurulu / Doç. Dr. Mustafa Gencer
Doç.Dr. Dündar Alikılıç
Yrd.Doç. Dr. Abdüllatif Armağan
Gaye Yavuzcan
İrfan Bülbül
Editör / Uzm. Mustafa Güçlükol-Bilge Bozkurt
Transkripsiyon / A. Basad Kocaoğlu
İç Tasarım / Adem Şenel
Kapak / Yunus Karaaslan
Baskı - Cilt / Çalış Ofset
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sk.
No. 8 Topkapı-İstanbul Tel: 0212 482 11 04

5. Baskı / Ağustos 2011

İstanbul, Ağustos 2011

ISBN: 978-9944-978-48-4
T. C. Kültür Bakanlığı Sertifika No:14111

© İlgi Kültür Sanat Yayıncılık 2011

İlgi Kültür Sanat Yayıncılık
Çatalçeşme Sokak. No: 27/7
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 526 39 75
Belgegeçer: 0212 526 39 76
www.ilgiyayinevi.com
ilgiyayinevi@gmail.com

AHMET CEVDET PAŞA

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

I. CİLT

ilgi kültür sanat

İÇİNDEKİLER

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ 11
AHMET CEVDET PAŞA'NIN ÖN SÖZÜ 31

BİRİNCİ KISIM

Tarih Öğrenmenin Faydası 35
Devletlerin Safhaları ve Hükûmet Çeşitleri 37
Osmanlı Devleti'ne Kadar Kısa İslâm Devletleri Tarihi 39
Osmanlı Devleti'nin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi 42
Fazıl Ahmet Paşa'nın Ölümüne Kadar Olan Dönem 45
Damat İbrahim Paşa Devrine Kadar Geçen Olaylar 47
Ragıp Paşa Devrine Kadar Olan Olaylar 55
1774-1775 Yılına Kadar Olan Olaylar 58
1774-1775 Senesinden Sonraki Olayların Özeti 60
Kırım'ın Osmanlı Devleti ile Münasebetleri 60
Bu Tarih Kitabı Nasıl Yazıldı 63
Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Metni: 64
1774-1775 SENESİ OLAYLARI 71
I. Sultan Abdülhamid'in Şeyhülislâm Konağını Şereflendirmesi 73
Bazı Vezirliklerin Kaldırılması 73
Kırım İleri Gelenlerinin İstekleri 75
Müderris Osman Paşa'nın Öldürülmesi ve Bir Değerlendirme 77
Mehmet Tahir Molla'nın Vukuatı, Bazı Eşkıyanın Yok Edilmesi 79
Derviş Paşa'nın Sadrazam Olması 81
Rus Elçisinin Gelişi 82
Bazı Olaylar ve Doğumlar 83
1779-1780 SENESİNE KADAR CEREYAN EDEN OLAYLAR 85
Yapılan Bazı Düzenlemeler 87
Tayinler, Aziller, Ölümler ve Sürgünler 90
İran'a Sefer Açılması 94
Yılın Gelişen Bazı Olayları 95
Osmanlı - Hindistan Münasebetleri 100

Necid'de Vehhabîliğin Ortaya Çıkması 101
Yahudilerin Selanik veİzmir Gibi Yerlerde İskân Olunmaları 102
Kırım'da Gelişen Olaylar 102
Lehistan'ın Bağımsızlığı 103
Hristiyanlık hakkında kısa değerlendirme 103
Ermeniler ve Ermeni Meseleleri 105
Sadrazam Paşa'nın Azli 107
Kırım'ın Durumu 108
Rusya ile İlişkiler ve Donanmanın Karadeniz'e Çıkması 109
1779-1780 senesi olayları 113
Rusya ile Aynalıkavak Senedi'nin Tanzimi 115
Aynalıkavak Senedi'nin metni: 117
Avusturya'nın Prusya'yla barışı 118
Süveyş'te Ecnebî Gemileri 118
Yurt İçindeki Bazı Gelişmeler 119
Seyyit Mehmet Efendi'nin Sadarete Yükseltilmesi 119
1780 SENESİ OLAYLARI 123
Rus Ticaret Gemilerinin Boğazlardan Geçişlerinin Tanzimi 125
İngiltere-Fransa Savaşı, Tarafsız Devletlerin İttifakı ve
Osmanlı Devleti 126
Ermeni Patriğinin Azli 127
Donanma-yı Hümayunun Çıkışı ve Haremeyn Nizamı 128
Bu Senenin Diğer Bazı İç Olayları 129
Rusya'nın Eflak ve Boğdan'da
Konsolosluk Talebi ve Nemçe'yle İttifakı 130
1780-1781 SENESİ OLAYLARI 133
Şehzâde Sultan Mehmet'in Besmele Merasimi ve Vefatı 135
Sadrazam Seyyit Mehmet Paşa'nın Vefatı 135
Yeni Sadrazam ve Bazı Tayinler 136
Buhara, Kırım ve Rus Elçilerinin Gelmesi 137
Bazı olaylar, Yangınlar, Tayinler, Ölümler 138
İspanya ile Yapılan Antlaşma 142

İKİNCİ KISIM

1781-1782 SENESİNİN OLAYLARI 147
Rusların Kırım Emelleri ve Kırım'da Gelişen Olaylar 149
Rusya'nın Kırım Planı ve Nemçe ile Anlaşması 151

Rusya ile Kırım Görüşmeleri 153
Devlet-i Aliye'nin Tedbirleri ve Rus Tehditleri 155
Milletlerarası İlişkiler ve Devlet-i Aliye Üzerine Düşünceler 156
1782-1783 SENESİ OLAYLARI 161
Rusların Kırım'ı Haksız Olarak İstilâ Etmeleri ve
Beyanname Yayınlamaları 163
Devlet Borçlarının Bir An Önce Ödenmesi Hakkında Ferman 167
Fas Hâkiminden Gelen Elçi ve Elçinin Sorgulanması 168
Rusya ile Yapılan Ticaret Antlaşması 170
İngiltere'nin Kırım Meselesinde Aracılık Teklifi 172
Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu ve Bağımsızlığı 174
İran'daki Gelişmeler ve Rus -İran İlişkileri 176
1783 – 1784 – 1785/1786 SENELERİ OLAYLARI 179
Rusya, Prusya ve Nemçe'nin Birbirini Kovalayan İstekleri 181
Durum Değerlendirmesi 182
Osmanlı Devleti'nin İçler Acısı Durumu 184
Diğer Bazı Olaylar ve Düzenlemeler 186
Prusya Kralı'nın Ölümü 189

ÜÇÜNCÜ KISIM

Üçüncü Kısım Hakkında 193

BİRİNCİ BÖLÜM

Mısır'ın Tarihi ve Mısır'da Gelişen Olaylar 197
Cezzar Ahmet Paşa 201
Ali Bey ve Akıbeti 203
Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi 205
Lübnan'ın İdaresi ve Ahalisinin Durumu 206

İKİNCİ BÖLÜM

Hindistan ve Osmanlı ile İlişkileri 213
Hint Elçilerinin Gelişi 214
Haydar Ali ve Tipo Hanlar ve Hindistan'ın Durumu 217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kafkasya ve Bölümleri 221
Dağıstan Tarihi 222
Çerkez Kavimlerinin İnançları 224
Çerkezistan'la Devlet-i Aliye'nin Münasebetleri ve
Ferruh Ali Paşa 228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rumeli Olayları....235
İşkodra Olayları....235
Eflak ve Boğdan Olayları....236

BEŞİNCİ BÖLÜM

İslâm Dünyası ve Rus Politikaları....241
Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Fransuva'ya mektubu ...244
Vezir İbrahim Paşa'nın Divan-ı Âli'de Fransız elçisine
söylediği nutuk:....244

ALTINCI BÖLÜM

1786-1787 ve 1787-1788 SENELERİNİN OLAYLARI....255
Fransa'da İhtilal Fikirlerinin Doğması....257
Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın Durumu....257
Rusya ve Nemçe'ye Harp İlanı....258
Rusya'ya Harp Açılması Hakkında
Devlet-i Aliye'nin Beyannamesi:....262
Rusya'ya Karşı Sefer İçin Padişahın Yazısı:....262
Bazı Biyografiler ve Olaylar....265
Vasıf Efendi Sefaretnamesi....267

DÖRDÜNCÜ KISIM

1788-1789 SENESİ OLAYLARI....279
I. Abdülhamid'in Vefatına Kadar Geçen Olaylar....281
Donanmanın Karadeniz'e Çıkışı....283
Kırım Savaşı....285
Özi Kalesi'nin Düşmesi....288
Osmanlı Devleti'nin İdari ve malî Durumu....290
III. Selim'in Tahta Çıkışı....294
Ordunun Durumu ve padişahın Orduya Dair Görüşleri....295
Bazı Yeni Düzenlemeler....298
Mali İşler....301
Ordunun Durumu, Ruslarla Harp ve Bozgun....304
Bazı Düşünceler....307

BEŞİNCİ KISIM

1789-1790 SENESİNİN OLAYLARI....315
Şeyhülislâm Şerif Efendi....317

Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi.....317
Sadrazam Gazi Hasan Paşa.....318
Osmanlı - Prusya İttifakı.....319
Bazı Olaylar.....321
Memleketin malî Durumu.....322
Deniz Savaşları.....323
Ziştovi'de Nemçe'yle Barış Yapılması.....324
Osmanlı Ordusunun Durumu.....326
1790-1791 SENESİ OLAYLARI.....329
Osmanlı Ordusunun Geri Çekilmesi.....331
Rusçuklu Hasan Paşa'nın Katli.....332
Yusuf Paşa'nın Sadrazam Olması.....333
Hamidizâde'nin Azli ve.....334
Tevfik Efendi'nin Şeyhülislâm Oluşu.....334
1791-1792 SENESİ OLAYLARI.....337
Ordudaki Olaylar, Sipahilerin İsyanı.....339
Ratip Efendi'nin Viyana'ya Elçi Gönderilmesi.....342
Yaş Görüşmeleri ve Yapılan Antlaşma.....342
İstanbul Olayları.....344
Azmi Efendi'nin Prusya Sefaretnamesi.....345
Devlet adamlarının ve Şehirlerin durumları.....353
Menzilhanelerin Durumu.....354
Hazinenin Durumu.....354
Halkın ve Ordunun Durumu.....355
Harp Araçları.....355
Orduyu hümayunun İstanbul'a Dönüşü ve Kıyafet Nizamı.....356
Rusya ve Nemçe ile Yapılan Harplerin Bir Tahlili.....357
Tersane Nizamı.....358
Tımar ve Zeamet Kanununun Yenilenmesi.....359
Rüus İmtihanı.....359

ALTINCI KISIM

1792-1793 SENESİ OLAYLARI.....363
Islâhat Raporlarının Hazırlanması.....365
Islâhat Raporlarının Özetleri.....367
Nizam-ı Cedid Çalışmaları.....370
Levent Çiftliği Kanunu Özeti.....371

Sultan III. Selim'in Islahat Teşebbüsleri 372
Ticaretin Durumu 375
Lehistan'ın Paylaşılması 376
1793 SENESİ OLAYLARI 379
Elçilik ile İlgili Düzenlemeler 381
İstanbul'un zahire meselesi 382
Vehhabîliğin Ortaya Çıkışı 383
Yetim Mallarının Korunması Nizamnamesi 383
1794 SENESİ OLAYLARI 385
Durum Değerlendirmesi 387
Bu Senede Gelişen Bazı Olaylar 388
Londra Sefiri Yusuf Agâh Efendi Sefaretnamesi 390
Fransız İhtilâli 392
1795 SENESİ OLAYLARI 403
Avrupa'nın Durumu 405
Dubrovnik Vergilerinin Gelişi 406
Diğer Bazı Olaylar 406
1796 Senesi Olayları 411
Bazı Olaylar 413
Elçi tayinleri 413
Bazı Düzenlemeler 414
Bazı Ölümler 415
1797 SENESİ OLAYLARI 417
Elçilik Hukuku ve Osmanlı Devleti Elçileri 419
Paris elçisi Seyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi 420
Bu Sene Vuku Bulan Bazı Vefatlar 422
İç Olaylar 423
Dış Olaylar 424
Siyasete Dair Layiha 427
Fransa'nın iç Durumu 428
Malta Şövalyeleri 429
1798 SENESİ OLAYLARI 431
Rumeli Olayları 433
Hattat Yesari ve Şeyh Galip Efendi'nin vefatı 434
Napolyon'un Mısırı İşgali 435
Bonapart'ın İskenderiye Halkına Bildirisi 436

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Kendi ifadesine göre hicrî 1238 yılı hıdrellezinden kırk gün önce (13–14 Recep 1238/ 26–27 Mart 1823) Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Asıl adı Ahmed olup, Cevdet mahlasını İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi'den aldı (1843). Babası Lofça ileri gelenlerinden ve meclis azasından Hacı İsmail Ağa, annesi yine Lofçalı Topuzoğlu hanedanından Ayşe Sümbül Hanım'dır.

Küçük yaşta büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin teşviki ve desteğiyle Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça okuyarak öğrenim hayatına başlayan Ahmed, kısa zamanda İslâmî ilimlerle ilgili kitapları okuyacak derecede ilerleme gösterdi. Ardından kadı naibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hafız Mehmed Efendi'den çeşitli dersler aldı.

Öğrenimini daha da ileri seviyeye götürmek için 1839 yılı başlarında büyükbabası tarafından İstanbul'a gönderildi. Burada kısa sürede ilmî muhitlerde kendini gösterdi; devrin meşhur âlimleri Hafız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivî Hoca Şâkir Efendi'nin derslerine devam etti. Ayrıca Miralay Nuri Bey ve Müneccimbaşı Osman Sabit Efendi'den hesap, cebir, hendese gibi dersler gördü.

Ders vermek üzere bazı hocalardan icazet aldı. Bu arada ilmî ve edebî cemiyetlere de girdi; devam ettiği İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Mesnevî okuyarak Farsça bilgisini derinleştirdi ve

kendisine Mesnevîhanlık icazeti verildi. Ayrıca Süleyman Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına devam edip, ondan Şevket ve örfî divanlarını okudu; bir yandan da devrin tanınmış mutasavvıflarından Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerine katıldı.

Bu muhitlerde tasavvuf ve edebiyatın belli başlı eserlerini okuyarak bilgisini ve kültürünü ilerletti; şiir ve edebiyat alanındaki eksikliklerini tamamladı. Aynı yıllarda Sâmî ve Nef'î'yi taklit ederek şiire, Veysî ve Okçuzâde'yi örnek alarak inşâya heves etti. Bu hevesle Reşit Paşa ve kapı yoldaşlarının şiirlerine tahmisler ve nazireler söyledi. Fuad Paşa ile ortak gazeller yazdı ve Reşit Paşa'ya bazı kasideler sundu.

Kendi ifadesine göre okuyup yazabilecek seviyede Arapça ve Farsça, anlayabilecek ölçüde Fransızca ve Bulgarca biliyordu. Ahmed Cevdet'in büyük bir ilim ve fikir adamı olarak yetişmesinde özel gayretlerinin önemli ölçüde tesiri olmuştur. Nitekim öğrenimi sırasında tatil zamanlarında bile sürekli kitap okuduğunu, sadece bayram günlerinde tatil yaptığını bizzat kendisi söylemektedir.

Öğrenim hayatından sonra devlet hizmetine, Ocak 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığı ile başladı. 29 Haziran 1845 tarihinde İstanbul müderrisliği ruûsunu aldı. 1848'de Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın bir talimatını bildirmek üzere Bükreş'te bulunan Keçecizâde Fuad Efendi'nin (Paşa) yanına gönderildi. 10 Nisan 1849'da "hareket-i hâriç" rütbesini aldı. 14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umûmiye azâlığı ve dârülmuallimîn müdürlüğüne tayin edildi.

Bu arada İstanbul'a dönen Fuad Efendi ile birlikte Bursa'ya gitti ve orada kaldığı kısa süre içinde onunla birlikte *Kav id-i Osmaniye*'yi yazdı ve Şirket-i Hayriye'nin kuruluş nizamnamesini hazırladı. İstanbul'a döndükten sonra 1851'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi. Yeniden kaleme aldığı Kavâid-i Osmaniye'yi encümenin ilk eseri olarak Abdülmecid'e sundu.

Ekim 1853 tarihli bir mazbata ile 1774–1826 devresi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirildi. 1854'te yazmaya başladığı

tarihinin ilk üç cildini tamamladı ve padişaha takdim etti. Bunun üzerine kendisine "mûsıle-i Süleymaniye" derecesi verildi. Şubat 1855'te vak'anüvis tayin edildi. Bu görevi sırasında bir yandan tarihinin devamını yazarken bir yandan da geleneğe uyarak zamanın siyasî olaylarını anlatan Tezâkir-i Cevdet'i kaleme aldı. Vak'anüvislik görevini 1865 yılına kadar yürüttü.

Devlet kademelerindeki bu yükselmenin yanı sıra ilmiye mesleğinde de ilerleyerek 9 Ocak 1856'da mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına getirildi; aynı yılın 9 Aralığında Mekke-i Mükerreme kadılığı, 21 Ocak 1861'de de İstanbul kadılığı payelerini aldı. 18 Mayıs 1861 tarihinde Rumeli teftişine çıkan, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya refakat ettikten kısa bir süre sonra İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak üzere "memûriyet-i fevkalâde" ile görevlendirildi. İki ayda bu vazifesini başarıyla tamamladı.

1863'te Bosna eyaletini teftiş göreviyle ilgili hazırlıklarını yaparken 24 Haziran 1863 tarihinde Anadolu kazaskerliği payesine ulaştı. Bir buçuk yıl içinde Bosna'da gerekli ıslahatı gerçekleştirip masrafı bölge halkı tarafından karşılanmak üzere iki alay asker tanzimine de muvaffak oldu. Bu başarıları dolayısıyla o zamana kadar hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan ikinci rütbeden "Nişan-ı Osmanî" ile mükâfatlandırıldı.

Haziran 1864'te Kozan tarafına gönderildi. Derviş Paşa ile birlikte Fırka-i Islahiye'yi oluşturup Cebelibereket, Çukurova ve Kozan dağlarını dolaştı, altı ay içinde gerekli ıslahatı yaptı. Ancak onun bu başarıları kendisini çekemeyenlerin harekete geçmesine yol açtı; hatta şeyhülislâmlığa getirilecekken ilmiye sınıfından mülkiyeye nakline karar çıkarıldı ve 13 Ocak 1866'da kazaskerlik payesi vezarete çevrildi. "Efendi"likten alınıp "paşalığa" geçirilmesine gücendiği anlaşılmaktadır. Nitekim memurların hâl tercümelerinin kaydedildiği Sicill-i Ahlâk'ta kendisine yapılan bu haksızlık karşısında duyduğu üzüntüyü ifade eder.

Ahmed Cevdet Paşa bundan sonra Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinin birleştirilmesiyle oluşturulan Ha-

lep Valiliği'ne tayin edildi; iki yıl süren bu görevi sırasında yeni valiliğin teşkilâtlanmasını gerçekleştirdi. 1868'de kendisine, Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-i Adliye'nin ikiye ayrılmasıyla teşkil edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başkanlığı verildi. Adliye nâzırı oldu ve bu dönemde nizamî mahkemeler teşkilâtını kurarak bununla ilgili kanun ve nizamnameleri hazırladı.

Cevdet Paşa'ya şöhret kazandıran gelişmelerden biri de kendisi tarafından ortaya atılan, Hanefî fıkhına dayalı bir kanun kitabının hazırlanması gerektiği düşüncesidir. Nitekim bu düşüncesi kabul edilerek Bâb-ı Âli'de teşkil edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin reisliğine getirildi. Devrin önde gelen fıkıh âlimlerinin de yer aldığı bu cemiyet, *Mecelle*'nin ilk dört kitabını yayımlamaya muvaffak oldu. Beşinci kitabın hazırlığı biterken Cevdet Paşa reislikten azledilerek Bursa Valiliği'ne tayin edildiyse de birkaç gün sonra bu görevinden de alındı (1870).

Bu arada cemiyet başkanlığına Gerdankıran Ömer Efendi getirildi, Mecelle-i Ahkâm-i Adliye Cemiyeti de Bâb-ı Meşihat'a nakledildi. Ancak cemiyetin *"Kit b□'l-Vedia"* adıyla çıkardığı altıncı kitabın büyük tenkitlere uğraması üzerine 24 Ağustos 1871'de Cevdet Paşa'ya yeniden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ile Şûra-yi Devlet Tanzimat Dairesi başkanlıkları verildi. Mecellenin sekizinci kitabı hazırlandığı sırada Maraş Valiliği'ne tayin edildiyse de on sekiz gün sonra bu defa Divan-i Ahkâm-ı Adliye üyeliği ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanlığına tayin edilerek tekrar İstanbul'a alındı (6 Ağustos 1872).

Kısa bir süre sonra Şurâ-yi Devlet üyesi, ardından da Evkaf Nazırı oldu (1873). Aynı yılın ortalarına doğru Maarif Nazırlığı'na getirildi. Nazırlığı zamanında ilkokullardan yüksek okullara kadar her seviyede ders programları yapıldı, yeni bir elifba cüzü hazırlanarak bastırıldı. Nuruosmaniye Camii avlusunda modern usullere göre "ibtidâiye" adıyla bir ilkokul açıldı. Dârülmuallimîn teşkilâtı sıbyan, Rüştiye ve idâdî olmak üzere üç dereceye ayrılarak yeniden düzenlendi. Kendisi de *Kav id-i Türkiye, Mi'yâr-ı Sedâd* ve *Âdâb-ı Sedâd* adını taşıyan üç okul

kitabı yazdı. *Kısas-ı Enbiyâ* adlı eserinin üç cüzünü de bu arada tamamlayarak bastırdı.

1874'te Şurâ-yı Devlet başkan vekilliğine getirilen Cevdet Paşa, *Mecelle*'nin on ikinci kitabını da hazırlatmıştı. 2 Kasım 1874 tarihinde Yanya Valiliği'ne, 1875'te de önce Maarif Nazırlığı ve kısa bir süre sonra da Adliye Nazırlığı'na getirildi. Bu sonuncu görevi sırasında Ticaret Nezareti bünyesindeki ticaret mahkemelerini Adliye Nezareti'ne bağladı.

Bu arada Bulgaristan'da görülen isyan belirtileri üzerine 1876'da Rumeli teftişiyle görevlendirildi. Edirne ve Filibe yoluyla Sofya'ya gitti; döndüğünde nazırlıktan azledilip Suriye Valiliği'ne tayin edildiyse de daha Suriye'ye varıp görevine başlamadan üçüncü defa Maarif Nazırlığı'na getirildi. Bir müddet sonra yeniden Adliye Nazırlığı'na tayin edildi. Bu sırada on altıncı kitabını da bastırarak *Mecelle*'yi tamamladı.

İbrahim Edhem Paşa sadrazam olunca 1877 yılında Dahiliye Nazırlığı'na getirildi. Nazırlığı sırasında mülkiye memurlarının hâl tercümelerinin kaydedildiği *Sicill-i Ahval Defteri*'ni tanzim ettirdi. Aynı yıl içinde Evkaf Nazırlığı'na naklen tayin edildi. 1878'de Suriye valisi olarak Şam'a gitti. Bu arada Kozan'da Kozanoğlu Ahmed Paşa tarafından çıkarılan isyanı bastırmakla görevlendirildi. Ancak isyanın bastırılması sırasında Şam Valiliği'ne Midhat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kaldı ve görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Yolda Ticaret Nazırlığı'na tayin edildiği haberini aldı.

Haziran 1879'da Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadaretten istifası üzerine on gün müddetle sadrazamlığı vekaleten yürüttü ve Meclis-i Mahsus-i Vükelâ'ya başkanlık yaptı. Sait Paşa başvekil olunca tekrar Adliye Nazırlığı'na getirildi. Bu defaki Adliye Nazırlığı sırasında 26 Haziran 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'ta usul-i muhâkeme-i hukukıye, belagat-ı Osmaniye ve talim-i hitabet derslerini verdi.

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil olması üzerine 30 Kasım 1882'de Adliye Nazırlığı'ndan ayrıldı ve üç buçuk yıl resmî gö-

revlerden uzak kaldı. Bu sırada tarihini tamamladı, *Kav id-i Osmaniye*'nin eksiklerini ikmal etti.

Cevdet Paşa son olarak Server Paşa'nın vefatı üzerine 11 Haziran 1886 tarihinde beşinci defa Adliye Nazırlığı'na getirildi. Ancak Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldı. 10 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid onu Meclis-i Âlî'ye tayin etti.

Cevdet Paşa bundan sonraki hayatını ilmî çalışmalarına ve çocuklarına ayırdı. Kısa bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etti ve Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresine defnedildi.

•••

Tanzimat devrinin önde gelen şahsiyetlerinden olan Cevdet Paşa, son asır Türk-İslâm ilim âleminin mümtaz simalarından biridir. Ahmed Cevdet büyük bir devlet adamı olduğu kadar aynı zamanda tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve sosyologdur. Henüz genç bir medrese talebesiyken olağan üstü zekâsı, çalışkanlığı, bilgisi ve isabetli tahlilleriyle hocalarının dikkatini çekmiş, zaman zaman hocalarıyla ilmî meselelerde tartışmalara girmiştir. Genç yaşta İslâmî ilimlerle birlikte Arapça ve Farsçayı çok iyi bir şekilde öğrendi; Emin Efendi adlı bir kişiden Fransızca dersleri de aldı.

Cevdet Paşa, medeniyeti cemiyet hayatının gereği kabul etmekteydi. Ona göre insan doğuştan medeniyete yatkındır. İnsanoğlunun medenî hayata geçiş sürecinde toplumlar arasında bazı basamak farkları doğmuştur. Böylece medeniyet, toplumların göçebelik ve yerleşik durumundan sonra üçüncü ve son merhalesini oluşturur. Bu merhaleye ulaşmanın temel şartı insanların kemale erdirilmesidir ki bu da ancak eğitim ve öğretimle mümkündür. Cevdet Paşa bu hususta çalışmalarını başlıca üç noktada yoğunlaştırmıştır:

a) Yeni eğitim ve kültür kurumlarının açılması,

b) Her derecedeki okullar için yeni ders kitaplarının hazırlanması ve yayın faaliyetlerinin arttırılması,

c) Türkçenin bilim dili hâline getirilmesi.

Cevdet Paşa nazırlıkları döneminde bu konularda önemli kararlar almış ve üstün başarılar elde etmiştir. Nitekim Encümen-i Dâniş'in teşkilinde büyük katkılarda bulunmuş, dârülmuallimîn yönetmeliği onun müdürlüğü zamanında düzenlenmiş ve 1872'de İstanbul'da ilk idâdî de onun Maarif Nazırlığı sırasında açılmıştır.

On iki ciltlik *Tarih-i Cevdet*'i devrine göre sade bir dille yazmış olması, onun dilde sadeliğe verdiği önemin bir sonucudur. Ayrıca okullarda okutulmak üzere modern metotlara göre Türkçe ders kitapları hazırlamıştır. Öte yandan Türkçenin ilim dili olamayacağını iddia edenlere bir cevap olmak üzere *Takv m□'l-Edvâr* adını verdiği risalesini bastırarak herkese Türk diliyle de güzel eserler yazılabileceğini göstermiştir.

Cevdet Paşa, Osmanlı kurum ve kuruluşlarına yeniden şekil verilmesi konusundaki farklı fikirlerin hız kazandığı bir dönemde, gelenekçi Türk-İslâm Doğu kültürü ile yenilikçi Batı arasında senteze varmaya çalışmış bir şahsiyettir. Osmanlı müesseselerinin İslâmî esaslara dayandığını dikkate alarak Batı devletleriyle Osmanlı Devleti'nin farklı din ve medeniyetlerden doğduğunu, bu sebeple de her yönden Batılılaşmanın hem yanlış hem de imkânsız olduğunu düşünmüş; sonuç olarak Batı taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak bütün icraatında Osmanlıyı ve İslâmı savunmakla birlikte metotta yenilikçiliği benimsemiş, Batı'nın pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ederek bu alanlarla ilgili Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında ıslahını savunmuştur.

Avrupa kanunlarının ve kurumlarının olduğu gibi alınmasına karşı çıkan Cevdet Paşa, İslâmî geleneklerin korunması gerektiğini söylemiş ve bir kısım devlet ileri gelenlerinin Fransız kanunlarının tercüme edilip alınması yönündeki görüşlerine karşı çıkarak *Mecelle*'nin hazırlanmasında en önemli rolü oynamıştır.

Cevdet Paşa'ya göre İslâm dini, herkese hak ettiği hürriyeti verdiği için, İslâm dünyasında Batı'daki gibi bir hürriyet mü-

cadelesi vuku bulmamış, buna karşılık adaletin tesisi gayretleri ön plana geçmiştir. Cevdet Paşa, devletin ve hükûmetin ancak İslâmî esaslara uymakla fitne, fesat ve zulmü önleyebileceğini düşünmektedir. Aynı sebeple gayri Müslimlere de "şer'-i şerife uygun" muamele edilmesini istemiştir. İslâm'daki bu eşitlik-adalet uyumundan dolayı Avrupa'daki sınıf çatışmaları, feodalite, sömürü ve zulüm Osmanlı toplumunda görülmemiştir.

Cevdet Paşa'nın millet anlayışı ise İslâm geleneğine uygun olarak Müslüman milletlerin siyasî birlik ve bütünlüğünü temsil eden Osmanlılık temeline dayanmaktadır. "Milliyet" karşılığı olarak "kavmiyet"i kullanır ve bunun Fransız İhtilalı'ndan sonra bulaşıcı bir hastalık gibi Avrupa'da yayıldığını söyler. Vatan fikri konusunda da muhafazakârdır. Vatan mefhumunun Müslüman halk arasında Avrupa'da olduğu gibi rağbet bulamayacağını, bunun yerine dinin daha tesirli olacağını savunur.

Ona göre Osmanlı'nın asıl büyüklüğü hilafet ve saltanatın birleştirilmesinden doğmuştur. Devleti devlet yapan esas unsur İslâmiyet'tir. Cevdet Paşa, meşrutiyet idaresine de karşı çıkar. Nitekim I. Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sırasında Sultan Abdülhamid'in siyasetini desteklemiş ve Adliye nâzırı sıfatıyla Midhat Paşa'nın Yıldız Mahkemesi'ndeki yargılanmasında önemli rol oynamıştır.

Cevdet Paşa, iktisadî hayatta liberalizmi benimsemekle birlikte, devletin kalkınması için kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savunmuş, iş hayatında Müslümanların da anonim şirketler kurmasını teklif etmiştir.

Cevdet Paşa, pek çok vasfı yanında özellikle tarihe dair eserleriyle klasik Osmanlı tarihçiliğine yeni bir bakış açısı getirmiş; tarihçilik, tarih felsefesi ve metodolojisi bakımından da eski vak'anüvis tarihlerinden farklı yeni bir anlayışın yolunu açmıştır. Osmanlı tarihçiliğinin klasik geleneğine şeklen bağlı görünmek ve İslâm tarihçiliğinin "ilmî tarihçilik" ekolünü takip etmekle birlikte, bunun belagata önem veren İran tarzı edebî tarihçilikle ahenkli bir terkibini gerçekleştirmiştir. Böylece bir bakıma Kâtib

Çelebi ve Müneccimbaşı gibi aynı terkibi yapmış olan tarihçi neslin son temsilcisi olmuş, eski ile yeni tarihçilik anlayışı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Cevdet Paşa tarih felsefesi ve metodolojisinde geniş ölçüde, bir kısmının tercümesini yaptığı İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinin tesirinde kalmıştır. Talebesi Selim Sabit'e, fikrî dünyasının gelişmesinde Michelet, Taine, İbni Haldun, Alman tarihçisi Hammer, İngiliz tarihçisi Buckle ve Macaulay, Fransız âlimi Montesqueu'nun etkisi olduğunu belirtmiştir.

Cevdet Paşa'nın Batılı müelliflerden ne ölçüde faydalandığı tartışmalı ise de İbni Haldun'un görüşlerinin onun tarihçilik anlayışında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Nitekim İbn Haldun'un asabiyet prensibini Osmanlı Devleti'ne uygulayarak bu devleti *"Türklüğe mahsus olan sıfât-ı sâbite-i memdûha ile şecaat ve diyanet-i Arabiyeyi cem' etmiş bir cem'iyet-i cemîle"* şeklinde tanımlar.

Cevdet Paşa, İbni Haldun'un "beş tavır" nazariyesini Kâtib Çelebi, Müneccimbaşı, Naîmâ gibi Osmanlı tarihçilerine benzer bir anlayışla nakletmiş ve her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş safhalarından geçeceğini, ancak beşinci tavrın tıpkı diğer Osmanlı tarihçilerinin söylediği gibi değiştirilebileceğini belirtmiştir. Böylece tarihte mutlak bir determinizme inanmamakla İbni Haldun'dan ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin gerilemesini, yükseliş döneminde sınırların fazla genişlemiş olmasına bağlamış, tıpkı Naîmâ gibi, uzağı gören devlet adamları sayesinde devletin ömrünün uzatılabileceği, hatta yeniden canlandırılabileceği fikrini benimsemiş, "değişmez muayyeniyet" yerine "iradeci" görüşe taraftar olmuştur.

Cevdet Paşa tarihini yazarken kaynak eserleri ve diğer tarih malzemelerini topladıktan sonra bunları titizlikle değerlendirmiş, yeri geldikçe eski tarihleri ve tarihçileri ciddî şekilde tenkit etmiştir. Mesela tarihçi Edîb'i hükümlerinde sübjektif davranmak ve ölçüsüz tahminlerde bulunmakla, Enverî ve Âsım Efendi'yi

yeteri kadar ilmî titizlik göstermemek ve çelişkili bilgiler vermekle suçlamış, Şânîzâde'nin taraflı davrandığına ve doğru olmayan nakiller yaptığına işaret etmiştir.

Kaynak seçimi ve bunları kullanmadaki titizliği yanında, olayların sadece cereyan şekillerini aktarmakla yetinmeyip, aralarındaki sebep-sonuç bağlarını ortaya koyarak anlatmaya çalışmıştır. Özellikle kurumların bozuluş sebeplerine önem verip, bu bozulmanın tahliline girişmiştir. Böylece müessese tarihine dair ilk denemeyi gerçekleştirdiği gibi, olayların meydana gelişinde farklı bir yaklaşımı yakalamaya çalışmıştır.

Tarihin her şeyden önce bir merak konusu olduğunu belirten Cevdet Paşa, tarihi mütalaa etmenin faydasının bir olayın şu tarihte şöyle olduğunu bilmekten ibaret olmadığını belirtir. Ona göre tarih, büyük ve önemli olayların meydana geldiği gibi, güçlü bir muhakeme ile ifade edilmesinden ibarettir.

Bu ise eğitim ve telkin bakımından önem kazanmaktadır. Ancak küçük olaylar ve önemsiz gibi görünen faktörler de mutlaka hesaba katılmalıdır. Çünkü olayların sebebini araştırmada bunlar da etkili olabilir ve bu husus, tarih ilminin asıl görevidir. Bütün olaylar birbirini takip eden gelişmelerin birer sonucudur. Ayrıca tarih, devletin nizamının korunması için de önemlidir. Hatta Cevdet Paşa bazı ulemanın, geçmişteki usullerin yeni döneme uygulanması açısından da tarihin öğrenilmesi gereken bir ilim olduğu fikrine katılır.

Cevdet Paşa'nın öncü rollerinden birini de Avrupa tarihine ait değerlendirmeler teşkil eder. Osmanlı tarihi çerçevesinde Avrupa'nın iyi tanınması ve hadiseler üzerinde Batı'daki gelişmelerin etkileri onun için önem kazanır. Avrupa'daki olayları ve kurumları sağlam bir şekilde kavradığı, bunları ifade berraklığı ile nakletmesinden de anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çözülüşünü XVII. yüzyıldan başlatan Cevdet Paşa, Tanzimat devri ideolojisiyle uyum içindedir ve devletin restorasyona değil reforma ihtiyaç duyduğu fikrinde olan kesimin görüşlerini benimsemiştir. Bu bakımdan Doğu-Batı mu-

kayesesi, medeniyet tarihçiliği yapan Cevdet Paşa için önemlidir. Hatta tarihî çağlar bile onu ilgilendirmiş, Avrupa'nın zamanlama ölçülerinin İslâm tarihine uymayacağını belirterek bunun Doğu için İslâm öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılması gerektiğini, İslâm dininin ve hukukunun tarihi kendi şartlarına göre biçimlendirdiğini yazmıştır.

Fransız İhtilali'ni tahlil eden ve sonuçları üzerinde duran Cevdet Paşa, anayasasız ve ihtilalsiz gelişen İngiltere parlamentosu ve rejimi taraftarıdır. Osmanlı Devleti'nin başlıca hasmı durumundaki Rusya'yı çok iyi tanıdığı ve bu konuya özel bir ilgi duyduğu, Viyana sefiri Sadullah Paşa'ya yazdığı mektubundan anlaşılmaktadır. Burada I. Petro ile II. Mahmud'un reformları arasında yaptığı mukayese, onun tahlil gücü hakkında fikir verebilecek değere sahiptir. İngiltere'de inkılabın asil sınıfın zorlaması ve halkı yanına alması ile Fransa'da halkın ayaklanması ile gerçekleşirken Rusya'da ve Osmanlılar'da tepeden geldiğini belirtir.

Cevdet Paşa, devlet adamlığı ve tarihçiliğinin yanı sıra, aynı zamanda Tanzimat döneminin önemli hukukî düzenlemelerini yapan bir hukuk adamıdır. Bu dönemde hazırlanan kanunların ve kurulan müesseselerin önemli bir kısmı onun imzasını taşımaktadır. Bu sebeple Bernard Lewis'in onun hakkında kullandığı *"dâhi hukuk adamı"* ifadesi mübalağalı sayılmaz.

Öğrenimi sırasında İslâm hukuku alanında özel olarak çalışmamış; üstün kabiliyeti ve okumaya düşkünlüğü sayesinde fıkıh ağırlıklı medrese tahsilinden fazlasıyla faydalanmış, Lofça'da iken Halebî ve Mültekâ gibi Osmanlılar'ca büyük önem atfedilen fıkıh kitaplarını okumuş, kendi ifadesiyle "ulûm-i şer'iyede biraz mümârese kesbetmişti". Daha çok genç iken bir süre müsevvidlik yapmış, Lofça müftüsünce verilen fetva müsveddelerini kaleme almıştır.

Tanzimat'ın ilan edildiği yıl İstanbul'a gelerek medrese öğrenimine burada devam ederken gerek zekâsının parlaklığı gerekse çalışkanlığı sayesinde ilim muhitlerinde kısa sürede tanınmıştır.

Nitekim Sadrazam Mustafa Reşit Paşa meşihattan, yapacağı düzenlemelerin şer'î yönünü aydınlatmak üzere bir ilim adamı istediğinde, "arzuya muvafık meşihattan gönderilen zat" denilerek kendisine Cevdet Efendi takdim edilmiştir.

Yirmi dört yaşında Mustafa Reşit Paşa'nın yakın çevresine dahil olması ve bu çevrede Batılılaşma yanlılarının fikirlerinden istifade etmesi, İslâm-Osmanlı ve Batı kültürlerinin faydalı bir sentezini yapabilmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Şekilde kısmen Batılı, fakat özde daima İslâm'a bağlı kalarak hukuk sahasında daha sonra ortaya koyduğu çalışmalar, onun gerçekten "arzuya muvafık zat" olduğunun delilidir.

Cevdet Paşa'nın Tanzimat döneminde hukukla ilgili en önemli eserleri, hazırlamış olduğu kanun ve nizamnamelerle tesis ettiği hukuk kurumlarıdır. Bu alandaki ilk hizmetleri, 1850'de dârülmuallimîn müdürü ve Meclis-i Maarif azâsı olmasıyla başlar. Bu görevlere geldikten sonra hem dârülmuallimîn nizamnamesini hem de bu dönemde Meclis-i Maarifçe hazırlanan bütün nizamnameleri bizzat kaleme almıştır. Bu hizmetlerinde göz doldurması, kanun ve nizamname kaleme almada belirli bir tecrübe ve meleke kazanması sebebiyle, 1855'te Osmanlı medenî kanununu hazırlaması düşüncesiyle kurulan Metîn Komisyonu'na üye seçilmiştir.

Bu dönemde gerek adı geçen komisyondaki görevinin icabı, gerekse bu sırada tayin edildiği Galata Kadılığı dolayısıyla fıkıhla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Cevdet Paşa'nın bu çalışmadan daha sonra hazırlayacağı *Mecelle* için tecrübe kazanmış olduğu söylenebilir.

Cevdet Paşa kısa bir süre sonra, henüz otuz beş yaşında iken Meclis-i Tanzimat üyesi oldu (1857). Tanzimat devrinde hazırlanması düşünülen kanun ve nizamnameleri kaleme almakla görevli bu meclise Cevdet Paşa'nın üye olması, hem meclis hem de kendisi için çok verimli olmuştur. Bu dönemde Meclis-i Tanzimat'ça hazırlanan bütün kanun ve nizamnameler Cevdet Paşa'nın kaleminden çıkmıştır. Onun meclisteki ilk çalışması,

1858 tarihli Ceza Kanunnamesi üzerine olmuş ve kendisinden önce hazırlık çalışmaları başlayan kanunun kaleme alınmasında emeği geçmiştir.

Bu kanunnamenin tamamlanmasından sonra Cevdet Paşa'nın bu defa Meclis-i Tanzimat tarafından hazırlanması kararlaştırılan Arazi Kanunnamesi için kurulan komisyona başkan olduğu görülmektedir. Onunla birlikte Tahsin, Ârif ve Mehmed Rüşdü efendilerden oluşan komisyonun hazırlamış olduğu 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat döneminin iki orijinal kanunundan biridir ve gerek dilinin sadeliği gerekse kanun tekniği bakımından devrinde hazırlanmış kanunların en başarılı örneklerindendir.

Ancak Cevdet Paşa sadece kanunu hazırlamakla kalmamış, daha sonra bununla ilgili olarak Tapu Nizamnamesi, Tapu Senedâtı Hakkında Talimat ve Tapu Senedâtı Hakkında Tarifname'yi de kaleme almıştır. Ebü'l-Ulâ Mardin'e göre 100 yıla yakın bir süre hukuk fakültelerinde okutulan ve tenkitçi nazarla incelenen Arazi Kanunnamesi ve ilgili nizamnamelerin eksiklik kabul edilecek noktalarının yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Daha sonra Meclis-i Tanzimat'ça yine o dönemde düzenlenen ve tam sayısının tespiti hayli zor olan çok sayıda kanun ve nizamname de meclis adına Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Ardından bütün bu kanun ve nizamnameleri *Düstur* adı altında bir kitapta toplayan Cevdet Paşa, böylece bugün beşinci tertibi yayımlanmakta olan ve hukuk mevzuatını bir araya toplayan bu eserin ortaya çıkmasında en önemli rolü oynamıştır.

Cevdet Paşa'nın Meclis-i Tanzimat'taki çalışmalarından sonra hukuk alanında en önemli hizmeti Divan-ı Ahkâm-i Adliye'nin kurulmasında görülür. 1860 tarihli Ticaret Kanunname-i Hümâyunu'na eklenen bir zeyil ile İstanbul ve taşrada ticarî davalara bakmak üzere ticaret mahkemeleri, 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile de kaza, sancak ve vilâyetlerde ceza ve hukuk davalarına bakmak üzere nizamiye mahkemeleri kurulmuş-

tu. 1868 yılında bu mahkemelerin temyiz mercii olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kuruldu.

Bu tarihe kadar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adıyla faaliyet gösteren meclis Şurâ-yi Devlet ve Divan-ı Ahkâm-i Adliye olarak ikiye ayrıldı. Bugünkü Danıştay'ın ilk şekli olan Şurâ-yı Devlet'in başkanlığına Midhat Paşa, Yargıtay'ın ilk şekli olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başkanlığına da Cevdet Paşa getirildi. Cevdet Paşa, bir taraftan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nizamnamesini bizzat kaleme alırken ve divanın sağlam hukukî esaslar üzerine kurulması için gayret gösterirken, diğer taraftan divan üyelerinin bilgili ve dirayetli hukukçular arasından seçilmesi için çalıştı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi, özellikle hâkimlerin azledilemeyeceği hükmünü getirmesiyle dikkati çekmektedir. Bu hüküm, Osmanlı Devleti'nde asırlarca uygulanmış olan belirli sürelerle hâkim tayini uygulamasına tam bir aykırılık teşkil etmektedir. Cevdet Paşa, mahkemelerde adaletin icrası bakımından hâkimlerin belli bir süre ile sınırlı olarak tayinlerinin mahzuru ve dolayısıyla hâkim teminatının lüzumu üzerinde ısrarla durmuş, 1872'de sadarete takdim ettiği bir layihada da şer'iye ve nizamiye mahkemelerindeki hâkimlerin azledilmemeleri gerektiğini önemle vurgulamıştır.

Cevdet Paşa daha sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin iç nizamnamesini de hazırladı ve bu kurumu biri temyiz, diğeri istinaf olmak üzere iki mahkeme hâlinde teşkilâtlandırdı. Bu dönemde, Cevdet Paşa'nın gerek mahkemenin düzenlenişi gerekse üyelerin seçilişinde büyük gayret ve titizlik göstermesi sayesinde önemli bir gelişme olarak sistematik temyiz usulü Osmanlı hukukuna girmiştir. Cevdet Paşa çok sonraları 15 Temmuz 1887 tarihli bir geçici kanunla divana bir de istida dairesi ekleyerek Osmanlı yargıtayının kuruluşunu tamamlamıştır.

Bugünkü hukuk fakültelerinin nüvesi sayılabilecek Mekteb-i Hukuk 1880'de onun Adliye Nazırlığı döneminde açılmıştır. Hazırlıkları daha önce başlayan bu okulda ilk dersi, hem Adliye

nâzırı hem de mektebin hocalarından biri olması sıfatıyla Cevdet Paşa vermiştir.

Cevdet Paşa'nın İslâm ve Osmanlı hukukuna kazandırdığı en önemli eser, şüphesiz Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Bütün İslâm devletlerinde İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanun olma özelliğine sahiptir. Cevdet Paşa'nın bu kanunun ortaya çıkmasındaki rolü, *Mecelle*'yi hazırlayan heyetin başkanı sıfatıyla sadece kanunun hazırlanmasından ibaret değildir. Bu noktaya gelmeden önce Fransız medenî kanununun alınmasını isteyenlere ve bu arada en başta Sadrazam Âlî Paşa ile Fransız büyükelçisi De Bouree'ye karşı vermiş olduğu mücadele sonunda Code Civile'in iktibası yerine millî bir kanunun hazırlanması fikrini kabul ettirmesi ve bu fikre sonuna kadar sahip çıkarak, *Mecelle*'nin tamamlanmasını sağlaması en az telifindeki emeği kadar önemlidir

Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle elden geldiğince sade bir dil kullanmayı tercih eden Cevdet Paşa, gerek *Arazi Kanunnamesi* ve *Mecelle*, gerekse kaleme almış olduğu diğer kanun ve nizamnamelerle Türk hukuk dilinin oluşmasında önemli bir role sahiptir.

Hayatının en verimli dönemlerini müfettişlik, valilik, meclis üyelikleri ve muhtelif nezaretlerde nazırlık gibi çok çeşitli devlet görevlerini ifa etmek, tarih, edebiyat, mantık, matematik alanlarında muhtelif eserler yazmakla geçiren, kurduğu mahkemeler ve kaleme aldığı kanunlarla Osmanlı hukukuna yeni bir yapı kazandıran Tanzimat döneminin bu dâhi hukukçusu, hukuk alanındaki mesaisini kanun ve nizamname yazmaya hasretmiş, bu yoğun çalışmalar içerisinde ayrıca hukuk kitabı yazmaya fırsat bulamamıştır.

Eserleri:

1. *Tarih-i Cevdet:* Osmanlı tarihinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan dönemini ihtiva etmektedir. On iki cilt olan eserin kaynakları arasında vak'anüvis tarihleri, sefaretnameler, özel tarih-

ler, arşiv kayıtları, resmî tezkireler ve kendi hatıraları bulunmaktadır. Eserde diğer vak'anüvis tarihlerinden farklı olarak Avrupa tarihine de önemli bir yer ayrılmıştır. Otuz yılda tamamlanan Tarih-i Cevdet'in çeşitli tertip ve baskıları vardır. Bunlardan birincisi, ilk üç cildi 1854–1857 basılmış ve 1301'de (1884) tamamlanmış olanıdır. İkincisi, Cevdet Paşa'nın bazı ekler ve düzeltmeler yapmak suretiyle Matbaa-i Osmaniye'de 1309'da (1891) yapılan baskısıdır ki buna "tertîb-i cedîd" adı verilmektedir.

2. *Tezâkir:* Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği zamanında (1855–1865) bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan teşekkül eden bir hatırat niteliği taşımaktadır. Cevdet Paşa, bu notları kendisinden sonra vak'anüvis olan Ahmed Lütfi Efendi'ye tezkireler hâlinde yollamıştır. Bu sebepten dolayı da esere Tezâkir-i Cevdet adını vermiştir. Kırk tezkireden meydana gelen eserin ilk tezkiresi daha önceki vak'anüvislerin durumları hakkındadır; ardından gelen dört tezkire Ahmed Lütfi Efendi'ye bazı vesikalar gönderdiğine dairdir. 6 ile 39. tezkirelerde ise Cevdet Paşa'nın bizzat yaşadığı Tanzimat devrinin bir kısım olayları ile bu dönemin hemen hiçbir eserde bulunmayan siyasî, sosyal ve ahlâkî durumu yer almaktadır.

Eserde Bosna-Hersek teftişi, Kozan ıslahatı gibi kendisinin katıldığı olaylarla devlet ve saray adamlarının birbirleriyle olan çekişmeleri, türlü menfaat çatışmaları, İstanbul'un o zamanki iç yüzü samimi ve sade bir dille anlatılmıştır. Son tezkirede kendi biyografisi yer almaktadır. Eserin yeni harflerle tam bir neşri ise Mehmet Cavit Baysun tarafından dört cilt hâlinde yapılmış olup Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Eserin 1986'da yine Türk Tarih Kurumu tarafından aynı tertip üzere ikinci baskısı da yapılmıştır. Tezâkir-i Cevdet'in Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsveddeleri yirmi bir defter hâlinde İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

3. *Marûzât:* 1255–1293 (1839–1876) yılları arasındaki tarihî ve siyasî olayların özet hâlinde yazılmasını şifahî olarak isteyen

Sultan II. Abdülhamid'in emriyle kaleme alınmıştır. Padişaha sunulması dolayısıyla müellifin *"Marûzât"* adını verdiği bu eser "cüzdan" denilen kısımlara ayrılmıştır. Devrine göre sade bir dille ve beş cüzdan hâlinde kaleme alınmıştır. Birinci cüzdanı Tanzimat'tan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına, ikinci cüzdanı Sultan Abdülaziz'in ilk devirlerine, üçüncü cüzdanı Sultan Abdülaziz'in aynı yılda Mısır seyahatinden 1864 yılında İskenderun'a çıkışına, dördüncü cüzdanı 1866 yılına, beşinci cüzdanı ise aynı tarihte Halep zabtiyesinin tanziminden II. Abdülhamid'in saltanatının ilk devirlerine kadar gelmektedir.

Eser *Tezâkir*'le aynı zamanlara ait olup aynı kalemden çıkmış olmasına rağmen takdim şekli, gayesi ve muhtevası bakımından önemli farklılıklar taşır. Marûzât'ın cüzdanları II. Abdülhamid'in tahttan indirilişine kadar onun yanında kalmış, daha sonra Yıldız evrakı arasında ele geçmiştir. Bu arada birinci cüzdan kaybolmuştur. Eserin Cevdet Paşa'nın el yazısı ile olan müsveddeleri İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Sultan Abdülhamid'e takdim edilen üç ve dördüncü cüzdanlar ise Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir. İki, üç ve dördüncü cüzdanlar bazı atlamalarla Ahmed Refik (Altinay) tarafından Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın XIV-XV1. (1924–1925) ciltlerinde neşredilmiş, ayrıca eserin tamamı yeni harflerle yayımlanmıştır.

4. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ:* Hayatının son yıllarına doğru yazdığı bir eserdir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen peygamberlerin kıssalarından, İslâm dininin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in hayatı ve Hulefâ-yi Râşidîn ile Emevî, Abbasî halifelerinden, diğer Türk-İslâm devletlerinden ve Osmanlı tarihinin 1439 yılına kadar olan ilk devirlerinden bahseder.

Daha çok eğitim ve öğretim gayesiyle kaleme alınan eserin tamamı on iki cüzdür. İlk altı cüzü Cevdet Paşa'nın sağlığında basılmıştır. Tam ve yanlışsız şekli ise kızı Fatma Âliye Hanım tarafından 1915 senesinde on iki cüz hâlinde neşredilmiştir. Bu

eserinde yer yer üslûp şaheseri denebilecek örnekler ortaya koyan Cevdet Paşa'nın dili daha sonra birçok yazar tarafından takdirle karşılanmıştır.

5. *Kırım ve Kafkas Tarihçesi:* Halim Giray'ın Gülbün-i Hûnân'ından istifade ederek kaleme aldığı küçük bir eserdir. Kafkasya'nın tarihî coğrafyası ile buralarda yaşayan toplulukların etnografyasının yer aldığı kitap, İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in isteği üzerine Paris Konferansı'nın toplanmasından önce yazılıp Mustafa Reşit Paşa'ya sunulmuştur. Reşit Paşa eseri Fransızcaya çevirterek Canning'e vermiştir.

6. *Mukaddime-i İbn Haldun:* İbn Haldun'un El- Cîber adlı Arapça genel tarihinin girişi olan birinci cildin altıncı faslının tercümesidir. Tarih felsefesinden, tarihin faydalarından ve tarihçilik mesleğinden bahseden mukaddimenin tercümesine ilk olarak 1. Mahmut devri şeyhülislâmlarından Pîrîzâde Mehmet Sâhip Efendi başlamış ve beş faslını tercüme etmiş, onun eksik bıraktığı son bölümü de Cevdet Paşa tamamlamıştır. Eser, iki cildi Pîrîzâde'ye, son cildi Cevdet Paşa'ya ait olmak üzere üç cilt hâlinde basılmıştır.

7. *Belagat-ı Osmaniye:* Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu edebiyat dersi notlarından meydana gelmiştir. Klasik İslâm belagat anlayışına göre düzenlenmiş edebiyat kurallarını ve bunlara uygulanan Türkçe misalleri ihtiva eder. Bu alanda yazılmış ilk Türkçe eser olup çeşitli baskıları yapılmıştır.

8. *Kavâid-i Osmaniye:* Eser Türkçede yayımlanan ilk dil bilgisi kitabı olarak önem taşıdığı gibi, Cevdet Paşa'nın hayatının sonuna kadar ilgileneceği dil konusundaki çalışmalarının da ilk adımını teşkil eder. Kitabın ilk tertibi Cevdet Paşa ile Keçecizâde Fuat Paşa'ya aittir. Ancak daha sonra Cevdet Paşa, eseri *Tert b-i Cedîd Kavâid-i Osmaniye* adıyla yenilemiş ve kendi ismiyle bastırmıştır. Kitap Cevdet Paşa tarafından ayrıca muhtasar olarak tertip edilmiş ve değişik adlarla otuzdan fazla baskısı yapılmıştır.

9. *Medhal-i Kavâid:* İlkokul talebelerini *Kav id-i Osmaniye*'ye hazırlamak üzere yazılmıştır.

10. *Kavâid-i Türkiye:* Sıbyan mektepleri için kaleme alınan bu eser, ilk defa 1875 yılında basılmış olup *Medhal-i Kavâid*'in basitleştirilmiş şeklidir.

11. *Divan-ı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi:* İranlı şair Tebrizî'nin *Divan*'ı Süleyman Fehîm Efendi tarafından şerh edilmekte iken onun 1845'te ölümü üzerine eksik kalan kısım Cevdet Paşa tarafından tamamlanmıştır.

12. *Mi'yâr-ı Sedâd:* Oğlu Ali Sedat için yazdığı mantığa dair bir eser olup zamanına göre sade bir dille yazılmış ilk Türkçe mantık kitabıdır.

13. *Âdâb-ı Sedâd fî İlmi'l-Âdâb:* Tartışma usul ve kurallarını ihtiva eden eser *Mi'yâr-ı Sedâd*'ın bir eki mahiyetindedir.

14. *Beyânu'l-Unvân:* Henüz öğrenci iken Türkçe yazdığı bu eser, İslâm ilimleri metodolojisine dairdir.

15. *Takvîmü'l-Edvâr:* Şemsî-hicrî tarih esaslarını anlatan bir eserdir.

16. *Mecmua-i Ahmed Cevdet:* İslâm dinini kabul eden iki kişiye, bazı sorularının karşılığı olarak Cevdet Paşa tarafından yazılıp Bâb-i Meşihat'ça gönderilen, cevapları ve eski Şam Müftüsü Mahmut Hamza Efendi ile dinî meselelere dair aralarında geçen yazışmaları ihtiva eder.

17. *Hulâsatü'l-Beyan fî Te'lîfi'l-Kur'ân:* Kur'ân'ın cem'ini anlatan Arapça bir eserdir. Ali Osman Yüksel tarafından *Muhtasar Kur'an Tarihi* adıyla tercüme edilerek Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserlerine dair bir girişle birlikte yayımlanmıştır.

18. *Mecmua-i Âliye:* Kızı Fatma Âliye Hanım'a okuttuğu hikmet, felsefe, ilm-i ruh, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli İslâmî ilimlere dair dersleri bu eserde toplanmıştır.

19. *Malûmât-ı Nâfia:* Rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere yazdığı bir eseridir.

20. *Hilye-i Saadet.*

21. *Eser-i Ahd-i Hamîdî:* İbtidâî mektepleri için kaleme aldığı bir ilmihal kitabıdır.

Cevdet Paşa'nın bazı eserlere yazdığı talikatları da vardır. Ayrıca şiirlerini Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine hayatının sonlarına doğru bir divanda toplamıştır. Divandaki şiirlerin çoğu kaside ve gazel tarzında olup içlerinde şarkı, rubâî, tarih ve müfredler de bulunmaktadır. Cevdet Paşa'nın şiirleri, kuvvetli bir dil ve teknik bilgi ile geniş bir kültürün beslediği parlak bir zekânın ürünüdür. Genellikle sade ve temiz bir Türkçe ile yazılmıştır.

AHMET CEVDET PAŞA'NIN ÖN SÖZÜ

Geçmiş nesillerin geleceklere kalıcı olacak en güzel yadigârı, tarih ilmi olup, çeşitli milletlerin geçmiş zamanlarda birbirlerine olan üstünlük ve meziyetlerinin bir ölçüsüdür. Tarihçiler, zamanlarının olaylarını zaptetmek sureti ile nesilden nesile bu emsalsiz ilme hizmet etmişlerdir.

Her devlet kendi olaylarını yazdırmaya himmet ettiği gibi, Devlet-i Aliye'de de tarih sahnesinde göründüğü andan itibaren bugüne kadar olaylar birbiri ardından zaptedilmiş, basılmış ve yayılmış olduğu hâlde, durumların gereğince, bu âdet ihmal ve terk edilmiş ve yazılan şeyler de düzeltilmeden ve tenkit edilmeden unutulma köşelerinde bırakılmıştır. Oysa asıl tarihe geçirilecek ve her fıkrasından pek çok ibret alınacak olaylar, bu devrede vuku bulmuştur. Allah'a şükür ki ulu padişah Sultan Abdülmecit Han Efendimiz'in bu asrın en uğurlu günü olan tahta çıkış günlerinden beri maarifi yayma hususunda gösterdikleri cihan değerindeki himmetleri arasında, unutulmaya terk edilmiş olan nice güzel eserler ortaya çıkarılmış ve nice yeni olaylar yazılıp ortaya konmuştur.

1188 senesinden itibaren Devlet-i Aliye olaylarını yazdırma hususu, Maarif-i Umûmiye Meclisince defalarca görüşülmüş ve padişahımıza danışılarak 1188'den 1241 yılına kadar eskilerin adını yaşatacak ve geleceklerin duasını celbedecek bir eser yazmaya padişahımız Efendimiz, bu âcizi memur buyurmuşlardır. Gerçi buna liyakatim olmadığı hâlde Maarif Meclisi azasından bulunduğum ve daha nail olduğum bunca lütufların şükranını

edadan âciz olduğum hâlde hiç olmazsa bu vazifede emek sarf etmek farz olduğundan, hemen Allah'ın yardımına güvenerek 1188 senesinden 1241 senesine kadar olayların tarihini yazmaya işbu 1270 senesinde başladım.

Cenab-ı Hak şevketlü padişahımızın ömrünü uzun etsin ve maarif sever huzurlarına nice değerli eserlerin sunulmasına imkân versin. İşbu 1188 senesi Devlet-i Aliye'nin tarihinde bir dönüm noktası olup, bu tarihten sonra olayların rengi değişmiş olduğundan ve asrımızın olaylarını geçen asırlar hazırlamış bulunduğundan, geçmiş devrin bir özetini yaparak işe başlamak münasip olacaktır.

— BİRİNCİ KISIM —

Tarih Öğrenmenin Faydası

Tarih; insanları geçmiş olaylara ve geçmişte önde gelenlerin gizli ve açık fikirlerine muttali kıldığından, amme için faydalı ve münevverler arasında makbul bir ilimdir.

İnsan yaratılışından medenî olduğundan, dayanışma için yer yer topluluklar meydana getirir. Bu toplulukların birçok dereceleri vardır. En ilkeli göçebe hâlinde yaşayan kabile topluluklarıdır ki sadece beşeri ihtiyaçlarını tedarik etmeye ve hayat ağacının meyvesi olan üremeye vesile olurlar. Bu kabileler; ilimden, hünerden ve diğer insanların birikiminden ve meziyetlerinden mahrum olurlar. Köy halkı şehir halkına nispetle medeniyet nimetlerinden uzak oldukları gibi, çadırda yaşayanlar da köy halkından medeniyetçe daha geri seviyede kalırlar.

Cemiyetlerin yüksek derecesi olan medeniyet devlet ve saltanat mertebesidir. Bu topluluklar, bir devletin koruyuculuğu altında birbirlerine fenalık etmekten ve düşman endişesinden azâde yaşarlar; bir yandan beşeri ihtiyaçları tedarike, bir yandan da insanî olgunluğa erişmeye uğraşırlar.

Şöyle ki; herkes, zatî haklarını hükûmete emanet edip onun hükmüne razı olur. Böylece, kemâlât tahsiline fırsat bulurlar. Bu milletler, sınıf sınıf olup kimisi ziraat ve ticaret, kimisi devlet ve askerlik işlerinde hizmet eder.

İlim ve sanatın kuvveti ile yüz kişiye ihtiyaç duyulan bir işi on kişi temin edebileceğinden, gelişmiş milletlere kendilerini geliştirmek için daha çok zamanları kalır, bu zamanlar kemal tahsili için sarf edilebileceğinden medeniyet bu ölçüde ileriye gider.

Bu seviyeye gelen milletler, artık sadelik ve basitlik içinde kalamazlar. Lüks ve külfetler artar, ihtiyaçlar çoğalır ve şahsî menfaatler ve garazlar da bu ölçüde artar. Böylece o milletin idaresi güçleşir, artık iyi bir idare ancak iktidarı elinde bulunanların himmetine bağlı kalır.

İdarede vukuf ise ancak tecrübeyle kazanılır. Her şeyi tecrübe etmeye de bir insanın ömrü hatta bir asrın olayları kâfi gelmeyeceğinden devletin ileri gelenleri; başkalarının deneyimlerinden ve tarih ilminden hem şahısları için hem de devlet işleri için faydalanmalıdırlar. Onun için vatanını ve memleketini seven devlet ve milletin bekasını isteyen ecdadımız, kendi asırlarının olaylarını zaptedip torunlarına yadigâr bırakarak, onların duasını kazanmışlardır. Geçmiş ve gelecek olaylara hatta ezel ve ebet sırlarına nüfuz etmeye çalışmak insanda tabiî bir eğilim olduğundan bütün insanların tarih ilmine ihtiyacı açıktır.

Devlet-i Aliye'nin nizamlarının korunması tarih ilmiyle olup geçmiş usullerin şimdiki olaylara uygulanmasında çok faydalar olduğundan, bazı din bilginleri tarih öğrenme ve öğretmenin farz olduğunu söylemişlerdir.

Abbasî halifesi Kaim Biemrillah zamanında Hayberli birkaç bilgin Yahudi Bağdat'a gelip cizyeden muaf tutulmalarının gerektiğini göstermek için bir vesika ortaya koymuşlardır. Güya bu vesika Hazret-i Ali'nin el yazısı ile Hazret-i Peygamber tarafından kendilerine verilmiş ve Ashab-ı kiramdan birkaç zatın şahit olarak isimleri yazılmış.

Halife bu vesikaya itibar ederek Yahudilerin cizyeden muaf tutulmaları hakkında ferman vermek üzereyken, ulemanın reisi Ebü'l-Kasım bin Mesleme'ye şüphe gelmiş: *"Bu vesika bir kere zamanımızın tarihçisi Hatib-i Bağdadî'ye gösterilsin."* demiş. Belge Hatib-i Bağdadî'ye gösterilmiş. Bunun üzerine tarihçi senedin sahte olduğunu, tarih ilmi ile ispat etmiştir.

Şöyle ki: Bu senette yazılı şahitlerden Hz. Muaviye, Hicretin sekizinci senesi Mekke'nin fethi günü İslâm ile müşerref olmuştu. Hayber'in fethi ise Hicretin yedinci senesinde olmuştur.

Şahit yazılanlardan Said İbni Maaz Hicretin beşinci yılı Hendek günü ölmüş ve Hayber fethinde bulunamamıştı. Böylece vesikanın sahteliği meydana çıkarılmış ve devlet hazinesi zarardan korunmuştur.

Devletlerin Safhaları ve Hükûmet Çeşitleri

Dünyaya bakılınca her gün değişen bir ibret hengâmesi olduğu görülür. Bu değişmeler her şeyde caridir. Mesela her şahıs gerek vücutça gerek hâl ve davranışlarıyla nasıl bir ilerleme ve bir gerileme devri gösterirse, devletler de bunun gibi kâh kuvvet bulur, kâh zayıf düşer.

Her devlet doğuşunda sade ve basit olup günden güne kuvvetlenirse de eskidikçe sadeliği kalmayıp külfetleri ve ihtiyaçları artar. Olağanüstü masraf yapmak icap ettiğinde darlığa duçar olur. Bu esnada devletin idaresi de kötü olursa zaaf, devletin yakasına yapışır. Hangi devlet olursa olsun, bu safhalardan geçer. İşte bu safhalara göre çare ve ilaç aramak lazım gelir. Her şahısta büyüme, durulma ve gerileme çağı olduğu gibi her devlette de bu üç çağ görülür. Devlet insan vücuduna benzediğinden her davranışına dikkat etmek lazımdır.

Gerileme bazen hissedilmeyecek surette gizli olur, bazen da aşikâr olup tedavisi zor olur. Bazen de ileri derece çöküntü emareleri baş göstermişken bilgece alınan tedbirlerle tazelendiği ve kuvvetlendiği görülür. Bazı durumlarda devletin maruz olduğu tehlike ziyade olup, dıştan da bazı illetler arız olursa yenilenmesi ve kurtarılması çok zorlaşır. Bu yenilenmeye ait örnekler varsa da bunlar ancak büyük inkılaplarla olabilmiştir. Nice devletler de durulma çağını bitirmeden, kendi kusuru ile veya bir kaza ile çöküp dağılabilir.

Malûm ola ki Hristiyan devletlerinin siyasetleri akıllı adamların toplanmasıyla meydana gelmiş olup hükûmetleri; biri dinî hükûmet, öteki cismanî hükûmet olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dinî hükûmet, Katolik mezhebinde Papa'nın hükûmetidir ki bütün Katolik rahiplerin âmiri ve kiliselerin reisi olup Hazret-i

İsa'nın vekili olarak kabul edilir. Bütün Katolik ülkelerde Papa'nın ruhanî hükûmeti yürür.

Vaktiyle Avrupa'da ruhanî hükûmetin tesiri ve nüfuzu çok yaygındı. Lakin hükümdarlar Papaların elinden çok eziyet çektiklerinden yavaş yavaş Papalık nüfuzunu azalttılar. Rum mezhebinde bulunan Hristiyanlar Papa'yı tanımayıp ruhanî hükûmet olarak İstanbul patriğine bağlıdırlar. Ermeniler Gürcistan'daki büyük kilisede bulunan büyük papazlarına bağlıdırlar. Protestanlar ise hiçbirini tanımazlar. Onlarca ruhbaniyetin o kadar itibarı yoktur.

Maddî hükûmetler de üç türlüdür: Mutlak hükûmet, Meşrutî hükûmet, cumhurî hükûmet.

Mutlak hükûmet: Dizginlerinin bir şahıs elinde bulunduğu hükûmettir. Rus Devleti böyledir.

Meşrutî hükûmet: Millet meclisinin reyine uyan hükümdarın hükûmeti olup bu da iki türlüdür. Birisi genel meşrutî hükûmet olup, Prusya ve Sardunya devletleri gibi bütün halk eşit bulunur. İkincisi sınıflı meşrutî hükûmet olup zâdegân sınıfı ahaliden imtiyazlıdır. İngiltere Devleti gibi ki halk lortların sahip olduğu imtiyazlara nail değildir, fakat her kazadan seçimle gelen üyelerden mürekkep bir meclisleri vardır. Bir iş evvela bu mecliste görüşüldükten sonra lortlar meclisinde karara bağlanır. Vekiller kral tarafından tayin olunmuş memurlar olup devlet işlerini müzakere ve krallarına imza ettirdikten sonra icra ederler.

Cumhurî hükûmet: Ayrı bir hükümdarı bulunmayıp rey çokluğu ile birisi seçilerek kral makamında olmak üzere geçici olarak getirilir. Amerika Cumhuriyeti gibi Fransız Devleti, eskiden mutlak hükûmet iken millet içine ihtilal düşerek cumhuriyet olmuşlardır. Cihangirlik iddiasına düşen Napolyon imparatorluk rütbesini haiz olmakla Fransa yine mutlak hükûmete dönmüştür. Fakat Napolyon'dan sonra Fransa genel meşrutî rejime döndü, Lui Filip'in krallığında bu hâl devam etti.

1789 senesindeki ihtilalde rejim cumhuriyete dönüp Lui Napeleon dört sene için cumhurbaşkanı seçildi. Lakin ahali arasında

ittifak olmayıp kimisi krallık, kimisi cumhuriyet taraftarı idiler. Kimisi de böyle bir cumhuriyete de kanaat etmeyip işi azıttılar. Mülkiyet ve zevciyet haklarını inkâr edip "Herkes her hususta eşit olmalıdır" diyen ayak takımı bu düşünceyi mizaçlarına uygun görerek Fransız Cumhuriyeti'ni bu renge boyamaya teşebbüs ettiler. Fransız ileri gelenleri ve akıllıları bu durumdan ürkerek cumhuriyetten hatta meşritî hükûmetten yüz çevirip Napolyon'u imparator yaparak mutlak hükûmete inkıyat ettiler.

Bu Fransız ihtilalleri arasında Nemçe halkı hürriyet sevdasına düşerek ve pek çok kanlar dökerek hükûmetlerini meşrutî şekle çevirmek istedilerse de imparator kuvvetleri galip gelerek yine mutlakıyet içinde kaldılar. Bu rejimlerin her birinde birer türlü kötülük görülmüş olup, hele cumhuriyetin anlattığımız aşırı şekli, bütün bütün akıldan ve sağduyudan uzak bir düşüncedir.

İslâm hükûmeti ise hilafet ve saltanatı toplamış ve Müslümanların imamı olan İslâm padişahı şeriatın koruyucusu olduğundan hamdolsun her türlü tefrikadan uzaktır. Gerçi aşağıda anlatılacağı gibi Abbasî Devletinin sonunda İslâm ülkelerinde baş gösteren ihtilaller dolayısıyla hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak, hilafet; dinî riyaset ve saltanat da maddi riyaset derecesine indiyse de yüce Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkması ile İslâm Devleti yenilenmiş ve aslî hâlini bulmuştur.

Osmanlı Devleti'ne Kadar Kısa İslâm Devletleri Tarihi

Türk ve Arap milletleri mevkileri icabı ara sıra coşarak ve sel gibi etrafa taşarak defalarla dünyayı istila etmiş iki büyük millettirler. Arapların en kuvvetli ve en son çıkışları Allah kelâmını yüceltmek maksadı ile olanıdır ki Peygamberimizin zamanında Arap kabileleri iman kelimesi etrafında tek dil ve tek gönül hâline geldiler.

Peygamber Efendimiz mübarek ruhu ebediyete uçtuğunda, nice kabileler yeniden putperestlik uçurumuna düşmeye mail idi. Büyük imamlık makamına geçmiş olan Hazret-i Ebu Bekri Sıddık (Allah ondan razı olsun) her tarafa muzaffer askerlerini sevk

etti. Dinden dönenleri tedip edip Arap taifesini yine tek imanda topladı. Meydana gelen bu kuvveti Hazret-i Ebu Bekir'den sonra hilafet makamına gelmiş olan Hazret-i Ömer gerektiği gibi kullanmış, Ashab-ı kiramı gazaya teşvik edip taraf taraf ordular sevk etmiştir.

Bu mübarek sahabelerin çoğu, seferlere çıkıp ölünceye kadar cihat işine sarılmışlardır. O kadar ki gazaya giden bu kişilerin evlerinde su taşıyacak kimseleri kalmadığından Hazret-i Ömer, bütün müminlerin emiri ve yeryüzünün halifesi olduğu hâlde sırtına tulum alarak gazilerin evine su taşıdı. İslâm orduları her bakımdan adaletli olup, itaat edenler her tehlikeden emin olduğundan az vakitte tahminlere sığmayacak ülkeler fethedildi. Sonraları hilafet makamına ziynet veren Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali'nin zamanlarında da bu yoldan gidilerek İslâm ülkeleri genişledi.

Dinin dört temel direği olan bu halifelerin günleri Peygamberimizin devri gibi adaletli geçmiştir. Hatta Hazret-i Ömer'in hilafetinde bir gün Peygamberimizin neslinden birisi gelip ihtiyacını bildirdiğinde, beytülmaldan 1.000 altın verilmesini emretmiş, biraz sonra yanına gelen kendi oğlu Abdullah'a ise bir dirhem vermişti. Oğlu bu dirhemi pek az görüp itiraz edecek olduğunda koca Halife Hazret-i Ömer şöyle demişti:

"Ya Abdullah, Evlad-ı Resulün talep hakkı beytülmaldandır. Beytülmal hazinesi ise elhamdülillah zengindir. Senin hakkın ise yalnız babandan olup, babanın nesi var ki çok şey umuyorsun."

Fakat Hazret-i Osman ve Ali halifelikleri zamanında bazı anlaşmazlıklar meydana geldi. Ali'den sonra Emevî Devleti zuhur etti.

Emevîler zamanında da İslâmlar gazadan vazgeçmemişler ve nice ülkeler fethetmişlerdi. Bu devlet zamanında Afrika'da başbuğ olarak bulunan Musa bin Nasir, Kuzey Afrika'yı boydan boya fethedip Atlas Denizi kıyısına indiğinde, atını denize sürüp, at göğsüne kadar suya dalınca bayrağını çekmiş: *"İşte Yarabbi, ötesi yok. Olsaydı, senin ulu adını daha ileri götürürdüm."* demişti.

Musa bin Nasir'in ordusunda bir fırkanın kumandanı olan Tarık bin Ziyad, Hicretin 92'nci yılında İspanya'ya geçip hâlâ kendi adıyla anılan Cebeli Tarık'a dayanıp gemilerini yakarak askerine: *"İşte arkanız denizdir, eğer sabır ve sebat edip yiğitlik gösterirseniz bu memleketi fethedersiniz. Ve eğer sebat etmezseniz hepiniz deryaya gömülürsünüz."* diye İslâm askerini harbe teşvik etmiş ve kendi ordusundan kat kat üstün düşman kuvvetlerini yenerek birçok yerleri fethetmiştir.

Emevî halifelerinin bazıları, dinin sınırlarını aşıp günahkârlığa düştüklerinden ilâhî gayrete dokunarak devletleri çökmüş ve İslâm Hilafeti Hicretin 112'nci yılında Abbasîlere geçmiştir. Emevîlerin yıldızı sönerek Abbasîlerin yıldızı parladı. Sonraları Emevîlerin bazı şubeleri Mağrip ve Endülüs taraflarında saltanat kurmuşlarsa da İslâm ülkeleri ve Halifelik Abbasîlerin elinde idi.

Abbasî halifeleri de sonraları israfa düşüp devlet idaresine önem vermediklerinden saltanatlarına zaaf gelerek idarede nüfuz, Türk kumandanlarının eline geçti. Bir vakitler Halifelik ruhanî kuvvet hâline gelmiş, kumandanlar kendi adlarını halifeninkiyle beraber hutbede okutur olmuşlardı. Halife Me'mûn'dan sonra Horasan'da saltanatlar kuruldu. Bunların çökmesinden sonra Gazneli Mahmut zuhur etti ki *Şehname-i Tûsî* bunun adına yazılmıştır. Sonraları Büveyhîler, daha sonra Harzemşahlar, nihayet Atabekler Devleti zuhur etti ki Şeyh Sadî bu devirde yaşamıştır. Daha sonra İsmailîler hükûmeti kurmuşlardır.

O zamanlar Moğol ve Tatarların coşup taştıkları zaman olup Cengiz Han, İran ve Turan'ı ele geçirmiş, doğu ülkeleri uzun müddet Cengiz sultanlarının elinde kalmış, nihayet Hülâgu Han, halife Mutasım'i öldürmüş, Abbasî Devleti tamamı ile çökmüştür. Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bu hâl devam etmiştir. Mağrip ve Endülüs'te bulunan Emevî şubeleri arasında nifak olduğundan hükûmetleri çökmüş ve yabancılara intikal etmiştir.

Böylece İslâm ülkeleri parçalanmış, Doğu tamamı ile Moğolların eline geçmiştir. Cengiz, Müslüman değildi. Müslümanlar esaret altında kaldılar. Sonraları Cengiz sultanlarının

bazıları İslâm ile müşerref oldularsa da bunlar da çöktü. Doğuya, Timur'un zuhuruna kadar tek başına hâkim olan olmadı. Anadolu'da Selçukların bir şubesi saltanat kurdularsa da güneyde Mısır sultanları ile ihtilafa düştüler, doğudan gelen Tatarlar elinde bizar oldular, bir müddet Tatarlara haraç vererek yaşadılarsa da sonra nizamları bozularak bütün bütün çöktüler.

Mısır'daki Eyyûbî Devleti iyice kuvvetlenmiş, hatta içlerinde Selâhaddin gibi değerli bir sultan zuhur ederek Kudüs'ü ele geçirmiş olan Haçlıları perişan etmiş ise de onların ömürleri de bu yabancılarla savaşla geçti.

Batıda da büyük-küçük hükûmetler batıp çıkmakta idi. Velhâsıl İslâm hükûmeti Arapların elinden çıkıp Türk ve Tatarların eline geçmiş ve Halifelik bir kuru sözden ibaret kalmış ve İslâm birliği kaybolmuş iken, Allah'a hamdolsun, Osmanlı saltanatı şan ve şevketle doğup İslâm ülkelerini nura gark etti.

Osmanlı Devleti'nin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi

Osmanlı Devleti, başlangıçta küçük bir beylik idi. Fakat Türklüğe mahsus güzel vasıflar ile yiğitlik ve dindarlığı cemetmiş güzel bir topluluk olduğundan Müslümanları birleştirecek bir dayanak olabilmişti. Osmanlılar, hazır bir memleket ve devlete konmuş imtiyazlı bir cemiyet olmayıp yeniden fetihler yaparak genişliye genişliye kendisine yurt kurmuştu.

Osmanlı milleti, çeşitli dilleri konuşan ve toplumların en güzel vasıflarını toplamış yeni bir cemiyet olduğundan bu devletin ortaya çıkışı ile İslâm milleti yenilenmiş, Müslümanlara gelmiş olan zaaf geçmiş ve huzur ve güven sağlanmıştı.

Osmanlı sultanlarının, ulu atalarının Türkistan illerinde han ve sultan olarak çok asil ve şanlı bir hanedan olduğunu tarih yazar. Sonraları Türkistan'da baş gösteren ihtilaller dolayısıyla büyük ataları olan Süleyman Şah kabilesiyle Anadolu'ya hicret etmiş, oğlu Ertuğrul Şah Söğüt'te yerleşmişti. Ölümünde oğlu Osmancık Hazretleri kabileye bey olmuş ve Selçuk Devleti ta-

rafından takdir edilmiş, kendisine davul, bayrak ve istiklâl beratı verilmiştir.

Osman Bey'in yurt edindiği mevki Bizans ülkesiyle sınır olduğundan, Osman Gazi, Selçuk Devleti'nin çökmesini dikkatle izlerken İstanbul'daki Rumlar arasında mezhep kavgalarını gördü, meydanı müsait buldu. Bir taraftan şahsî cesareti, diğer taraftan hakimane tedbirleri ile Anadolu'da eyalet beylerinin istiklâl sevdasına düştükleri sırada Bursa Yenişehir'in de namına hutbe okuttu.

Yirmi yedi sene devletin başında kaldı. Kâh kendisi gazaya çıkarak, kâh oğlu Orhan'ı başbuğ ederek Bizans'ın birçok şehirlerini fethetti. Ondan sonra büyük oğulları onun izinden yürüyerek Anadolu ve Rumeli taraflarında nice fütuhata muvaffak olup devleti genişlettiler.

Osmanlı padişahları devletin sürekliliğini sağlayacak merkezin İstanbul olabileceğini anladıklarında Rumlar arasında mezhep kavgası Bizans'ı zaafa düşürmüş ve devlet kuru bir isim ve resimden ibaret kalmıştı. Hatta Fatih, Rumeli Hisarı'na yerleşince Rumlar şaşkınlığa düşerek Ayasofya'da yaptıkları bir toplantıda birbirleri ile dövüştükleri rivayet olunur.

Böylece İstanbul'un fethi imkân dâhiline girmişti. Bu emeli Fatih Sultan Mehmet gerçekleştirdi. Bir milletin mutluluğu ve kuvveti, ancak birlik ve beraberlikle olacağı bir kere daha sabit oldu. Osmanlılar Anadolu'nun bir köşesinde küçük bir beylik iken; Rumlar bilgi ve şöhret bakımından Osmanlılardan üstün idi.

İstanbul coğrafî bakımından dünyanın seçme yerlerinden olup ona sahip olan devlétin başka devletlere hâkim olması tabiî idi. Osmanlılar İstanbul'a yerleşerek kuvvetlerini arttırıp başkalarına galebe imkânlarını hazırladılar. İstanbul fetih olunmasaydı Devlet-i Aliye bu kuvvete ulaşamazdı. Napolyon dermiş ki: *"Dünyada tek hükûmet olsa, merkezi İstanbul olmalıdır."*

Osmanlılar Anadolu'nun bir köşeciğinde küçük bir topluluk iken Rumlar, şöhret ve bilgi bakımından üstündüler. Hatta fetih-

ten sonra Avrupa'ya yayılan Rumlar orada ilimleri yaymışlardı. Fakat aralarındaki garaz ve kin devam ettiğinden malî ve ilmî kudretleri kendilerini kurtaramamış, her bakımdan küçük olan Osmanlı topluluğuna râm olmuşlardır. Böylece bir milletin mutluluğu ve kuvveti, ancak birlik ve beraberlikle olduğu gerçeği bir kere daha sabit oldu.

Timur'un saldırısı ve Yıldırım Beyazıt'ın yenilgisi üzerine Osmanlılar, sarsıntı geçirdi. Yıldırım'ın ölümüyle Osmanlı Devleti on bir sene dağınık kaldıktan sonra Çelebi Mehmet tahta çıktı ve devleti yeniden kurdu. Oğlu II. Murat, hem Anadolu'da hem Rumeli'de devletinin hudutlarını daha da genişletti. Onun oğlu Fatih, Osmanlıların ülküsünü gerçekleştirerek İstanbul'u fethetti. Fatih'in torunu Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i yenerek İran'a, Gürcistan'a uzandı. Şah İsmail, Osmanlılara hudut bir Müslüman hükûmetin yaşamayacağını anlayarak İran'da Şiî mezhebini yayarak Safevî Devleti'ni kurdu ve Müslümanların arasına tefrika soktu.

Mısır Devleti de Şah İsmail'e taraftar olduğu gibi, Mısır sultanı Gavri de Anadolu'yu istila fikrine kapılmıştı. Hatta bununla yetinmeyerek İstanbul'u almak sevdasına düşmüştü. Bunun üzerine Yavuz, Halep dolaylarında Mısır ordusunu karşılamış Kansu Gavri maktul düşmüş, Yavuz mağlûp düşmanı kovalayarak Halep'i, Şam'ı, Mısır'ı, Hicaz'ı almış; iki Harem'in hadimi, unvanını ve Halifelik lakabını almış ve Hilafetin sembolü olarak mukaddes emanetleri İslâm'ın merkezi olan İstanbul'a getirmiştir.

Yavuz'un ömrü kısa olmuş, sekiz sene saltanatta kaldıktan sonra, batıya yönelmek niyetinde iken vefat etmiştir. Yavuz'un kurduğu askerî ve mülkî nizam, kara ve deniz kuvveti oğlu Kanunî Sultan Süleyman zamanında en yüksek dereceye ulaşmıştır. Kanunî kırk altı sene saltanatta kalarak kâh doğuya, kâh batıya ordular sevk etmiş, bizzat seferlere çıkmış birçok ülkeler fethetmiştir. Kanunlar koyarak halkın muamelatını tanzim etmiş, babasının bütün emellerini gerçekleştirmiş; devri, Devlet-i

Aliye'nin en azametli, en kuvvetli zamanı olmuştur. Zamanının büyük vak'alarını yazmak sahifelere sığmaz.

Devlet-i Aliye'nin komşusu olan devletlerin, piyadesi harp sanatından gafil, süvari ise hükümdarlarla eşitlik iddia eden kumandanlar emrinde idiler. Talimli Yeniçeri piyadelerinden başka yüz seksen bin süvariden kurulan Osmanlı ordularının kuvvet ve şöhreti bütün iklimleri dehşete düşürürdü. Devlet-i Aliye, donanmaya da önem vermiş ve Osmanlı donanması, bütün donanmalardan daha güçlü hâle getirilmişti.

Barbaros Hayrettin Paşa, defalarca Avrupa donanmalarını yenmiş, bütün Akdeniz kıyılarına dehşet saçmıştı. Başlangıçta korsanlık ederdi. Karada bir karargâhı yoktu, aldığı ganimetle servetini artırırdı. İcabında gemilerini Tunus limanına çekip Akdeniz adalarına gelip giderdi. Hayrettin Paşa donanmasıyla varıp Cezayir'i fethetti. Cezayir Kalesi'ni tamir etti, halkına teslim ettiyse de kendi başlarına idare edemeyeceklerini anlayan halk, Paşa'nın emir olmasını istirham ettiklerinde Paşa, hutbe ve sikke sultanlara ait olmak şartı ile bu vazifeyi kabul edeceğini söyledi, onlar da kabul ettiler. Paşa, bu haberi, hediyelerle padişaha arz etti. Padişah onu, İstanbul'a davet ederek Kaptan-ı derya nasbetti.

Devlet-i Aliye'nin, başlangıcından bu tarihe kadar Osmanlı sultanlarının her biri, taç ve tahta şeref verdiler, dünyada birbiri ardından bu kadar kudretli hükümdarlar gelmemiştir.

Fazıl Ahmet Paşa'nın Ölümüne Kadar Olan Dönem

Osmanlı Devleti, Kanunî devrinde en geniş hâlini almış, sınırlar içinde çoğalan işlere göre kanunlar konmuş, memurlar tayin edilmiş ve iyi bir idare için gayret harcanmış ve bu devir Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümüne kadar böylece sürmüştür.

Gerçi bu zaman zarfında biraz kayıplara uğranmışsa da verilen yerler yine geri alınmış, Girit gibi bazı önemli yerler fethedilmiş, böylece mevcut durum muhafaza edilmişti. Gerçi gülün olduğu yerde dikenin bulunduğu gibi, genişleyen devlette bazı

kötülükler peyda olmuşsa da bunlar tesirlerini ileriki devirlerde göstermişlerdir.

Nemçelilerin bütün Avrupa devletleri ile ittifak ederek ordularla Eğri Kalesi'ne doğru saldırdıkları Osmanlı ordusuna haber verildi. Osmanlı ordusunda harbi kabul edip etmeme üzerinde tartışmalar olurken padişahın hocası Sadettin Efendi, III. Mehmed'i dedeleri gibi bizzat sefere çıkmaya teşvik etmiş, padişahın cesaretini harekete getirecek sözler söylemiştir. Bunun üzerine ordu harbe tutuşmuş, ilk anda Osmanlı ordusu bozulmuşsa da Sadettin Efendi, padişahın huzurunda sabır ve sebat telkin etmiş, padişah âlemin kutbu gibi ayak diremiştir. Eğri Kalesi'ni fethetmiş ve bir meydan muharebesi kazanmış olduğundan Kanunî devrinin ihtişamı avdet etmişti.

Bu muharebede padişahın maiyetindeki aşçılar, bekçiler bile gayrete gelerek düşmana saldırmış ve düşman ordusu perişan edilmişti. Serdar-ı Ekrem olan İbrahim Paşa'nın Avusturyalılara galebesi, Kanije'de Tiryaki Hasan Paşa'nın harp hileleri ile başarısı herkesin hayranlığını uyandırmıştı.

Şu var ki Devlet-i Aliye Rumeli de bu harplerle meşgulken Anadolu taraflarına bakılamamış, burada Celâliler her tarafı istila etmişlerdi. Bu karışıklığa I. Sultan Ahmed'in Kuyucu Murat Paşa'yı sadarete getirmesi son vermiştir.

I. Sultan Ahmet babadan oğla irsiyetin son hükümdarı olup ondan sonra saltanat kardeş çocuklarına geçmiştir. Sonraları yüze gülücülerin yüz bulması, kötü adamların söz geçirir olması ve *"Emanetleri ehline veriniz."* emrine uyulmaması yüzünden işler bozulmuş, Genç Osman vak'ası gibi bir korkunç olaylar meydana gelmiştir. Bundan faydalanan İran Şahı II. Abbas, Osmanlılara saldırarak Bağdat'ı ele geçirmişti. Sonraları kudretli hükümdar IV. Murad'ın yiğitçe azmi, idarenin düzelmesini sağlamış; hükümdar orduyla gidip Bağdat'ı geri almıştır. Fakat IV. Murad'ın ölümünden sonra yine eski huzursuzluklar baş göstermiştir.

Askerde itaat ve hazinede para olmadığından işler düzelemiyordu. Düzenin bozulması sebebiyle devlet geliri eksilmiş, mil-

letin kanına fesat tohumları aşılanmıştı. Yedi yaşında tahta çıkan IV. Sultan Mehmet, bu gidişin vahametini idrak etmişse de derde deva olabilecek bir zat bulamadığından saltanatının ilk yılları buhranlı geçti. Nihayet 1650 yılında Köprülü Mehmet Paşa'yı tam yetki ile sadarete getirerek işleri ona bıraktı. Bu büyük adamın himmetiyle halkın damarlarına girmiş olan kötülükler giderilmiş, devletin bünyesi sıhhate kavuşturulmuştu.

Köprülü Mehmet Paşa sadarete geldiğinde yaşı doksana yakındı. Fakat azmi kuvvetli ve düşüncesi genç olduğundan aldığı tedbirlerle devlet bahçesini yaban otlarından temizlemiş, beş senelik sadareti müddetince devletin bünyesine sağlamlık vermiş ve hiçbir vezirin yapamadığı hizmetleri yapmıştır. Ölümünde oğlu Fazıl Ahmet Paşa sadrazam oldu. Babasının aksine, gayet genç olduğu hâlde reyde ve tedbirde olgun, her hareketi akıllıca olduğundan on beş senelik sadaretinde devlete büyük hizmetler görmüştür. Devrinde hudutlar, Kanuni devrindeki genişliğe ulaştığı gibi, Girit gibi bazı yerler ve kaleler fethedilmiştir.

Damat İbrahim Paşa Devrine Kadar Geçen Olaylar

Osmanlı Devleti bu devirde birçok iç ve dış gailelere duçar olmuşsa da eski devirlerdeki seviyesini korumuştur. Fazıl Ahmet Paşa'dan sonra sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Köprülülerin ekolünden yetişmiş idi. Devletin en ünlü vezirlerinden olup yedi sene süren sadaretinde ülkeyi iyi idare etmişti. Daha sonra Avusturya üzerine sefer açıp Viyana'yı kuşatmış ve fethe çok yaklaşmış idi.

Türk hududu ile Viyana arasında bulunan Yanık Kalesi düşmanın elinde olduğundan, düşmanı arkada bırakıp ileri gitmek tehlikeli idi. Önce bu kale fetholunmalı ve ertesi yıl Viyana fethine girişilmeliydi. Sadrazam bu bir seneyi beklemeyip doğrudan Viyana üzerine yürümüş ve Osmanlı hudutlarından hayli uzaklaşmıştı. Yanında çok kalabalık bir ordu bulunduğundan kıtlık baş göstermiş, askere bezginlik gelmiş, ordu bozulmuş, Devlet-i

Aliye büyük zayiata uğramıştı. Bu sırada Lehistan sözünü bozarak Osmanlı ordusuna pek çok zararlar verdirmişti.

Sadrazamın düşmanları, bu başarısızlıkları fırsat bilerek başkalarına ibret olması için "öldürülmelidir" dediler ve Paşa'yı idam ettirdiler. Düşünmediler ki böyle bir çalışkan vezirin yeri doldurulamazdı. Şahsî kin ve çıkarlarını devlet menfaatine üstün tuttular. Bu büyük vezirin acele etmesi gibi bazı zaafları olsa bile öldürülmesi daha büyük bir hataydı.

Bir misal; Prusya kralı Büyük Frederik'in generallerinden birisi defalarca yenilgiye uğradığından azledilmesini isteyenlere karşı Frederik: *"Bu general mağlûp ola ola galip gelmesini öğrenmiştir. Yerine başkasını getirirsem galip gelmesi için defalarca mağlûp olması lazım."* demiş, gerçekten de bu general sonunda zaferler kazanmıştır.

Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra Nemçe harplerinde daima yenilgiye uğradık, ordu içinde nifak baş göstererek, birtakım eşkıya zuhur etti. Bu eşkıya, padişahı tahttan indirdi, sonra İstanbul'a gelip devlet işlerine müdahale etti, halka yapmadık zulüm bırakmadı. Sadrazam Siyavuş Paşa bunları kahretmeye teşebbüs ettiyse de isyancılar Bâb-ı Âli'yi basıp sadrazamı şehit ettiler. Fakat sonunda ilâhî gayrete dokunarak kahroldular.

Bu olaylar esnasında asilerin bir kısmı, şeriflerden birinin eşyasını yağma ettiler. Bu şerif bir sırığın ucuna bir mendil asıp: *"Müslüman olan sancak altına gelsin."* diyerek halkı topladı. Sancak-ı şerif açıldı söylentisi duyularak halk saraya toplandı. Bunun üzerine gerçekten sancak-ı şerif çıkarıldı, toplanan ahali ile eşkıyanın hakkından gelindi.

Devlet bu iç ihtilallerle uğraşırken Nemçeliler Belgrad'a kadar olan kaleleri aldılar. Niş, Vidin ve Eflak'ı ele geçirdiler. Anadolu'da ortaya çıkan eşkıya Kartal'a kadar geldi. Venedikliler de sözleşmeyi bozarak Karadan ve denizden Devlet-i Aliye'ye saldırmışlardı. Reayadan birisi de başına haydutlar toplayıp ve taç yerine bir kalpak giyinip: *"Ben Kumanova kralıyım."* diye ortaya çıkmıştı.

Devlet maliyesi bozulmuştu. Bunun üzerine işlerin kötüye gittiğini anlayan idareciler, işlerin akıllı, tedbirli ve çalışkan bir vezire verilmesi lüzumunu ileri sürdüler. Köprülüzâde Mustafa Paşa sadarete getirildi. Mustafa Paşa ilk olarak, malî darlığa bir çare bulmak üzere gümrüklerdeki ve iltizamlardaki haksızlıkları ve vezirlerin bayram hediyesi vermek gibi âdetlerini ortadan kaldırdı. Adaleti yeniden temine teşebbüs etti.

Devletlerin gerçek gelirleri halkın servetine dayanır. Onun için devlet gelirini artırmak, halk servetini çoğaltmakla olur. Sadrazam Köprülüzâde Mustafa Paşa, adaletsiz vergi ve gelirleri ortadan kaldırmak sureti ile ilk anda devlet gelirini azaltmışsa da bu tedbirler halkı çalışmaya teşvik etmiş, üretim artmış, devletin geliri eskisinin beş misline kadar yükselmiştir. Böylece asker, aylığını muntazam almaya başlamış; kendisi ile beraber harbe gitmeye heveslenmiş ve halk hayır dua etmeye başlamıştı. Gerçi gelirleri kesilen birtakım parazitler halkın zihnini bulandırmaya çalıştılar. Fakat Paşa, böyle dedikodulara kulak asmadı.

Devlette düzeni sağladıktan sonra düşmandan intikam almak için sefere çıktı. Yıllardan beri Nemçe, Leh ve Venediklilerle harp zaten devam ediyordu. O sene Rusya da anlaşmayı bozup Osmanlı hudutlarına saldırdı. Sadrazam, Rusların üzerine Tatar askerini sevk etti. Ruslar perişan oldu. Topları ve mühimmatı ele geçti. Venedikliler de mağlup edildi. Bizzat sadrazam orduyu hümayunla Nemçe üzerine hareket ederek Niş, Semendere ve Belgrad'ı geri aldı. Donanmayı Hümayunla Vidin Kalesi'ni ele geçirdi. Böylece Osmanlıların, dolayısı ile Müslümanların kederleri sevince döndü.

Edirne'de ikamet etmekte olan sultan II. Süleyman, bu güzel haberlere sevinmiş ve İstanbul'a gelmiştir. Muzaffer ordunun başında İstanbul'a dönen sadrazam, o kış mevsiminde de adaleti perçinlemeye gayret etti. Yalnız büyük işlerle uğraştığından eşya fiyatlarına dikkat edemedi. Bu, halkın dedikodusuna maruz kaldı. Maalesef bu kadar büyük işleri düzene koymuş ve fütuhatla meşgul olmuş bu büyük vezir hakkında da: *"Lahana ve mercime-*

ğin narhına bakmıyor." diye dedikodu yapılabilmiştir. Ne olursa olsun, sadrazam bu dedikodulara kulak asmayarak o kış tedbirlerini almış, devlet hazinesini doldurmuştu.

Bahar geldiğinde padişah Edirne'ye gitti, sadrazam da orduyla Belgrad'a sefere çıktı. Lakin II. Süleyman'ın ömrü Edirne'de sona ermiş, sadrazam da Belgrad'da kurşunla vurulmuş olduğundan halkın kederi kat kat oldu. Sonra yine keder verici haller baş gösterdi. İdareciler arasına sen-ben düşüncesi girdi.

Bu sırada defterdar Cânib Ahmet Efendi, devlet malından akçe sektirmez, yalan bilmez dürüst bir kişi olduğundan bazı dalkavukları gücendirmiş idi. Sadrazam olan Hacı Ali Paşa, Ahmet Efendi'nin vazifede kalmasına gayret ettiyse de başaramadı. Defterdar azledilerek yerine ehliyetsiz biri getirildiğinden huzur-ı hümayunda sadaretten istifa ve mühr-i hümayunu teslim ile emekliliği tercih etti.

Daha sonra Sultan II. Ahmet ölüp Sultan II. Mustafa tahta çıkarak hemen Rumeli seferine çıkıp Nemçelilere iki defa galip geldi. Fakat sonunda vüzera arasına nifak girdiğinden Osmanlı ordusu bozguna uğradı. Köprülülerden Amcazâde Hüseyin Paşa sadarete getirildi. Yeni sadrazam orduyla Belgrad'a gitti. İngiltere ve Felemenk devletlerinin araya girmesi ile Nemçe ile barış yapıldı. Sadrazam beş sene iyi bir idare ile devlete taze hayat getirdi.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, sadrazamın şöhretini çekemeyerek onu üzecek işler yapmaya başladı. Sadrazam çok cesur, çalışkan ve haysiyetli bir vezir olduğundan bu dalaverelere dayanamayıp bir müddet padişah divanına varmadı. Nihayet sadaretten istifa ettiğinde padişah kendisine: *"Senden hoşnudum, fakat istediğin gibi tekaüt olmana izin veriyorum."* dedi. Köprülü'nün geleneği böylece son buldu. Devlet idaresinde başka başka yollar açılmaya başladı.

Feyzullah Efendi, padişahın hocası olduğundan padişah kendisine çok teveccüh gösteriyordu. Bu efendi ise oğluna şeyhülislâmlık payesi ve mensuplarına yüksek rütbeler temin et-

mek, devlet gelirlerini kendi evlat ve maiyetine tahsis etmek gibi eski ulemada hiç görülmeyen ve hiç yakışık olmayan hareketlere başvurduğundan halkın öfkesini tahrik etmişti.

Hüseyin Paşa'yı emekli olmaya mecbur etmesi, devlet büyüklerini rencide etti. Nihayet Edirne vak'ası gibi şimdiye kadar görülmemiş olayın çıkmasına sebep olmuştu. İkbal hırsı bunların gözlerini bürümüş olduğundan hem kendilerine ettiler hem de velinimetlerinin başını belaya uğrattılar. Sonra Sultan III. Ahmet tahta çıktı. Devlet bahçesini ayrık otlarından temizleyip devlete kuvvet ve intizam verirken Rusya ve İsveç vak'aları zuhur etti.

Rus Devleti dünyanın dokuzda birine sahip olmuş, Avrupa'da nüfuz ve şöhret bulmuş, büyük bir kitle olmuştu. Bunun kurucusu Çar Deli Petro'dur ki Avrupa sivil ve askerî nizamlarını taklit ederek ve evvela Avrupa usulü asker tanzimine başvurdu. Rusya'nın eski askerleri sık sık fesat ve fitne ateşine düşerdi.

Petro, yeni nizam üzerine askeri çoğaltarak eski asker ocağını ilga ve imha etmiş ve düşündüklerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Bir taraftan ziraat için yeni topraklar ele geçirmeye, öte yandan da deniz kuvvetleri hazırlamaya koyulmuştu. Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e doğru toprağını genişletmeye çalışmıştır. Fikirlerinin bir kısmını kendisi gerçekleştirmiş bir kısmını da vasiyet etmiştir.

Deli Petro evvela bir bölük "Nizam-ı Cedid" askeri tertiplemiş, kendisi de bir nefer gibi aralarına katılmıştır. Sonra bu bölüğü tabur hâline getirmiş ve taburunun komutanlığını üzerine almıştır. Rusya, Kırım Hanlarına verdiği haraçtan kurtulmak için Devlet-i Aliye'nin Nemçe ve Venedik'le savaşmasını fırsat bilerek Kırım'a yürümüş ve Azak Kalesi'ni ele geçirmişti. Bu harpte yeni askerlerinin başarısını görünce kısa zamanda bu askerlerin sayını 12 bine çıkarmıştır. Sonra kıyafet değiştirerek Felemenk'e gitmiş, marangozluk öğrenmek için gündelikçi amele olmuştu. Daha sonra Londra'ya geçip teknik ve matematik tahsil etmişti.

Deli Petro memleketine döndüğünde eski asker ocağını kaldırarak, yeni bir nizam yerleştirmeye başlamıştır. Evvela donan-

ma hazırlayıp, Baltık sahilinde İsveç elinde bulunan kıyıları ele geçirmek için. Danimarka ve Lehistan'la ittifak ederek İsveç'e saldırmıştır. İsveç kralı "Demirbaş" diye anılan 12'nci Şarl Rusları püskürtmüştür. Fakat sonunda Petro galip gelmiş, Şarl, Devlet-i Aliye'ye sığınma mecburiyetinde kalmıştır. Petro, bu suretle Baltık kıyılarını ele geçirmiş ve şimdiki Petersburg şehrini inşa etmiştir.

Bu sırada Şarl'ın teşvikiyle Devlet-i Aliye, Rusya'ya harp açmış, Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa, Tuna üzerine köprü kurup Besarabya'ya geçmişti. Bu sırada Rus ordusu Prut nehrini geçerek Tuna sahiline doğru ilerlemekteyken Mehmet Paşa Prut kenarından yukarı doğru varıp Rus ordusunun arkasını kesmek üzere Prut'u geçmeye başlamıştı. Petro asker yollayarak Osmanlı askerinin Prut'u geçmesine mani olmak istemişti. Osmanlı askeri ise kendilerini suya atarak Prut'u geçmişler, karşılarındaki Rusları kaçmaya zorlamışlar ve hemen o gece Prut üzerine üç yerden köprü kurarak seher vakti Rus fırkasını tarumar etmişlerdi.

Ertesi gün ordu-yı hümayun uykusuzluğa bakmayarak altı saat yol alıp, ikindi vakti Rus ordusunun karşısına dikilmiş ve yorgunluğa bakmadan Rusların üzerine atılmışlardı. Petro bu mesafenin beş altı günde alınacağını tahmin ettiğinden bir tek günde yapılan bu hareket karşısında ne yapacağını şaşırıp bozguna uğramış, ama bir taraf su, öte tarafta da Kırım Hanı bulunduğundan aman dilemeye mecbur olmuştu. Bu çevirme esnasında Rus askerinin ağaç kabuğu yediği sonradan anlaşılmıştır.

Petro bu durumda ne istenirse kabul edeceğini beyan ile sadrazamdan aman dilemiş, Lehistan Devleti'ne, müdahale etmemek, Azak Kalesi'ni geri vermek, hudutta inşa etmiş olduğu kaleleri teslim etmek ve öteki krallardan başka bir unvan taşımamak şartı ile anlaşmaya razı olmuştu. Baltacı kurnaz bir vezir olup Rusya olayları üzerine ikinci defa sadarete getirilmiş, Petro gibi bir hilekâra galip gelmiştir. Rus ordusunu mahvedebilecek iken barışa razı olması *"Meyus olan düşmanın üzerine gitmek*

münasip olmaz, bu galebe ile yetinmek ihtiyata uygundur." mülâhazasına dayanır.

Bazı tarihçiler bunu, Baltacı Mehmet Paşa'nın gafletine verirler. İstanbul'da bulunan devlet erkânı kendisinden emin olmadıklarından ve böyle fırsat ele geçmişken Rus ordusunu bütün bütün yok etmeyişini Ruslardan rüşvet almasına atfederek azline uğraşmışlardır. Fakat Sultan Ahmet "Böyle gazada bulunmuş bir vezirin taltifi lazım gelir, azli münasip olmaz." demişse de hatır ve hayale gelmez iftiralar ortaya atılarak İstanbul'a gelmeden Baltacı'yı azl ve nefyettirdiler. Gerçi o bu iftiralardan münezzeh ise de ilk sadaretinde kendisi de başkalarına hileler yapmış olduğundan "suça uygun ceza" sırrı belirdi.

Prut vak'ası üzerine Baltacı Mehmet Paşa tarafından yazılan buyruldu:

Allah'ın büyük lütfüyle Prut kenarında Moskof Çarı bilcümle asl:eriyle baskı altına alındıkta barış yapmaya talip olmuştur. Bu barışın şartları olarak şunları ileri süreriz:

Azak Kalesi, Devlet-i Aliye'ye teslim oluna. Tazgan, Kanke, Şamarak kaleleri tamamen yıkıla. Kale içindeki top ve cephane Devlet-i Aliye'ye teslim oluna. Ve bundan böyle oraya kale yapılmaya.

Kırım Han'ı Devlet Giray Han'a ve ona tabi Kazaklara müdahale olunmaya, İstanbul'a tüccardan başka elçi namıyla kimse gönderilmeye. Müslüman esirler Devlet-i Aliye'ye teslim oluna, İsveç, kralı Devlet-i Aliye'nin inayet kanadına sığınmış olduğundan bundan böyle kralın memleketine selametle gitmesine asla müdahale edilmeye. Devletimizin içinde bulunan reayaya tecavüz olunmaya ve yaptıkları küstah hareketlerinden dolayı affedilmeleri şevketlü, izzetlü, padişahımızın lütuf ve keremlerinden istirham oluna.

Vekâleti mutlakam dolayısıyla işbu buyrultu yazılıp Çara verildi. Ve merkum Çar tarafından alındıktan sonra askerlerinin doğru yoldan memleketlerine gitmesine gerek askerlerimiz ve gerek Tatarlar tarafından müdahale edilmeye.

Bu ahitname alınıp verildikten sonra rehine olmak üzere merhum Çar tarafından ordu-yı hümayuna gönderilen Petro Şafrof ve General Bikail hizmetlerini tamamladıktan sonra memleketlerine dönmelerine izin verilmek için buraya yazı yazıldı.

1113. Hoşgeçti Sahrası.

Baltacı Mehmet Paşa'dan sonra, Damat Ali Paşa kadar gelen sadrazamlar başarısız olduklarından sık sık azledildiler. Damat Ali Paşa devlete nizam verdikten sonra Karadağ isyanını bastırdı. Bizzat ordu-yı hümayunla Venedik harbine girerek İstandil, Anapali, Kaster gibi kaleleri fethedip zaferle İstanbul'a döndü.

Ertesi baharda Venedik Devleti'ni mahvetmek niyeti ile sefere çıktı. Nemçeliler Venedik düşerse arkadan çevrileceklerini anlayarak Venedik seferinden vazgeçilmesini, aksi takdirde harp açacaklarını bildirdiler. Nemçe'nin bu tutumu üzerine Serdar-ı Ekrem, Nemçe üzerine hareket etti. Fakat bu harpte bazı erkânın kötü tutumlarından ordu-yı hümayun bozguna uğradı ve Serdar-ı Ekrem alnından vurularak şehit oldu.

Ali Paşa gayet akıllı adil ve yiğit bir vezir olup, halkın işlerini görmeye ve disiplin kurmaya muvaffak olmuş ve kısa zamanda hiçbir vezire nasip olmayan fütuhatı başarmıştı. O sırada ilmiye mesleği ve hâkimlik mesleği bütün bütün ehliyetsizler eline geçmiş olduğundan Ali Paşa, kimsenin şefaatine bakmayıp her hususta liyakate önem verdiğinden, ilim mesleğine de nizam vermiş hatta müderrislerden birisini olağanüstü terfi ettirerek nişancı yapmıştı. Rüşveti ve buna yakın olan hediyeyi yasak etmişti. Bu yüzden şahsî çıkarlarına düşkün ve devleti düşünmeyen pek çok kimseler sızlanmaya başlamışlardı.

Bazı tarihçiler yazarlar ki: *"Böyle kısa zaman içinde bu kadar fütuhat padişahlar içinde Yavuz'a, vezirler içinde Damat Ali Paşa'ya nasip olmuştur."* Nasıl Yavuz'dan herkes titrer idiyse, Damat Ali Paşa'dan da korkarlardı. Ölümünde çok kimseler sevindi ve: *"Vezir öldü, ordu bozuldu ama bize de emniyet geldi"* dediler. Devlet nizamına bozukluk geldiğinde böyle çalışkan ve

dirayetli kimselerin sevilmemesi doğaldır. Paşa'nın ölümünden sonra Nemçe üzerine gönderilen Serdar-ı Ekremin başarısızlığı, askerin gayretsizliği günden güne arttı. Nice yerler bu meyanda Nemçelilerin eline geçti.

Disiplinsiz askerle zafer imkânsız olduğundan ve Nemçeliler de barış istediğinden, *"Barış yapılsın ve askere nizam verilsin."* diye Damat İbrahim Paşa barışı tercih etmiş ise de askeri *"O güzel Tamşıvar düşmana bırakılır mı?"* diye, ilmiye mensupları da: *"Barış istersek düşmanlar zaafımıza verir."* diye harbe taraftar olunca İbrahim Paşa yalnız kaldı. Harp yine başladı.

Bu defa bozgun daha büyük oldu ve Belgrad da elden gitti. Bunun üzerine İbrahim Paşa sadrazam oldu ve barış yapıldı. Bazı tarihçiler İbrahim Paşa'nın bu hareketini beğenirlerken, bazıları da onun barış istemekle düşmanı şımarttığını ve bu yüzden sulh şartlarının ağırlaştığını söylediler. Harbin sorumlusu olmadığı için bu durum İbrahim Paşa için büyük bir kabahat sayılamaz.

Damat İbrahim Paşa, 12 seneden fazla ve tam yetki ile sadarette bulunduğu hâlde askere nizam vermek şöyle dursun, askerî ve mülkî nizamı büsbütün bozdu. İsraf ve sefahatten başka birşey düşünmedi. İstanbul'da bu esnada bilginler arasında "dat" harfi "zat" mı okunmalı "dat" mı okunmalı ihtilafı baş göstermişti. Bu ihtilaf avama da yayıldığından zat taraftarı olan şeyhler sürgüne gönderildi.

Ragıp Paşa Devrine Kadar Olan Olaylar

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın barış yapmasından sonra harp sözü yasak oldu. Zevk ve safa aldı yürüdü. Silah tezgâhları yerine mine imalâthaneleri, talimgâhlar yerine safa sofraları kuruldu. Ruslar uzak görüşlülükleri ile bu hallere bakıp İbrahim Paşa'nın harp sözünden hoşlanmadığını anlayınca, İstanbul'a elçi gönderip ağır tekliflere başladılar.

Rus elçisi: *"Biz Prut Anlaşması'nı mecburen yaptık. Kralımızın unvanı düşürüldü, bunu değiştirmezseniz anlaşmayı bozacağız."* diye ayak diretti. Mecburen İstanbul'da Rus sefirinin otur-

masına ve hükümdarlarına kral denmesine razı olundu. Rus elçisi "Bir Lehistan'a girelim, onları tedip ettikten sonra yine çıkarız" dedi. Bu, çocuğun bile inanamayacağı söz olmasına rağmen kabul edildi. Nice canlar bahasına elde edilmiş olan neticeler sadece zevk ve safa bardağı kırılmasın diye terk olundu. Oysa Ruslar bu talepleri için binlerce asker feda etmeye hazırdı.

Bu barış devrinde askere nizam verilip düşmandan intikam almak üzere hazırlık gerekirken halk tembelliğe ve sefahate koyuldu. Halk içinde yürüyen âdap ve usul hatta karı kocalar arasındaki tabiî bağlar çözüldü.

Çeşitli mermerlerden yapılmış tarhlar, renk renk lalelerle süslenip geceleyin kandillerle donatılarak ve kaplumbağaların sırtına mumlar konup lalezar içine bırakılarak Çırağan sefaları tertip olundu. İbrahim Paşa, Beşiktaş'ta yaptırdığı Çırağan yalısına her sene padişahı ve şehzâdeleri davet edip haftalarca çırağan seyri tertiplerdi. Bazen da helva sohbeti için Paşakapısı'na gidilip beş altı gün eğlenilirdi.

Kâğıthane devlet ricaline paylaştırılarak altmış kadar saray ve bahçeler yapıldı. Sadâbâd Kasrı yaptırılıp çağlayanlar kurdurularak çırağanlarla süslendi. Gerçi devletin şanını ecnebîlere göstermek için hükümdara böyle bir gönül açıcı yer lazımdı ama Kâğıthane'deki sefahatler haddini aşmıştı. Şiir ve inşa çok rağbet buldu. Lakin lale soğanı pahalandı. Hatta "Mahbup" ismi verilen lale 500 altına satılmaya başlandı. Merakı olup da lale edinemeyenler kederlendiğinden lale çeşitlerine narh kondu ve Mahbup lalesinin bin kuruştan fazlaya satılması yasak edildi. Velhâsıl zevk ve safa bakımından İstanbul'un en parlak devri idi. Fakat devlet nizamına bozukluk ve millete durgunluk geldi; cezasını sonra gelenler çekti.

O sırada elçi olarak İran'a gidip gelmiş olan Dürrî Efendi'ye bazı İranlılar: *"İran'ın hâli yamandır, iyiler unutuldu, kötüler yüz buldu, böyle giderse iki seneye varmaz Safevî Devleti çöker."* demişler. Öyle de olmuş, iki seneye de varmadan Afganlılar İranlılara karşı galip gelmişler. Safevî Devleti'nin perişan olduğu

öğrenildi. Bu fırsattan istifade edilerek Hamedan, Gence, Revan, Şirvan gibi nice eyaletler zapt olundu. Zamanın idarecileri buraları korumaya muktedir olmadılar. İran'da iktidara gelen Nadir Şah, Devlet-i Aliye'den bu yerleri geri aldı.

Ruslar, bu İran seferi esnasında yine tahammül olunmaz teklifler ileri sürdüler. Buna karşı koyacak kuvvet olmadığından Rusların her istediği kabul edildi ve Ruslar Hazar denizi kıyılarına yerleştiler. Fakat harbe girilseydi bozguna uğranılacağı da muhakkaktı. Çünkü vükelâ, sefahatleri bırakmak niyetinde değildi. Bu halleri görenler İbrahim Paşa'nın tutumunu yermeye başladılar. Halk da sızlanmakta idi. Asker ve vezirler talime istekli iken sadrazam oyunlar tertip ediyor, padişaha da zevk ve sefayı aşılıyordu.

Halk her yerde, açık veya gizli olarak: *"Vezirlik rütbeleri eskiden layık olanlara verilirken, şimdi helva sohbeti yapanlara tevcih edilir oldu. Bunca ehli İslâm düşman elinde kaldı."* diye söylenerek İbrahim Paşa'dan bahsedilirdi. İbrahim Paşa işin kötüye gittiğini hissederek Nadir Şah'ın gözünü korkutmak için *"Acem üzerine gidilecek"* diye Üsküdar'a padişah çadırını kurdurdu. Lakin kâh padişah gidecek, kâh sadrazam gidecek diye vakit geçirildi. Herkese yeis verildi. Bazı müfsitler fesat çıkarmağı âdet edindiklerinden İstanbul'da fitne ve fesat alevlenmeye başladı.

İbrahim Paşa'nın bazı dostları ihtarda bulundularsa da Paşa'nın takımı, ikbal sarhoşluğu içinde ve dalkavuklar elinde bulunduklarından böyle ihtarlara canları sıkıldı. Hatta isyan olayından az evvel, birisi sadrazamın kethüdasına gidip: *"İş kötüye gidiyor, umûmî efkârı değiştirecek tedbirler alınsın."* dediğinde Kethüda: *"Böyle zamanda, böyle şeyler hatıra gelmez."* diye adamı azarladı. Böylece herkes bir tarafa çekilip eşkıya sokaklara döküldü. Bazı devlet büyükleri padişaha durumu anlatmışlarsa da padişahın İbrahim Paşa'ya teveccühü haddinden fazla olduğundan azlettirmeye muvaffak olamadılar ve birer köşeye çekilip kaza ve kaderi bekler oldular.

Nihayet Sultan Ahmet, İbrahim Paşa'yı ve bazı mensuplarını öldürtüp eşkıyaya teslim ettikten başka kendisi de saltanatı terk etmeye mecbur kalarak, Sultan I. Mahmud'u tahta çıkardı. Sultan Mahmud'un tahta çıkması ile ortalık sükûn bulduysa da eşkıyalar azıp istenmeyen işlere teşebbüs ettiklerinden bir müddet onların mazarratını gidermekle uğraşıldı. Eşkıyanın İstanbul kadısı tayin ettikleri kendini bilmez bir divane olduğundan verdiği bir ilâm üzerine Kâğıthane'deki bahçeler ve saraylar yerle bir edilerek yabancılar gözünde bir büyük rezalet çıkardılar.

O sırada Rus çariçesinin Moniç adlı generali Rum devletini ihya edeceğini ilan etti. Rumlar da bu emele düştü. Boğdan ahalisi Rus askerini davet edince General Tuna'yı geçmek sevdasına düşmüştü. Fakat Sultan Mahmut'un tedbirleri ve İsveçlilerin Rusya'ya saldırması Moniç'in teşebbüsünü önlemişti. Fransa'nın araya girmesiyle anlaşma yapıldı.

Sultan Mahmut, çok çalışkan ve şanlı bir padişah olup zamanında büyük fütuhat olmuştur. Padişahın 25 yıllık devrinde Devlet-i Aliye taze bir hayat buldu.

1774-1775 Yılına Kadar Olan Olaylar

Osmanlı'da düzen bozulurken düşmanlar talimli asker icat etmişler ve harp tekniğinde ilerlemişlerdi. Osmanlılarda iş, günü kurtarmaya kalmış ve hiçbir yeniliğe girişilememiştir. Bu sırada Rusya'da, Rus hanedanından olmayıp Deli Petro'nun torunu, III. Petro'nun karısı iken türlü hilelerle kocasını tahttan indirmiş, onun yerine imparatoriçe olmuş ve kocasını öldürtmüş Katerina tahtta bulunuyordu.

Katerina, bu durumu Rus milletine unutturmak için büyük işlere girişmiş ve Deli Petro'nun düşünüp de gerçekleştiremediği işleri ele almıştı. Bu cümleden olarak Lehistan'a asker sokmuş ve devlet işlerine müdahaleye başlamıştı. Bu hâl Osmanlılarla olan anlaşmaya uygun değilse de Devlet-i Aliye'nin harp açmaya takati yoktu. Rusya'ya karşı koymak devletler dengesi bakı-

mından bütün Avrupa devletlerine farz olmuşken, her biri kendi çıkarı peşinde idi.

Bu sırada Fransa, Rusya'yla açıkça çatışmaktan kaçınmakla beraber İstanbul'daki elçisi ile Devlet-i Aliye'yi harbe kışkırtıyordu. İstanbul'da harbi ancak sözlükten öğrenenler, savaşı arzulamaya başlamışlardı. O zaman Sadarette bulunan Muhsinzâde Mehmet Paşa, gençliğinde Rumeli'nde dolaşmış, sınır boylarının ahvalini görmüş bir adam olduğundan: *"Bir müddet hazırlanalım."* diyerek harbe mani oldu. Fakat devlet büyüklerinden bir kısmı şahsî çıkarlarına alet olmak üzere Sultan III. Mustafa'yı harbe teşvik edip sadrazamı korkaklık ve gevşeklikle suçlayarak azlettirdiler ve böylece Rusya'ya harp ilan ettirdiler.

Rusya üzerine gidilmişse de nizamsız ve talimsiz askerin, talimli askere karşı koyamayacağı bilinen gerçekti. Bundan başka, ordu daha Edirne'de iken başlayan kıtlık, Tuna'nın öte tarafından orduyu perişan edecek bir hâl aldı. Nehirler geçilirken o sene taşan sular büyük zayiat vermemize sebep oldular. Özü suyunun taşması Osmanlı askerini bozguna uğrattı. Tuna'nın öte tarafında bulunan bütün kaleler Rusların eline geçti. Baltık denizinden inen Rus donanması Akdeniz adalarında tahribat yaptı ve Kırım tamamen elden gitti.

Kırım ahvaline dair: Devlet-i Aliye o taraflarla meşgul olacak takatte olmadığından Rus casusları meydanı boş bulup Kırım içinde fesat çıkarıyorlar, Beyleri kandırıyorlardı. Tatarlar Kırım Başbuğu bulunan Silahtar İbrahim Paşa'ya hakarete başlamışlar ve: *"Bize Osmanlı askerinin lüzumu yok."* demeye koyulmuşlardı. Ordu içindeki Tatar askeri de çok azdı. Bu sırada Nogay Tatarları Rusya'ya bağlanmışlardı. Kırım hanı Kaplan Giray Han, Kırımlıların da Rusya'ya sığınmalarını telkin ediyordu. Velhâsıl Kırımlılar, Rusya'yla Devlet-i Aliye arasında gerçek tutumlarını belli etmiyorlardı.

Katerina, Petro'nun vasiyetlerinden birçoklarını gerçekleştirmiş ve Lehistan'ın paylaşılmasındaki vahameti Avrupalılardan gizlemeye muvaffak olmuştu. Katerina, Rusya kralı ile birlikte

Volter gibi Fransız filozoflarını alet ederek bütün emellerini onların vasıtası ile kabul ettiriyordu. Avrupa'nın o tarihte Devlet-i Aliye'yi desteklememiş olması tarihi büyük bir hatadır. Geçmiş devirlerin özeti budur.

1774-1775 Senesinden Sonraki Olayların Özeti

Yazılmasına memur olduğum tarih, 1774-1775 senesinde başlamıştır. Bu tarihten sonraki olayların özeti şudur:

Küçük Kaynarca Antlaşması, Devletin omzuna ağır bir yük olarak bindikten sonra, dış gaileler eksik olmamış ve içte karışıklıklar devam etmiştir. Sonraları bu anlaşmanın düzeltilmesine çalışılmış ise de başarılamamış, nihayet Kırım tamamen Rusların eline geçmiştir. Daha sonra Sultan III. Selim bazı yeniliklere teşebbüs etmiş, hatta talimli asker icat etmişse de bin bir emekle meydana getirdiği bu büyük eser, eşkıyanın tecavüzü ile mahvolmuştur.

Devletin bu durumu Sultan II. Mahmut zamanında vukua gelen vak'a-i Hayriye'ye kadar böyle sürüp gitmiştir. Bu vak'ada Sultan Mahmut eşkıyayı mahvederek devlet bahçesini, onların vücut pisliklerinden temizlemiş ve nihayet sayesinde ve devrinde emniyet bulduğumuz ve hilafet süresini bir bahar mevsimi bildiğimiz cihan sultanlarının sultanı Abdülmecit Han'ın güzellikler dolu asrında yapılan mülkî ve askerî ıslahat ile devlet taze bir hayat buldu.

Osmanlı Devleti ağacının tohumunu Osman Gazi ekmiş, bu fidan oğul ve torunlarının himmetiyle büyüyerek Kanunî devrinde kemal seviyesine erişmiş, sonraları kâh intizamın baharına ve kâh ihtilalin hazanına düşerek nihayet yukarıda yazıldığı gibi bir kötü duruma girmiş iken; Sultan II. Mahmud'un kudreti ile devlet ağacına musallat olan arızalar ve haşereler giderilmiş, kuru dallar kesilmiş ve saltanat ağacına tazelik gelmiştir.

Kırım'ın Osmanlı Devleti ile Münasebetleri

Kırım ve dolaylarında öteden beri Cengiz Han soyundan olan Hanlar irsiyet usulü ile tahta çıkarlar ve bağımsız olarak yurdu

idare ederlerdi. Fatih devrinde Devlet-i Aliye'nin himayesine girdiler ve yavaş yavaş bağlarını genişleterek Kırım ülkesi tamamen Osmanlı Devleti'ne geçti.

Cengizliler sel gibi etrafa akın ettikleri sırada bunların bir kolu Hazar denizini dolaşarak Kazan ve Ejderhan'ı zaptetmişler, Kazan'ı Başkent yaparak Rusya'yı haraca bağlamışlardı. Bunların bir kolu Kırım'ı fethetmiş ve burada hükûmet kurmuşlardı. Zamanla Kırım Tatarları Kazan'a da hâkim olmuş daha sonraları Kırım da zayıflamış ve Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuştu.

Kırım Hanlarının adlarına Giray kelimesinin eklenmesi 841 tarihinde Han olan Hacı Giray zamanında âdet olmuştur. Han ve Tatar ileri gelenlerinin âdetleri gereğince süt çocukları gençlik çağına kadar kabilelerden birinin terbiyesine teslim edilirdi. Hacı Giray'ın babası olan Gıyasüddin Sultan, Giray isimli kabilenin terbiyesine teslim edilmiş, bu kabilenin ileri gelenlerinden Devlet Geldi'nin geldiği gün, Gıyasüddin Sultan'ın bir oğlu dünyaya gelmiş, bu oğlana Hacı Giray ismi verilmiştir. Babasını büyütmüş kabileden bir hatıra olarak bundan böyle Cengiz sultanlarına Giray lakabı verilmesini niyaz etti. Bu ricası kabul edildi.

Tatar kabileleri arasında sütkardeşliğe çok önem verilirdi. Bir çocuk hangi kabileden süt emmişse o kabileye mensup sayılır, kabile de onu himaye ederdi. Kırım hanları, çocuklarını Çerkez kabilelerinden birine verirlerdi. Kırım Hanı'nın bir evladının dünyaya geldiği Çerkez kabilelerinde duyulduğu vakit bu kabileler halkı, bir sahrada toplanırlar ve ihtiyarların huzurunda kendilerinden bir kadını sütnineliğe seçerler ve onu yanlarına alarak birkaç yüz süvari ile üç gün Kırım Hanı'na misafir olurlardı. Fakat Hanın mutfağından birşey yemeyip beraberlerinde getirdikleri un, bal ve boza ile geçinirler ve ev sahiplerine de ziyafet çekerlerdi. Sonra içlerinden birini elçi seçerek Han'a yollarlar ve Han'ın çocuğunu beslemek üzere almak istediklerini ve çocuğu almadıkça geri dönmeyeceklerini bildirirlerdi.

Eskiden beri devam eden âdetlere göre, çocuk kendi anasından ayrılır ve daya hatuna teslim edilir, Çerkezler memnun olarak yurtlarına dönerlerdi. Dadılar çocuğu öz evlatlarına tercih ederek terbiyesine itina ederlerdi. Çocuk yedi yaşına girince ata binmeyi, kaçıp kovalamayı ve harp tekniğini öğrenirdi. Sütnine ve sütbaba çocuğa azarlama şeklinde birşey söylemezler, kabiliyetine göre büyütürlerdi.

Çocuk on beş yaşına geldiğinde babasına teslimi zamanı gelmiş olurdu. O zaman çocuğa yeni elbiseler giydirilir, silahlar takılır, süslü bir ata bindirilir, yanına süvariler katılarak ve yiyecek içecek alarak Başkent Bahçesaray'a götürülürdü. Sarayda üç gün Han ailesine ziyafet çekerler, Han da kendilerine hediye olarak meşin, sahtiyan, tüfek, yay, klaptan çuha verirdi. Çerkezler bu hediyeleri aralarında paylaşarak yerlerine dönerlerdi.

Bu suretle büyütülen çocuğa düşmanlarına korku versin diye yırtıcı hayvan isimleri takılırdı. Kırım Hanları bedeviliğe alışkın olup sırtlarındaki bir kat elbiselerinden başka giyecekleri bulunmaz, bu elbise eskiyinceye kadar yenisini almazlardı. Soyunacak olsalar adamlarından birinin elbisesini giyerler ve çıkardıkları elbiseyi bir daha giymezlerdi.

Tatar halkı ise bütün bütün bedevilik hâlinde bulunduklarından yiyip içme, oturma ve elbise hususunda gayet sade olurlar, her ne zaman Han tarafından çapul yapmak üzere: *"Filan g□n□ filan yerde bulununuz."* diye bir emir çıkarılsa derhal istenildiği kadar süvari toplayıp denilen yerde hazır bulunurlar ve neresi yağma edilecek ise oraya yollanırlardı.

Böyle bir çapula gitmezden birkaç gün önce hayvanlarına binerler ve idman için yağma gününe kadar hayvan sırtından inmezlerdi. Her nefer yükünde üç dört beygir götürür, hayvanlar karları ve buzları eşerek buldukları ot ve köklerle yetinirler kendileri de darı unu ile beygir yağından yapılmış bir ekmek yerlerdi.

Tatar askeri başka ordular gibi mühimmata muhtaç olmayıp hemen gittikleri yeri çalıp çırparlar ve sular donsun da çapul ko-

laylaşsın diye çocuklara dua ettirirlerdi. Gezgin bir toplum olarak, gece, gündüz yağmaya çıkarlar, uzak yerleri talan ederek nihayetsiz mal ve esir getirirler ve esirleri eza ve cefa ile kullanırlardı. Onun için Rus halkı Tatar'dan titrerdi. Rus Devleti Kazan'ı zaptettikten sonra Tatar yağmalarından kurtulmak için Kırım hazinesine vergi verirdi.

Tatar hanlarının hükümlere itaatleri fazla olup bilginlerden birini dolgun maaşla kazasker yaparlardı. Bu zat kimseden para almaz ve kabileler içinde çalışacak fakirlere niyabet verirdi. Sonraları bu âdet terk olundu. Bu niyabetler alınıp satılmaya başladı. Zamanla dinî hükümlere itaat kalmadığı gibi sefahat de arttığından düşmana karşı koyacak takatleri kalmadı.

Bu Tarih Kitabı Nasıl Yazıldı?

Tarih ilminden maksat, olayların gerçek sebeplerini inceleyip uyanıklık ve ibret verecek bilgiler kazanmaktır. Tarihçinin vazifesi, ibrete medar olacak olayların gerçek sebeplerini araştırıp herkesin anlayacağı şekilde açık seçik ifade etmektir. Yoksa sanat göstermek veya hüner arz eylemek veya jurnal vermek yollu hikâyeler değildir. Ama eskilerin beliğ ve şairane yazdıkları kitapların faydası tarihe değil, edebiyata bir hizmettir.

Tarih yazarken edebiyat yapma külfetine katlanmak istenir birşey değildir. Bu gibi sadece edebiyat endişesiyle yazılmış tarihlerde hikâyelerin gerçeklere uygunluğu pek aranmamıştır. Onun için eski vak'alara dair yazılmış olan kitapları incelerken evvela bu kitapların ne maksatla yazıldığını bilmek lazımdır.

Yazmaya teşebbüs ettiğimiz bu kitaptan maksadımız, tarihten faydalanmak olduğundan, edebiyat yapmak külfetinden vazgeçip, olayların doğru anlatılmasına önem verilmiş ve Devlet-i Aliye'de öteden beri yazılmasına itina edilen vak'alar yazılıp sözün uzatılmasından kaçınılmıştır.

Bu kitapta, her yıl mevsimi gelince padişahın kışlıktan yazlığa ve yazlıktan kışlığa geçişi, bahar geldiğinde donanmanın Akdeniz'e çıkışı ve güz geldiğinde tersaneye girişi, asker ay-

lıklarının üç ayda bir verilişi, her sene verilen unvanlar ve ilim kariyeri silsilesi, ramazanlarda padişah huzurunda ders takriri, Hırka-i Şerif'e ziyareti gibi gündelik işlerin yazılmasından vazgeçilmiş, ancak bunlar içinde tarih bakımından bir fevkaladelik gösterenler olmuşsa onlar yazılmıştır.

Biz bu tarihimizde 1774 yılı vak'alarından başlayacağız. Bu tarihin en mühim olayı Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'dır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Metni:

1. Madde: İki devlet arasında geçmiş olan her türlü düşmanlık bugünden itibaren ebedî olarak bertaraf edilmiş olup, iki tarafın silahlı çarpışmalarından doğan zararlar ve tecavüzler ebedî olarak unutulacak ve bu yüzden hiçbir zaman intikam almaya kalkışılmayacaktır. Düşmanlık yerine karada ve denizde hiç değişmeyecek bir barışa riayet olunacaktır.

Gerek taraf-ı hümayunumdan ve atalarım tarafından gerekse Rus padişahı ve halifeleri tarafından imzalanan ittifak samimî ve müebbed olacak ve bütün maddeleri ihtimamla tatbik edilecektir. İki devletin tebaaları da aynı suretle dostluğa riayet edilecektir. İki taraf, birbiri aleyhine açık-gizli bir fiile teşebbüs etmeyecektir. İki taraf tebaalarının suçları af olunacak, hapiste bulunanlar salıverilecek, malları kendilerine geri verilecektir. Başkaları tarafından da bunlara tecavüz edilmesi önlenecektir.

2. Madde: Bu anlaşmanın imzası ve tasdiknamelerin mübadelesinden sonra iki devletin tebaasından birisi bir suç ve ihanet dolayısıyla, ötekine sığındığı takdirde Devlet-i Aliye'mde İslâmiyeti kabul edenlerle Rusya'da tanassur edenlerden gayrisi hiçbir bahaneyle kabul ve himaye edilmeyecek ve derhal geri gönderilecek. Böylelerinin iki devlet arasında soğukluk meydana getirilmesine imkân verilmeyecek.

3. Madde: Kırım, Bucak, Koban, Bedisat, Canboyluk, Yedigül kabileleri ve Tatar taifeleri iki devletçe serbest sayılacak ve ecnebî bir devlete tabi olmadıkları kabul olunacaktır. Tatar taife-

si halkın reyi ile Cengiz soyundan seçilen Hanlara tabi olacaklar. Başka bir devlete hesap vermeyecekler, işlerine ve seçimlerine Devlet-i Aliye ve Rusya karışmayacak, yalnız mezhep işlerinde İslâm şeriatına tâbi olacaklar.

Kırım, Koban taraflarında istila olunan bütün kaleler ve kasabalar Özü Kalesi Devlet-i Aliye'nin tasarrufunda kalacak. Bu muahedenin tasdikli suretlerinin mübadelesinden sonra Rusya Tatar memleketlerinden bütün askerini geri çekecek, Kırım'ın ve Koban ve Tamam'ın kaleleri ve kasabalarından Devlet-i Aliye feragat eder ve bundan böyle buralara asker göndermez.

4. Madde: Her devlet kendi memleketinde münasip göreceği nizamı icra eder. Ve kendi ülkelerinde diledikleri yerde kaleler ve kasabalar inşa edebilirler ve tamir edebilirler.

5. Madde: Bu muahedenin yapılmasıyla dostluk kurulduktan sonra Rus Devleti ortaelçi payesinde bir murahhas elçiyi sürekli olarak İstanbul'da bulundurabilir. Bu elçiye mutat olan merasim ve riayet ifa olunur. Bu elçinin mevkii Hollanda Büyükelçisi'nden sonra, bu büyükelçinin bulunmadığı zamanlarda Venedik Büyükelçisi'nden sonra gelir.

6. Madde: Rus elçisinin hizmetinde bulunanlardan birisi hırsızlık veya büyük bir suç işlediği takdirde, çalınan eşya elçi tarafından beyan olunacak tarzda tamamen geri alınır. Sarhoşluk hâlinde Müslümanlığı kabul etmek arzusunda bulunanlar İslâm dinine kabul olunmayıp, sarhoşlukları geçtikten sonra bu husus elçi tarafından gönderilecek bir adamın yanında tekrar ederse kabul olunacaktır.

7. Madde: Devlet-i Aliye Hristiyan dininin hakkına riayet ve kiliselerini siyanet eder. Rus elçisi her ihtiyaçta kiliselerin korunması maiyetinin siyaneti hususunda müracaatta bulunabilir. Bu müracaat komşu ve dost bir devlet mümessilinin samimi arzusu olarak Devlet-i Aliye tarafından kabul olunacaktır.

8. Madde. Rus Devleti'nin gerek rahipler gerek başka tebaasından olanlar Kudüs ve diğer ziyarete layık olan makamları ziyaret edebilirler. Bu yolculardan gerek yolda, gerek Kudüs'te

hiçbir namla cizye, haraç, vergi alınmayacaktır. Başka devletlerin tebaalarına verilmiş olan fermanlar, bunlar hakkında da tatbik olunacaktır. Devlet-i Aliye topraklarında her türlü müdafaa ve taarruzdan masun olup şeriat hükümleri iktizasınca himaye ve siyanet edilirler.

9. Madde: İstanbul'daki Rus elçilerinin tercümanları hangi milleten olurlarsa olsunlar iki devlete de hizmet etmekte olduklarından saygı ve itibar göreceklerdir. Oğullarının işlediği suçlardan dolayı muaheze edilmeyeceklerdir.

10. Madde: Bu muahede imza olunup başkumandanlara iletilinceye kadar bir çarpışma ve istila vuku bulursa muteber tutulmayacaktır.

11. Madde: İki memleketin denizlerinde her iki devletin gemileri serbestçe seyredeceklerdir. Rus gemilerine limanlara girme hususunda Devlet-i Aliyem tarafından izin verilecektir. Rus gemileri Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e geçebilecekler, bütün limanlarda durabileceklerdir.

Devlet-i Aliye topraklarında Fransa ve İngiltere gibi en ziyade müsaadeye mazhar olmuş devletlere ait muafiyetler Rus tebaalarına da tatbik olunacaktır. Rus gemileri Tuna nehrinde de seyir edeceklerdir.

Başka milletlerden alınan vergi, Rus gemilerinden de alınacaktır. Rus tacirleri her türlü malı bu vergiyi ödedikten sonra nakil ve ihraç edebilecekler, bütün denizlerde gemilerin serbestçe hareketine riayet edilecek, her iki devlet kendi tacirlerine iş icabı kalmak istedikleri kadar oturmalarına izin verecekler. Diğer dost devlet tebaalarına tanınmış olan serbestlikler Rus tüccarına da tanınacaktır. Devlet-i Aliye, Rus Devleti'nin lüzum göreceği yerlerde konsolos veya konsolos vekili bulundurmasına izin verecektir. Bu konsoloslara öteki devlet konsoloslarına tatbik edilen merasim uygulanacaktır.

Maiyetlerinde padişah tarafından berat verilmiş tercümanlar bulunduracaklardır. Bu tercümanlar başka devlet tercümanlarının haiz oldukları muafiyetlere sahip olacaklardır. Devlet-i Aliye

tebaalarına da Rusya'da mutat vergiyi ödedikten sonra ticaret yapmalarına izin verilecektir. Denizde kazaya uğrayan gemilere her iki taraf yardım edecektir.

12. Madde: Trablusgarp, Tunus ve Cezayir ile Rusya ticaret anlaşması yapmak istedikleri takdirde böyle anlaşma yapmasına Devlet-i Aliye yardım edecek ve bu ocaklar hakkında Devlet-i Aliye kefil olacaktır.

13. Madde: Bütün anlaşmalarda, Rus imparatoriçesine Devlet-i Aliye'ce Türk dilinde Rusyalıların padişahı tabiri kullanılacaktır.

14. Madde: Başka devletler gibi Galata tarafında, Beyoğlu yolunda Ruslar bir kilise bina ettirebileceklerdir. Bu kilise ilelebet Rus elçisinin himayesinde olup her türlü müdahale ve taarruzdan emin olacaktır.

15. Madde: Hudutların tespiti sırasında beklenmeyen sebeplerle zarara uğrayanlar olursa bunları ödemeye iki devlet karar vermişlerdir. Böyle hallerde hudutta bulunan hâkim veya müfettiş hadiseyi tahkik edecek ve geciktirmeden şahısların hakkı verilecektir. Bu türlü hadiseler bu muahedenin yürümesini engellemeyecektir.

16. Madde: Bucak, Akkirman, Kili, İsmail, kaleleriyle öteki köy ve kasabalar bütün eşyalarıyla beraber Rusya tarafından Devlet-i Aliye'ye geri verilecektir. Bender Kalesi de Devlet-i Aliye'ye iade edilecektir. Eflak ve Boğdan bütün kaleleri kasaba ve köyleri cümle eşyalarıyla Devlet-i Aliye'ye iade edilecektir. Devlet-i Aliye aşağıdaki şartlarla bu memleketleri kabul edecek ve bu şartları tam olarak yerine getirecektir.

a- Bu iki Voyvodalık halkının işledikleri suçlar, tamamıyla affedilecek. Payeleri ve malları kendilerine verilecektir.

b- Hristiyan diyaneti serbest olarak icra edilecek, yeni kiliseler yapılmasına ve eskilerin tamirine engel olunmayacaktır.

c- Manastırlara ait olan İbrail ve Hotin arasındaki ar[illegible] geri verilecektir.

d- Rahiplere ait olan imtiyazlar muteber olacaktır.

e- Memleketi terk etmek isteyen hanedanlar eşyalarını serbest olarak çıkarabilecekler ve eşyalarını taşımaları için bir sene mühlet verilecektir.

f- Eski vergilerden hiçbir şey tahsil olunmayacaktır.

g- Harp esnasında halkın maruz olduğu zararlar tazmin edilecektir.

h- Muafiyet devresi geçtikten sonra cizyelerin tayininde Osmanlı Devleti insaf ve mürüvvetle hareket edecek ve cizyeler iki senede bir ve mebuslarının aracılığı ile ödenecek. Bu cizyeler ödendikten sonra hiçbir paşa veya hâkim, hiçbir nam altında kendilerinden bir şey talep edilmeyecektir. IV. Mehmet zamanında verilmiş imtiyazlar devam edecektir.

i- Voyvodaların İstanbul'da Rum mezhebinde birer maslahatgüzarları bulunacaktır. Bunlar hakkında Devlet-i Aliye mürüvvetle muamele edecek ve kendileri her türlü taarruzdan emin tutulacaktır.

k- Devlet-i Aliye, Rus elçiliklerine bu iki voyvodalıktan siyanet etme müsaadesi verir. İki devlet arasındaki dostluğun icabınca elçilerinin taleplerine riayet edeceklerdir.

17. Madde: Rusya elinde bulunan Akdeniz adalarını Devlet-i Aliye'ye iade edecektir. Devlet-i Aliye de bu tebaanın kabahatlerini affedecek ve Devlet-i Aliye aleyhine giriştikleri hareketi külliyen unutacaktır. Hristiyan diyanetine hiçbir tazyik yapılmayacak, kiliselerin onarılmasına ve yenilenmesine engel olunmayacak, bu kiliselerde hizmet eden şahıslara asla bir müdahale ve taarruz vaki olmayacak. Bu adalar halkından hiçbir vergi alınmayacak. Adaları terk edip başka yerlere göçmek isteyenlere mallarını taşıma, müsaadesi verilecek. Rus donanması üç ay zarfında bu adalardan ayrılacak ve bu donanmanın bir şeye ihtiyacı olursa Devlet-i Aliye imkân nispetinde yardım edecek.

18. Madde: Özü suyu boğazında vaki Kalberden Kalesi ve bu nehrin su kıyısında yeter arazi ile Aksu ve Özü arasında boş saha Rus Devleti'nin tasarrufuna bırakılacaktır.

19. Madde: Kırım'da vaki Yenikale ve Kireç limanları içlerinde mevcut eşya ve topraklarıyla, Karadeniz'den başlayıp Buhaça'ya ve buradan geçerek Azak Denizi'ne kadar çizilecek bir düz çizgi dahilindeki bütün topraklar Rus Devleti'ne terk edilecek.

20. Madde: Miladın 1700 senesi Hicri 1300 senesi Tolstoy ile Acu muhafızı arasında imzalanan senet gereğince Azak Kalesi eski hududuyla ilelebet Rusya Devleti'ne bırakılacaktır.

21. Madde: Büyük Kabarta ve küçük Kabarta isimli Tatar taifesiyle etraflarındaki toprakların Rus Devleti'ne tahsisi Kırım hanlarının ve Tatar başlarının iradesine bırakılacaktır.

22. Madde: İki devlet arasında eskiden yapılmış ahitnameler Belgrad Kalesi'nde yapılan ahitname ve bunlardan sonra vücuda gelen anlaşmalar ahkâmı iki devletçe ortadan kaldırılıp unutulacaktır. Bu ahitnamelere göre iki devlet bir hak iddia etmeyeceklerdir. Yalnız Tolstoy ile Hasan Paşa arasında Acu Kalesi ve Koban sınırının tayinine dair sözleşme muteber kalacaktır.

23. Madde: Gürcü ve Megril dolaylarında vaki Rusların işgalinde bulunan Bağdatcık, Şehriban ve Kütansi kalelerinin eskiden beri veya uzun müddetten beri Devlet-i Aliye'me ait oldukları tahkikatla anlaşılırsa bu kaleler Devlet-i Aliye'ye verilecektir.

24. Madde: İşbu muahede tasdiknamelerinin mübadelesinden sonra Rus askeri bu kaleleri boşaltacaktır. Devlet-i Aliye de şunu taahhüt eder ki harp süresince buranın halkından Devlet-i Aliye aleyhine hareket edenlerin suçları tamamen unutulacaktır. İlelebet oğlan ve kız vergisi ve cizye ödemeyeceklerdir

25. Madde: Gürcü ve Megrillerin işgalinde bulunan topraklar ve müstahkem yerler bunlara terk edilecektir. Kiliselerine ve dinlerine hiçbir taarruzda bulunulmayacaktır. Çıldır Paşası ve başka kumandanlar hiçbir bahaneyle bu topraklara taarruz etmeyeceklerdir.

26. Madde: Muahedenin imzasından sonra iki ay zarfında Rus Başkumandanı mutemet adamlarını göndererek Kalberon Kalesi'ni ve o civardaki araziyi tesellüm edecektir. Bu iş iki ay zarfında tamamlanacaktır.

27. Madde: Bu muahedenin iki devlet arasında dostluğu kuvvetlendirmesi için tasdiknameler büyükelçilerle göndertilecek ve elçiler sınır boyunda eşit muamele göreceklerdir. Rus elçileri Devlet-i Aliye nazarında en ziyade müsaadeye mazhar olan elçilere gösterilen muamele ve saygıyı görecektir. İki tarafın itimat ve muhabbetinin delili olmak üzere elçiler vasıtasıyla karşılıklı olarak devletlerinin şanına layık hediyeler gönderilecektir.

28. Madde: Devlet-i Aliye murahhasları olan Tevkii Resmi Ahmet ve reisülküttap İbrahim Münip Efendiler Rus Devleti'nin murahhasları Ligonta ve Ribinin taraflarından bu ebedî muahedenin imzasından sonra sadrazam ve Rus mareşalinin tembihatıyla karada ve denizde her türlü düşmanca hareketin yasaklanması icap etmektedir. Bundan dolayı derhal sadrazam ve mareşal tarafından Akdeniz, Karadeniz ve Kırım karşısındaki donanmaya ve öteki harp sahalarına her türlü düşmanlığın durdurulması için ulaklar gönderilecektir. Bu ulaklar her iki tarafta dokunulmazlıklara sahip olacaklardır. Akt olunan bu muahedenin nihaî imzasına padişah tarafından sadrazam ve Rus padişahı tarafından Mareşal Romancof memur edilmişlerdir.

İşbu iki zat muahedenamenin altına imzalarını koyacaklar ve muahedeyi hiçbir değişikliğe tabi tutmadan ve hiç kimsenin müdahalesine izin vermeden tatbik edeceklerdir. Sadrazamın tasdik senedi Türkçe ve İtalyanca yazılacaktır. Muahedename beş gün veya kabilse daha kısa bir zamanda mübadele olunacaktır.

Son Kısım: Harp ve ihtilafları ortadan kaldıran ve barışı perçinleyen bu vesikayı şu şekilde tamamlarız ki ahitnamede yazılı 28 madde ve diğer iki kıta nişanı hümayunumda yazılı maddeler şartlarına riayet olunacağı Rusya tarafından murahhasları marifetiyle taahhüt edilmiştir. Bundan dolayı, gerek taraf-ı hümayunumuzun, gerekse vükelâ, beylerbeyi, ümera, asker ve bütün tebaa kullarımız bu ahitname hilafına hareket etmeyeceklerdir.

Burada bahis olunan nişan-ı hümayunumda yazılı iki maddeden birisi harp tazminatıdır ki bununla Devlet-i Aliye senede beşer bin kese akçe olmak üzere Ruslara üç senede on beş bin kese akça ödemeyi taahhüt etmiştir. İkincisi, Akdeniz adalarının Rus donanması tarafından üç ay zarfında, mümkün olursa daha önce boşaltılması Rus Devleti tarafından taahhüt edilmiştir.

1774-1775 SENESİ OLAYLARI

I. Sultan Abdülhamid'in Şeyhülislâm Konağını Şereflendirmesi

Sultan I. Abdülhamid 1774 yılında tahta çıktığında dünyayı harp ateşi içinde buldu. Barış yapıldıysa da İslâm ümmeti yorgundu. Küçük Kaynarca Barışı Devlet-i Aliye'ye bir iç acısı olduğundan, ayrıca şurada burada ortaya çıkan âsiler ve eşkıya şehirleri tahrip etmekte ve ahaliye zarar vermekte olduklarından; padişah bu eşkıyanın pis vücutlarını ortadan kaldırmak, hükûmet yapısını onarmak üzere daima fikir alışverişinde bulunuyordu.

Bu arada padişah, şeyhülislâm İvaz Mehmet Paşazâde İbrahim Efendi'yi taltif etmek ve onunla istişare etmek üzere kıyafet değiştirerek şeyhülislâm konağına gitmiş ve bir süre önemli devlet işlerini görüşmüş, sonra çıkarılan yemeği yemeye tenezzül ederek üç saat kalmıştı.

Bazı Vezirliklerin Kaldırılması

Devlete hizmet edenlere hâllerince mükâfat verilmek büyük işlerde kullanılabileceği umulan kimselere mansıplar ve mertebeler ihsan olunmak *"İnsan ihsan kuludur."* kaidesince kadim âdetlerden olduğundan, bu rütbelerin kolay elde edilmesi neticesinde payelerin en yükseği olan vezarete ne idüğü belirsiz birçok kimseler ulaşmış idiler. Oysa harp gailesi kalktıktan sonra vazifesiz vezirlerin bir yerde oturmaları kadim kaidelere aykırı ve mevcut eyaletler vezirlerin ancak dörtte birine yeter olduğundan sancaklara da vezir gönderilmeye başlandı.

Bu sancakların geliri yetmediğinden sancak vezirleri türlü zulümlere başladılar; halk padişaha dilekçeler yolladı. Padişah bu

zulümlerin vezir çokluğundan doğduğunu düşünerek hem vezir sayısını azaltmak hem de başkalarına ibret olmak üzere Bâb-ı Âli"ye hatt-ı hümayun gönderdiğinden, sadrazam konağında şeyhülislâm, devlet ricali, vüzera, kapı kethüdaları toplandı. Hatt-ı hümayun okundu, iltimas ve şefaatle veya önemsiz hizmetler karşılığı vezarete yükseltilmiş sekiz kişinin vezirlikleri kaldırıldı. Bütün eyaletlere adalet emirleri gönderildi. Bu sırada arpalıklar da ehliyetsiz naipler elinde kaldığından arpalık kethüdalarından beşi ibret olmak üzere Akdeniz adalarına sürüldü.

Darüssaade Kâtibi Ahmet Efendi o ayın onuncu günü mevkufatcılık memuriyetine gönderilip yerine Bahçıvanzâde Mustafa Efendi tayin olundu. Ahmet Efendi memuriyetinin tebliği için Bâb-ı Âli'ye çağırıldığında kaftan giydirilmek eski âdetken uzak yere gönderilmesinden dolayı kırılan gönlünü tamir için Sadrazam İzzet Mehmet Paşa, kendisine kıymetli bir samur kürk giydirdi.

Ahmet Efendi'nin azil sebebi şöyle anlatılır:

Yeni padişah tahta çıktığında Ahmet Efendi ikbal sarhoşluğuna düşmüş, haddinden büyük işlere karışarak, herkesin müracaatgâhı olmak sevdasına düşmüştü. O vakitler Hazine Kethüdası olan Seyit Mehmet Efendi çok hilekâr bir adam olduğundan, Ahmet Efendi'nin meydana çıkmasını çekemeyerek hakkında türlü desiseler döndürmeye başladı. Şöyle ki: Sanki dostça görünerek: *"Sizin böyle adi esvapla gezmeniz münasip değildir. Al şaldan câme giyiniz."* diye mutat dışı kılıklar telkin etmiş, o biçare ise bu desiselere aldanarak şal câmeler giymeye ve hâline yakışmaz süslü eğerler kullanmaya başlayınca, adı deliye çıkarılmış, Kethüda ara sıra padişah huzurunda, *"Efendim, mülkü devlet harap oluyor, rüşvet kalkmalıdır. Filan iş için kulunuza 50.000 kuruş verecek oldular; Maazallah kabul etmedim."* derdi. Oysa filan madde dediği yazıcıya ait bir maslahat olduğundan yazıcının rüşvet aldığını padişaha gammazlar, bir yanda da yazıcının yüzüne gülerek rüşvete teşvik ederdi.

Kethüda bir gün yazıcıya: *"Kerem buyurun, beni haberim olmadan Galata Mevlevîyetine tayin ettirin."* diye yalvarmakla o biçare işin aslını bilmeyip padişah: *"Kethüda emektar kulunuzdur, Galata'ya çırağ buyurun."* dediğinde padişah öfkelenmiştir. Nihayet bu desiselerle memuriyetinden azledilmiştir.

Mehmet Paşa'nın Vezirliğinin Kaldırılması: Hac Emiri Osman Paşa ölmüş ve 10.000 kese mal bırakmıştı. Oğlu Mehmet Paşa, babasının on bin kese akçasını devlete verip mütebaki eşyanın kendisine bırakılmasını ve uhdesine vezaret verilmesini niyaz etmişti. Merhameten ricası kabul olunmuş ve uhdesine vezirlik verilerek Halep Valiliği tevcih edilmişti. Fakat taahhüt ettiği hâlde babasından kalan paranın tamamını Hazineye vermemiş ve fakir olduğunu ileri sürerek bu parayı ödemesi için kendisine Hac Emirliği verilmesini talep etmişti.

Yaşı küçük olduğundan Hac emirliği verilememiş fakat borcunu ödeyebilmesi için, Halep Valiliği'ne ilaveten geliri fazla olan Rakka da verilmişti. Fakat borcunu yine ödemediğinden parayı tahsil için padişah tarafından dergâh-ı âli kapıcı basısı Tayfur Bey memur edildi. Bu zat akçanın tahsili mümkün olamamaktan başka bu adam, Rakka'da kaldığı müddetçe Hac Emiri olarak Şam'da ihtilal çıkaracak diye yazıldığından, Rakka'dan azledilip Sivas'a nakil olundu.

Hac Emirliği sevdasından bir türlü vazgeçemediğinden ve iyi bir hizmet görmediğinden vezirliği kaldırmak ve bütün mallarına el konmak ve kendisi de Sivas Kalesi'ne konmak üzere tedip edilmiş ve sırdaşları İstanbul'a getirilmişti.

Kırım İleri Gelenlerinin İstekleri

Bugünlerde Cengizli ileri gelenlerinden ve Kırım bilginlerinden bir heyet gemiyle İstanbul'a gelerek Devlet-i Aliye'ye olan ubudiyetlerinden bahsetmişler ve Kırım'da serbestlikten vazgeçilerek Hanların Devlet-i Aliye tarafından tayin edilmesini, hutbenin ve sikkenin yine padişah adına olmasını ve hanlığa II. Sahip Giray Han'ın getirilmesini niyaz etmişlerdi.

Bunun üzerine mihmandar ağaya emir verilerek bu misafirlere bir ev döşetilmiş günlük masrafları devletçe temin olunmuştu. Gerçi Kırım işlerine müdahale edilmemesi Kaynarca muahedesinde tespit edilmişse de henüz muahede tasdiknameleri mübadele edilmemiş olduğundan hiç olmazsa hutbelerin padişah adına okunması hakkında reisülküttap İsmail Efendi vasıtası ile Rus kumandanına bir takrir yazıldı. Bunun metni:

Kaynarca Muahedesinin Bazı Maddelerinin Açıklanması için Rusya'ya verilen Takrir:

Devlet-i Aliye'yle Rusya arasında Küçük Kaynarca isimli yerde tanzim olunan müsalâhanın üçüncü maddesinde Kırım'ın serbestliği ve Tatarlar hakkında yazılmış olan maddeler muteber tutulmakla beraber, İslâm padişahı bütün müminlerin Halifesi olmak cihetiyle, Tatarlar devlet idaresine halel getirmeyecek mezhep işlerini padişah İslâm şeriatına göre tanzim edecektir. Yalnız bu tanzimin şekli muahedenamede tasrih edilmediğinden iki devletin arasını açma fırsatı arayan garazkârların işine yarayacağından ve İslâm şeriatı iki Halife'ye izin vermediğinden mezkûr maddenin şu şekilde tevzihi icap eder.

Kırım ve Koban tarafında oturan bütün Tatar kabileleri dış ve içişlerinde kendi reyleriyle idare olunup Cengiz Han torunlarından seçecekleri bir Han'ın idaresinde bulunurlar. Başka bir hükûmet idaresine girmezler. Devlet-i Aliye ve Rusya bu işlere müdahale etmez. Tatarların reyi ile seçilecek Kırım Hanı yabancıdan olmayıp Cengiz soyundan olacaktır.

Tatar kavmi bir Han seçtiklerinde Müslüman Halifesi olması itibariyle Âl-i Osman padişahına keyfiyet arz ve inha edilecek ve Halife de hiç geciktirmeksizin nişan-ı şerifi ve teşrifatını gönderecektir. Cuma ve bayram namazlarında bilumûm Kırım cami ve mescitlerinde hutbe Âli Osman padişahı adına okunacak ve şeriat hükümlerini yürütecek kadılar Kırım ulemasından olacak ve İstanbul'da kazasker efendi tarafından seri izinleri verilecektir.

Gürcü Maddesi Hakkında:

Muahede yazılı Gürcistan esirleri hakkındaki madde Devlet-i Aliye'ye ağır bir ıstırap yükü olup, Rus Devleti, Devlet-i Aliye'nin böyle bir ızdıraba maruz olmasının aradaki dostluk dolayısıyla arzu etmeyeceğinden bu maddenin tasdiknameden çıkarılması, mümkün olmazsa tatbikinde ısrar edilmeyecektir.

Kırım maddesi ve Gürcü esirleri hususunda yazılan bu takrir, Abdülkerim Efendi elçi tayin edilerek Rusya'ya gönderildi.

Kırım'ın serbestîsi, Rusların Devlet-i Aliye'yi Kırım'a müdahaleden vazgeçmek gayesine yöneldiği aşikârdır. Ne vakit bir han seçilmek lazım gelse Cengiz'in torunlarından her birisi kendisini seçtirmek için rakipleri aleyhine birtakım tertipler düzenler ve halk arasına fesat düşürürlerdi. Bu fesat da Rusların müdahalesine imkân verirdi. Kırım'da Rus askeri bulundurulması bunun neticelerinden birisidir.

Hutbenin padişah adına okunması bu Rus planına bir engel olmadığı için Ruslar o zaman bu teklife muvafakat etmişlerse de sonraları fırsatları kollayarak Kırım'ı tamamen ele geçirmişlerdir.

Müderris Osman Paşa'nın Öldürülmesi ve Bir Değerlendirme

Müderris Osman Paşa, I. Mahmut vezirlerinden Topal Osman Paşazâde Ahmet Paşa'nın oğludur. Babası, onu yüksek kariyerlerin en yücesi olan ilim kariyerine sokmuştu.

Bunun bir sebebi de babasının yıldızına baktırması olmuştur. Baba, oğlu için vezaret yolunu tehlike bulmuş ve onu ilim yoluna sevk etmişti.

Hâlbuki bu zat, ilim rütbelerinden yükselerek Sahn Müderrisi mertebesine gelmiş ve Yenişehir Fener'de oturmaktaydı. Bu sırada Mora'da zuhur eden ihtilal esnasında emir almadan kendi adamlarından asker toplayıp Mora Muhassılı Mehmet Paşa'nın maiyetine girmiş ve bu hizmette yiğitlik göstermiş olduğundan Mehmet Paşa, padişaha mektup yazmış, bunun üzerine kendisine vezaret rütbesi verilmiştir.

Şöyle bir rivayet de vardır: Osman Paşa hakkında Mehmet Paşa'dan gelen raporlar üzerine Sultan Mustafa: *"Kendi yolunda iki derece terfi etsin."* buyurmuş, Şeyhülislâm Sait Efendi: *"İlim rütbeleri nefsiyle cihat eden bilginler için konmuştur. Bu zata alelade cihatla uğraşanların rütbeleri verilmelidir."* diye zarifane itiraz edince gönül adamı olan padişah, Osman Paşa'ya vezaret rütbesi vererek onu ilim kariyerinin zirvesi olan kazaskerlikten üstün bir rütbeye nail etmişti.

Eskilerden müderrislik mesleğinden vezarete nail olanlar arasında Fazıl Ahmet Paşa vardır. İkincisi bu Osman Paşa olup Müderris Osman Paşa adıyla şöhret bulmuştur. Sonraları zulüm ettiği şayiaları çıktığından evvela Eğriboz'a tayin edildi, sonra Silistre'ye serasker yapıldı. Oradaki meşhur bir muharebede yiğitlik gösterdiğinden Rumeli eyaleti tevcih olundu.

Kalender meşrepli, cömert, cesur bir vezirdi. Fakat aşırı şöhretinden ötürü, büyükler için en büyük kusur olan kibre müptela oldu. Bu kibir hastalığı düşmesine sebep oldu.

Şöyle ki; barıştan sonra mühim memuriyetlerden birisi olan Bender Kalesi muhafızlığına tayin edilmişken, memuriyet mahalline gitmeyip affını istirham etti.

Böylece küstahça istifası öfkeyi mucip olmuşsa da eski hizmetlerinden dolayı istifası kabul edildi. Fakat Rumeli eyaletinin işlerini iyi çevirmesi boynunun borcu iken halka zulüm etmeye başladı. Padişahın iradesi ile sadrazam ve şeyhülislâm kendisine nasihat yollu birer yazı göndermişlerse de o zulüme devam etmiştir. Bunun üzerine katli tasavvur olunarak bu işe başlanmak üzere evvela Rumeli eyaletinden azl, sonra Eğriboz'a naklolundu. Arkasından tebdil giyerek tüccar kılığına sokulan tebdil Hasekisi Hacı Hüseyin Ağa gönderildi. Yolda paşaya mülâki olan Haseki Eğriboz'a kadar Paşa'ya refakat etti.

Eğriboz'a yaklaştıklarında âdet üzere ileri gelenler karşılamaya çıktıklarında Paşa, kale kapılarından ikisinin arasından geçerken hakkındaki katl fermanı okundu.

Karşı koymanın faydasız olacağını anlayan Paşa, atından inip abdest alarak iki rekât namaz kıldıktan sonra katl fermanı yerine getirildi. Kesilen başı padişaha yollanarak sarayın orta kapısı önünde ibret taşına kondu.

Bir değerlendirme: Bilindiği gibi tarihten maksat, sadece bir olayın filan tarihte vukuunu bilmek değildir. Mesela yukarıdaki hikâyede anlatılan Müderris Osman Paşa'nın öldürülmesini ve öldürülme şeklini öğrenmekle bir şey ele geçmez. Tarihçiler geçmiş olayların güzel ve çirkinini, haklı ve haksızını ibret alınmak üzere gelecek kuşaklara naklederler.

"Tarihçi doğru söylemekle mükelleftir." kaidesine uyarak bu konuda düşüncelerimi anlatmayı vazife sayıyorum:

Devlet idaresi akıllıca ve hukuka uygun düzenlemelere bilgili ve kabiliyetli kişilere muhtaçtır. Harpte yiğitliği görünen bir adama devlet idaresinde mükâfat olarak mevki vermek, sonra da o adamın kabiliyet ve tecrübe eksikliğinden dolayı bir hatası olduğu zaman muhakemesiz öldürmek, hukuka ve insafa aykırıdır.

Memleket idaresi başka, harpte yiğitlik başkadır. İyi muharip kötü bir vali olduğu gibi, güzide, akıllı ve kâmil bir vali, harpte hiçbir işe yaramayabilir. Bu sebeple devlet idaresi ile askerliği birbirine karıştırmak hatadır. *"Emanetleri ehline veriniz."* emrine tamamen zıttır.

Mehmet Tahir Molla'nın Vukuatı, Bazı Eşkıyaların Yok Edilmesi

Eski şeyhülislâm Feyzullah Efendi merhumun oğlu müderris Mehmet Tahir Molla, Sütlüce'de otururken bahar geldiğinde kendisi de toy bir genç olduğundan mayısın on yedinci günü kayıkla Bahariye semtine geçip, dünyadan habersiz, o taraflarda gezip dolaşmakta ve yanında vücutlarının kaldırılması lazım gelen üç serseri ile Bahariye çayırında dolaşmaya çıkmışlardır.

Sultan Efendi'nin adamları bu çayırı korumak için bir seyis tayin etmiş olduklarından bu seyis: *"Çayırı çiğnemeyin."* diye üzerlerine vardığında genç molla gazaba gelip yanındaki rezille-

re: *"Vurun şu herife."* demiş, onlar da seyisi dövüp yaralamışlar. O sırada Sultan'ın baş ağası Bostancı Hasan, Bahariye sarayında bulunmakta imiş. Seyis, feryat ederek ona müracaat etmiş.

Baş ağa oraya gelip: *"Biçare seyisi bu hâle neden koydunuz?"* demiş. Molla, daha fazla öfkelenip yanındaki serserilere baş ağayı beş yerinden yaralatmış ve Molla da belindeki şiş ile ağayı yaralamış. Bu olay padişahın kulağına gidince padişah: *"Ulemadan olduğu hâlde böyle serserilerle arkadaşlık edip şeriata uymayan hareketlere cesaret eden Molla'nın tedibi lazımdır."* diye şeyhülislâma bir tezkere yollamış ve tedip şeklini şeyhülislâma bırakmıştır.

Şeyhülislâm kadılardan Mehmet Salih Efendi'yi davet etmiş. Kadı mecruhun üç yerinde bıçak yarası, iki yerinde sopa beresi gördüğünü ve dövenin Molla ile üç arkadaşı olduğunu bildirmişti. Molla tedip için Gelibolu'ya sürülmüştü.

Manastır civarındaki Florina halkından olup hakkında defalarca padişah emri çıkmış olan "Muslu" namındaki haydut, türlü zulümlere cür'et etmişti. 20–30 kasabayı harap ve bitap ettiğinden Rumeli Valisi Ali Paşa hakîmane bir üslûpla bu adamı yanına getirtmiş, birkaç gün tuttuktan sonra hasımları ile duruşması yapılmış, şer'an katli icap ettiğinden kafası kesilerek kesik başı padişaha yollanmıştır.

Bolu kasabasına dokuz saat mesafede Düzce kazası halkından ve eşkıyalardan "Arapoğlu" isimli adamın idamı için irade çıktığından, dergâh-ı âli kapıcı başısı ve Bolu Voyvodası Hacı Ahmet Ağa bu işe memur edilmiş, o da büyük tedarik görerek Bolu'dan yola çıkmıştı. Şaki dayanamayacağını anladığından dağa çıkmış, bir müddet Ankara sancağında gezip dolaşmış, sonra yine Düzce'ye gelip dağlarda dolaşmaktayken Ahmet Ağa, kendisini usuletle ele geçirmiş ve kafasını keserek İstanbul'a göndermiştir. Kesik başı Galata'da siyaset meydanına konmuştur.

Maraş eyaleti halkından isyan hâlinde bulunan Kılıçlı ve Mandallı aşiretleri eşkıyasının şer'an tedipleri hakkında Maraş Valisi Abdullah Paşaya irade yollandığından Paşa kapı halkını ve

birtakım aşiretlerden topladığı askerle yola çıkıp eşkıyanın üzerine saldırdı. Eşkıya bu hücuma dayanamayarak bir kısmı Çobanoğlu ve Fettah gibi şakilere iltica eylemiş, bir kısmı da Gâvur Dağlarına kaçmışlardı. Neticede on dokuz şakinin kelleleri kesilmiş ve İstanbul'a yollanmışlardır.

Derviş Paşa'nın Sadrazam Olması

Bu sırada Kırım'dan heyet gelmiş, Devlet-i Aliye'den isteklerde bulunmuştu. Hâlbuki Kırım, Kaynarca Antlaşması ile yeni statüye bağlanmıştı. Olumsuz cevap verilip ümitsizliğe düşürmemek için Rus elçisinin gelmesinin beklenmesine karar verilmişti.

Dolmabahçe'de Kırım heyetine ziyafet verildi. Yemekten sonra Şeyhülislâm İbrahim Efendi ile Sadrazam İzzet Mehmet Paşa sohbet etmekteyken şeyhülislâm babasından kalma "Selim Ağa" isimli bir bendesine bir mukataa rica etti. Sadrazam: *"Otuz kese fazlasına talibi var, veremem."* dediğinden şeyhülislâm gazaba geldi ve herkesin içinde ve Tatar ağalarının arasında pabucunu çadırda bırakıp arabasına atlayarak Beşiktaş'taki yalısına gitti.

Bu iş çirkin bir şey olduğundan sadrazam ve şeyhülislâmdan birisinin azli lazım geldiğinde, şeyhülislâmın tarafı galip ve sadrazam gevşek ve tembel olduktan başka kayınbiraderi Çelebi İsmail Ağa'nın rüşvet almasına müsaade ettiğinden, sadrazam azledildi.

Yalnız bu azil maslahat icabı olup padişahın teveccühünü giderecek bir hareket olmadığından, kendisi rencide olmayarak uhdesine Aydın Muhassıllığı verildi ve yerine Sadr-i Âli kethüdası Derviş Mehmet Ağa tayin olundu. Ertesi günü sebepsiz yere Çavuşbaşı Sait Efendi azledilip yerine yeni sadrazamın kayınbabası saray kapıcısı Mehmet Ağa tayin olunmuştu.

Dolmabahçe'de geçen olay sadrazamın azline sebep olduysa da şeyhülislâm hakkında da dedikodu olduğundan 22 gün sonra o da azledilmiş, yerine Reisülulema Mehmet Emin Efendi tayin edilmişti. Azledilmiş Şeyhülislâm İbrahim Efendi'ye padişah tarafından Çırağan'da bir yalı hediye edilmişti.

Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Ayvaz Mehmet Ağa isimli şaki, kötü huylu birisi olduğundan İzmir voyvodalarının hizmetinde bulunurken İzmir havalisinde bazı mukataalar ele geçirmişti. İzmir bezirgânlarından aldığı paralarla evini genişletmiş ve İstanbul'daki koruyucularına hediyeler gönderip ün yapmaya başlamıştı. Yaptığı zulümler karşısında valiler ve hâkimler birşey diyemez olmuş ve şeriat hükmü icra edilemez olmuştu.

Buna rağmen maiyeti kalabalık olduğundan harpte bir işe yarar ümidi ile cinayetlerine göz yumulmuş ve Sakız Muhafızlığına tayin olunmuştu. Fakat bu adam tekin oturur adam olmadığından, İzmir Voyvodasını tazyik için şehri basmış ve yanındaki serserilere yağma ettirmişti. Bu suretle idamı lazım gelmişken Devlet-i Aliye harp ile meşgul olduğundan cezası başka zamana bırakılmıştı. Bu defa Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa donanmayla Akdeniz'e gittiğinden bu şakinin cezalandırılması ona havale edildi. Hasan Paşa münasip tertipler alarak bu şakiyi ve maiyetinden on beş kişiyi öldürüp kesik başlarını İstanbul'a yolladı.

Rus Elçisinin Gelişi

Devlet-i Aliye Rusya'ya Abdülkerim Paşa'yı elçi göndermişti. Bu yapılınca iki tarafın elçi göndermesi devletlerarasında âdet olduğundan, Ruslar da General Nikoladis'i elçi göndereceklerini bildirmişlerdi.

Ekim ayının on yedinci günü elçinin Büyük Çekmece'ye geldiği haberi ulaştığından, kadim âdete göre Divan tercümanı Çekmece'ye gönderilip elçi onunla birlikte Ayastafanos çiftliğine getirilmiş ve teşrifat usullerince büyük bir alay tertip olunarak Maltepe'de yemek verilmiş ve oradan Galata'da hazırlanan konağa getirilmişti.

Elçi daha İstanbul'a birkaç konaklık mesafedeyken şiddetli teklifler yapmaya başladı. Mesela hatırını sormak için Divan tercümanı gönderilmiş fakat elçi; "Niçin büyüklerden biri gelmiyor?" diye laf etmiş, Ayastafanos çiftliğine gönderilen tayinata

da itiraz etmiş ve karşılamaya behemehâl Çavuşbaşı'nın gönderilmesini istemişti.

Bazı Olaylar ve Doğumlar

Bursa'da Kadiriye Şeyhi Abdülkadir Efendi'nin bazı kerametlerini şeyhülislâm padişaha anlattığından duası alınmak üzere İstanbul'a davet olunmuş, Berat gecesi padişah huzuruna getirilmiş biraz vaaz ve nasihat ettikten sonra padişah tarafından kendisine kıymetli, hediyeler verilmiş ve kakım kürk giydirilmişti.

Bayramdan sonra resmi ziyafetlere başlandı. Usule göre sadrazamlar zaman zaman Ramazan bayramında padişaha ziyafet çektiklerinden bu yıl bayramın yedinci günü sadrazam, padişahı kendi sarayına davet etmekle ricası kabul olunarak padişah sadrazam konağına gelmiş, kendisi için hazırlanan yemekleri yemiş, sonra gösterileri seyretmiş, daha sonra sadrazam mücevherli bir hançer ve samur kürk ihsan etmişti.

Yeniçeri ağası Mustafa Ağa da sadrazama ziyafet çekip bir müddettir unutulmuş olan âdetlerin, oyun takımlarının provası yapıldı. İstanbul'a gelmiş olan Rus Elçisi Bab-ı Âli'ye geldiğinde merasim yapılmış, kendisine ve memurlarına kürk ve hil'atler giydirilmiş ve sonra ziyafet tertip edilmişti. Arkadan elçi sadrazam konağına davet edilmiş, misafirperverlik gösterilmiş hil'at giydirilmiş altına donanmış at çekilerek konağına iade olunmuştu. Daha sonra da Kaptan Paşa tersane bahçesinde bir ziyafet tertip edip Canbaz, Perendebaz, hokkabaz seyretilmişti. Kaptan Paşa da elçiye bir donanmış at hediye etmişti. Aynı suretle Yeniçeri ağası ve defterdar da birer ziyafet vermişlerdi.

Bu yıl imtihan verenlerden olup rüus azlığı dolayısıyla emellerine nail olamamış olan talebelerin sevindirilmesi lazım gelmiş ise de rüuslardan üç-beş tanesi imtihan vermiş olanlara verilip çoğu ulema çocuklarına dağıtılmış olduğundan, imtihan verenler kederlenmiş ve şeyhülislâm aleyhine padişaha arzuhal vermişlerdi. Padişah hazretleri bu talebinin terbiye ve tembihe tâbi tu-

tulmasını emrederek şeyhülislâmın gönlünü almak üzere bir adet vaşak kürk yollamıştı.

Uzun zamandır padişah çocuğu doğmadığından halk mahzundu, hatta Sultan III. Mustafa'nın kızı Hîbetullah Sultan doğduğundan olağanüstü şenlikler tertip olunmuştu. Kırk senedir şehzâde doğmamasına karşılık tek teselli Sultan III. Ahmed'in beş şehzâdesinin afiyette olmaları idi. Fakat Sultan III. Osman'ın saltanatının sonlarında şehzâdelerin en büyüğü Sultan Mehmet ve III. Mustafa devrinde Sultan Numan ve Sultan Beyazıt vefat ettiklerinden şehzâde olarak yalnız Sultan Abdülhamit kalmıştı.

Herkes padişahın zürriyeti için dua etmekte olduğundan Sultan Efendi'nin gebe olduğunu ebeler haber verdiklerinde dua edilmesi emrolunmuştu. Doğuma bir ay kala dükkânlar süslenmişti. Fakat çocuk ölü doğdu. Devlet ricali saraya gidip taziyede bulundular. İki ay sonra Hatice Sultan dünyaya gelince herkes sevindi. Yedi gün yedi gece şenlikler tertip edildi.

Padişahın temiz sulbünden eylülün on üçüncü günü Sultan Mehmet, dünyaya geldiğinden halk beş gün donanma tertip etti. Üçer fasıl top şenliği yapılıp altıncı gün denizde ve karada şenliğe başlanarak yedi gün, yedi gece şehrayn tertip edildi.

Aralığın otuzuncu günü Şehzâde Sultan Ahmet doğdu. Etrafa gönderilen müjde iradesinde kimseden bir şey alınmaması ve fukaranın rencide edilmemesi yazıldı. İstanbul halkı böyle doğumdan vesile ile eğlence ve oyuna ziyadesiyle düştüğünden bu defa oyun ve şenlik yerine fukaranın yüzünün güldürülmesi ferman olundu. Sadrazam konağında sofralar kurularak her taraftan gelen fakirler, biçareler ve mektep çocukları doyuruldu. Öteki vükelâ da mahallelerindeki fakirleri doyurarak padişaha dua etmeleri sağlandı.

1779-1780 SENESİNE KADAR CEREYAN EDEN OLAYLAR

Yapılan Bazı Düzenlemeler

Levent Askerinin Kaldırılması: Geçmiş yıllarda Anadolu'da Celali eşkıyası türemişti. Bunların en azgınları, Sultan I. Ahmet Han zamanında ortaya çıkanlardı. Rahmetli Kuyucu Murat Paşa göz kamaştıran kılıcı ile bunların kökünü kazımıştı.

Anadolu müfettişi tayin edilen Konya Valisi Kuyucu Süleyman Paşa, Anadolu'da zuhur eden Levent eşkıyasını himmetiyle nispeten tedip etmişti. Fakat Paşa'nın ölümünden sonra bu eşkıya yine fukaraya zulmetmeye başladıklarından, valilerin bundan böyle Levent askeri kullanmamaları ve Levent askerinin kaldırılarak bunlara başka bir isim verilmesi hakkında padişah fermanı, özel mübaşirlerle her tarafa gönderildi. Bu sayede eşkıyalığın önü alındı.

Haremeyn Rütbesinin Nizamı: Öteden beri İstanbul Kadılığı, Haremeyn Kadılıklarında bulunmuş faziletli zevata verilirken zamanla bu kaide bozulmuştur. Şöyle ki; Haremeyn Kadılığı rütbesinde nöbet, geçkin ihtiyarlara gelmiş, sonraları kadı çocuklarına verilir olmuştu.

Böylece İstanbul Kadılığına basamak olmak gibi bir değeri kalmamıştı. Bu sebeple Haremeyn Kadılığına rağbet kalmamıştı. Sonraları Haremeyn kadısı varken başkalarına İstanbul Kadılığı rütbesi verilmemesi hakkında padişah, şeyhülislâma bir name yazmıştı.

Askeri alanda yapılan düzenlemeler: Devlet-i Aliye'de süvari olarak tertiplenmiş olan zeamet ve tımar askerleri toplu bulundurmak için sancaklara bağlı alay beylikleri ihdas edilmiş ve bu

asker alay beyi sancağı altında toplanır olmuştu. Fakat zamanla bu hususlaki nizamlara riayet edilmez olmuş, zeamet ve tımar askerleri şuraya buraya dağılmış, alay beylikleri ehliyetsizlere veriler olmuş, beyler iki-üç ayda bir sebepsiz azledilir olmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin seçkin ve yetişkin askerinin durumu sarsılmış artık bu kurum çökmekte idi.

Bu yüzden barış zamanında askerler, Bey'in sancağında ve harp zamanında Bey'in maiyetinde bulunmaz olmuşlar. Bu sebeple harp zamanlarında gerektiği zaman süvari askeri temin etmek için birçok hazineler sarf ediliyordu. Böyle harp zamanı parayla yazılan süvari askerleri ise harplerde nice fenalıklara sebep oluyorlardı. Padişah iradesiyle reis efendi, defter emini ve diğer yetkililer toplanarak bundan böyle yapılacak işlem budur diye nizamname çıkardılar.

Tımar ve Zeamet Nizamnamesi:

Bundan böyle alay beyleri, maiyetine memur oldukları vezirlere arz akçesi veya başka namla hiçbir akçe ödemeyecekler.

Alay beyliği, her sancağın zeamet ve tımar sahiplerinden vakur, iş bilir, askerlik umuruna âşinâ, güvenilir, doğru ve nüfuz sahibi kimselere verilecektir.

Böyle şahsiyetleri aramak için derin incelemeler yapılacak, sancak halkının reyleri alınacak, valilerin veya maiyetine memur oldukları vezirlerin inhasiyle tayin olunacaktır.

Zeamet ve tımar sahipleri de garazlarına kapılmayıp her bakımdan alay beyliğine layık kimseyi tercih edecekler ve ona itaat edeceklerdir. Valiler de bir tarafı himaye etmeyip sancaklıların seçtikleri kimseleri tayin edeceklerdir.

Alay beylerinin hizmette kusurları ve fena hareketleri ve zararları zuhur etmedikçe azlolunmayacaktır. Kötü hareketleri müşahede olunursa azilleriyle yetinilmeyip öldürülecekleri başkalarına ibret olmak üzere her birisine anlatılacaktır.

Alay beyleri adaletten ve doğruluktan ayrılmayıp haksız yere bazı kimselere gadretmeyecekler ve haksızları himaye etmeyeceklerdir.

Sefer olmadığı zamanlarda, kadim kanuna göre, harbe yarar asker ve ocakzâdelerden her sancak nüfusunun onda biri kadar mülâzimler seçeceklerdir. Bunların eşkâllerini, isim ve şöhretlerini kayıt ederek ellerini mülazemet belgesi verilmek üzere arz edeceklerdir.

Bunlardan berat aldıktan sonra yer değiştirenler, o sancakta zeamet ve tımar alamayacaklardır. Harpte bu mülâzimlerden gayrı bir kimsenin yararlığı görülürse, öyle yiğitlerin talebi reddedilmeyip, sefer olmadığı zamanlarda boşalacak mülâzemetlere tayin olunacaklardır.

Alay beyleri mülazımlıkları için arz yaparken, her nahiyenin çeribaşıları ile dindar ve doğru birkaç zeamet ve tımar sahibiyle istişare edecektir. İstişare ettiği kimselerin adını arz tezkeresine kaydedecektir.

Zeamet ve tımar sahiplerinden birisi sefer olmadığı zamanlarda veya seferde ölür ve erkek evlat bırakırsa oğullarının üç büyüğüne müşterek bir tımar, tek oğlu varsa tam bir tımar verilecektir. Kanunî evlattan gayrisine verilmeyecektir.

Erkek evladı yoksa mülazım olan kardeşine verilecektir. Bu da yoksa sancağın kıdemli mülazımına verilecektir.

Aceze, miskin olanlara zinhar zeamet ve tımar verilmez. Babası öldüğü zaman ana rahminde bulunan evlada verilmez.

Sefer olmadığı zamanlarda mahsulünü yiyip seferde hizmeti terk edenlerin tımarları ellerinden alınmakla yetinilmeyip ceza tertip edilecektir.

Tımar ve zeamet sahiplerinin kendi sancaklarında oturmaları çok faydalı olduktan başka, memleketin imarı, tebaanın himayesi bakımlarından da tercihe şayan olduğundan, herkesin kendi sancağında oturmasına alay beyleri son derece itina edecekler, hakikati saklamaktan ve iltimastan kaçınacaklardır.

Harplerde yararlığı görülen ve kelle getirenlere istidat ve istihkaklarına göre bin akçeden altı bin akçeye kadar terakki emri verilecektir.

Tımar ve zeamet sahiplerinin kendi rızalarıyla çekilmeleri caiz olup, bu hususta alay beyleri inhada bulunacaklardır. Fakat bu devir ancak kendi sancağında bulunan yiğit evladına ve akrabasına ve mülazimlere yapılabilir. Başkalarına devre zinhar caiz değildir. Bu gibilere yeniden münhal zeametlerden tahsis yapılamaz.

Tımar ve zeamet sakinleri yaralı, ata binemeyecek kadar ihtiyar ve zayıf olmadıkça tekaütleri arz edilemez. Aksine hareket eden alay beylere ceza verilir.

Alay beyleri geçimlerine yardım olmak üzere arz ettikleri zeamet ve tımarların onda biri kadar arz akçesi alırlar.

Zeamet ve tımar sahiplerinden birisi bir iş için İstanbul'a veya başka yere gitmek icap ed erse alay beyinden izin almadıkça gidemez. Bu gibi işlerden alay beyleri hiçbir ücret alamazlar.

Divan-ı Hümayun kalemi gediklilerine elli, şakirtlerine 40 Defterhane kitabı gediklilerine on beşer, Divan-ı Hümayun kâtiplerine yetmişer gedik tahsis olunacaktır.

Kâtipler zümresi saltanat ricalinin en azizlerinden ve devlet hâdimlerinin en şereflilerinden olduklarından, bunların mahir, yazı, nişan ve mühim işler yazmaya kadir kimselerden olması, gece ve gündüz kaleme devam etmeleri lazımdır.

Bunlardan birisi ölürse gediği büyük oğluna verilir. Diğer oğulları varsa gedik alıncaya kadar kaleme mülâzemet ederler. Yazı bilmeyen evlatlara verilmez.

Yukarıda yazılan kanunlar ve şartlar Divan-ı Hümayun ve Defterhane defterine yazılacak ve tatbikat için düstur olacaktır. Eskiden yapılmış olan tevcihler değiştirilmeyecektir.

Tayinler, Aziller, Ölümler ve Sürgünler

İsmail Raif Efendi sadrazamın bazı yakınlarıyla uyuşamadığından onların fesatları ile reislikten azl ve Kıbrıs'a sürgüne gönderildi.

Kırım'dan gelen heyetin istekleri Rusya'yla olan anlaşmaya aykırı olduğundan, Rus elçisi gelinceye kadar İstanbul'da tevkif olunmaları icap etmişti. Bu aynı zamanda devlet için masraflı olduğundan vükelâ muzdaripti. Fakat Rus muahedesinin icabından olduğundan çare bulunamadı.

Laleli Camii Şeyhi'nin ve Konya Posnişînin sürülmesi: Laleli Camii Şeyhi Mardin Efendi bazı vaaz ve nasihate himmet etmek ve camiin varidatıyla yetinmek gerekirken buna kanaat etmeyip daima vükelâ konaklarına gider, vazifesinden hariç işlere karışır ve nazırlar hakkında söver sayar bir şahıs olduğundan, bazı rical onun dilinden kurtulmak için hediyeler veregeldiklerinden iyice zengin olmuştu. Fakat gittikçe azıttığından tedibi lazım gelmişti. Bu esnada rivayete göre Enderun-ı Hümayun'da vaaz ederken bazı yakışıksız sözler söylediğinden azledilip Mardin'e sürüldü.

Konya Posnişîni Mevlânazâde Çelebi Efendi memleketi karıştırıyor diye Konya Valisi Çerkeş Hasan Paşa mektup yazdığından Manisa'ya sürülmüştü. Fakat iki ay sonra Şeyh'in bu fesatlara dahli olmadığı anlaşıldığından makamına iade olundu.

Bu sırada zamanın padişahı Sultan I. Abdülhamit analarının yolundan giderek bir cami ve imaret inşasını tasavvur etmişti. Ancak seçilen yerler cami ve mescitle dolu olduğundan ve Bahçekapı'da Valide Camii civarında bir imaret yapılmasına lüzum görüldüğünden Şaban ayının 23. günü o yerde imaretin temeli atıldı.

Şeyhülislâmın azli ve eski sadrazam Halil Paşa'nın ölümü: Şeyhülislâm Salihzâde Emin Efendi, geçkin ihtiyar olduğundan zapt ve rapta kadir olamıyor ve maiyetinin dedikodusuna sebep oluyordu. Şevvalin 16. günü azlolundu. Azledildiği gün rüus imtihanlarını yapmak üzere birkaç yüz danişmendi fetvahaneye getirtmişti. Azli duyulunca danişmentler dağıldılar. Yeni şeyhülislâm Mehmet Esat Efendi, on gün sonra danişmentleri tekrar toplayıp rüus imtihanlarını yaptı.

Selanik mutasarrıfı iken Sivas Valiliği'ne tayin edilen Halil Paşa Sivas'a giderken Nallıhan kazasında öldü. Halil Paşa Bağ-

dat fatihi İvaz Mehmet Paşa'nın oğlu olup 1724-1725 tarihinde İstanbul'da doğmuş, babasının maiyetinde bazı seferlere katılmıştı. Sultan Mahmut devrinde hayli önemli işlerde bulunduktan sonra Mirahorluğa getirilmişti. 1768-1769'de Kaymakam Kethüdası 1769-1770'te Mirahor-ı Evvel olmuş uhdesine vezaret verilerek Hotin Muhafızlığı'na giderken sadrazam olduğu kendisine bildirilmişti. Fakat zamanında İslâm askerine, kader icabı, perişanlık arız olduğundan bir sene sonra azledildi ve nihayet Sivas Valiliği'ne giderken yolda öldü.

Bazı tarihlerin yazdığına göre padişah kendisine uyacak bir sadrazam aramaktayken, bazılarının teşvikiyle, "Kara Silahtar" adı ile anılan padişah silahtarı Seyit Mehmet Efendi'yi bulmuş ve sadarete getirtmek üzere Kethüda tayin ettirmiştir. Filvaki on beş gün sonra sadrazam olmuştur. O tarihlerde Yahudilikten dönme "Lâtif" namında bir çengi bazı devlet büyüklerine helva sohbeti tertip ettirip kendisini de davet ettirmiş olduğundan zamanın zarifleri: *"Helva sohbeti Latif'in şöhretine ve sadrazamın zilletine sebep olduğu idi."* derlerdi.

Darendeli Mehmet Ağa'nın sadrazamlığa tayini: Sadrazam Mehmet Derviş Paşa zilkadenin 25'inde azledilmiş Gelibolu'da ikamete memur kılınmıştı. Bu zat sadareti esnasında 17.000 kese akça aldığı hâlde masrafı çok olduğundan azledildiğinde 600 kese borcu çıkmıştır. Yerine Darendeli Mehmet Ağa sadrazam tayin olundu. Bu hususiaki hatt-ı hümayun şudur:

"Sen ki sadrazam ve vekîl-i mutlakımsın, seni selamete götüren selamımla taltif ettikten sonra bilesin ki selefin Mehmet Paşa, devlet işlerini görmekteki ihmali ve gevşekliği ve makamına yakışmayacak hareketlerden çekinmemesi ve lâubaliliği iğbirarımı mucip olmuş kendisine defalarla tembihler yapılmış olduğu hâlde, fayda vermediğinden azli gerekmiştir.

Sen devlet ricalinin emektarı sadakatlisi ve zatında olan hamiyet cevheri ve zekâ ışığı ve öteden beri memur olduğun büyük işlerdeki başarılarından başka, kethüdalık rütbesi kazanmandan beri gösterdiğin sadakat sayesinde bundan böyle de dinine ve

Devlet-i Aliye'ye layık, saltanatımın namusuna uygun hizmetler göreceğin memul olduğundan hakkında cihanı kaplayan inayetim zuhur etmiş ve istiklâl ile büyük vezirlik hamiyetli omuzlarına tevdi edilmiştir.

Sözlerini ve tutumunu şeriata uygun ve uhdene verilmiş işleri en iyi bir tarzda görmeye gayret ve hakkındaki güvenimi perçinleyecek işlere girişesin. Bana Allah'ın emaneti olan tebaam üzerine, iyilik ve şefkat kanadını geresin. Bilhassa saltanat merkezi halkının refahını temin ederek hayırlı dualarını celp eyleyesin.

Ehlisünnete nifak vermeye kalkışanlara ve din hainlerini tenkil edecek çareleri halk edip saltanatı seniyemin namusunu tamamlayasın. Kimsenin hatır ve gönlüne bakmaksızın ricalimi ve saltanatı hadememi istidatlarına göre kullanasın. Sadakatleri görünenlere ikram ederek rıza-yı şahanemi tahsil eyleyesin. Cenab-ı Hak bütün işlerimizi yüce tevfikine muvaffak eyleye. Âmin".

Birkaç yıldan beri bazı sefihler, kadınlara benzeyerek sıkma şeritli yakası oymalı, yenleri sırmalı kaftan ve buna uygun entari diktirip 30 kuruştan fazla terzi parası verdiklerinden aldıkları aylıklar masraflarına yetmiyor ve borçlanıyorlardı. Efendilerinin çocukları da bu yüzden gayrımeşru işlere girişiyorlardı.

Velhâsıl; sefiller orta hallileri, orta halliler zenginleri taklit ile halk israfa düştü. Bu ise nizam bozucu olduğundan saltanat hademeleri vezirler, ulema, zabit ve askerler için başka başka elbiseler tayin olmuş, bundan fazla bir şey giyilmemesi emrolunmuştu. Otuz sene önce hademe makulesi ne giyerse şimdikilerin de onu giymeleri ilan olundu ve başka türlü esvap diken terzinin de asılacağı bildirildi.

Tersane işleri saltanatın en önemli işlerinden iken bir müddetten beri memurlarının dikkatsizliği yüzünden malzeme ve mühimmat azalmıştı. Padişahın emri üzerine sadrazam tersaneye gidip Kaptan Paşa'yla görüşerek lazım gelenlere şiddetli emirler verildi. Yeni kalyonlar yapılmasına başlandı. Tersane için İzmit dağlarından kesilen kereste İstanbul'a geldiğinde, kereste kâtibi

Ârif Efendi, kimisini boyu, kimisinin eni uygun değildir diye ret ettiğinden, kesim yerinde bulunması için Ârif Efendi evinden alınarak İzmit dağlarına yollandı.

İran'a Sefer Açılması

İran meselesi büyük işlerdendi. İşlerin içyüzünün öğrenilmesi için Kars muhafızından, Şehrizor Valisi'nden, Ömer Paşa'dan raporlar istendi.

Sadrazam konağında yapılan toplantıda Kerim Han üzerine sefer açılması kararlaştırılmış ise de bazı değişiklikler araya girdiğinden tekrar yapılan toplantılarda, vükelâ aynı kararda ısrar eylemiş idi. Bu sırada Devlet-i Aliye'nin Kaynarca Muahedesi'ni hafifletmek gibi büyük bir endişesi olduğu hâlde padişahın azmine halel gelmeyerek, Allah'a güvenip harp ilan olunmuştu. Meclis kararı gereğince Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya Zor Valisi Hasan Paşa'ya, hazırlık için emirler verilmiş Zor Valisi'ne 500 kese akçe gönderilmişti.

Bağdat Valisi'ne yazılan emirde 5.000 nefer asker istenmiş bundan başka Çakır Ahmet Bey, Karahisar Mutasarrıfı Mehmet Paşa, Akşehir Mutasarrıfı İsmail Paşa, Abzulu Aşireti Beyi Hasan Bey'e beş yüzer nefer mir-i süvari; Bozok Mutasarrıfı Mustafa Bey, Rişvanzâde Enver Paşa'nın biner nefer asker vermeleri emrolundu. Millî Aşireti reisinin geçmiş cürümleri bedeli olarak 1.000 nefer ve kapısı halkı; Anadolu, Karaman, Halep, Maraş, Akka, Sivas ve Musul vilâyetleri zeamet ve tımar sahiplerinin o tarafa gitmeleri; Harput, Diyarbakır Malatya, Siverek havalisinden 8.000 nefer piyade temini emrolundu.

Bütün aşiret beylerine emirler yollandı. Mardin, Nusaybin taraflarından 25.000, Rakka ve Malatya'dan 55000 kile Halep'ten 60.000, Musul'dan 29.000 kile zahire alınması ve kerestenin Halep ve Maraş'ta sağlanması, Birecik iskelesinde 150 gemi yapılması emrolundu.

Her taraftan İran üzerine asker yollanması kararlaştığından Kars tarafından gelecek askerin Azerbaycan üzerinden yürütül-

mesi lazım geldiğinden, Azerbaycan hanlarının İran ile müttefik olup olmadıklarının araştırılması icap etti. Sadrazam, Azerbaycan hanlarına mektuplar yolladı. Bu hanlardan Devlet-i Aliye'nin himayesini niyaz eder yollu cevaplar verildi.

Bundan sonra Rusya'dan el çekip tam olarak Osmanlı Devleti'ne sığınacaklarını, padişah eşiğine bağlılığını sürdüreceklerini ifade ettiler. Padişah, Han'ın cevabından memnun kalarak Azerbaycan Hanı Ereğli Han'a 1.000 altın, bir samur kürk, bir donanmış at, Hüseyin Ali Han'a 2.000, Ahmet Han'a 1.500 mahbup altın, birer samur kürk hediye edildi.

Zilkadenin 17. günü saat yedide Amasya, Merzifon ve Köprü havalisinde deprem vuku buldu. Köprülü oğlu camii ve bazı mescitler yıkıldı, yüz kişi öldü.

Yılın Gelişen Bazı Olayları

Kaptan Paşa'nın Bursa'ya Gitmesi: Devlet-i Aliye, İran seferiyle meşgulken Kırım meselesi yüzünden Rusların harp açması alâmetleri belirdiğinden her tarafta karalarda tedarikât alınırken, denizde de bir taraftan yeni kalyonlar inşasına bir taraftan da tersanenin tamamlanmasına gayret olunmaktaydı. Lazım olan kereste öteden beri İzmit dağlarından getirilirken Domaniç yaylasından getirilirse naklinin kolay olacağı haber verildiğinden Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa işi yerinde görmek üzere yirmi-otuz adamıyla Bursa'ya geçti.

Yenişehir taraflarında eşkıyalık eden Ahmet Bey'i yakalayıp öldürdükten sonra 15–20 gün Domaniç dağlarını incelemiş ve kereste işlerini bir nizama bağlamıştı.

Sadaret Kethüdası İbrahim Efendi rebiyülevvelin sekizinci günü azledilmiş, yerine Sadaret mektupçusu Süleyman Feyzi Efendi getirilmiş. Gerçi mektupçuluktan birden bire Kethüdalık mertebesine gelmek olağanüstü bir keyfiyet ise de Süleyman Efendi bilgi ve dirayetiyle bu terfiye hak kazanmıştır.

Sadrazam bir iş sahibi kıyafetine girerek rebiyülevvelin on dokuzuncu günü saat iki sularında Defterdar kapısını dolaşmış,

Mevkufat Kesedarı'ndan gayrı kimsenin gelmemiş olduğunu görmüştü. Bu ise iş sahiplerinin han köşelerinde sefil olmalarını intaç ettiğinden, bundan böyle memurların sabah saat birde, iş başına gelip saat on buçukta evlerine dönmeleri ve ihmali olanların azilleriyle yetinilmeyip başkaca cezalandırılmaları emrolunmuştu.

Padişah Hazretleri işleri düzletmekle meşgul olduğundan yazlığa çıkma fırsatı bulamayıp, bu yıl rebiyülevvelin yirminci günü Karaağaç bahçesini teşrif ederek bir müddet dinlendikten sonra Beşiktaş sahil sarayını teşrif etmişlerdir.

Uzun zamandan beri medrese köşesinde okuyup mülâzemet devirleri yedi seneye varan ve rüus almaya hak kazanmış olan danişmentlerin imtihanları yapıldı. Yedi-sekiz gün zarfında yüzden fazla danişmendin imtihanları yapılarak imtihanı kazanan otuz kişiye rüusları verildi. Rüus alan hoca efendiler teşekkür için sadrazamın huzuruna girdiklerinde sadrazam bulunan Darendeli Mehmet Paşa, kendi hazinesinden her danişmende yirmişer kuruşluk harçlık ihsan etti ve bu hâl sadrazamlar için âdet hâline geldi.

Mirahor-ı evvel Hacı Mustafa ağa, padişahın teveccühünü hazmedemeyip, büyüklere payelerine göre riayet etmediğinden başka, böyle ikbal heveslilerinin saltanat yakınında bulunması doğru olmadığından azli için cuma günü sadrazam, huzuru hümayuna çağırıldı. Mustafa Ağa'nın vezaret rütbesiyle bir memuriyete memur kılınması, padişahın isteği olduğu sadrazama bildirildi. Sadrazam ağayı hemen huzuruna getirtmek istedi. Ağa yaz kıyafetlerini hazırlamakla meşgul olduğundan ancak ertesi gün gelebileceğini bildirdi.

Bu hâl, padişah fermanına aykırı idi. Çünkü öteden beri vezaret alıp da konağa gidecek olan zevatın kılık ve kıyafetleri sadrazamca temin olunduğundan bu kıyafetler hazırlanmış bulunuyordu. Adam gelmeyince sadrazam hayret etti ve Ağa'ya ikinci defa haber salarak: *"Acele görüşülecek işler vardır."* dedi. Ağa nihayet geldi.

Vezir rütbesi ile Anadolu Valiliği'ne tayini tebliğ edildiyse de Ağa kabulden çekindi ve değiştirilmesini istedi, ısrar etti. Vakit akşama yaklaşmıştı, Namaz için sadrazam abdest almaya kalktığı esnada saraydan sıvıştı. Sadrazam ister istemez olanı biteni padişaha arz etti.

Padişah bu işe öfkelenerek Ağa'nın hemen o gece bir yere sürülmesini ferman etti. Gece Kethüda ve reisülküttap bu iş için sadaret dairesinde kaldılar. Mübaşirler vasıtası ile Ağa'yı Üsküdar'a geçirdiler. Ertesi gün padişah bunu da affederek Ağa'yı Hanya Valiliği'ne tayin ettiyse de Ağa yeni bir istifa göndererek yine değiştirilmesini istedi. Fakat bu azil ve nasplar arasında Ağa'nın akli dengesi bozuldu. Aklı yerine gelinceye kadar Bursa'da oturup sonra Kütahya'ya gitmesi ferman olundu.

Kadı Beyzavî tefsirlerine başlamak: O devrin âlimleri bütün ilimlerin tedrisini tamamlayıp da hayat dersini tamamlayacakları yaklaşınca, yani geçkin ihtiyarlıklarında Kadı Beyzavî tefsirlerine başladıklarından, bitirmeye muvaffak olanlar pek nadir olurdu.

Onun için: *"Kadı Beyzavî'ye başlamak, ölümün yaklaştığına alâmettir."* diye bir inanç yerleştiğinden bazı âlimler Beyzavî okutmaya cesaret edemezlerdi. Yirmi seneden beri Şehzâde Camii'nde Kâdi Beyzavî tefsiriyle meşgul olan Köprülü Halil Efendi tefsiri tamamladığından ekim ayının yirmi sekizinci günü hatim duası yapıldı.

Boğdan voyvodasının cezalandırılması: Boğdan voyvodası Ligor, evvelce Divan-ı Hümayun tercümanı olarak devletin nimetiyle beslenmişken 1768 Haziran/Temmuzunda ordu için kendisine sipariş olunan levazımın tedarikinden kayıtsızlık göstermiş, daha sonra güya esir düşmüş gibi düşmana sığınmış ve üç sene Rus hizmetinde kaldıktan sonra yapılan barış anlaşması ile kendisini yine voyvodalığa tayin ettirmişti. Bu vazifedeyken gizlice Ruslarla temasta bulunduğu anlaşıldığından cezalandırılması için Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşısı Karahisarlı Ahmet Bey'e vazife verildi.

Bu zat münasip surette voyvodayı yanına çağırtıp başını cellada kestirdi. Yerine yine Divan-ı Hümayun tercümanlarından Konstantini Bey voyvoda tayin edildi.

Sultan I. Abdülhamid'in yaptırdığı imaretin tamamlanması: Valide Camii civarında Sultan I. Abdülhamid'in yaptırdığı imaret, okul ve sebilhane inşaatı tamamlandığından Müneccimbaşı'nın tavsiyesiyle aralığın on dördüncü günü padişah, sadrazam, şeyhülislâm hazır oldukları hâlde dualar yapılarak binalar açıldı. Yapı hizmetinde bulunmuş memurlara hil'atler giydirildi. Binanın kitabesi Baş Hattat Mehmet Esat Yesarî Efendi tarafından yazıldı.

Valide Sultan Camii'nin tamamlanması: Padişah, annesi Rabia Sultan namına İstavraz ile Çengelköy arasına Beylerbeyi Sarayı'nın Hırka-i Şerife Odası yerinde bir cami yapılmasını irade eylemiş ve 1777 Nisanının 3'üncü perşembe günü camiin temeli atılmıştı.

Bu yıl ağustosun cumartesi günü cami tamamlanmış, cuma günü padişah, cuma namazını bu camide kılarak caminin adına Rabia Sultan Camii denmesini emretmiştir. Bu vesileyle tarihçi Enverî Efendi'nin düşürdüğü tarih şudur:

Söyledi züvvâr tarihin işittim Enverî:
Oldu Hakk'a Camii Abdülhamid Han secdegâh.

Mustafa Ağa'nın Düğünü, Saliha Sultan ve Safiye Sultan'ın Vefatı: Mustafa Ağa'nın padişaha hizmetleri olduğundan, kendisine Kapıcıbaşı Kethüdalığı rütbesi verildi. İlaveten padişah, biraderi Sultan, Mustafa'nın evlenme çağına gelmiş kızı Şah Sultan onunla nişanlanmış olduğundan eylül ayının yirmi yedinci cumartesi günü ağa, sadrazam huzuruna çağrılarak evvela Rakka Valiliği tevcih edilmiş ve vezaret hil'ati giydirildikten sonra saraya damat olduğu için bol yenli samur kürk giydirildi.

Birkaç gün sonra, bu Mustafa Paşa uhdesine nişancılık verilerek İstanbul'a yerleştirildikten sonra aralık ayının yirmi dör-

düncü günü müneccimlerin tayin ettiği mesut bir vakitte, Şah Sultan'a vekâletten Kızlarağası, Damat Paşa'ya vekâleten kapı kethüdası tarafından kasımın 16. pazar günü nikâhları kıyıldı.

Gelin alayı tertip olunarak ata binmiş hâlde sadrazam, şeyhülislâm, vükelâ, ulema, rical, Divan-ı Hümayun hocaları ve kapıcı başı Ağalar, Şah Sultan Hazretlerini, harem-i hümayundan alıp muhteşem alay ile Cebehane, Soğukçeşme ve Şengül Hamamı yoluyla At Meydanı'ndan ve Peykhane Sokağı'ndan geçirerek Divanyolu'na, oradan Saliha Sultan Sarayı önünden Cağaloğlu Konağı civarında bulunan Saray-ı Sultanî'ye götürdüler.

Ertesi gün Sultan Abdülhamit cuma namazını kıldıktan sonra Şah Sultan'ın sarayını teşrif ederek Damat Paşa'ya, bol yenli samur kürk giydirdi. Damat Paşa da padişah maiyetinde bulunanlara kırk-elli kadar saat hediye etti. İkindiden sonra padişah, Damat Paşa tarafından takdim edilen atına binerek saraya döndü. Arası çok geçmeden, Damat Paşa hakkında yeniden padişahın teveccühü belirerek memuriyeti Rakka Valiliği'nden Aydın sancağına tahvil olundu.

Padişahın kız kardeşi Saliha Sultan, hidropos illetinden hasta olarak Eyüp'teki yalısına tebdil-i hava için taşınmak istedi. Ancak vücudunun arabaya tahammülü olmadığından ekimin 21. gecesi tahtırevanla yalısına nakledildi ise de o gece vefat etti. Haber sadrazama gece saat üçte ulaştı. Ertesi gün naaşı Eyüp Sultan camiine götürüldü. Namazı Anadolu Kazaskeri tarafından kılınarak Eyüp Sultan'a gömüldü.

1698-1699'da Sultan Mustafa'nın Edirne'de doğmuş olan kızı Safiye Sultan'ın yaşı sekseni aşmış olduğu hâlde şiddetli bir nezleye tutularak sekiz gün sonra öldüğünden Süleymaniye Cami-i Şerif'i mezarlığına gömüldü. Kendisinin bırakmış olduğu vakfın gelirlerinden Ayasofya, Sultan Mehmet, Sultan Beyazıt ve Valide Sultan camilerine ders, vaaz ve dua için paralar ayrıldı. Ayrıca iradın fazlasından her yıl Haremeyn'e Sürre ayrılmış ve Lütfi Paşa Mahallesi'nde yeni çeşme yapılarak leziz bir su akıtılmıştır.

Osmanlı - Hindistan Münasebetleri

Hindistan'daki Malibor Hükûmeti'nden, bölgedeki Mecusîlerle savaşmaktan dolayı hazinelerinde para kalmadığından Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmek üzere bir heyet gelmişti. Elçi Hacı Ali, Hint sultanından bir mektup getirmişti. Mektupta daha önce Osmanlı'dan gelen yardım sayesinde düşmana galebe edildiği belirtiliyor yine yardım isteniyordu. Osmanlı'nın şimdiki durumu müsait olmadığından yardım edilemedi.

1543-1544 yıllarında bazı Hint eyaletlerinin yardım talepleri kabul edilmiş olduğu hâlde buna devam edilmemesi ve sonraki taleplere alaka gösterilmemesi çok teessüf edilecek hususlardandır. Eğer Devlet-i Aliye'nin Hindistan taraflarına dirayetli elçileri bulunmuş ve o büyük kıtada bulunan İslâm devletlerinin korunmasına gayret edilmiş ve Hint ticareti ele geçirilmiş olsaydı, şimdi Hindistan'ın bir hayli yeri Osmanlılar elinde bulunur ve oradaki İslâm devletleri de perişan olmazdı.

Şimdiki hâlde büyük kıtanın üçte ikisi İngiliz Devleti'nin elinde olup yüz milyondan ziyade tebaası vardır. Önce Portekizler, sonra Hollandalılar, Danimarkalılar ve Fransızlar, Ümit Burnu yolunun Vasco de Gama tarafından keşfinden sonra ticaret için Hindistan'a gelmiş ve birçok yerleri ele geçirmişlerdi. Bu tarihten 170 sene önce İngilizler bir Hint kumpanyası kurarak ticarete ve memlekete zaptına başlamışlar ve kısa zamanda rakiplerini oradan uzaklaştırmalardır.

Hâlbuki Ümit Burnu yolu çok uzak ve tehlikeli, kendileri Hristiyan oldukları hâlde Hint devletlerinin hiçbiri o dinde olmadığı hâlde, İngilizler gayret bilgi ve sebat ile o kadar mümbit ve güzel bu büyük ülkeyi ele geçirmişlerdir.

İslâm devletlerinin en şereflisi ve hilafete sahip olmak bakımından bütün Müslümanların yöneldiği yer olan Süveyş ve Basra körfezi gibi kestirme Hint yollarını elinde bulunduran Devlet-i Aliye, İngilizlerin onda biri kadar himmet etmiş olsaydı neler olmazdı.

Necid'de Vehhabîliğin Ortaya Çıkması

Arap Yarımadası'nda Basra ile Mekke arasında bulunan Necid dolaylarında Hz. Ebubekir (R.A.) zamanında "Müseylemetü'l-Kezzab" adında yalancı peygamber çıkmış, yalanları ile ortalığı karıştırmaya kalkmıştı. Şimdi de Mehmet bin Abdülvehhap isimli adam, ehlisünnet yolundan çıkıp dalalet ve bidat yoluna saptı. Bu Abdülvehhap'ın ileri sürdüğü batıl fikirlere inananlara Vehhabî denir. Bu adamın başına topladığı birtakım eşkıya ile Haremeyn üzerine saldıracağı haberleri çıktı. Haremeyn halkı telaşa düştü.

Bu adam Necid dolaylarında dolaşarak birtakım batıl fikirlerle nice Arapları kandırmış ve Deriye ahalisini bütün bütün kendine bağlamış ve Deriye şeyhi Mehmet bin Suud'la beraber Haremeyn'de yapmadığı fenalık kalmamıştı. Onun için Mekke Şerifi'nin telaşı yerindeydi. Mekke Şerifi padişahtan külliyetli yardım isteyerek bu eşkıyayı defetmek teklifinde bulundu. Fakat bu şikâyeti Şerif'ten gayrı Haremeyn halkından kimse yapmadı. Durum, padişaha arz edildi.

İstanbul'da Hicaz ahvaline vâkıf olanlardan alınan bilgiye göre bu eşkıyanın böyle bir şeye kıyam edemeyeceği öğrenilmiş bir taraftan da Bağdat, Şam, Cidde valilerinden durum sorulmuştu.

Padişah da: *"Mesele dikkatle incelensin."* buyurmuştu. Fakat vükelâ bu işi ciddîye almadıklarından sonraları pek büyük bir gaile hâline geldi. Bu sırada Medine-i Münevvere'de de cenk ve cidal eksik olmuyordu. Taraflar arasında vuruşmalar oluyor, hatta atılan tüfeklerden bazı kurşunlar Peygamberimizin sandukasına isabet ediyordu. Bunun üzerine Halep Valisi Ahmet İzzet Paşa askerle Medine üzerine gönderildi. Bunlar ancak Sultan II. Mahmud'un kahramanlığı devrinde ele geçirilip kahredilebildiler. Bu Vehhabîler küçük bir kıvılcım iken vükelânın kayıtsızlığı yüzünden büyük bir ateş olmuştu.

Yahudilerin Selanik ve İzmir Gibi Yerlerde İskân Olunmaları

Lehistan'ın paylaşılması yüzünden etrafa dağılan halktan 150 kadar Yahudi'nin Tuna yalısına gelerek İstanbul'a gelmek üzere oldukları haber alındığında, İstanbul'a çıkarılmayarak Selanik ve İzmir gibi yerlerde iskân olunmaları ferman olundu. Fakat bunların arkası kesilmeyip peyderpey geliş gidişleri devlet erkânını huzursuz kıldığından, İstanbul'a gelmek isteyen Yahudilerin gemilere alınmaması için Tuna kıyılarında bulunan kumandalara emirler yazıldı.

Sınır boylarındaki kalelerin tamiri ve donanmanın teçhizi çok masraf istediğinden bu yıl Şaban ayının sonlarında askere dağıtılacak para da eksik göründüğünden Şıkk-ı Evvel Defterdarı Hasan Efendi, sipahi ve silahtar ocaklarına 400 kese eksik maaş verilmesini bu ocakların ağalarıyla gizlice anlaşmış iken, bu ocak halkından bir kısmı "Başka ocakların ulûfeleri tam verilir de bizimki neden noksan verilir?" diye dedikoduya başladılar.

Bunları susturmak için ister istemez aylıklarının eksiği ödendi ve Defterdar Hasan Efendi Midilli'ye sürüldü.

Kırım'da Gelişen Olaylar

Kırım'a han seçilen Devlet Giray Han, Devlet-i Aliye'ye olan sadakatinden dolayı kendisine padişah ve sadrazamın teveccühü vardı. Aradan çok zaman geçmeden Kırım'dan dört Tatar, yanlarında bir Rus olduğu hâlde İstanbul'a gelip Şahin Giray'ın han seçildiğini arz ettiler ve kendisine menşur ve berat verilmesini istediler. Devlet-i Aliye Şahin Giray'ın hanlığını kabul etmedi, Kırım halkının seçtiği eski han III. Selim Giray Han'ı Kırım'a yolladı. Devlet Giray Han da Rumeli'ye gönderildi.

Kaynarca Muahedesi'ne göre Kırım'ın hür bırakılması yüzünden meydana gelen ihtilaller, Rusya ile Osmanlı arasında bu kadar zahmetle yapılmış olan sulhun bozulmasına sebep olacağı İstanbul'daki Rus elçisine defalarla ifade olunmuştu. Elçi kâh buna bir çare bulunacağını söyleyerek, kâh aldırış etmeyerek

zaman geçiyordu. Bu yüzden yine harp tehlikesi görünüyordu. Katerina'nın Kırım'ı ele geçirmek için bahane aradığı da biliniyordu.

Bu sebeple Devlet-i Aliye; Bender, Akkirman ve Vidin kalelerinin tamiri için adamlar gönderdi. Menziller de yoluna kondu. Bu maksatla görevlendirilen Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarına on ikişer, saray silahşörlerine yedişer, gediklilere beşer, Tatarlara birer at ve tuğralı emir verildi. Gelip gidenlere saat başına yirmi akçe ücret ile at kiralanması buyruldu. Böylece menzilhanelere kuvvet verildi.

Lehistan'ın Bağımsızlığı

Lehistan'ın birçok yerleri paylaşıldıktan sonra Ruslar bu devleti tamamen ortadan kaldırmak için türlü oyunlar çevirmekte idiler. Bu arada Lehistan sefiri İstanbul'a gelmişti. Devlet-i Aliye Lehistan'ın bağımsızlığını tasdik etmişti. Elçi gelişinin üçüncü günü âdet üzere saraydaki ulûfe dağıtılması merasimini seyir ettikten sonra padişahın huzuruna kabul edilmiş bu suretle vazifesi son bulmuştu.

Kırım meselesi yüzünden Devlet-i Aliye'yle Rusya arasında gerginlik hâsıl olduğundan Lehlilerin Devlet-i Aliye tarafına kazanılmaları için Kesriyelizâde Numan Bey, Lehistan'a elçi olarak gönderildi.

Hristiyanlık hakkında kısa değerlendirme

Hristiyan dini muhtelif fırkalara ayrılmış olup başlıcaları şunlardır:

1- Garp, Latin ve Katolik kilisesi denilen ve Roma'daki papanın ruhanî riyasetine bağlı olan mezhep.

2- İstanbul Rum patriğine bağlı Ortodoks veya Şark Kilisesi denen mezhep,

3- Ortodoks Kilisesi'nin bir şubesi olup fakat Rum patriğinin reisliğini tanımayan özel bir patriğe bağlı Ermeni mezhebi.

4- Hiçbir ruhanî riyaset kabul etmeyen Protestan mezhebi.

Osmanlı toprakları üzerinde doğu ve kuzeyde vaktiyle yalnız Rum ve Ermeni kiliseleri olup, bu sebepten Devlet-i Aliye Hristiyan tebaası için yalnız bu iki mezhebi tanımış ve onlara birtakım imtiyazlar ihsan etmiştir.

Şam'da, Bosna'da ve Akdeniz adalarında Latin mezhebine bağlı, bazı tebaa varsa da sayıları pek azdı. Bu mezhebin papazları çok defa ecnebîden olur. Zaten Katolik mezhebine ecnebî nazariyle bakılır; Protestanlık ise buralarda bilinmezdi.

Her yerde özellikle doğu memleketlerinde mezheple milliyet ayrı şey olarak görüldüğünden tebaadan bir kısmının velev ruhanî olsun bir ecnebî hükûmet ile alaka peyda etmesi memleket için zararlı görülür. Papa Devleti, dinî durumunu nüfuz âleti yaparak Avrupa'da pek çok çarpışmaya sebep olmuş ise de asrımızda Papa Devleti sırf ruhanî bir devlet olarak kalmış ve hükûmeti Katolik mezhebinin ruhanî reisliğine inhisar etmiş ve bu manevî bağlantının devletçe korkulacak yeri kalmamıştır. Katolik mezhebine girmiş olan tebaanın o mezhepte bulunan devletlerin zaferine dua edecekleri fikri ise tamamıyla ispat edilmiş bir hüküm değildir.

Çünkü bağlı olduğu devletten hoşnut olan ve onun himaye ve adaletinde rahat yaşayan tebaanın sırf dinî uygunluk dolayısıyla başka devlete meyletmesi pek zordur. Bu sebeple bazı Ermenilerin, Katolik mezhebine girmelerini önlemek için şiddetli davranmak adalete ve basirete uygun değildir. Farzımuhal olarak bu mahzur olsa bile, mahzuru kaldırmanın şiddet tedbirleriyle olmayacağı bilenlere malûmdur. Ancak Hristiyan mezheplerinin bilinmeyenlerinin durumunu Devlet-i Aliye tetkik etmelidir.

Protestanlar İncil ve Tevrat'ın hakikî manasıyla âmili olduklarını iddia edip ibadetgâhlarında tasvirleri ve putları kaldırmış, öteki mezheplerin birçok bidatlerini imha etmiş olduklarından belki asıl kitap ehli onlar iken, bunları Müslümanlar nazarında nasıl başka göstermişlerse, Ermeniler de kendilerinden ayrılıp Katolik olanları Devlet-i Aliye nezdinde itham etmişler ve sarraflık gibi hizmetlerle büyüklerin huzuruna girerek onları da Ka-

tolikler aleyhine kışkırtmışlar ve devlet gazabının alevlenmesine sebep olmuşlardır.

Lakin her şeyde olduğu gibi inançlarla alakalı yasaklama ve zorlamalar, *"İnsan yasağa haristir."* hükmünce hırsları hareke-te getirir. Nitekim Ermeniler tarafından vuku bulan aşırı izaç-lar ecnebîlerin müdahalesini celbetmiş ve patriğin azline sebep olduğu gibi daha sonraları Katoliklerin ayrı bir millet kılığına girmesine yol açmıştır.

Ermeniler ve Ermeni Meseleleri

Devlet-i Aliye'nin Hristiyan tebaasından olan Ermeniler, Rum ve Katolik mezheplerinden ayrı özel bir âyine mensup bulunup 1630-1631 yıllarına kadar bunların içinde mezhep ihtilafı bilin-mezdi.

Böyleyken Frenk rahipleri onların içine girip, gerek İstanbul'da gerek Anadolu'nun bazı yerlerinde bir kısım Erme-nileri, Roma'da bulunan Papa'nın ruhanî riyaseti altındaki Kato-liklik mezhebine sokmuşlardı.

Rum ve Ermenilerin ruhanî reisleri olan patrikleri Osman-lı topraklarında bulundukları hâlde Katolik kilisesi yabancı bir ruhanî reise tabi olduğu ve batı memleketlerinin çoğu bu mez-hepte bulunduğu için Devlet-i Aliye tebaasından bir grubun böy-le bir ecnebî kiliseye bağlanmalarında fesat görüldü. Ermeni ce-maatine mensup oldukları hâlde, Katolik olanlara asıl Ermeni-ler düşman olduklarından hakkında isnatlar başlamıştı. Bu du-rum Sultan IV. Murad'a arz olunduğunda tebaanın böyle ifsadına cür'et edenlerin cezası verilmişti.

1734-1735 yıllarında bu olay tekerrür ettiğinden Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadareti zamanında bu hususun zararları göz önüne alınarak bu tayfadan bir kaçı idam edilmiş ve Ermeni patriklerine emirler verilerek Katolik dinine girenlere kürek cezası vermeleri emrolunmuştu. Fakat bir müddetten beri bu emre uyulmamaya başlanmış, tebaadan bazı zenginler Katolik mezhebine girmiş ve onların yardımıyla Katolik papazları Papadan aldıkları beratlarla

köy kent dolaşıp birçoklarını kandırarak Katolik yapmaya başlamışlardı. Oysa evvelce Ermeni patriklerine verilmiş olan emirlerde Katolik mezhebine girenlerin cenazelerinin kaldırılmaması yazılmıştı.

Bu sırada zuhur eden veba salgınında Katolik cenazelerinin kaldırılmasına Ermeni patrikleri mâni olduklarından, Katolikler bunun sırrını ve sebebini söylemeksizin, cenaze kaldırmak üzere kendilerine mahsus Patrik tayin olunmasını Bâb-ı Âli'den rica ettiler. Bunun üzerine kabinede durum görüşülmüş ve Reissülküttap Ömer Vahit Efendi aşağıdaki raporu sunmuştu:

"Devlet-i Aliye Hristiyan tebaasının çoğu Ermeni taifesi olup kendilerine Ermeni denmesinin sebebi, eskiden sakin oldukları Azerbaycan bölgesindeki Ermeni kasabasından gelmiş olmalarıdır.

O bölgenin o sıradaki hâkimi Ermen ismini taşıyordu. 1200 yılına gelinceye kadar Küçük Ermenistan, Antakya, Van, Erzurum, Sivas eyaletleri ve Büyük Ermenistan Azerbaycan tarafları müstakilen mülkleri olup, Selçuk sultanlarından Süleyman Gıyasüddin zamanında bu memleketler istila edilmiş, hükümdarları yakalanmış ve kendileri tebaalığa kabul edilmişlerdi. Sonraları IV. Murat zamanına kadar bu taifenin mezhepleri başka Hristiyanlardan ayrı ve tek mezhep idiler.

Kendi hallerinde yaşar, sade bir taife oldukları hâlde, Avrupalılar Devlet-i Aliye'de fesat çıkarmak için, nasıl Ruslar, harp esnasında Rumları ifsat etmekten faydalanıyorlarsa Frenkler de Ermenileri Katolikliğe alarak hem kendi nüfuzlarını artırmak hem de Osmanlı ülkesinde fesat çıkarmak isterlerdi. Bu yüzden zuhur eden isyanlar katl ile tedip olunmuşlardır.

Hâlen Ermenilerle Katolikler birbirlerinin kestiğini yemezler ve birbirini öldürmeyi sevap sayarlar. Asıl Ermeniler Devlet-i Aliye'nin zaferine dua ederlerken, Katolik olan Ermeniler Frenklerin zaferini temenni ederlerdi. Az zaman önce Rus seferi esnasında, Ruslarla Rumlar arasında görülen durumlar bu iddiamızın delilidir.

Atalarının âyinine sadık kalan Ermeniler tarafsız olduklarından Devlet-i Aliye'ye sadakat gösterirler. Ama Katolik mezhebine giren Ermeniler Avrupa'da kilise satın alarak zenginleri, yakınlarını terbiye etmek için o kiliseye gönderirler. Başlarına şapka ve Frenk elbisesi giyerek terbiyelerini bozduktan başka sarraflık ve bezirgânlık bahanesiyle rical ve kibarın evlerine intisap ederek devlet sırlarını çalmaya uğraşırlar.

Bu taifeden olanlar öldüklerinde mallarını, papalar zaptederler ve her sene topladıkları bin keselik parayı Frengistan'a yollarlar. Bunlara yüz verilirse, Allah etmesin, Rumeli ve Anadolu'da bulunan Hristiyan tebaa bütün Katolik olacaklardır."

Reisülküttab'ın bu raporunu sadrazam, padişaha sundu. Padişah da bir irade çıkararak Ermeni tayfasını iğfal edenler, kim olursa olsun, tedip edilmek üzere Ermeni patriğine bir buyruk yazıldı. Katolik ölülerinin meydanda bırakılmayarak "üslûb-ı hakimane" ile defin olunması da tembih edildi.

Sadrazam Paşa'nın Azli

Sadrazam Darendeli Mehmet Paşa sadrazamlıktan önce dakikası dakikasına iş bitirdiğinden, şöhretine binaen Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılığı'ndan birden bire Sadrazam Kethüdalığı'na, az sonra da Sadaret'e getirilmişti. Fakat kendisinden umulan hizmeti göremediği gibi, hazinedarının sözlerine kanarak padişahın teveccühünü uzaklaştıracak hareketlere giriştiğinden azl edilerek Bozcaada da oturmaya mecbur edildi. Yerine Yeniçeri Ağası olup dürüstlükle hizmet eden Mehmet Ağa sadarete getirildi. Bu hususta hatt-ı hümayun şöyledir:

"Sen ki vezir-i azam ve vekili mutlakım Mehmet Paşa'sın, selefin Mehmet Paşa'nın tamahı gevşeklik ve yavaşlığı devletin işlerinin gecikmesine sebep olduğu gibi, hazineden ve akrabası vazifeleri olmayan işlere müdahale ederek rüşvet aldıklarından azli icap etti. Senin barışta ve savaşta şöhretin mesmu-ı hümayunum olduktan başka iki defa Yeniçeri Ağalığı'nda rıza-yı hümayunu-

ma uygun hareketlerin bence malûm olduğundan Allah'ın izniyle bundan böyle de dinine ve devletine hayırlı şeriat ve kanuna uygun hareketlerde bulunacağından seni seçtim ve bu büyük vekâlet ile mümtaz kıldım, göreyim seni.

Askerin, sivilin, taşraların, vezirlerimin ve devlet ricalimin hallerine vâkıf olduğundan Allah'ın emaneti olan tebaamın zulümden korunmasına, herkesin istidadına ve hakkına göre vazifelendirilmesine ve özellikle en mühim işlerden olan cephane, tophane, tersane ve baruthanelerin eksiklerinin tamamlanmasına gayret edesin. İstanbul'un ve seferlerin muhtaç olduğu zahirenin toplanmasına, sınır boylarının cihazlanmasına, İsmail, Kırım ordularının tanzimlerine dikkat ve erbabı ile danışarak işleri göresin. Hak Teâlâ işlerinizi her hâlde tevfika mukarin eyliye. Âmin."

Mehmet Paşa'nın mazisine bakılırsa kendisinden iyi hizmetler beklenirdi. Lakin selefi Darendeli Mehmet Paşa'nın sadaret bahsinde söylenen sebeplerden onun da bu muazzam sadaret yükü altından yüz aklığıyla çıkamayacağı belli idi.

Kırım'ın Durumu

Kırım halkına yardım için Devlet-i Aliye harbi tercih ederek İsmail taraflarına külliyetli asker gönderdikten başka denizden de Canik muhassılı Hacı Ali Paşa kumandasında 40.000 asker ve kırktan fazla gemi ile Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa gönderildi.

Bahar geldiğinde Donanma-yı Hümayun tersaneden çıkıp Karadeniz'e gitmek üzere muvafık hava beklemek için Beşiktaş önünde demirledi. Lakin politik hava değişti. Vükelâ harbi göze alamaz oldular. Çünkü Ruslar; "Devlet-i Aliye Kırım'a asker gönderirse barış bozulur." diye iddialarda bulundular. Kırım seraskeri ve kaptan Paşa Kırım'a yaklaştıklarında Rus generaline yumuşak bir eda ile mektup yazarak Rus askerinin harpsiz Kırım'dan çıkarılmasını teklif ettiler.

Bu sırada Devlet-i Aliye'yi Leh meselesinden dolayı harbe teşvik eden Fransız elçisi bu defa harbe mâni olmak için elinden geleni yapmaya başladı. Bu hâl Devlet-i Aliye'yi tereddütte bıraktı. Hatta bu sırada Rus elçisi harbi ima ile memleketine döneceğini ifade edince Devlet-i Aliye vükelâsı onun gitmesine mâni olmaya çalıştılar. Devletin bu tereddütleri Rusların cesaretini artırdı ve Kırım'a bir kat daha yerleşmesine ve orada para kuvvetiyle ve türlü türlü vaatlerle halkı kandırarak tahakküme başladılar.

Bu sırada Rusya'nın içişleri de karışmış ve Katerina bile harbe taraftar olmamıştı. Lakin bunu belli etmeyerek harp tedarikine başladılar. Bir taraftan da türlü hilelerle harbi önleyecek teşebbüslere giriştiler. Ne fayda ki o vaktin Osmanlı vükelâsı içinde Rusların hilelerine vâkıf bir zat yok idi. Olsa bile vükelâ arasında anlaşma yoktu. Elçiler de türlü türlü telkinlerde bulunuyorlardı. Böylece kimse mesuliyet almıyordu. Ruslar bütün bu durumlardan çok faydalandılar.

Rusya ile İlişkiler ve Donanmanın Karadeniz'e Çıkması

Fransızların evvelce Devlet-i Aliye'yi harbe teşvik ederken bu defa; anlaşmayı telkin etmesinin sebebi şuydu: Bir müddetten beri Ruslarla İngilizler arasındaki anlaşmayı Fransızlar çekemiyor ve bunu bozacak bir sebep arıyorlardı. Bir taraftan da Amerika meselesinden dolayı Fransa'yla İngiltere arasında harp vardı. Bu sebeple Fransızlar, Rusların kendi aleyhlerine hareket etmelerinden endişe ederek Ruslara bir cemile göstermek istiyorlardı. Katerina'nın arzusuna uyarak evvela Osmanlıların harp açmasını önlemeye çalışıyorlardı.

Bu sırada Avusturya ve Prusya devletleri arasında da harp zuhur ettiğinden, Avrupalıların Kırım işine müdahale edecek vakitleri yoktu. Her birisi Rusları kendi tarafına çekmek için Kırım işinin bir an evvel bitmesini ve Rusların serbest kalmasını isterlerdi. İşte Avrupa'nın bu karışık durumu Rus-Osmanlı

münasebetlerine tesir ediyordu. Böylece Devlet-i Aliye vükelâsı bir karara varamadıklarından kaptan Paşa Beşiktaş önünde muvafık hava bahanesiyle bekletilmekteydi. Havanın muhalefeti, Allah'ın işi, kırk günden fazla sürdüğünden asker ve mühimmat dolu gemilerin bu kadar müddet beklemesi herkesi şaşırtıyordu.

Bu sırada Medine ahalisinin büyüklerinden olup bu sırada İstanbul'a gelmiş olan Buharî hafızı Ebuttayyip Efendi altı-yedi arkadaşı ile beraber Hırka-i Şerife Odası'na çağrılarak, *Buharî-i Şerif* okutulmasına başlandı. Rivayet olunduğuna göre Sultan Abdülhamit zaman zaman *Buhari-i Şerif* dinlemeye gelip Peygamber'in temiz ruhuna salavat hediye eder ve dua eyler imiş. Henüz *Buharî* okunması yarıya gelmeden bir Peygamber mucizesi zuhur ederek muvafık rüzgâr esip Donanmayı Hümayun denize açıldı.

Kaptan Paşa donanmayla Sinop'a varıp Serasker Paşa'yla görüştükten sonra birlikte Temmuz'un 27. günü denize açılarak uygun rüzgârla bir gün zarfında Kırım'ın Soğucak ve Anapa mevkilerine vardılar. Aldıkları talimata uygun olarak Rus generaline şu mealde bir mektup yazdılar:

"Tatarlar serbest ise Rus askerinin Kırım'da ve donanmasının Karadeniz'de bulunması lüzumsuzdur. Eğer bizi Tatarlar davet ediyor derseniz bütün Kırım halkının ve sultan ve emirlerinin temsilcileri İstanbul'a gelip sizden ve Şahin Giray'dan şikâyet ve İmam-ı Müslimîn olan padişahtan istimdat etmişlerdir.

Onların kurtarılmasına memur olarak padişah tarafından asker ve donanma ile gönderilerek üzerinize varmak üzereyiz. Fakat Devletimizin maksadı barış olduğundan size top ve tüfek atmayız. Fakat yanaşacağımız yerlerde ve su alacağımız mahallerde mümanaat vaki olursa meydana gelecek istenmeyen şeylere siz sebep olursunuz.

İslâm askeri Rus hudutlarını geçmeyecektir; fakat İslâm memleketlerinden olup şeriata göre hilafet toplumuna manevî

bağlantıları şüphesiz olan Dindar Tatar halkının ülkesine barış için girmemiz sulhu bozmaz."

Mektubu götürenler Kırım'a vardıklarında: *"40 g□n karantina beklemek lazımdır."* diye cevap verildiğinden, su almak için Kırım'ın ne tarafına yanaşılsa Rusların karşı koyacağı ve zorla su almaya kalkışılsa harbe sebep olacağı malûm olduğundan, Serasker ve Kaptan Paşalar İstanbul'a mektup yazarak kesin bir emir verilmesini istediler.

Bunun üzerine kesin ifadeli bir ferman gönderildi. Buna göre; Doğru Kırım'a veya Tasman'a geçilip Ruslar tarafından taarruz edilmezse bir mahalde ordu kurulacak ve uyanık olarak beklenecek. Ruslar taarruz ederse katiyen çekinmeden barışı Rusların bozduğu bilinerek Allah'a tevekkül ve Peygamber'in ruhaniyetine sığınılarak mahallin fethine girişilecekti.

Bu ferman varana kadar deniz mevsimi geçer gibi olmuştu. Osmanlı ordusu Kefe'ye vardıklarında Rus donanmasına tesadüf ettiler. Ruslar dost gibi görünerek Donanma-yı Hümayunun arkasından geçip gittiler. Donanmayı Hümayun Kefe önlerine gelip, asker ihracına elverişli bir yer aramaktayken Ruslar vebayı bahane ederek Kırım'a çıkmanın tehlikeli olacağını beyan ve keyfiyetin üç konak ileride bulunmakta olan generallerine bildirilmesi lazım geleceğini söylediler.

Bu sırada güz mevsiminde mutat olan Kestane karası fırtınası çıktı. Donanma Kefe'den ayrılıp, Sinop limanına girmeye mecbur oldu.

Henüz Kırım'ın muhtariyeti hazmolunmamışken Rus ticaret gemilerinin bütün Karadeniz'e yayılarak İstanbul önünden gelip geçmeleri İslâm milletine gayet ağır geldi. Ruslardan intikam almak hırsı şiddetli olduğundan donanmanın böyle harp etmeden dönmesi İstanbul'a dedikoduyu mucip olmuş, hatta iki kalyoncu neferi Rus elçisini öldürmek üzere saldırdıklarında Kaptan Paşa tarafından tedip olunmuşlardı.

Buna ilaveten Ruslar Eflak ve Boğdan beyliklerinin hiçbir bahaneyle azledilmemelerini teklif ettiklerinden bu da Devlet-i Aliye'ye giran gelmekle gerginlik artmış, harp belirtileri görünmüştü.

Devlet-i Aliye iskelelerinde bulunan bütün Rus ticaret gemileri zaptedilmişti. Bu esnada Katerina, İran Şahı Zend Kerim Han ile muhabere edip Ruslar Rumeli'den Kerim Han Anadolu'dan Devlet-i Aliye'ye saldırmak üzere ittifak etmişlerdi. İşte bu ittifak Katerina'nın cesaretini artırmıştı.

1779-1780 SENESİ OLAYLARI

Rusya ile Aynalıkavak Senedi'nin Tanzimi

Fransız elçisinin aracılığı ile Abdürrezzak Bahir Efendi, Aynalıkavak'ta Rus elçisi ile görüşerek ihtilaf konusu olan maddeler teker teker ele alınmıştır. Ruslar Şahin Giray'ın kaydı hayat şartıyla Kırım Hanı olmasını istiyorlardı. Devlet-i Aliye ise bunun altında gizli olan mahzurlardan çekiniyordu. Birkaç ay zarfında müzakereler neticesinde Aynalıkavak'ta iki tarafın kabul edebileceği bir senet tanzim olundu. Bu senet Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı maddelerini açıklığa kavuşturmaktan ibaretti.

Devlet-i Aliye'yi içten ve dıştan barışa zorlayan birçok sebepler bulunduğundan ve bu senet de devletçe kabul edilebilir görüldüğünden vükelâ arasında görüşüldükten sonra padişah huzuruna arz edildi. Muharremin onuncu günü sadrazam konağında Umûmî Meclis toplanıp bu senet herkese okundu. Sonra sadrazam:

"Vezirler, rical, ocak ağaları, şeyhülislâm bu maddelerde günün şartlarına göre şeriata ve saltanatı seniye kanununa zıt bir şey var mıdır bildirilsin ve herkes bildiğini söylesin." diye hazır olanlara hitap etti. Orada bulunanlar:

"Bu senet Kaynarca Antlaşması'nın hafifletilmesinden ve açıklanmasından ibarettir. Gerçi Kırım'ın serbestliği ve Şahin Giray'ın hanlığı tasdik ediliyorsa da Ruslar da Özükırı meralarını, Devlet-i Aliye'ye iade ve Eflak ve Boğdan hakkındaki aşırı iddialarından feragat ettiklerinden ve Devlet-i Aliye'yi harp

hazırlığından vareste kılacağı için zamanın icabına uygundur." dediler. Hatta bu senedi hazırlayan zatı takdir ettiler ve padişaha dua ettiler.

Bunun üzerine Devlet-i Aliye murahhası ile Rus elçisi tersane bahçesinde Nevruz günü buluşup imzalı vesikaları mübadele ettiler. Ertesi gün murahhas efendi, sadrazamın huzuruna çağırılarak bol yenli samur kürk giydirildi. Maiyetinde mükâleme kâtibi olarak bulunmuş olan Beylikçi Mehmet Hayri Efendi'ye ve divan tercümanına birer erkân kürkü giydirildi.

Rus elçisi, sadrazam konağına davet edilip süslü at gönderilerek, iskeleden Çavuşbaşı tarafından karşılanarak sadrazam huzuruna çıkarıldı. Sadrazam kendisine bir erkân samur kürk ve bir donanmış at hediye etti. Ertesi günü bu işe aracılık yapmış olan Fransız elçisine de ikramda bulunuldu. Bu suretle barış perçinlenmiş olduğundan toplanmış ve toplanmakta olan asker evlerine gönderilerek şevketlü padişaha dua etmeleri ilan olundu. Abdürrezzak Bahir Efendi, bu hizmetine mükâfat olarak reisülküttap nasbolundu.

Senetlerin mübadelesinden birkaç ay sonra Rusya tarafından tasdik edilen anlaşma metni geldi. Eski âdet gereği, Gümrük Emini tarafından hazırlanan elli kadar üçer çifte ve çavuş başının yedi çiftesiyle Rus sefiri Tophane iskelesinden beri tarafa geçirildi. Bâb-ı Âli'de tasdiknameler mübadele edildi.

Senetlerin mübadelesi sırasında Şehzâde Süleyman'ın doğumu vuku bulduğundan Katerina, bu doğumu bir hayır alâmeti addederek Şehzâde'ye elmasla murassa bir çelenk ve bir tulum siyah tilki gönderdi. Rus sefiri bu hediyeleri sadrazama takdim etti. Bunun üzerine sefire alâ samur kürk, oğluyla on beş kişilik maiyetine kakım kürkü ve hil'at giydirildikten sonra, sadrazamın donattığı at ile kendi yerine gönderildi. Abdürrezzak Efendi ile mükâleme kâtibi Hayri Efendi'ye samur kürkler ve teşrifatçı müverrih Enver Efendi'ye kürk giydirildi.

Bazı yabacı tarihlerinin yazdığına göre, bu anlaşmadan Katerina pek memnundu. Çünkü harp etmeksizin Kırım hakkındaki

emeline kavuşmuştu. Padişaha ve vükelâsına ağır hediyeler takdir ettikten başka İstanbul'daki sefirine mükâfat olarak bin kölesiyle bir çiftlik vermiş, Fransız elçisine bir nişan ve elli beş bin rublelik hediye ve altı bin ruble maaş tahsis etmiştir. Katerina'nın esas maksadı Şahin Giray'ı yerinde tutmak olduğundan anlaşma ile onu temin etmişti. Bu suretle Kırım'da istediği fesadı çıkarabilecekti.

Fransızlar da memnundu. Çünkü bu suretle Rusya'yla İngiltere'nin arasını açmışlardı. Böylece gerek Kırım ve gerek Lehistan işlerinde durum Katerina'nın istediği gibi gelişmişti.

Aynalıkavak Senedi'nin metni:

1. Madde: Küçük Kaynarca'da aktolunan ebedî barış ahitnamesine bu vesika da kelime kelime yazılı sayılacaktır. İki büyük Devlet arasında barış ve iyi komşuluk bozulmayacak ve ebedî olarak yürürlükte kalacaktır. Bu muahedeye uymayan veya zararlı olan şeyleri iki tarafın tebaasından kimsenin yapmasına cevaz verilmeyecektir.

2. Madde: İki devlet arasındaki dostluk icabına göre Tatarlar serbest olarak kendi reyleriyle hanlarını seçecekler. Bu hususta ki belgeyi özel ulak ile Devlet-i Aliye'ye bildirecekler ve bunda padişahın Müslümanlar İmamı ve Müminler Halifesi olduğunu açıkça kabul edecekler ve şeran takdis edilmesini istida eyleyecekler. Bunların diyanetlerini icra hususunda Rusya hiçbir muhalefet etmeyecek. Devlet-i Aliye de Tatar hanlarının devlet idaresinde istiklâllerine müdahale etmeyecektir. Hanlık münhal olduğunda Tatar kavmi bu makama serbest reylerle yeni hanlarını seçecek. Devlet-i Aliye ve Müslümanlar Halifesi buna takdis belgesinin verilmesinde hiçbir güçlük çıkarmayacaktır.

Kaynarca'da aktolunan muahedeye göre Devlet-i Aliye bütün Tatar kavimlerinin dünyevi işlerine hiçbir suretle müdahale etmeyecektir. Tatarlar konusunda bu muahedede ön görülmemiş olan bir hâl zuhurunda iki devlet dostça muhabere etmeksizin hiçbir teşebbüse girmeyeceklerdir.

Avusturya'nın Prusya'yla barışı

Bavyera hükümdarı evlat bırakmadan öldüğünden bu memleketin veraseti hususunda Avusturya ile bir kısım Alman kralları arasında ihtilaf çıkmış, Almanlar Nemçe'nin tabiî düşmanı olan Prusya Devleti'ne başvurmuşlardı. Prusyalılar, Almanya'ya hâkim olmak ve Bavyera'yı Nemçe'ye kaptırmamak için Nemçe'ye harp açmışlar ve dört yüz bin kişilik bir kuvvet toplamışlardı.

Katerina Alman işlerine müdahale etmeyi fırsat bildiğinden ve Nemçe Devlet-i Aliye'yi Rusya aleyhine kışkırttığından Prusya'yı destekliyordu. Nemçeliler bu durumda Fransa ve İngiltere'nin tavassutunu istediğinden murahhaslar barış müzakerelerine başlamışlardı. Bu sırada Aynalıkavak Tavzihnamesi'nin imzalandığı haberi geldiğinden Nemçelilere bıkkınlık geldi, birçok isteklerinden vazgeçtiler ve barış akt edildi.

Süveyş'te Ecnebî Gemileri

Haremeyn'in asayişini korumak için Süveyş denizinde ecnebî gemilerinin Cidde iskelesinden öteye geçmeleri yasaktı. Süveyş denizinde yabancı gemilerin fazlaca dolaşmaları ve Mora eşkıyası, Devlet-i Aliye'yi meşgul ediyordu.

Yedi-sekiz sene önce Mısır emirlerinden olup Devlet-i Aliye'ye isyan eden Ali Bey zamanında Habeş sahilinden Süveyş'e gelmiş olan bir İngiliz kaptanı, bazı hediyeler vererek gemisini Süveyş iskelesine bağlamak için izin almıştı. Diğer ecnebîler de bu izinden faydalanarak Süveyş iskelesine gelmeye başlamışlardı.

Ali Bey'in halefi, gümrük vergisinden faydalanmak için ecnebî gemilerinin gelmesine göz yumuyordu. Ecnebîler bununla da yetinmeyerek Süveyş'te bir han yapmaya başladılar. Bu durumu haber alan Devlet-i Aliye, İngiliz elçisine durumu bildirdi. İngiltere'nin buna mâni olmasını, aksi takdirde, yakalandıklarında korsan kabul edilecekleri ve hapsedileceklerini; mallarına ve gemilerine el konulacağı bildirildi.

Yurt İçindeki Bazı Gelişmeler

Şehzâde Süleyman'ın Doğumu: Seferin 28. Çarşamba gecesi saat üçte padişahın bir şehzâdesi dünyaya gelmiş ve Süleyman adını almıştı.

Bu hususta tebaanın tekellüfe düşmemesi ve herkesin saltanata dua etmesi için bu doğumun müjde ve ilan olunması ferman edildi. Medreselerde okuyan danişmentlerin sevindirilmesi için sadrazam ve şeyhülislâm taraflarından kırkar, kazaskerler tarafından dörder ve İstanbul Kadısı tarafından birer mülâzemet yazılmasına ruhsat verildi.

Şehzâde Sultan Mehmed'in saçı uzayarak tıraş olma vakti geldiğinden bu ayın beşinci günü padişah Hazretlerinin berberbaşısı bu hizmetle müşerref edildiği sadaret makamına bildirildiğinden, sadrazam tarafından, Şehzâde'ye donanmış bir Midilli atı, maiyetine ve berberbaşıya on bir kese akçe, bir samur kürk ve bir süslü at hediye edildi.

Aynı ayın on beşinci gecesi destereciler başında bir berberde çıkan yangın yirmi dört saat sürmüş, çok zayiat olmuş, birçok kimseler açıkta kalmış olduğundan bunlara padişah tarafından toplu yardım verildi.

Beş-altı gün sonra Kalıpçılar Köşkü'nde yine bir büyük yangın çıktı. Padişah ve vükelâ yangın yerine gittilerse de sabaha kadar söndürülemedi. Arkadan Küçükpazar civarında yine büyük bir yangın çıktı.

Darüssaade Ağası Beşir Ağa, işleri arapsaçı gibi karmakarışık ettiğinden azledilerek Mısır'a gönderildi. Yerine uzun müddet Medine'de Harem-i Nebevî hizmetinde bulunmuş olan Cevher Ağa tayin edildi.

Seyyit Mehmet Efendi'nin Sadarete Yükseltilmesi

Küçük Kaynarca Muahedesi devlet şanının kaldıramayacağı büyük bir yük olduğundan, bundan kurtuluş mülkî ve askerî işlerin iyi nizama sokulmasına ve devletin kuvvetlenmesine bağlı olduğundan, Sultan Abdülhamit buna bir çare bulabilecek sadık bir

vezir bulma ümidiyle sık sık sadrazam değiştirmeye mecbur olmuştu. Fakat Allah'ın hikmeti, kim sadarete geçirilse bir tedbire muvaffak olamıyor ve kendisinden büyük hizmetler umulan zatlar bu mevkie getirilince bir iş göremiyorlardı.

Sadrazam Mehmet Paşa'nın Yeniçeri Ağası iken yaptığı hizmetlere bakan herkes onun sadarette muvaffak olacağını umuyordu. Bu ümit gerçekleşmediğinden başka, onun sadaretinde pek çok yangın çıkmış, İstanbul'un dörtte biri yanmış olduğundan dedikodu artmıştı. Kaldı ki kendisi ümmî olduğundan devlet sırlarına dair olan hatt-ı hümayunu başkaları okuyor ve sırlar ifşa ediliyordu.

Nihayet kendisinden mühr-i hümayun geri alındı. Yerine padişah silahtarı Seyit Mehmet Efendi sadarete yükseltildi. Bu zat "Kara Vezir" diye meşhurdur. Bir müddetten beri padişahın hususi hizmetinde liyakat gösterdiğinden sadarette de başarılı olacağı umulmuştur.

Hakkında hatt-ı hümayun şudur:

"Siz ki müstakilen vezir-i azam ve vekil-i mutlakımsınız. Sizi ve işlerinizi, güçleri kolaylaştıran Cenab-ı Hakk'ın tevfikine emanet ettikten sonra malûmunuz ola ki selefiniz ümmî olmak dolayısıyla devlet sırlarını ihtiva eden hatt-ı hümayunlar zarurî olarak yabancı ellere geçmiştir. Bu şekilde sırlarını ecnebî eline geçmemesi lüzumu aşikâr olduğundan siz ki kendi elimle yetiştirdiğim ve itimadımı haiz olansınız, her bakımdan, zatınıza güvenim olduğundan en büyük emanet olan sadaret makamını istiklâl ve istihkak ile size tevdi ediyorum.

Size ihsan-ı şahanem olan bu istiklâl keyfiyeti sözden ibaret olmayıp fiilen de icrası iradem olduğundan hiçbir şeyden çekinmeden denenmiş olan sadakatinizle istiklâl üzere çalışmanıza tam iznim vardır. Cenab-ı Hak kudümünüzü uğurlu eylesin, tevfikini size yakın eylesin."

Yeni sadrazam tayinlere başladı. Sekiz gün sonra vezirlik tevcihine başlayarak vezirlerin çoğu yerlerinde ipka olundu. Trabzon Valiliği Çerkeş Hasan Paşa'ya Erzurum Valiliği Dağıs-

tanlı Ali Paşa'ya verildi. Eski sadrazam Darendeli Mehmet Paşa ile bir evvelki sadrazam Mehmet Paşa'nın ricaları kabul edilerek Darendelinin kendi memleketinde ve Mehmet Paşa'nın Gelibolu'da oturmalarına izin verildi.

Daha sonra sadrazam, Sadâbâd'a gidip top ve kumbara talimi yaptırarak zabitlere hil'atler giydirmiş neferlere beşer kuruş ihsan ederek silah talimine askeri teşvik etti. Padişah askerlik işlerine sadrazamın böyle gayret ettiğini duyunca ona şu takdirnameyi gönderdi:

"Çırağı hasım, nizam-ı devletim ve eşsiz vezirim.

Allah'a şükür sadarete teşrifinden beri devletim nizam bulduğundan size olan hayırlı duam Allah nezdinde makbuldür. Hemen Cenab-ı Hak her işinde başarı ihsan edeceğine şüphem yoktur. Bugün Sadâbâd'ta teşrifiniz malûm olduğundan kader ve şanını yükseltmek için vücud-ı ahanemi korumaya mahsus olan kürklerimden bir siyah tilki kürkümü odabaşıyla gönderdim. Kürkü giyerek bana hayır dua eyle. Seni, koruyucuların en hayırlısına, bütün tebaamı sana emanet ederim."

Sadrazam bu sıralarda cami imaretlerine birçok şey ilave ederek ve ekmeklerini has ekmeye yükselterek halkın hayır duasını almıştı. Sadaret mevkiinde geceyi gündüze katıp işleri iyi görmeye gayret ettiğinden padişahın teveccühü artıyordu.

Aşağıdaki hatt-ı hümayun bunu gösterir:

"Benim vezirim, Hak Teâlâ'ya malûmdur ki bütün işlerinden ve Devlet-i Aliye'ye olan hizmetlerinden memnunum ve müteşekkirim. Özellikle biri malları zamanında tahsil, tediyatı muntazam icra hususundaki dikkatin, makbul-i hümayunum olduğundan sana has kürklerimden bir samur kürk, mücevher kabzalı bir hançer gönderdim. Göreyim seni, devletinin bütün işlerini tam bir istiklâl ile idare et, İnşallah her hususta hayra muvaffak olursun."

1780 SENESİ OLAYLARI

Rus Ticaret Gemilerinin Boğazlardan Geçişlerinin Tanzimi

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerinin boğazlardan gelip geçmeleri ve her türlü malı taşımaları, Devlet-i Aliye'nin bütün sularında ticaret yapmaları kabul edilmişti.

Buna dayanarak Ruslar yasak olan ve olmayan zahire ve eşyayı Kırım'ın ve bütün Karadeniz kıyılarının bütün zahirelerini ele geçirebileceğinden ve İstanbul'u geçindiren zahire ithaline de zarar verecekleri aşikâr olduğundan, muahedenin bu noktasında ittifak edilememiş ve bu hususların sonra müzakere edileceği kaydedilmişti.

Antlaşma metinlerinin mübadelesinden sonra Rusların Akdeniz'e gitmek üzere İstanbul'a ayrılan zahireyi taşıyan gemileri geldiğinde durdurulmuştu. Rus elçisi sulh namede ticaret serbestîsine işaret ederek gemilerin geçmesinden ısrar ettiğinden zarurî olarak müsaade edilmişti.

Bu esnada reisülküttaplığa getirilen Halil Hamit Efendi bu serbestinin Devlet-i Aliye'ye zarar vereceğini ve İstanbul zahiresi başka yere götürülüyor diye dedikoduya sebebiyet vereceğini sadrazama ve şeyhülislâma bildirmişti. Netice olarak Rus elçisine ve aracılık yapan Fransız elçisine İstanbul'a mahsus zahirenin başka yerlere taşınmasının mümkün olmayacağı bildirilmişti.

Nihayet Fransız sefirinin aracılığı ile Rus gemilerinin kendi mallarını şerbetçe taşımaları ve İstanbul'a lüzumlu olmayan malların geçirilmesine de Devlet-i Aliye'nin mâni olmaması kararlaştırıldı.

İngiltere-Fransa Savaşı, Tarafsız Devletlerin İttifakı ve Osmanlı Devleti

İngilizlerin Amerika'da elinde bulunan eyaletleri ticarî konularda bağlı bulundukları devlet olan İngiltere'den şikâyetlerine bir cevap alamadıklarından kırgın bulunuyorlardı. Fransızlar bunu fırsat bilerek halkı isyana teşvik ediyorlardı. Bu suretle başlayan isyan 1773-1774 yıllarında şiddetlenmiş nihayet halk İngiliz uyruğundan çıkıp bağımsız hükûmet kurmaya karar vermişlerdi.

İngiltere donanma ve asker göndererek isyanı bastırmaya uğraştıysa da Fransızlar top, mühimmat ve uzman göndererek isyancılara yardım ediyorlardı. Amerikalılarla İngilizler arasında şiddetli bir harpten sonra Amerikalılar bağımsızlığını ilan etmişlerdi. Bu cumhuriyeti ilk olarak Fransa tasdik edince Fransızlarla İngilizler arasında harp başladı. Hollandalılar, İngilizlere kızgın olduklarından Fransa'yla birleştiler. İspanyollar öteden beri Fransızlarla müttefik idi.

Gemi yapımında ihtiyaç duyulan kereste ve zahire Baltık ülkelerinden temin edildiğinden, deniz savaşlarında Baltık sahillerinin ticaret hacmi genişlerdi. Onun için Katerina ticareti genişletmek arzusuyla Baltık sahillerinden her türlü zahire ihracına izin verdi.

Fransa-İngiltere harbi başlayınca Felemenk, Danimarka ve Alman ticaret gemileri Fransa'ya mal götürüyor diye İngilizler tarafından yakalanıyor ve Rus bayrağıyla hareket eden gemiler de İngilizler, yardım ediyor bahanesiyle İngiliz tersanelerine götürülüyordu. Bu hâl Katerina'nın gururuna uygun düşmediğinden, kendi iskelelerinden yük taşıyan gemilerine İngilizlerin taarruz etmelerini çekemedi.

Rusya tarafsızlık adı ile yeni bir ittifak tanzimine girişti. Şöyle ki; Rusya, İsveç ve Danimarka devletleriyle mukavele icabı tarafsız olmak ve muayyen miktarda gemilerden oluşan bir donanma ile ticaret gemilerini koruyacaktı. Savaşan devletlerden hangisi ticaret gemilerine saldırırsa üç tarafsız devletin donanması beraberce karşı koyacaktı. Bu şartla yeni bir anlaşma yaptılar.

Katerina o zamana kadar görülmemiş olan böyle bir ittifak şekliyle ticaretin koruyucusu rolüne girdi ve bu yeniliği kendisinin icat ettiğini ilan etti. Oysa buluşu kendisine İsveç ve Danimarka elçileri telkin etmişti. Bu muahede hazırlanırken İngiliz elçisi farkına varmış ve bunu önlemek için çok uğraşmış ise de Fransız elçisinin desisesi ona galip gelmişti.

Osmanlı Devleti, Avrupa'da zuhur eden umûmî harp esnasında savaşan devletlerin gemileri, kendi sularında birbirine saldırdıklarından Mora'nın nihayetinden Girit körfezinin sol tarafına doğru, Mısır'ın batısından geçecek bir hat çizilip bu hattın içinde her devletin ticaret gemileri emniyet üzere ticaret yapacaklar, birbirlerine saldırmayacak ve aksine hareket eden olursa gemileri zaptedilecekti. Kaptanları hapsolunacak ve konsoloslardan senet alınmadıkça gemilerine bir şey koyamayacaklardı.

Bu hususta karar İstanbul'daki sefirlere tebliğ edildi. Fakat Fransız ve İngiliz gemileri bu şartlara riayet etmediler. Rast geldikleri yerde, birbirlerine saldırdıklarından ve her biri kendi ticaret gemilerini korumak için Devlet-i Aliye sularına harp gemileri soktuklarından ve nihayet Osmanlı Devleti ve tarafsız devletlerin ticaret gemilerini de yoklamak bahanesiyle zaptettiklerinden, Devlet-i Aliye suları bir harp sahası hâline geldi.

Bunun üzerine evvelce bildirilen kaidelere riayet etmeleri ve Devlet-i Aliye sularında birbirine taarruz edecek gemilere mâni olunacağı İngiliz ve Fransız elçilerine bildirildi

Ermeni Patriğinin Azli

Ermenilerden Katolik mezhebine meyledenleri, Ermeni patriği Zaharya men etmekteydi. Fakat bu hususta aşırı şiddet gösterdiğinden, hatta Katolikliğini hissettiği reayanın defin olunmasına izin vermez, ölülerin taaffün etmesine (kokmasına) sebep olur ve Avrupa'ya gidip gelenlere mâni olurdu.

Bu hâl bazı mahzurlar doğuruyor ve özellikle ecnebîlerin şikâyetine sebep oluyordu. Şöyle ki; Nemçe Başvekili'nden bir mektup gelmiş, Katoliklik mevzuundan bahis edilerek Ermeni

Patriği bizim Trieste iskelemize tüccarın gelmesine mâni oluyor diye şikâyet edilmişti.

Nemçe baş tercümanı, o tarihten itibaren reisülküttap Efendi'ye ikide bir gelip muahedeye göre bunu isteriz diye baş ağrıtırdı. Reis Efendi de: *"Bu talebiniz muahede şartlarına uymaz. Ermeni patriği şu kadar bin tebaanın memuru olmakla ecnebî talebiyle azledilmesi devletimizin işlerini bozar. Bir dost devlet, dostunun nizamının bozulmasını istemez."* derdi. Lakin Nemçe elçisi *"Devletim bunu ister."* diye ısrar ederdi.

Durum meclis-i vükelâda konuşularak elçiye "Bu talebine ait kendi başvekilinden bir kâğıt getirirse o vakit ihtilaftan kaçınmak için patriği azlederiz." dendi. Bu suretle devletin patriği zor altında azlettiği havadisinin şayi olması ve özellikle Rusların devletimiz işlerine müdahalesi hususunda bir emsal yaratılmış olması ihtimali önlenmek isteniyordu.

Neticede Katolik mezhebine girenlerden bir kaçının azarlanması ve sonradan bu konuda tekâsül eylediği bahanesiyle patriğin azlolunması tensip edilmiş ve patrik Bursa'ya sürülerek yerine Bursa metropoliti Ohannes nasbolunmuştur. Fakat Ohannes selefinin aksine, pek gevşek davrandığından ve kendi milletiyle iyi geçinemediğinden bir seneye varmaksızın azledilmiş, yerine eski Piskopos Zaharaya Bursa'dan getirilerek patrik nasbedilmiştir.

Donanma-yı Hümayunun Çıkışı ve Haremeyn Nizamı

Birkaç seneden beri Mısır'da zorbalık yoluna sapan ümera Mısır hazinesini İstanbul'a göndermediklerinden başka aşırı tamahlarından dolayı her sene Haremeyn'e gönderilmesi mutat olan eşyayı göndermemiş ve bu hâl Haremeyn halkının kıtlıktan padişaha şikâyet etmelerine sebep olmuş olduğundan, bu ümeranın cezalandırılma işi Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya havale edilmişti.

Donanma-yı Hümayun mutat vaktinden evvel ruz-ı Hızır'a (6 Mayıs) bir ay kala tersaneden çıkarıldı. Mısır emirleri, Kap-

tan Paşa'nın gelişinden dehşete düşerek Mısır hazinesini derhal İstanbul'a yollamışlar ve Haremeyn hediyesini göndermekte gecikmeyeceklerini bildirir niyaz nameler göndermişlerdi. Bununla beraber Kaptan-ı Derya'nın dehşetinden korkarak kıymetli eşyalarını uzak yerlere kaçırmış ve firar yolunu tutmuşlardı.

Bu Senenin Diğer Bazı İç Olayları

Enverî Tarihi'nin padişaha Sunulması: Teşrifatçı müverrih Enverî Efendi'nin yazdığı tarihin birinci cildi bu esnada biterek padişaha arz olunduğunda tarihçiyi taltif zımnında şu hatt-ı hümayun yazılmıştı:

"Benim muhlis vezirim,

Teşrifatçı efendinin bu defa yazdığı tarih çok makbulüm olmakla bu hizmeti karşılığında 2.500 kuruş ihsan-ı şahanem olmuştur. Cenab-ı Hak Devlet-i Aliye'me sadakat gösteren rical kullarımı iki cihanda aziz eyliye. Âmin."

Emirgan Camii'nin yapılması: Emirgân yalısının yanında bir camii şerif yapılmasına irade çıktığından derhal temeli atılmış ve cami sekiz ay zarfında tamamlanmıştır. Padişah Hazretlerinin gönül açan o semte rağbetlerini gören halk, yavaş yavaş fırın, hamam, değirmen, dükkân ve yalılar yaparak az vakitte burasını mamur hâle getirmişlerdir.

Dergâh-ı Âli gediklilerinden Zaim Mustafa Ağa, evvelce Kırım Seraskerliği Defterdarlığı'na tayin olunmuştu. Samsun havalisinin durumu hakkında kendisine sorulan suallere cevap vermedikten başka Kırım'a kaçan Canikli Ali Paşa ile dostluk peyda ettiğinden, İstanbul'a getirilerek, bu kabahatlerinden başka daha nice kötülükleri izhar olunduğundan, hemen idam edildi.

Büyük tezkereci Bekir Paşazâde Ataullah Efendi'nin aşırı mizaha meyli ve ehil olmayanlarla arkadaşlığından dolayı büyük tezkerecilikten azledildi ve Mısır Cizyeciliği'ne tayin edildi. Bu suretle açılan büyük tezkereciliğe de Namık Efendi getirildi.

Ekim sekizinci pazar gecesi Nişancı tarafında yangın çıktığından derhal padişah, sadrazamla beraber yetişmiş güneş do-

ğarken yangın bastırılmıştı. Herkes evine dönmüşken, az sonra Cibali tarafında bir büyük yangın daha zuhur etmiş, o da söndürüldükten sonra gece Yeniçeri kışlalarında yangın zuhur ederek beş-altı kışla yanmıştır.

Sivas Valisi Dağıstanlı Ali Paşa gayet dindar bir adam olmakla beraber, akrabasına hâkim olamadığından, bulunduğu eyaletlerde ahaliye zulmederdi. Bu husus her ne kadar kendisine tembih edilmişse de dairesi halkını zapte kadir olamadığından vali bulunduğu vilâyeti halkının şikâyetleri üzerine Sivas'a gönderilen özel mübaşir tarafından kellesi kesilmiş ve kesik başı başkalarına ibret olmak üzere siyaset meydanına konmuştu.

Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Feyzi Ağa Erzurum Valisi iken Mikdat Paşa'nın mallarını beytülmale getirmeye memur edildiği hâlde bunu yapmayarak hazineye ihanet ettiğinden başka vefat eden Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın mallarının mühürlerini açarak bazı eşyayı gasp ettiğinden derhal mahallinde idam edilerek kesik başı İstanbul'a getirildi.

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'da Konsolosluk Talebi ve Nemçe'yle İttifakı

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusların münasip görecekleri her yere konsolos gönderebilecekleri yazılmıştı. Aynalıkavak senedi yazılırken de bu hükmün mahzurları hatırlanmamıştı. Ruslar böyle şeyleri asla unutmadıklarından, Eflak ve Boğdan'a gidecek tüccarlarını korumak üzere, birer konsolos göndermek istediklerini Bâb-ı Âli'ye bildirdiler. Reisülküttap Halil Hamit Efendi, Rus elçisine bunun mahzurlarını bildirmişti. Elçi de bu hususu devletine ulaştırmıştı. Bu cevap geldiğinde Rus sefiri reisülküttapa konsolos tayininden asla vazgeçmeyeceklerini ve muahedenin bu hakkı verdiğini söyledi.

Osmanlı Devleti "her yer" tabirini Fransız ve İngilizlerin konsolosluk açtıkları yerler manasına alıyordu. Buna göre Rusların Eflak ve Buğdan'a konsolos göndermeye hakları olmayacaktı. Nihayet ısrar üzerine Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi

sırf hatır için vali ve hâkim bulunan yerlerde konsolosluk açılabileceğini, çünkü Devlet-i Aliye'nin bütün işlerinin şeriata bağlı olduğunu bildirdi. İşin bu şekilde neticelenmesi Süleyman Feyzi Efendi'nin maharetine hami olunarak takdir edildi.

Nemçe imparatoriçesi olan Marya Terezya, yaşı yetmişe varmış olduğu hâlde kasımın otuzuncu gecesi ölmüş, yerine oğlu II. Jozef imparator olmuştu. Marya Terezya, Devlet-i Aliye'nin Nemçe'nin sıkışık zamanlarında harp açmamasını takdir ederek Osmanlı Devleti aleyhine kırk sene harbe girmemiştir. Daima Devlet-i Aliye ile ittifak hâlinde bulunmuştur. Oğlu Jozef acemiliği hasebiyle Katerina'nın hilesine aldanarak Osmanlı Devleti aleyhine onunla ittifak etmiştir.

Bu sırada Devlet-i Aliye de Prusya'yla veya İngiltere'yle ittifak yapsaydı Ruslara karşı bir kuvvet hazırlanmış olurdu. Fakat Devlet-i Aliye'de kimsenin hariciye hakkında bilgisi olmadığından devlet yalnız kalmış ve bundan büyük zararlar görmüştür.

1780-1781 SENESİ OLAYLARI

Şehzâde Sultan Mehmet'in Besmele Merasimi ve Vefatı

Şehzâde Sultan Mehmet'in Kur'an-ı Kerim öğrenme çağı gelmiş olduğundan, devletin kadim kaidelerine göre büyük alay tertip olunarak ocağın dördüncü günü Müneccimbaşı tarafından tayin edilen uğurlu vakitte, İncili Köşkü'nde besmeleye başlatılmış, arkasından şeyhülislâm ve Ayasofya şeyhi tarafından padişaha dua edilmiştir. Ancak Şehzâde Sultan Mehmet çiçek hastalığından vefat etmiştir. Şehzâdenin cenazesi, Bahçekapı'daki yeni türbeye defnedilmiştir.

Sadrazam Seyyit Mehmet Paşa'nın Vefatı

Şehzâde Mehmed'in vefat ettiği gece Sadrazam Seyyit Mehmet Paşa da vefat etmiştir. Bu iki vefata padişah çok üzülmüştür. Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa, sadrazam kaymakamı olarak tayin edilmiştir.

Usulen sadrazamların cenaze namazları Fatih Camii'nde eda olunurdu. Fakat sadrazamın Bahçekapı türbesine gömülmesine irade çıktığından, Fatih camii uzak olduğundan, şeyhülislâmın onayı alınarak cenaze namazı Valide Camii'nde (Yeni Camii) kılındı.

"Kara Vezir" adiyle meşhur olup Niğde'nin Arapsun Köyü eşrafından Seyyit Ali namında birisinin oğludur. 1735-1736'da doğmuştu. 1750-1751 yılında İstanbul'a gelerek dayısı Sürre Emini ve Aşçıbaşılık ile tanınmış Süleyman Ağa'nın yanında helvahaneye çırağ edilmiştir. Süleyman Ağa, çocuğun terbiyesini, Hacı Odabaşı'ya havale etmiş, çocuk bu zattan okuma yazma

öğrenmiştir. Dayısının ölümünden sonra teberdaran-ı hassa zümresine girmiş, bahtı açık olduğundan kısa zamanda Hazine Kâtibi daha sonra Hazine Kethüdası ve padişah Silahtarı olmuştu.

Kara Vezir, sadrazam olarak, 18 ay ve 17 gün ülkesine hizmet etmiş, daha büyük başarılar beklendiği bir çağda vefat etmiştir. Gayet dindar bir zat olup namazlarını cemaatle kılardı. İşine bağlı ve çalışkandı. Doğum yeri olan Arapsun köyünde sekiz çeşme, han ve dükkân yaptırdığı gibi doğduğu evin civarında medrese ve kütüphane yaptırmıştır.

Yeni Sadrazam ve Bazı Tayinler

Sadrazamın ölmesinden birkaç gün önce kendisinden ümit kesildiği hazık hekimler tarafından bildirildiğinden vezirlerin en yaşlısı, Erzurum Valisi Mehmet İzzet Paşa sadarete getirilmişti. Bu sırada Belgrad muhafızı öldüğünden, eski sadrazamın kardeşi Mustafa Paşa Rumeli Valiliği'ne getirildi. Ölen Belgrad muhafızı Mehmet Paşa vezirler içinde bilgi ve olgunlukla seçkin olduğu gibi, Asaf mahlasıyla güzel şiirler de yazardı.

Meşk-i Evvel Defterdarı Mustafa Efendi, sadrazam yakınlarının telkiniyle azlolunmuş, selefi Hasan Efendi liyakati bulunduktan başka hiçbir geliri olmadığından ve uhdesinde bulunan defter emaneti gelirsiz olduğundan evini idareden âciz kalmış olması hasebiyle meşki evvel defterdarlığına getirildi.

Halep valisi iken, bazı müfterîlerin Sadrazam Seyit Mehmet Paşa'ya telkinleriyle vezareti alınan Ahmet İzzet Paşa'nın mallarına hükûmetçe el konmuştu. Oturmaya memur olduğu Kudüs'e giderken, elinde avucunda ne varsa yol kesiciler tarafından gasp edilmiş, kendisi ve maiyeti çıplak kalmışlardı. Kendisinin Kudüs'te yiyecek ekmeği olmadığı gibi, Halep halkının yardımıyla geçinir olmuştu. Bunu haber alan sadrazam, merhamete gelerek Ahmet İzzet Paşa'ya Köstendil sancağını verdi ve vezaretini iade etti.

Canikli Ali Paşa isyan ettiğinden üzerine asker sevk olunmuş ve kendisi Kırım'a kaçmıştı. Sonradan yaptığı hareketin, isyan

olmayıp, devlet nezdindeki ikbaline olan gururundan ileri geldiği ve buna isyan rengi verilmesinin münafıkların eseri olduğu yeni sadrazam tarafından bilindiğinden İstanbul'a getirildi. Çocukları ve maiyeti rical konaklarında misafir olarak yaşamakta idi. İçli ağlamaları ve yalvarmaları padişahın merhametine sebep oldu.

Bu sırada Kırım Hanı'ndan da bir şefaatname geldiğinden Ali Paşa ve oğlunun vezaretleri iade edildi. Ali Paşa'ya Trabzon Valiliği, oğlu Mikdat Paşa'ya Amasya sancağı ihsan olundu.

Buhara, Kırım ve Rus Elçilerinin Gelmesi

İstanbul'a gelmiş olan Buhara elçisine saygı gösterilmesi ve ağırlanması hakkında irade çıktığından, Kaptan Paşa tarafından parlak bir ziyafet tertip edilmiş, sonra elçi padişah huzuruna çıkarak güven mektubunu sunmuştur. Bu mektupta özetle; Buhara halkı, bilginleri ve şeyhleri Devlet-i Aliye'nin şevketine dua etmekte oldukları beyan ediliyor ve elçilerinin hac ibadetini eda etmeleri hususunda Devlet-i Aliye'nin yardım etmesi isteniyordu.

Hac mevsimine kadar elçilerin İstanbul'da büyüklerin ziyafetleriyle vakit geçirmeleri hakkında irade çıktığından muharremin ilk günü defterdar Mustafa Efendi tarafından bir ziyafet tertip edildi. Recebin 12. günü devletin güzel âdetlerine uygun olarak Haremeyn'e gitmek üzere "Sürre alayı" yola çıkarıldığında; Buhara elçisi, oğlu ve on dört kişilik maiyeti, Sürre emininin refakatinde Hicaz'a yollandı. Fakat Sürre alayı Konya Ereğlisi'ne vardığında elçi vefat etmiş olduğundan yerine geçen oğluna padişah tarafından şefkat gösterilmiştir.

Şahin Giray'ın elçileri Dersaadet'e gelmiş ve padişah huzuruna kabul edilmeleri Ruslar tarafından niyaz edilmişti. Reisülküttap Abdürrezzak Efendi tarafından: *"İslâm devletleri elçilerinin padişah huzuruna girdikleri vaki değildir."* cevabı verilmişti. Sonradan Buhara elçisi huzura kabul edilmişti. Buna itiraz etmek isteyen Rus elçisi tercümanına reisülküttap, Buhara Devlet-i Aliye'yle sınırı olmadığından elçisinin huzura kabulünde bir mahzur görülmediği beyanında bulunmuştur.

İstanbul'daki Rus ortaelçisi azil olunmuş, yerine Bulgarof tayin olunmuştu. Yeni elçinin Kırım'dan deniz yoluyla geleceği haberi alınınca o ana kadar Rus elçilerinin Karadeniz üzerinden gelmeleri mutat olmadığından durum Kavak Hisarı ricaline bildirilmişti. Elçi gemiyle İstanbul Boğazı'na geldiğinde Rus gemilerinden ve Kavak Hisarı'ndan toplar atılarak devletlerarası usuller yerine getirildikten sonra elçi Büyükdere'de kiralanmış olan konağına geldi.

Bazı olaylar: Yangınlar, Tayinler, Ölümler

Tütün içmek ve israfın önlenmesi: Tütün içmenin helâl veya haram olduğu hakkında fakihlerin birçok risaleleri olup caiz olup olmadığının kestirilmesi güç olduğundan, tütün kullanma, öyle yayılmıştı ki bir mecliste on beş kişi toplansa tütün içmeyen ancak iki veya üç kişi bulunurdu. Tütün içme takımları da tekellüf hâline gelmiş, beş kese akçeye bir buçuk takımı satılmaya başlanmıştı.

Kadınların da çok pahalı murassa, telli yaşmaklara rağbetleri arttığından bu da israf derecesine varmıştı. Bu hususlar padişahın kulağına varınca, halkı böyle beyhude masraflardın ve gayrimeşru israflardan menetmek üzere sadrazama hatt-ı hümayun gönderildi:

Rumeli Kazaskeri İshak Efendi 1195 senesi ocağında müptelâ olduğu nikris illetinden vefat etti. İshak Efendi Hazine Muhasebecisi Mehmet Efendi'nin oğlu olup yüksek ilimleri Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den tahsil etmiş ve Şeyhülislâm Mehmet Efendi'nin himmetiyle müderris olarak mertebeleri kat edip Rumeli kazaskerliğine yükselmişti. Beyazıt Camii civarında, Kaptan İbrahim Paşa Camii avlusunda gömülüdür. Bu zat âlim ve şairlerden olup özellikle irticalen söz söylemekte eşi nadir bulunur bir zat idi.

Muharremin sekizinci günü "Rüus imtihanı" açılmış 200 danişmend imtihana alınarak otuzu hakkıyla müderris olmuşlardır. Bu imtihanın mümeyyizleri Gelenbevî İsmail Efendi, ders vekili

Köprülü Halil Efendi, Palabıyık denmekle maruf Mehmet Efendi; Vefa Şeyhi Abdullah Efendi idiler.

Rüus, medrese tahsilini bitirip "mülâzim" olanlardan imtihanda başarı kazananlara verilen beratın adıdır. Medrese tahsilini bitirenler "mülâzim" olur, isimleri "Ruznamçe-i Hümayun"a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden yedi sene mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar rüusa nail olurlardı. İmtihanda başarı kazananlar rüusla beraber "ibtida-yı hâriç" medreselerine müderris tayin olundukları için buna "ibtida-yi hâriç rüusu" da denilirdi. Rüus alanların teşrifatça isimleri istihkakları derecesine göre yazılırdı. İbtida-yi hariç medresesinden sonra sıraları geldikçe terakkî ile dahil ve Sahn medreseleri müderrisliklerine geçerlerdi.

Rüus imtihanları hele sonraları, araya giren sahabetler yüzünden dedikodulu olduğu için ekseriya şeyhülislâmlar rüus imtihanından teşe'üm ederler, vakti gelmesine rağmen geri bıraktırmak isterlerdi. İmtihan sonlarında birçok defa şeyhülislâmların değişmesi buna delalet eder.

Mısır Mevlevîyeti (Kadılığı) fetva emini Kırımlı Tatarcık Abdullah Efendi'ye verilmiştir. Bu Tatarcık Abdullah Efendi, "ayaklı kütüphane" adıyla maruf Antalya müftüsü Mehmet Efendi'nin talebelerinden olup, bütün ilimlerde mahir bir zat idi. Hatta Mısır'a gittiğinde orada meşhur Matematik âlimi Cebesti ile karşılaştığında ona: "*Ben Mısır'a hükûmet için gelmedim. Senin cebir ilmindeki maharetini duyduğumdan bu fenni senden öğrenmeye geldim.*" demiştir.

Nevruzda, Şehzâde Süleyman'ın tıraşına başlanmış olduğundan sadrazamlığa aşağıdaki hatt-ı hümayun gönderilmişti:

"Benim halis ve sadık vezirim. Allah'ın inayetiyle oğlum Şehzâde Sultan Süleyman'ın tıraşına bugün başlanmış olduğundan; senin kadir ve şanını yükseltmek için kendi kullandığım siyah tilki kürkümü berber başıyla sana yolladım. Kürkü giyerek bana hayır dua eyle. Devletin işlerini tanzime ve kulların bütün müşküllerini halle gayret eyliyesin. Bütün kulları sana ve seni koruyucuların en hayırlısına emanet ederim."

Bu sene Beşiktaş sarayı civarında bulunan Hasbahçe'nin seksen arşınlık miktarı, saraya ayrılarak müteaddit köşkler ve bir güzel havuz inşa olundu. Saray da tamir olundu. Padişah, Beşiktaş Sarayı'na taşındı.

Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın adamlarından bazıları avlanmak için kırlarda gezerken dört ayaklı, iri ve acayip bir hayvana rast gelerek diri diri tutmak istemişlerse de mümkün olamayıp öldürerek Süleyman Paşa'ya getirdiler. Hayvan ne görülmüş, ne işitilmişti ve görülmeye şayan olduğundan İstanbul'a gönderildi. Sadrazam divanına getirildiyse de burada da bir isim verilemeyip Enderun'a gönderildi.

Buhara elçisi Mehmet Şerif hacdan dönerek Kırım üzerinde memleketine gönderilmesini rica ettiğinde padişah tarafından Buhara Hanı Ebu'l-Gazi Seyit Bahadır Han'a hediye olmak üzere gümüş kabaralı kesme gümüş üzengili at ve nefs yazılı Tarikat-ı Muhammediye, Şifa-yı Şerif, Molla Güranî tefsiri, mücevher bir saat, dört kıta süslü tüfek, bir mücevher tirkeş, beş adet Cezayir ehramı ve İstanbul kâri birçok güzel eşya verildi.

Namesi Farisî olarak sadrazam kapısında yazdırıldı. Gemi de hazırlandı. Divan kurulup sefir padişah huzuruna kabul edildi. Padişahın mektubunu Miralem Ağa (Padişahın bayrağının hamili ve bayrak mehterlerinin âmiri idi. Padişahın önünde çekilen tuğları muhafaza ve idare etmek de vazifesi cümlesindendi. İcabında rikâb-ı hümayunu da tutardı. Çok eski vazifelerdendir.) elinden aldı. Kendisine ve adamlarına yirmi kese akçe yolluk olarak verildi.

Bunun ardından Boğdan Voyvodası tayin olup memuriyetine gitmek üzere bulunan Aleksandr Bey, padişah huzuruna kabul edildi.

Temmuzun yirmi birinci gecesi Samatya civarında Harabatlar yakınında keresteci dükkânında yangın çıktı. Derhal sadrazam ve padişah yetiştilerse de yangın etrafa yayılarak binden fazla ev ve dükkân yandı.

Şaban ayının on üçüncü günü Balat'ta bir yangın çıktı. Padişah ve sadrazam yangın yerine geldilerse de yangın o gece ve ertesi gün devam ederek Sultan Selim Camii, Karagümrük, Hırka-i Şerif mahallelerini ve civarındaki bütün evleri kaplayarak 7.000 evin yanmasına sebep oldu. Hırka-i Şerif padişahın babası Sultan Ahmet tarafından yapılmış olduğundan, derhal imarına girişildi.

Ramazanın son üçüncü günü Cibali'de fresk değirmeni bitişiğinde yangın çıktı. Padişah ve sadrazam yetiştilerse de yangın söndürülemedi. Narlıkapı, Samatya, Davutpaşa, Langa, Mevlevîhanekapısı, Silivrikapı'da birçok evler yandı. Yangından çıkarılan mallar Fatih Camii'ne, Laleli Camii'ne, At Meydanı'na ve boş arsalara taşındıysa da yanmaya devam ettiler. Hatta mallarının başından ayrılmak istemeyen tamahkâr pek çok kimse Laleli Camiinde mallarıyla beraber yandılar.

Yanan eşyanın alevinden Fatih Camii ile Laleli Camii'ne ve Şehzâde Camii'nin minarelerine zarar gelmiş olduğundan hemen tamirlerine başlandı. Bu yangında Müneccimbaşı Abdullah Efendi'nin evi masum kalmıştı. Bunu bazıları bu zatın ömür yıldızının yanacağına atfettiler. İki ay sonra bu zat yürek ağrısından vefat etti.

Sadrazam Mehmet İzzet Paşa'nın gevşekliği ve bazı kötü adamlara meyli yüzünden azli lazım gelmekle ramazanın on altıncı günü mühr-i hümayun geri alındı. Yerine Rumeli Valisi Hacı Yeğen Mehmet Paşa getirildi.

Evvelce tersane âmiri olan Selim Sırrı Efendi bir müddetten beri hasta olduğundan mizacında hiddet peyda olmuştu. Bu yüzden bazı devlet memurlarını gücendirmişti. Bu meyanda Fransızlara gemi kerestesi satılıp satılmaması konusunda Fransız Sefarethanesi tercümanıyla tartışmış, Reisülküttap Hayri Efendi'ye de ağır sözler söylemişti. Tersane Emaneti'nden azledilerek Bursa'ya sürüldü.

Eflak Voyvodalığı'ndan istifa edip İstanbul'a gelmiş olan Aleksandır Bey, kâh Arnavutköyü'nde, kâh Tarabya'da oturup samur kalpaklı hademe ve dört çifte kayıkla Boğaziçi'nde gez-

meye ve haşmet göstermeye başladıktan başka, Divan-ı Hümayun tercümanı Mihalâki ile birleşerek Rumların mezhep işlerine karıştığından her ikisi birer adaya sürüldüler.

Eski sadrazamın bütün mülkleri zaptedilip bazı sualler sorulmak için yeğeni Arpa emini İsmail Ağa hapsedilmişti. Sonra alacaklılara borçlarını ödemek şartıyla hapisten bırakılmıştı. Fakat ödemediğinden Bostancılar hapishanesine atıldı.

İspanya ile Yapılan Antlaşma

Don Karlos, Sicilya kralı iken Devlet-i Aliye ile bir anlaşma akdetmiş, İspanya kralı olduğunda Sultan Mustafa devrinde Devlet-i Aliye'yle İspanya arasında bir anlaşma yapmak istemişti. Bu talebe olumlu cevap verilmiş, hatta birçok maddeleri kaleme alınmış iken, Sadrazam Ragıp Paşa'nın ölümü üzerine yüz üstü kalmıştı.

1779-1780 tarihinde İspanya yine bir ticaret anlaşması yapılmasını istemiş ve "Polini" adlı elçisini yollamıştı. Vükelâ anlaşma yapmaktan kaçınmakla beraber, ret cevabı vermeyi de uygun görmeyerek, münasip surette sefiri baştan savmayı istediklerinden; Polini'ye hakimane bir tavırla; Devlet-i Aliye aleyhine Atlantik kıyılarında bulunan devletlerden biri Osmanlı sularına donanma gönderecek olursa İspanya'nın, Septe Boğazı'ndan geçmelerine mâni olmaları şartıyla anlaşma yapılabileceğini söylemiştir. Oysa İspanya Septe Boğazı'nın muhafazasına muktedir olmadığından Polini bu teklife yanaşmamıştı.

Abdürrezzak Efendi bu defa sefiri baştan savmak için İspanya'da olan Müslüman esirlerin salıverilmesini teklif etti. Sefir: *"Devletim bir hayli Müslüman esirini serbest bırakmıştır ve bu esirler İstanbul'a gönderilecektir."* dediğinden meselenin devlet ricali arasında görüşülmesine karar verildi. Nihayet uzun müzakerelerden sonra aşağıda yazılı beş maddelik anlaşma imzalandı.

1. Madde: Devlet-i Aliye din birliği dolayısıyla Fas ve Yemen'den başka bir devletle İspanya arasında bir savaş çıkar-

sa, İspanya'nın hasımlarına hiçbir yardımda bulunmayıp tarafsız kalacak. İspanya da Fransa ve Sicilya'dan gayrı devletlerden birisiyle Devlet-i Aliye arasında harp çıkarsa onlara hiçbir yardımda bulunmayarak tarafsız kalacak.

2. Madde: Devlet-i Aliye'yle İspanya arasında akdedilmiş olan bu muahede Cezayir, Tunus, Trablus halkına ve Beylerbeyine bildirilecektir. Bu ocaklar Devlet-i Aliye'nin başka devletlerle olan muahedelerinde müstesna bırakılır ve barış hususunda iradeleri kendi ellerinde olduğundan İspanya ile dostluk kurmak isterlerse Devlet-i Aliye buna memnun olur ve böyle bir anlaşmaya teşvik eder; bu hususta bu ocaklara padişahtan fermanlar gönderilecektir.

3. Madde: Esirler hakkında Sicilya ile yapılan anlaşmanın hükümleri uygulanır.

4. Madde: İspanya Devleti Malta ve Ceneviz korsanlarının Devlet-i Aliye sularında zararlarını defetmeye yardımını esirgemeyecektir.

5. Madde: İki devlete faydalı görülecek maddeler müzakere edilerek bu anlaşmaya ilave edilebilecektir.

Birinci kısmı bitirirken temenni: Allah'a şükür olsun ki Birinci cildi bitirip ikinciye başlamak kısmet oluyor. Dileriz ki Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine bu ikinci cilt de tamamlansın da padişahın yüce katına gönül rahatı ile sunabilelim.

İKİNCİ KISIM

1781-1782 SENESİNİN OLAYLARI

Rusların Kırım Emelleri ve Kırım'da Gelişen Olaylar

Kırım Hanı Şahin Giray, Rusların hileleriyle fesatlarının pek farkına varamayacak kadar saf olduğu gibi, Frenk göreneklerine uyarak herkesin gözü önünde içki içmeye de koyulmuştu. Öte yandan genç çocukları zorla askere alıyor, kaçanları, savsaklayanları asıyor ve halkın kaldıramayacağı ağır vergiler toplamaya kalkışıyordu.

Şeriatın uygun bulmayacağı, halkın da dayanamayacağı böyle yersiz davranışlarından başka Rus İmparatoriçesi Katerina'dan uygun bir rütbe verilmesini istemesi de kendisinden daha çok nefret edilmesine sebep oluyordu. İmparatoriçe, onu Petersburg'daki bir alaya kumandan göstermiş, bu rütbeye mahsus bir kat elbise ile bir de şövalyelik nişanı göndermişti. Artık kardeşleri de nefret edenler arasında idi.

Halk, onların arkasına düşerek Şahin Giray'ın sarayına saldırdı. Şahin Giray, çaresiz bir gemiye atlayıp Yenikale kıyılarına kaçtı. Kırım halkı Bahadır Giray'ı hanlığa seçtirdi.

Kırım halkı, bu olan bitenleri anlatmak ve Bahadır Giray'a hanlık fermanının ve gereklerinin gönderilmesini sağlamak için İstanbul'a bir heyet göndermişti. Zaten Şahin Giray'ın densizlikleri yüzünden, İstanbul'da Kırım'dan gelen haberlerin doğruluğuna pek inanılmaz olmuştu. Ancak Kırım mirzalarından on ikisinin meydana getirdiği meclisin mührü ve onların imzaladıkları bir yazı olmadıkça Kırım'dan gelen bir haberin, bir isteğin gerçekten Kırım halkının dileği sayılmamasına karar verilmişti

Şahin Giray Kırım'dan kaçarken bu on ikilerden birkaçını yanına almış, Yenikale yakınlarındaki Rus generali ile de anla-

şarak ondan emanet ve hediye aldığı gemilerle kıyıları dolaşarak halka: *"Şahin Giray'ı isteriz."* dedirtmek, daha doğrusu halk adına böyle konuşmanın kolayını bulmuştu

Bunların İstanbul'da duyulması, Rusya ile aramazın bozulmasına sebep olmuş; Dışişleri Bakanı Mehmet Hayri Efendi İstanbul'daki Rus elçisi ile birkaç defa konuşup tartışmıştı. Antlaşmalar gereği Kırım işlerine kimsenin karışmaması gerekirken Rusların Şahin Giray'ı bu kadar yakından ve içten arkalamasının iki devlet arasında savaşmaya kadar gidebileceğini Büyükelçiye anlatmıştı. Elçi, "Bu konuda konuşmaya ve söz vermeye yetkim yok." diye bahsi değiştirmek istemiş, sonunda da bütün bu istek ve ihtarların devletine yazılı olarak bildirilmesinde ısrar etmiştir.

Rus elçisinin bu durumuna karşı nasıl bir vaziyet alınacağını kararlaştırmak ve Kırım'dan gelen ricacılara ne söylediğini belirtmek üzere yetkili bir meclis toplandı. Mehmet Hayri Efendi, olan biteni anlattıktan sonra;

"Kırım halkı Bahadır Giray'ı istiyor ve zaten seçmiş bulunuyor, Ruslar ise Şahin Giray'ı tutuyorlar ve koruyorlar. Rus elçisi de Kırım halkından Şahin Giray'ı istemeyenler belki vardır ama isteyenler de vardır; bir kere İmparatoriçemizin fikri sorulsun diyor, sizler, ne dersiniz? Herkes fikrini birer birer söylesin." dedi.

Fikri sorulanlardan birkaçı "Rusların bir-iki gemi ile Şahin Giray'ın yardımına koşması çekinilecek bir şey değildir. Daha ileriye gitmeyi göze alamaz. Kendisini haklı gösterecek bir tutamakları da yok" şeklinde konuştu. Sonunda, İmparatoriçeye bu görüşlerin bildirilmesi için karar verildi. Cevap gelene kadar da Kırım temsilcilerinin İstanbul'da alıkonması uygun görüldü.

Rusya'nın Osmanlı Devleti ve kendisine komşu Osmanlı ülkeleri hakkındaki görüşleri, hırsları ve istekleri zaten Kaynarca Antlaşması'ndan belli olmuştu. Kırım'ı kendi topraklarına katma düşüncesi ise artık iyice meydanda çıkmıştı. Kırımlıların kendilerinden hiç hoşlanmadığı ve Avrupa devletlerinin bu kadar büyüyüp yayılmalarını hoş görmeyeceklerini bilen Ruslar, o anlaşmada Kırım işinin Osmanlılarca uygun görülen bir çözüme ka-

vuşmasını müspet karşılamışlardı. Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden koparak istiklâline kavuşturmak ve o dayanıksız müstakil devleti himaye etmeli derken ele geçirmek çaresini zamana bırakmayı daha uygun bulmuşlardı. İstedikleri de oluyordu.

Bağımsız bir devlet başkanı gibi görünen Şahin Giray'ın kanına girmesini, onu kandırmasını, kendilerine çeşitli çıkarlarla bağlamasını başarmışlardı. Biliyorlardı ki Şahin Giray Rusya'ya yakınlık göstermekle halkın nefretini kazanacak, işler karışacak ve Rusya, komşusu olan bu devletin o günlerdeki başkanı tarafından yardıma çağırılınca Kırım topraklarına girmek hakkını kazanacaktı.

İngilizler, Amerika'daki sömürgelerinde meydana çıkan karışıkları gidermekle uğraşıyorlardı, Fransa ile İspanya o kıtada menfaatlerinin bozulduğunu ileri sürerek işe karışmış bulunuyorlardı. Avusturya İmparatoriçesi ölmüş, oğlu tehlikeleri kavrayamadan annesinin azimli davranışını iyice gevşetmişti. İşte Katerina "fırsat bu fırsattır" dedi, ordusunu Kırım'a gönderdi. Koca bir memleketi göz göre göre zaptetti, istila etti.

Rusya'nın Kırım Planı ve Nemçe ile Antlaşması

Katerina, Osmanlı Devleti hakkındaki gizli ve kötü düşüncelerini gerçekleştirmenin yolunu çoktan tutmuş bulunuyordu. Üstelik kendisinin yakın ve güvenilir adamı olan General Potemkin de işe Kırım'dan başlamak gerektiğini İmparatoriçesine telkin edip duruyordu. Ancak Nemçe İmparatoru Jozef'in bu işe razı olması gerektiğini hatırlatıyor, onunla bir gizli anlaşma yapılmasını sağlık veriyordu. Bu işi bir karara bağlamak için bir Meclis topladı; başbakanı bu düşünceyi o günkü devletlerarası durum karşısında gerçekleştirmeye elverişli bulmadı.

Nemçe İmparatoru ile anlaşmak da onun düşmanı Prusya Kralı ile bozuşmak olacaktı. Ama Katerina, Potemkin'in görüşünü kendi maceracı mizacına daha uygun buldu ve onu uygulamaya girişti. Başbakanı bu yüzden kırıldı, sinirleri bozuldu, işine gücüne bile bakmaz oldu. Önceki anlaşmalarla Rusya toprağına

katılmış bir uzak yerde Nemçe İmparatoru ile buluştu, şu birkaç esaslı noktada anlaşmaya vardılar.

— Osmanlı Devleti'nin topraklarına ansızın saldırmak ve alınacak yerleri aralarında bölüşmek,

— Osmanlı uyruğu Yunanlıları kışkırtıp uyandırarak başkaldırmalarını sağlamak,

— Nemçelilerin Felemenk elinde kalan topraklarını ele geçirmelerine ve Baltık Denizi'nde donanma tertiplemelerine Rusya tarafından yardım edilmek.

— Katerina, bu gizli anlaşma üzerine, sırası ile şunları gerçekleştirmeye koyuldu:

— Kırım Hanı Şahin Giray'ı kendi tarafına çekmek, kendi tarafına çektiğini belli ettirerek halkının ondan soğumasını sağlamak;

— Kırım halkının, Şahin Giray'ın kardeşi Bahadır Han'ı seçmesi için aralarına teşvikçiler ve fesatçılar salmak,

— Şahin Giray'ın sınırdaki General Potemkin'den yardım isteyince imdadına gidiyormuş gibi Kırım'a asker yollayıp bir daha çıkmamak; çıkmamak şöyle dursun, bütün Kırım'ı istila ve işgal etmek

Rusya'nın teşviki ve tahriki ile Şahin Giray, Kırım hükûmetinin başına geçip yeniden Rusya'nın zoru ile han olduktan sonra, Osmanlı hükûmetinden Özi Kalesi'nin Kırım'a ait olduğunu, kendisine verilmesini istemeye başladı. Bu sırada Nemçeliler de Osmanlı sınırına asker yığmaya başladılar. Osmanlı Devleti, bu yüzden telaşa düştü. Savaş tedbirleri almayı gerekli gördü.

İlk iş olarak da orduya baş olabilecek birini seçmesi gerekiyordu. Aydoslu vezir Seyyit Mehmet Paşa Eflak cephesine başkumandan tayin olundu. Özi Valisi Çatalcalı Ali Paşa, Vidin muhafızlığına getirildi. Anadolu yakasına da Samsunlu Hacı Ali Paşa'nın kumandan yapılması düşünüldüyse de daha önce, kim bilir ne sebepten, bu kimsenin vezirlik rütbesi kaldırılmış ve bütün malları elinden alınmış olduğu için ne eski varlığı ve gücü kalmıştı ne de devlete güveni ve yaranma şevki.

Osmanlı Devleti, böyle yarım yamalak tedbirlerle oyalanıp avunurken Rusya'nın azmine ve hızına daha fazla cür'et gelmiş oldu. Kırım için düşündüklerini bir bir gerçekleştirmenin kolayını buldu.

Rusya ile Kırım Görüşmeleri

Mehmet Hayri Efendi, Rusya elçisi ile konuşma emrini alınca onu Beylerbeyi'ndeki yalısına çağırdı. Daha ev sahibi söze başlamadan Rusya elçisi, yavuz hırsız misali, ev sahibini bastırmaya girişerek Kırım dolaylarında olan bitenlerden ilkin o sızlanmaya koyuldu. Elindeki bir kâğıdı öne sürerek Mehmet Giray adındaki bir adamın, Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlığı kabul edilen Kırım'ın işlerine Osmanlı Devleti namına karışmaya başlamış; bundan bütün halk şikâyetçi diyecek oldu. "Her şeyden önce, ben bunu önce sizden bir sorup öğrenmek istiyorum." diye sözünü keser kesmez, Mehmet Hayri Efendi gereken cevabı şöyle verdi;

"Osmanlı Devleti'nin bütün yaptığı işler ve aldığı tedbirler anlaşmalara uygundur. Şimdiye kadar anlaşmaya aykırı hiçbir şey yapmış değildir. Koban suyunun bize ait kıyısındaki arazi bizimdir, orada oturanlar da Osmanlı uyruğudur.

Biz oralar için gereken tedbirlerimizi almakta her zaman serbestiz. Buralarda güveni ve düzeni sağlarken Kırımlıların ve başka yabancı devlet uyruklarının bu düzensiz ve temkinsiz kimseler tarafından tedirgin edilmesini de önlemiş oluruz. Onların üzerine sözü geçer, tedbiri kesin adamlar gönderiyoruz. Ve onlara ille tembihimiz; Kırım'a ve Tatarlara zarar vermemeleri, işlerine hiçbir suretle karışmamalarıdır."

İkinci konuşma başlayınca, bu sefer ilk sözü Reis Efendi aldı: *"Osmanlı Devleti sözünde durduğu için, Kırım'da ne olup bitti ise sizden gizli tutacak bir karışması, bir baskısı olmamıştır. Ama sizin han yaptığınız Şahin Giray hiç uslu durmuyor, bakın neler yapıyormuş."* diye oralardaki Osmanlı yetkili ve sorumlularının yazıp gönderdiklerini bir bir gösterdi ve açıkladı.

Elçi, bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin anlaşmalara samimiyetle sadık olduğuna bir daha inandığını söylemekten ve Şahin Giray'a gereken ikazların yapılması için devletine gereken telkini yapacağına söz vermekten geri kalamadı.

Üçüncü konuşmada ilk sözü yine Mehmet Hayri Efendi aldı, haklı olarak hücuma geçti ve:

"Görüyorsunuz ki ve bir daha inandınız ki Osmanlı Devleti, anlaşmalara sadıktır. Sözünde dağ gibi sabit duruyor. Ama oralarda Osmanlı Devleti'nin çıkarına ve İslâm dininin hükümlerine aykırı olaylar birbirini kovalayıp durursa bir gün sabrı tükenebilir. Oraların halkı da hangi milletten olursa olsun çoğunluğu ile Müslümandır.

Osmanlı padişahı da bütün Müslümanların halifesidir; bir Müslüman ülkesinde dine-diyanete aykırı şeylerin sürüp gitmesine Müslüman halkın zalimler ve ecnebîler elinde bu derece ezilmesine göz yumamayız. Bu düzensizlikleri yerinde incelemek ve aramızdaki anlaşmaları bozmadan düzeltmek imkânını araştırmak için adamlarını gönderdi, daha yetkililerini de gönderecek. Mesele bundan ibarettir. Telaş edecek, siz değilsiniz; ancak biziz." dedi.

Rus elçisi, bunları dinleyince yatışmış göründü. "Ahde vefa" böyle olur diyerek takdirlerini bildirip: *"Benim devletim sözünde durur, anlaşmayı bozmaz."* diye söz verip ayrıldı.

Reis Efendi'nin ve Rus elçisinin istekleri üzerine konuşmalar birbirini kovaladı. Her seferinde Reis Efendi hulusla teminat veriyor ve elçi hep oyalayıcı sözlerin yanına tehditler kattıktan sonra işi tatlıya bağlayıp İmparatoriçesine elverişli fırsatı hazırlamasına imkân vermiş oluyordu.

Sonunda, kendi kışkırtmaları ile tertiplenen ayaklanmalar sonucu Şahin Giray'ın Rusya'ya kaçmasını, Osmanlı Devleti'ne yüklemek yüzsüzlüğünü de gösterdi ve:

"Onun tekrar Kırım Hanı olması, Kırım'ın bağımsız sayılması ve sizin Kırım işlerine karışmamanıza inanılması için ilk şarttır. Bunun için gerekirse harbi de göze alırız." tehdidini de savurup gitti.

Devlet-i Aliye'nin Tedbirleri ve Rus Tehditleri

Osmanlı devlet adamları ile saltanat büyükleri toplanıp Rusya elçisi ile Dışişleri Bakanı'nın konuşmalarından ne gibi sonuçlar çıkacağını araştırmaya koyuldular. Rusya elçisine verilen notaya cevap beklenirken, Rusların niyetinin *"hem Şahin Giray'ı han tanımak, hem Şahin Giray aleyhine halkı ayaklanmaya teşvik etmek, ilk bahaneyi bulur bulmaz da güya sınırlarına yakın kargaşalığı bastırmak üzere Kırım'a asker göndermek olduğu"* artık anlaşılması üzerine, gereken tedbirlerin alınmasını uygun gördüler.

İlk tedbir olarak iki parça çamlıca kayığı hazırlandı, ikisinin daha sefere çıkacak hâle sokulması için harekete geçildi. Ayrıca iki saltanat kalyonunun da kereste nakli ve liman temizlemesi bahanesiyle Sinop'a yollanması uygun görüldü. Orada kışlasınlar mı, kışlamasınlar mı diye uzun uzun düşünüldü. Bunların Kırım'ın imdadına gönderildikleri nasıl olsa belli olacak diye kaygıya düşüldü. Bunlar haber alındıkça yapılacak sıkıştırmalara gereken oyalayıcı cevaplar da verilsin ama içlerindeki askerler karaya çıkarlar da görünürlerse, gemilerin kurtarma âletleri eksik ve bakımsız olduğuna göre Sinop gibi fırtınası bol bir limanda oldukları yerde işe yaramaz hâle gelirlerse diye çok endişe edildi. Buna göre sıkı tembihler yapıldı, birtakım tedbirler alınacak oldu.

Bu arada Rusya'nın Karadeniz kıyılarında bir Rum devleti icat ederek General Potemkin'i bu devlete kral yapmaya özendikleri haberi gelmişti. Bu arada Potemkin'in Kırım'a gönderildiği haber alınınca bu girişimlerinin doğru olduğu meydana çıkar gibi oldu. Bütün konuşmalara; "Rusya Kırım'ı alacak, Karadeniz kıyılarımızı zorlayacak. Özi Kalesi'ne, Rusçuk dolaylarına el atacak" kaygıları hâkim olmaya başladı. Rusya'nın gün ışığına çıkar gibi olan altı ay hazırlıklarına karşı bizim de boş durmamamız istendi. Yeni tayinler, yeni tedbirler teklif edildi.

Bu arada: *"Mademki Rus elçisi, Kırım halkı, Şahin Giray'ı istiyor, istemeyen birkaç Tatar beyidir, gürültüyü koparark, Şahin*

Giray'ı yıldıran onlardır diyor. O hâlde teklif edelim, Rusya'dan ve bizden iki tarafın da güvenebileceği adamlar gitsin, Kırım halkının gerçek istediğini yoklasın." diyenler oldu. *"Eğer Rusya buna razı olursa mesele açığa çıkmış olur. Yok, olmaz da körü körüne inat ederse ileride Osmanlı Devleti'nin anlaşmalara son haddine kadar nasıl ısrarla sadık olduğu anlaşılır da yabancılar ileride belki bizi haklı bulur."* diye düşünüldü. Konuşmalara böylece son verildi.

Reis Efendi bir kere daha Rus elçisini çağırdı. Daha bu teklifi iyice açıklamasına meydan kalmadan Rus elçisi: *"Bunun vakti geçti. Artık çok geç. Bahadır Han Kırım'a girdikten sonra şimdi halk onu sever, onu istemek zorunda kalır. Aynalıkavak Antlaşması'ndan açıkça aksi yazılı iken bizler nasıl olur da Şahin Giray'ı hanlıktan atılmış sayabiliriz?"* diye kestirip atacak oldu. Reis Efendi:

"Ya Şahin Giray ölse veya delirse yeniden bir seçim olmayacak mı idi? Mademki iki zıt var, geriden haksız ve yersiz bir hükme varmaktansa halkın nabzını yoklamak, yeni ve gerçek bir seçime varmanın tek çıkar yolu değil midir?" yollu susturucu bir cevap verdi. Fakat her haksız zorba gibi Ruslar kızmış ve gücenmiş görünerek bildiklerini yapmak için bahane bulmuş oldular. Bu konuşma da böyle sona erdi.

Milletlerarası İlişkiler ve Devlet-i Aliye Üzerine Düşünceler

Medeniyetteki gelişmeler ve siyasî kanunlar, yeryüzünde sınırsız hürriyet eğiliminde olan insanoğlunu belli sınırları aşmayacak ve gerekli kurallara uymaya zorlayacak birtakım bağlar ve kayıtlar demektir.

İnsanoğlu, geme vurulmuş ve azmasın diye bir uygun yere bağlanmış hayvan gibi bu bağları koparıp kırmaya her zaman heveslidir. Hiçbir zaman hakkına razı olmaz. Bu şartlar içinde o gerekli bağlar ve kayıtların olduğu gibi kalabilmesi, gerektiğince az çok değişmesi, adalet dağıtan ve yürütenlerin göz kulak olma-

sına ve bu düzeni korumasına bağlıdır. Yoksa bir iş biraz gevşek tutuldukça her şeyin alt üst olduğu bin kere görülmüştür.

Devletlerarasındaki anlaşmalar da böyledir. Fırsat buldukça iki devlet de hele daha güçlü ve azgın olanı, bu bağları koparmak, vaktiyle kopardığı kolaylıkların ve ayrıcalıkların ötesine geçmek ister. İstediğini yapmaya kalkışsa karşı taraftan çıkacak zorlukların başına bela olacağını bilir de her şeyi olduğuna bırakmış görünür ve bir uygun zamanı gözetler durur. Kendisi güçlendi ya da karşı taraf zayıfladı mı fırsat bu fırsat, anlaşmayı en güç bir bahane ile bozuverir. Zayıf, toparlanana kadar ses çıkarmayayım derken güçlü daha da zorlu olur, karşılıklı konuşmada haklı çıkmaya da çabalar.

Kimin haklı olduğu apaçık meydanda bile olsa devletler mahkemesinde hâkimin eli kılıcın kolu olduğuna göre, güçlünün yaptığına elbette bir kulp bulur. Kalemle yazılanı kılıç bozar, kılıç kalemden uzundur, daha çabuk ve daha keskin yazar. Öyleyse devletlere düşen, barış sırasında boş durmayıp, israf ve sefahatle vakit geçirmeyip, her dakikasını ilerideki savaşlara el altından hazırlık için fırsat anı bilip, gücünü artırmak ve hazırlığını tamamlamaktır.

Bu, bütçenin kaldıramayacağı ve milletin dayanamayacağı kadar bol asker ve silah toplamakla da olmaz. Asıl mesele, halkı kalkındırmak ve ülkeyi bayındırlaştırmaktır. Bunun için de ilk yol vergi almak ve plansız harcamak değil; fakir milletin boğazından keserek verdiği paraları tam yerine harcamak şarttır.

Bir tarlaya ne kadar çok tohum atarsanız o kadar bol mahsul alınacağını hepimiz biliriz. Bu ürünleri çabuk ve kolay taşımaya araç ve yol, çalışanları beslemeye iyi ve düzgün yiyecek; işleri düzenle yürütmeye uygun ve ileri görüşlü kanunlar vakit kaybetmeksizin yapılmalı ve gerçekleştirilmelidir ki yurttaş memnun olsun, memnun oldukça çalışsın, çalışırken devlete servetiyle ve emeği ile iyi hizmet imkânına kavuşsun. Yoksa çiftçi ve çoban gibi kimseleri toplayıp da bol askerimiz oldu diye övünmek ve göz boyamak hiçbir şeye yaramaz, iyi netice vermez.

Devletlerin ayakta kalabilmesi, yaşayabilmesi düzgün ve tertipli orduların bulunmasına, bu da yüksek masraflara, bu masrafların ödenmesi ise ülkenin ve halkın düzgün, çalışkan ve bayındır olmasına bağlıdır. Yabancılarla şeref ve haysiyet dairesinde iyi geçinmek de bu tedbirler arasındadır. Devlet adamları, bu konuda aşırı davranmamalı, devletin haysiyetini yerde süründürmemelidir. Bilmelidirler ki bir devlet ne kadar güçlü olursa olsun herhâlde en az bir-iki dosta muhtaçtır.

Mesela bu Kırım işinde Katerina'nın Avusturya İmparatoru'nu ele alması ve öteki Avrupa devletlerini de ayrıca kandırmaya çalışması yanında; bizim dış siyasette beceriksiz ve gaflet içinde oluşumuz, bu iddiamızın isabetli olduğunu açıkça göstermektedir. Bizim bu işlerde, asker toplamamız, onları hazırlayarak ülkelerinin bayındırlığını ve halkın iyi geçimini sağlayacak bir program ve planı hazırlayıp gerçekleştirmekte hiçbir verimli çaba göstermeyişimiz yanında Rusların her zaman tedbirli, hazırlıklı olarak bizi tam bir gaflet içinde avladıkları gittikçe daha iyi anlaşılmaktadır.

Devlet-i Aliye'nin, zamanın gereklerine uygun bir askerî düzen, bir idarî nizam sağlayamayışı, dışişleri düzeninin de bunlardan beter oluşu yanında idarecilerin de birbirine düşmüş olması, yenilgimizin başlıca sebepleri olmuştur. Rusya İmparatoriçesi ise yapacaklarını önce aklına koyduktan, gerçekleşme imkânlarını birer birer sağladıktan, gereken temasları yapıp müttefiklerini tedarik ettikten sonra amacını açığa vurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin harp edecek hâlde ve niyette olmadığını kestirmişken bile "ne olur ne olmaz" diyerek bütün ihtimalleri hesaba katmış, hatta İsveçlilerin öç alma fırsatını dahi hesaba katarak onlarla da gizlice anlaşma yolunu bulmuştu.

Hastalığını bahane ederek sınıra kadar bile gelemeyeceğini söyleyen İsveç Kralı'na, "Öyleyse ben Stokholm'e kadar gelebilirim." diye direnmiş, buluştuklarında da İsveç Kralı'nın ileride-ki Türk-Rus harbinde tarafsız kalmasını sağlamış, buna karşılık o zamanlar Danimarka'ya ait olan Norveç'i İsveçlilerin elde et-

mesine göz yumacağına da söz vermişti. Bu arada İsveç Kralı'nı büsbütün memnun edebilmesi için yol masrafını bahane ederek iki yüz bin ruble hediye etmeyi de ihmal etmemişti. Avrupa devletlerinin kendi derdine düşmüş olduklarını hesap eden Katerina, davranışından tek ürktüğü İsveç'i de böylece saf dışı ettikten sonra elini kolunu sallayarak Osmanlı Devleti üzerine yürümeyi tasarlamıştı.

Hayrı Efendi ise işi lafa boğmuş, karşılıklı konuşmada hasmını sözde mat etmiş, fakat işin sonunda kazanan; daha önce davranan, tedbir alan ve işi iyi yürüten Rusya olmuştur. Abdülhamit Han, Başvekilliğe getirdiği vezirleri bu yolda uyarıyor, savaş hazırlıklarını savsaklamasınlar diye birbiri ardına fermanlar gönderiyordu. Ne çare ki başvekilliğe gelenler hemen ve tam uyulması gereken bu emirlere aldırmıyorlar: *"Gün bugündür, hele zamanımız hoş geçsin."* diyerek fırsatı ziyan ediyorlardı.

Padişah bunun farkına varmakta gecikmeyip kendisi işleri düzeltmeye girişti. Yeni topların dökülmesine, iki bin kişilik de olsa yeni ocaklar kurulmasına, idarede verimli yenilikler yapılmasına tek başına çaba harcadı. Önemli işler için şeyhülislâm kapısında toplanması âdet olan müzakere heyetinin halk arasında yeni kaygılara yol açmaması için daha başka yerlerde, daha gizli toplanmasını emretti. Sınırdaki kalelerin onarılmasını, askerlerine daha iyi bakılmasını, cephede eksiklerin iyice tamamlanmasını sağladı. Ama iş işten geçmiş, iş başa düştükten sonra bu tedbirler acele ve yarım yamalak alınmıştı.

Bu hazırlıkları zamanında haber alan Ruslar ve Avusturyalılar, çeşitli bahanelerle bunları durdurmaya, bu hazırlıklar iyice tamamlanmadan savaşın açılması için olur olmaz teklifleri birbiri arkasına ileri sürmeye başlamışlardı. Bu yersiz tekliflerden çoğunu Osmanlı Devleti'nin kabule yanaşması, savaş hazırlıklarının bir türlü tamamlanmadığını, savaştan iyice çekinildiğini dosta düşmana anlatmaya yetiyor ve hasımların şımarıp isteklerini artırmalarına sebep oluyordu.

1782-1783 SENESİ OLAYLARI

Rusların Kırım'ı Haksız Olarak İstilâ Etmeleri ve Beyanname Yayımlamaları

Ruslar Kırım'a girip Bahadır Giray'ı tahttan indirip, Şahin Giray'ı yeniden Kırım tahtına geçirdiler. Osmanlı Devleti açıktan hiçbir tedbir almamış, doğru dürüst bir tepki gösterememişti. Sadece Özi tarafına biraz asker gönderilmiş ve Soğucak muhafızı Ali Paşa sınır yakınlarının koruyuculuğuna atanmıştı. Rusların Kırım'da kendiliklerinden han seçmeleri anlaşmalara uygun düşmüyorsa da o günlerin şartları yüzünden bu işe göz yumulmuştu.

Rusların önceleri yaptıklarını tekrarlamak suretiyle Şahin Giray'ı han yapıp Kırım topraklarından çekilip gideceği sanılmıştı. Hâlbuki Ruslar bu sefer hanlığı ortadan kaldırıp bütün ülkeyi kendilerine mal etmek için bahane arar olmuşlardı. Bu arada Soğucak Muhafızı Ali Paşa'nın Şahin Giray'dan gelen bir temsilciyi öldürmesini bahane ederek Ruslar asker sevk ederek Kırım'ı ve Koban'ı zaptediverdiler.

Şahin Giray'ın güya bir devlet başkanı olarak yetkisine dayanıp kendilerini imdadına çağırması üzerine bu davranışa geçmenin devletlerarası törelere uygun düştüğünü de ileri sürmeyi unutmadılar.

Rus generali Potemkin, ordusunun başında Kırım'a girip bütün ülkeyi zaptetmeyi tamamladıktan sonra, Kırım'ın ortasındaki Karasu denen yerde karargâhını kurdu. Kırım'ın bütün ilim ve idare büyüklerini toplantıya çağırdı. Önce onları iyice azarladı:

"Siz, ne fesatçı bir toplumsunuz! Bize ne kadar çok zahmet verdiniz. Sizden çektiğimizi bir başka milletten çekmedik. Fe-

sadınızdan kurtulmak için Osmanlı Devleti sizden el çekti, sizi kendi hâlinize bıraktı. Bu sırada bile bize sığınıyor görünüp, Osmanlı dostlarımızla aramızı bozmak istediniz. Ama iki dost yine barış içindeler. Sizi yeni bir bela çıkarmamanız için, şimdiye kadar sizin yüzünüzden yaptığı masrafa ve kaybettiği askere karşılık İmparatoriçemiz Kırım'ı kendi memleketine katmaya, kendi malı saymaya karar verdi. Bu konudaki beyannameyi okuyayım da durumunuzu anlayın."

Katerina'nın beyannamesini okuduktan sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Artık alabildiğine özgür değilsiniz. Bundan böyle Rusya tebaası sayılıyorsunuz. Bu hâle razı olmayıp gitmek isteyenler varsa yol açık; kalacaklar, hiçbir sıkıntıya uğramadan yaşayabilecekler. Dininize, mezhebinize bir karışan olmayacak. Hadi bakalım, siz de bir bir imparatoriçemize ve devletimize sadık kalacağınıza yemin ediniz."*

Kırımlılar neye uğradıklarını o anda anladılar ama iş işten geçmişti. Artık Rusya tebaası olmaktan başka çare göremeyenler Kırım'da kaldılar. Bu hâle razı olmayanlar da Osmanlı Devleti topraklarına göç etmeye koyuldular. Bu arada Togaylar ve birçok Tatar ocakları on bin evlik bir kalabalık hâlinde Özi'yi geçmek için Kılburuna gelmişler, fakat bu kadar insanı karşıya geçirecek gemi bulunmadığı için, çok zahmet çekmişlerdir.

Bu arada Rus subayları "Bu göçmen ve kaçak Tatarlar, bizim ağaçlarımıza saldırıyor, otlaklarımızı darmadağınık ediyorlar." diye Ali Paşa'ya ev sahibini bastıran arsız hırsızı hatırlatan sızlanış mektupları gönderip duruyorlardı. Bir toplumun uzak dedelerden kalma topraklarını, geçim araçlarını hem ellerinden haksız yere alıyorlar, hem de ondan bir parçasına muhtaç olup da el uzatmaya kalkışan zavallıları ayıplamaya, kalkışıyorlardı. İnsafın o yerde namı yoktu artık.

Bu arada Şahin Giray'ın da ayakları suya erdi. Hainliğe varan ahmaklığı yüzünden kendisinin de milletinin de neler kaybettiğini çok iyi anladı Ama düşmanlık denizinde pisipisine boğulmaktan başka elinden ne gelirdi artık; Ruslar onu biraz daha al-

datıp kullanmak için yılda sekiz yüz bin ruble maaş bağlamayı söz verdiler. Katerina, bütün bu haksızlıkları ve düzenbazlıkları yapıp Osmanlı Devleti'nden esaslı bir karşılık görmeyince, kendisini yabancı devletler gözünde haklı bir iş yapıyor gösterecek şöyle bir beyanname hazırlayıp yayınlamak cür'etini de gösterdi:

"Kırım kılıcımızın hakkı olduğu hâlde biz Osmanlı Devleti ile aramızı bozmamak ve buraların durumuyla yakından ilgili Avrupa devletler dengesine zarar vermemek için Kırımlıların bağımsız bir toplum olarak yaşamalarını istedik.

İlk zamanlarda sağlıyor göründükse de onlar birbirlerine düşmekten, başlarındaki hanları, ya alaşağı etmekten ya tekrar tahta geçirmekten başka bir şey yapmadılar. Bu arada bizim bütün emeklerimiz boşa gitti. Birçok askerimiz mahvoldu. Çok büyük masraflara girdik ve nihayet anladık ki onları kudretli ve adaletli Rus Devleti'nin tebaası yaparsak ancak huzur ve refaha kavuşturabiliriz.

Devamlı barışa Kırım halkının bu ilkel ve şuursuz davranışı, bu bitmez tükenmez kargaşalığı engel olup duracaktır. Bu kötü ihtimali ortadan kaldırmanın tek çaresi, onları, kendileri için de hayırlı olacak şekilde, Rus tebaası yapmak ve Kırım'ı mazbut bir devlet nizamı altına almaktır."

Katerina, Tatarları kendine ısındırmak için din ve mezhep işlerine baştan hiç karışmadı. Ama Tatarlar, hürriyetlerinin elden gittiğini, er ya da geç bütün bağımsızlıklarını ve yaşama haklarını kaybedeceklerini kavrayarak tedirginliklerini belli ettiler. Ama bu geç kalmış davranış Potemkin'in hiddetini köpürtmekten ve yirmi-otuz bin Tatar'ı kılıçtan geçirmesine sebep olmaktan öteye geçemedi.

Fransa Krallığı, Katerina'nın beyannamesini alır almaz bütün bu dil döküşleri yersiz ve asılsız görüp Aynalıkavak Antlaşması'na uyulmaktan başka bir tedbire geçmenin devletler münasebetine hiçbir suretle uygun düşmeyeceğini açıkça belirtmişti. Bu beyannamenin aynısı kendisine de gönderilen Osmanlı Devleti'nce: *"Hazırlığımız yok; durup dururken kafa tutup başı-*

mıza yeni bir bela almayalım." diye cevap verilmemiş ve güya için için hazırlanmak avuntusu ile yetinilmiş, Rusya'ya korku belası meydan boş bırakılmıştır.

Bizim devletimizin yapamadığını İngiltere tüccarından biri Rusya tüccarından birine yazdığı bir mektupta tam bir mantık ve isabetle yapmayı başarmıştır ki işte onu da ibret olsun diye buraya kaydetmekten kendimizi alamıyoruz:

"... Rusya imparatoriçesi denizlerde İngiltere'nin yardımı ve rızası olmadıkça istediği üstünlüğü elde edemeyeceğini bildiğinden, Kırım'da neler yaptığının hesabını verircesine hazırladığı beyannamenin bir suretini de İngiliz Devleti'ne göndermiştir. Dolayısıyla bizim de haberimiz oldu; okuduk da hayretler içinde kaldık.

1882-1883 tarihine gelinceye kadar Karadeniz'in bütün limanlarının Cenevizlilerin elinde idi. Timur Han'dan sonra ise Tatar hanlarının eline geçti. Üç yüz yıldır Osmanlı Devleti'nin sınırları içine alınmış bulunuyordu ama hanlarını kendisi seçiyordu.

Bin yedi yüz otuz beş yılına kadar Rusya Kırım'ı tanımıyordu bile; Tatarları han seçiminden yoksun bırakan, Kırım'ı Kırımlıların gönlünü almadan onları memleketine katmaya yeltenen ilk devlet Rusya oldu. Şimdi tutmuş, Kırım'da düzeni ve esenliği sağlamaya, onu bir memur eden bulunmuş gibi yaptığı masraflara, harcadığı emeklere ve kaybettiği askere karşılık Kırım'ı Rusya sınırları içinde tutsak saymaya kalkışmış, bir de bunu devletlere haber vermek ve kendisini haklı bulmalarını istemek cür'etinde bulunuyor.

Tatarlar Rusya içlerine mi saldırmışlar da Rusya askerî harekete geçmiş, masraflara girişmiş, telefat vermişti? Devletlerarasındaki kurallara hiçbir surette uymayan bu davranışınız akla, mantığa, insafa sığdırmaya imkân var mıdır ki bir de böyle beyannamelerle başka devletlerin ve milletlerin gözlerini boyamaya uğraşıyorsunuz. Bundan sonra hangi devlet ve mil-

let, Rusya'nın iyi niyetinden, komşuluğundan ve himayesinden emin olabilir?

Amerika ahalisi hürriyetleri uğrunda ayaklandı diye Fransa bir bahane bulup Amerika'yı zaptetmeye, işgal etmeye girişirse İngiltere ve İspanya devletleri hoş karşılayabilirler mi idi? Öyle ise ey Rusyalılar, hileyi, riyayı bir yana bırakın da "Akdeniz'de ve Karadeniz'de sözümüzü geçirebilecek hâle gelmek için bunları yaptık." deyin kurtulun. Ama bu hareketlerin kötü sonuçlarını da şimdiden hesaba katın.

Fransa Kralı, Amerikalılara nasıl insanca hürriyet bağışladı, bundan ibret almak yok mudur? Altın hırsı, akçe vaadi, bir devlet için ön planda düşünülecek şeylerdir. Siz Taman'da bir subayın öldürülmesini bahane edersiniz de Şahin Giray'ın bu yüzden Osmanlı Devleti'ni protesto edip etmediğini, etmişse Osmanlı Devleti'nin buna olumlu bir karşılık da vermediğini hiç hatırlatmak istemiyor musunuz? Şahin Giray, protesto etmeyi akıl etmiş ve bu protesto reddedilmiş olsa bile ona sahip çıkmak bir dereceye kadar akıl kârı iken, bu yüzden Kırım'ı zaptetmek doğrusu hiç akla sığar şeylerden değildir. Bu yaptığınızın arkası geleceğe benziyor.

Eflak ve Boğdan'daki karışıklıkları ve tedirginlikleri bahane ederek orayı da ele geçirmeye niyet edeceğinizden de pekâlâ şüphe edebiliriz artık. Bunun arkası Akdeniz'in cahil ve saf halkını yer yer kışkırtarak ufak tefek ayaklanmaları bahane ederek; Almanya'ya, İtalya'ya Fransa'ya bile bir uçtan el atmak olabilir. Ama bunun sorumlusu, hırsınız kadar gücünüz olsa bile bütün Avrupa ölçüsünde tutuşturmaya hazır olduğunuz yangını daha başlamadan, böyle ilk kıvılcımı göze çarpınca, söndürmeye geçmeyenler olacaktır."

Devlet Borçlarının Bir An Önce Ödenmesi Hakkında Ferman

"Dünya durdukça ayakta kalacak büyük devletin, yapması gereken işler için lazım olan parayı sağlayabilmesi için, gelirlerinin

zamanında ve tamamıyla tahsil edilmesine bağlıdır. Bu sebeple bütün derebeylerin ve mültezimlerin ödemeleri gereken vergileri, harçları, devlete olan her türlü borçlarını senesi içinde hazineye ödemiş olmaları şarttır.

Tahmin edildiği ve hesaplandığı kadar paranın devlet hazinesine yatırılmaması hâlinde devlet, kendine düşen vazifelerden birçoğunu hakkıyla ve tamamıyla yerine getirememektedir. Dolayısı ile İstanbul ve taşrada kimin devlete borcu varsa hemen ödenmesini talep etmek, ödemeleri savsaklayanlar kimin nesi olursa olsun, hemen mallarına ve mülklerine el konulup satışa çıkarmak, bu işe memur edilenlerin en esaslı, en acele vazifesi olmalıdır.

Eski, yeni birikmiş bütün borçların itina ile bir bir deftere geçirilip hesap edilerek en kesin usullerle, en kısa zamanda, hatıra, gönüle bakılmayarak bir tek akçesi geri kalmaksızın tez elden toplanmasına son derece dikkat etmelisiniz..."

Fas Hâkiminden Gelen Elçi ve Elçinin Sorgulanması

Fas Hâkimi Muhammed tarafından büyükelçi olarak İstanbul'a gönderilen Seyit Tahir'le maiyetinde ikinci elçi Muhammed Arabî, beraberlerinde birbirinden güzel şekilde eyerlenmiş altı emsalsiz mağrip atı ile altı zenci köle ve iki mühürlü sandık, bir de fağfur eşya ile dolu bir başka sandık getirmişlerdi.

Elçiler, daha önce Tunus Beylerbeyi Ali Paşa eliyle gönderilen hediyelerin kabul olunmasından ve makbule geçmesinden cesaret alarak bunların gönderildiğini bildirdiler.

Fas Hâkimi'nin bu yeni hediyelerle sadakat ve bağlılığını belirtmekten zevk duyduğunu ifade ettiler. Hâkim ayrıca dedesinden kalma tarihi bir kılıcı da kabzasının eskiliğine bakmadan, hatta bu hâlini makbul saydığı için değiştirmeden padişaha özel armağanı olarak sundu. Bu sunumdan sonra elçilerden bazı suallerin cevaplanması istendi. Elçilere sorulan sualler ve verdikleri cevaplar:

Birinci soru: Bu gönderilen hediyeler padişahımızca kabul olunacaktır. Ancak hâkimin Nemçe Kralı'na da altı at gönderdiği, altısının da mücevherli eğerlerle süslü olduğu haberini aldık. Bu, Nemçe Kralı'nı Osmanlı Padişahı'ndan üstün tutmak anlamına gelmesin.

Cevap: Hâkimimiz şu ve bu yüzden kâfir eline geçen Müslüman kimseleri esaretten kurtarmak için elinden gelen her çareye başvurmaktadır. Bu arada Nemçelilerin insan ve eşya yüklü bir Fas gemisini esir aldıkları haberi alındı. Bu geminin içindekilerle birlikte geri verilmesi için bir elçimiz Nemçe Kralı'na başvurdu. Kral bu başvuruyu çok iyi karşıladı. İçindekilerin tamamıyla o gemiyi geri verip, bize teslim etmekle kalmadı; önceleri esir almış olduğu altı yüz kadar Müslüman'ı da serbest bırakıp memleketlerine dönmelerini sağladı. Buna karşılık da hâkimimiz ona birtakım hediyeler gönderdi ama Nemçe Kralı'na giden atlar, hâkimin kendi ahırından ve seçkin atlardan değildi. Rastgele binek hayvanları idi; eğerler de mücevherli değil, sadece sırmalı idi.

Müslümanlar Halifesinin hoşuna gideceğini bilerek ekleyelim ki hâkimimiz İspanya Kralı'na da başvurarak iki bin kadar Müslüman esiri de İspanyolların elinden kurtarmak için fidye vermeye başlamıştır. O kadar ki İspanyol gemicileri, bize istediğimiz gibi kullanacak tayfa kalmıyor diye sızlanmışlarsa da bin dört yüz esir Müslümanı daha kurtarmak üzereyiz.

İkinci soru: Fas Hâkimi Sicilya Kralı ile de bir anlaşma yapmış diyorlar, doğru mudur?

Cevap: Geçen yıl Batı Trablus'ta kıtlık baş göstermişti. Oranın beylerbeyi, bizden iki gemi dolusu buğday istemişti. Biz de bunun üzerine hemen yola çıkmıştık. Bunlardan birisini Sicilya korsanları esir alıp memleketlerine götürmüşlerdi. Bunu haber alan Sicilya Kralı daha biz kendisine başvurmadan: *"Biz Fas'la baba dostuyuz, buyursunlar gemilerini."* demiş. Bu hâl hâkimimizi çok memnun etti; teşekkür mektubu gön-

derdi. Biz yola çıkana kadar bir anlaşma olmamıştı ama olması beklenebilir.

Üçüncü soru: Bu hediyeleri padişaha takdim etmekten başka vazifeniz var mı?

Cevap: Hâkimimiz haber aldı ki Rusya, Osmanlı Devleti'ne saldırmak için bahane aramakta ve her vesile ile yeni bozgunculuk çıkarmaktadır. Osmanlı Devleti'nin de şanına yakışır karşılıklar vereceğini, gereken hazırlıklara giriştiğini yine aynı kaynaklardan haber almakla sevindik. Fas Hâkimi, bunu yetkililere yaptığı bir toplantıda açığa vurunca bütün hazır olanlar, bütün gönülleriyle Osmanlı Devleti'nin zarara uğramamasına ve zafere ulaşmasına dualar ettiler. Ayrıca karara vardılar ki Osmanlı Devleti bu hazırlıkları sırasında nelere ihtiyacı varsa bildirsin; biz canla başla yardıma koşmaya hazırız; asıl bunu bildirmek için elçi atandık; saygı ile arz ederiz.

Bu cevaplar padişaha arz olundu. Şaban ayının yirmi ikinci günü Fas elçileri padişah tarafından kabul olunmak şerefine erdiler. Bundan önce Fas Hâkimi'nin hiçbir elçisi, padişahın huzuruna çıkmak şerefini kazanmamışlardı ama daha önce İstanbul'a gelen Buhara elçileri gibi bunlara da aynı itibarın gösterilmesi uygun görüldü.

Rusya ile Yapılan Ticaret Antlaşması

Rusya, Avusturya (Nemçe) ile aralarında anlaşma yapınca, elçileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne üç meselede (ticaret, Kırım meselesi, Eflak ve Boğdan) ültimatoma benzer tebliğde bulunmuşlar, üç meseleyi nalıncı keseri gibi kendi taraflarına yontarak bir karara ve anlaşmaya bağlamak istemişlerdi.

Osmanlı Devleti bunlara aklı başında bir cevap verene kadar; Rusya, kendiliğinden işi oldubittiye getirip Kırım'ı işgal etmiş, orada istediği gibi at oynatmaya başlamış, üstelik ortada anormal hiçbir şey yokmuş gibi 81 maddelik bir de ticaret anlaşması teklif etmişti.

Osmanlı Devleti, bunu da baş eğercesine hoş görmüş ve bu teklifleri, sanki savaşta yenilmiş de yenenin her isteğini kabule mecburmuş gibi, aynen kabul edip anlaşmayı imzalamaktan geri kalamamıştı. O kadar ki Hayri Efendi böyle nazik zamanında tek başına sorumluluğa girmekten çekinmiş, yanına güya müşavir diye İstanbul Kadısı Müftüzâde Ahmed Efendi, devlet adamı sayılan Resmi Ahmet Efendi ve eski kethüdalardan Hacı Mustafa Efendi katılmışlardı.

Osmanlı temsilcileri, anlaşma tasarısının bir ikisine şöyle bir itiraz edecek oldularsa da Rus elçisi, bu maddeleri dikte etmek için getirdiğini, değiştirmeye yetkisinin olmadığını, ufak bir değişikliği devletinin hoş görmeyeceğini söyleyip olduğu gibi tasdik edilmesini; aksi takdirde zorlama cihetine gidilecek olursa, bir muharebeye hazır olunması tehdidinde bulunmuştu.

Osmanlı temsilcileri, bazı maddeleri beğenmemekte ve değiştirmekte ısrar ettilerse de Rus elçisi: *"Siz bir kenara istekleriniz yazın, belki devletim ufak değişiklikler yapmaya yanaşır. Bu, onun mürüvvetine kalmış. Siz bu ticaret anlaşmasını toptan bir tasdik edin, ben sizi memnun edecek bir ifadeye kavuşturmak için, hatırınıza binaen çaba harcarım."* diyerek imzalattığı o anlaşmanın bazı maddeleri:

1. *Madde: Osmanlı ülkesinin her yerinde, denizlerinde, ırmaklarında ve topraklarında Rusya uyruklu herkes ticaret yapmaya ve gemi yürütmeye izinlidir. İsteyen Rusya tüccarı, Osmanlı ülkesinde, devletin imtiyazlı misafiri olarak, istediği sürece oturabilir, alış verişte bulunabilir.*
2. *Madde: İki tarafın da uyrukları, öteki devletin topraklarında mal-mülk sahibi olmak hakkına da sahiptirler. İki devlet karşılıklı olarak, arabalarında veya gemilerinde başka milletlerden kimseler bulunsa bile onları hoş tutacak, böylelerine hiçbir zorluk çıkarmayacak. Bu gezileri sırasında iki devletten birinin uyruklarından biri ötekine kaçar ve sığınırsa, dinini değiştirip yerleşmedikçe, öteki devletin isteği üzerine hemen geri verilecektir.*

3. *Madde: Yalnız tüccar değil, bütün Rus uyrukları, memleketlerinden almış oldukları geçiş kâğıtlarıyla Osmanlı ülkesine sorguya ve güçlüğe uğramaksızın girebilirler. Kendi memleketlerinde nasıl giyiniyorlarsa o kıyafetle Osmanlı ülkesinde dolaşabilirler. Sınırda ödeyecekleri belirli bir paradan başka kendilerinden hiçbir vergi ve haraç alınamaz. Osmanlı uyruğu olup da Rusya içinde ticaret yapmak isteyenler de aynı haklara ve imtiyazlara sahip sayılırlar.*
4. *Madde: Kaynarca Antlaşması'ndan faydalanarak Osmanlı şehirlerine ve limanlarına girip çıkmakta olan Ruslara, Osmanlı Devleti dostça, dikkatli ve saygılı davranmaya söz verir. Bunlardan herhangi bir sebeple yardıma muhtaç olanlara devletin bütün imkânlarıyla kısa zamanda yardım etmesi Rusya dostluğunun tabiî icaplarından sayılır.*
5. *Madde: Rus gemilerinden biri, kazaya uğrayıp da Osmanlı ülkesinin kıyılarına düşerse o gemiyi kurtarmayı, içindeki malları ve canları sağ salim yola çıkarmayı, bunun için hiçbir vergi ve ücret almamayı Osmanlı Devleti memnunlukla kabul eder. Bir Osmanlı gemisi böyle bir durumda kalırsa Rusya Devleti de ona aynı şekilde davranacaktır.*
6. *Madde: Rus uyruklu kimseler, İstanbul'dan başka herhangi bir Osmanlı şehrinden ipek, pirinç, Yemen kahvesi, rugan ve zeytinyağı satın alıp Rusya'ya nakletmeye izinlidir.*

Bundan sonraki maddeler de Rus uyruklu kimselerin uğrayabileceği güçlükleri ortadan kaldırmaya zorlayan ve teferruatla dolu olan maddelerdir.

İngiltere'nin Kırım Meselesinde Aracılık Teklifi

İngiltere'nin, Bâb-ı Âli'ye bir yazı ile gönderdiği elçi: *"Osmanlı Devleti'ne, devletimin bazı teklifleri vardır; bunları konuşmaya*

memur edildim." demesi üzerine, Reis Efendi'nin Ayazma'daki yalısında buluştular.

Elçi; Rusya'yla Nemçe'nin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmiş göründüklerini, bu iki devletle birden başa çıkmanın bugünkü şartlarda zor olacağına göre müttefiklerle Osmanlılar arasında iyi-kötü bir anlaşmaya varılması için İngiltere'nin aracılık yapmaya hazır olduğunu bildirdi ve ilave etti: *"İki taraf da sınıra asker yığıyor. İstemeden bir tutuşma, bir vuruşma olmasını önlemek istiyoruz."*

Reis Efendi, İngiliz elçisine, Osmanlı Devleti'nin bu hazırlığı barışı bozmak için değil, bozmak isteyenlere karşı hazırlıklı olmak ve böylece onları amaçlarından vazgeçirmek için yaptığını belirtti ve: *"İngiltere'nin aracılığı nasıl olacak, karşı devletlerin bu aracılıktan haberi var mı?"* diye sordu. Elçi, buna karşılık olarak: *"Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan vazgeçmesi ve Aynalıkavak Antlaşması'na iki tarafın da riayet etmesi"* şartıyla iki tarafı uzlaştırmasının mümkün olacağını umduklarını ifade etti.

Reis Efendi: *"Bu bir kere daha büyüklere sorulmaya değer, ama Osmanlı Devleti'nin sadık dostu Fransa'yı bu işten haberdar etmek ve onun da sizinle birlikte aracı olmasını rica etmek gerekecektir."* deyince elçi: *"Biz buna çoktan razıyız, fakat Rusya'nın uygun göreceğini sanmam."* cevabını verdi. İngiliz elçisine diğer buluşmalarda, Osmanlı Devleti'nin Kaynarca ve Aynalıkavak antlaşmalarına sadık kalmaktan başka bir iddiası ve isteği olmadığı tekrar tekrar anlatıldı.

Hâlbuki o sırada Fransa, Katerina'ın sadece Kırım'da yaptıklarına değil, hatta daha cür'etle düşündüklerine göz yummaya razı olmuştu. Fransa'nın aracılığından fayda umanlar ve bunda ısrar edenler, dünya işlerinden habersiz Osmanlı Devleti adamları idi. İngiltere ise başında Amerika belası olduğu için Rusya'nın meydanı büsbütün boş bulması ve ileride İngiltere'nin çıkarlarını bozacak işlere girişmeye cesaret edememesi için aracılık yapmaya yanaşıyordu. Bizim tarihçilerin hiçbirinin bunlardan haberi yoktu.

Amerika Birleşik Devletlerinin Kuruluşu ve Bağımsızlığı

"Yenidünya" diye anılan bu topraklar, 1584 yılında İngilizlerce zapt olunmuş ve değişik zamanlarda bazı kumpanyalara ve nüfuzlu kimselere kiralanmış, satılmış veya devir olunmuştu.

İngiltere'deki mezhep anlaşmazlıkları yüzünden krallığın zulmüne uğrayanlar, ana yurtlarından bu yenidünyaya göçüp kurtulmayı göze almışlardı. Ayrıca Avrupa'nın başka yerlerinde kanunca, ahlakça ve dince makbul sayılmayan kimseler de bu yenidünyaya göç etmeyi, kayıtlardan ve takiplerden kurtulmak için tek çıkar yol görmüşlerdi. Kalabalıklaşan bu topraklarda her biri İngiltere'ye bağlı yeni hükûmetçikler kurulmuştu. Zamanla bu topluluklar, İngiltere'ye bağlı olmaktan, İngiliz kanunlarıyla idare edilmekten bıkmışlar, ilk umdukları hürriyete tekrar sahip olma sevdasına düşmüşlerdi.

İngiltere, kendisinden kopmaya yüz tutan bu zenginlikleri tekrar kendisine bağlamak için tedbirlere başvurmuş, buraların İngiltere ile ticarî münasebetlerini kesmemelerini sağlamak için bütün gücünü ortaya koymuştu. İngiltere, imar ettiği bu toprakların birden zenginleşen halkından yeni vergiler almaya kalkınca halk ayaklanmış, İngiltere ile bağlarını koparmış ve bağımsızlığını elde etmeyi başarmıştır.

İngilizler koydukları bazı vergileri halkın ayaklanması üzerine kaldırmışlarsa da halkta bir kere hoşnutsuzluk başlamış, İngiliz askerlerinin gelmesi üzerine bu hoşnutsuzluk artmıştır. Yenidünya'nın değişik milletlerden oluşan halkı ayaklanma acemiliğini göstermeyip İngiliz mallarına karşı boykot yapmak suretiyle daha etkili karşı konulmaz bir mücadele yolu seçmiştir.

İngiltere Hükûmeti, bunun üzerine Boston şehrini ambargoya almış, ötekilerin bundan ibret alıp gevşeyeceklerini sanmıştı. Çeşitli dinlerin ve milletlerin karışımı olan Amerika halkının bir araya gelip birleşip direneceğini hiç ummamıştı. Umûmî menfaat, insan gruplarını birbirine kaynaştırmıştı. Eğer Boston şehrine konulan yasak tamamen kaldırılmazsa hiçbir Amerika şehrinin İngiltere malı almayacağına karar vermişler ve bu kararlarını ke-

sinlikle uygulamaya başlamışlardı. Filadelfiya şehrinde toplanan Amerika yetkilileri, bu kararı bütün Amerika'ya yaymayı üzerlerine almakla beraber, İngiltere kralına da bir mektup gönderip İngiltere'ye bağlı olduklarını, ancak kendilerine bir parça hak tanınmasını istediklerini bildirmişlerdir.

Bu yumuşaklığı gevşeme sanan ve çıkarları için burnundan soluyan Lordlar, kısa görüşlü ve hırslı davranarak bu işi asker gücü ve kaba kuvvetle halletmeye uğraştılar. Amerikalılar da silaha sarıldılar, asker topladılar, cephane yığdılar ve ilk fırsatta düzgün ordu kurup memleketlerini korumaya hazırlandılar. Başlarına da George Washington adında bir lider geçince cesaretleri arttı.

Fransa, İngiltere'nin Avrupa'daki rakibi olarak onun ne sebeple olursa olsun, kuvvetten düşmesini istediğinden, el altından Amerika âsilerine yardıma gecikmedi. İspanyollar, Amerika kıtasında sömürgelere sahipti. İlk bakışta onların çıkarı, Amerikalıların her halleriyle Avrupalı efendilerine muhtaç kalması idi. Fakat İngiltere'nin Amerika'yı sömürmekte ağır basması üzerine onlar da İngiltere'nin kendilerine bir zararı dokunmadan zayıflamasını sağlama fikrine kapıldılar.

İspanyollar, Fransız'ların aylardan beri yaptığı telkine uyarak Amerika asilerine önce el altından, sonra da açıkça yardımdan geri kalmadılar. Hollandalılar da aynı kaygılar ve düşüncelerle İngiliz'lerle anlaşmayıp Amerikalılara yüz vermek durumunda kaldılar.

Amerika'nın İngiltere bütçesine kazanç oluyor derken başına bela olduğu zamanlarda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin sırtından Rusya'yı kazanmak için bu aracılık teklifine girişti. Bu zamanlar da Katerina'nın Osmanlı Devleti'nden topraklar, haklar ve imtiyazlar koparmaya yöneldiği günlere rastlamakta idi. Katerina, İngiltere'nin bu gailelerle uğraştığı günleri cür'etli atılımları için fırsat zamanı saymıştı.

Rusya, büyük rakip diye İngiltere'yi görüyordu: onun dünya ölçüsünde nüfuzunun eksilmesini ve gururunun kırılmasını için

için istiyordu. İngiltere haksız olduğunu kabul etmese bile yalnız kaldığını kavrayarak, Rusya ile Avusturya'nın aracılık teklifini kabul etti.

Amerika'nın bağımsızlığı böylece Avrupa devletlerinin hepsinin birden tasdiki ile dünya ölçüsünde gerçekleşmiş ve kabul edilmiş oldu. Avrupa'nın sömürgeci devletlerinden her biri öteden beri Amerika'da sağladıkları çıkarları bir müddet ellerinde tutmayı başardılar ama Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmuş olmasını açıkça kabul etmekten başka çare de bulamadılar. Böylece, geniş, verimli ve zengin topraklarıyla her gün biraz daha ilerlemeye ve gelişmeye aday bir devlet meydana çıktı.

Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasında, bu savaşların başkomutanı George Washington'un savaş sırasında gösterdiği yiğitlik, akıl ve becerisinin payı büyüktü. Harpten sonra askerlerin biriken maaşlarını alamamaları yüzünden bu sefer yeni devlete karşı başkaldırmaları tehlikesini de şahsî nüfuzunu kullanıp meclisle ordunun arasını bularak bertaraf etmiş, iç savaş çıkmasını önlemiştir.

Bütün bu vazifelerini yerine getirdikten sonra; memleketinde gördüğü saygı ve sevgiyi kaybetmeden ve yaptığı hizmetler için hiçbir karşılık istemeden köşesine çekilmeyi başarmıştır.

İran'daki Gelişmeler ve Rus -İran İlişkileri

Rus çarı Deli Petro, yalan dolanla şunu-bunu oyalayıp kandırarak Derbent ve Bakû kaleleriyle, Keylan ülkesini İranlıların elinden almıştı. Sonradan tahta geçen Nadir Şah, Rusya'nın aldıklarını tek tek geri almayı başarmış ve bir İngiliz kaptanı İran uyruğuna alıp İslâm ile müşerref kılmış, onun denetiminde güçlü bir donanma tertiplemiş ve Hazar denizinde Rusya'ya karşı daha güçlü olmuştu.

Nadir Şah'ı yola getiremeyen Ruslar, ancak onun öldürülmesiyle rahat nefes alabilmişlerdi. Nadir Şah'tan sonra birbirlerine düşen İran idarecileri, Ruslarla uğraşmaya ve Rusların İran'a el uzatmasını önlemeye zaman ayıramamışlardı. Bundan faydala-

nan Rus İmparatoriçesi Katerina, Hazar'daki İran donanmasını ortadan kaldırmış, yeni bir Rus donanması kurup büyüklü, küçüklü gemilerle güçlendirmesini bilmişti.

Donanmanın amirali yalnız o gemileri idare etmekle değil, İran idarecileri arasına fitne sokmakla kalmayıp onları hediyelerle kendi taraflarına çevirmek için el altından epey gayret de göstermişti.

O sıralarda Ağa Muhammed Han'la Murtaza Kolihan, İran'a egemen olmak için birbirleri ile uğraşıyorlardı. Ruslar Murtaza'yı tuttularsa da Ağa Muhammed Han ağır bastı. Katerina o sırada Kırım'ı karıştırmakla meşgul olduğu için, İran işlerine ayrıca akıl yormaya ve kuvvet harcamaya yanaşmadı. Ağa Muhammed Han, Rusların Hazar'daki donanmasını hileye karşı hile kullanarak harap etmesini Rus donanma idarecilerini, hatta askerlerini bile esir almayı başarmıştı.

Ruslar Kırım'ı yutmadan İran'a el atmayı akıl kârı saymadıklarından Ağa Muhammed'in yaptıklarını bilmezlikten, görmezlikten geldiler ve General Potemkin eliyle onu ağırlamasını ve avutmasını bile ihmal etmediler. Ağa Muhammed Han, görgülü ve ileri görüşlü idi. Rusya'nın Osmanlı ve İran devletlerine tekrar baş belası olmadan, yok edilmesini değilse bile yola getirilmesini aklına koymuştu. Bunu da ancak Osmanlı Devleti'nin yardımıyla başarabilirdi. Osmanlı Devleti böyle bir anlaşmaya tenezzül etmeyince bu ihtimal de ortadan kalktı.

1783 – 1784 VE 1785-1786 SENELERİ OLAYLARI

Rusya, Prusya ve Nemçe'nin Birbirini Kovalayan İstekleri

Harbe hazırlıklı olmayan, olacağa da benzemeyen Osmanlı Devleti'nden yalnız Rusya değil, ondan cesaret alarak, Nemçe ve Prusya (Almanya) da birbiri üzerine, isteklerde bulunmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine gelemeyip, isteyeni güçlü ve cür'etli gördükçe, isteklerine boyun eğip razı oldukça, yeni istekleri sökün etti.

Rusya'nın Kırım'ı haksız ve zamansız istilasına göz yuman Osmanlı Devleti, Nemçe'nin Eflak-Boğdan'da bir uçtan hak iddia etmeye, aynı yoldan yürüyüp Eflak ve Boğdan beylerinin seçimine karışmaya başladığını da görmek, buna da susmak ve boyun eğmek durumuna düştü. Arkadan yeni türemiş Prusya da aynı şımarıklık ve yırtıklıkla Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmaya özendi.

Rusya, bu sırada Kırım'da kendiliğinden yaptığı bütün yeni işgalleri Avrupa devletleri gözünde haklı göstermek için Osmanlı Devleti'ne yeni bir teklifte bulunarak, Kırım, Taban ve Koman ülkeleri Rusya elinde kalmak ve Koban Irmağı ayırıcı sınır olmak üzere Soğucak Kalesi ile dolaylarından el çekmeye hazır olduğunu bildirdi. Köprü altından su bağışlarcasına Osmanlı Devleti'nden zorbalıkla ve ansızın kopardığını Osmanlı Devleti'ne bir lütuf gibi bağışlamaya yetkili olduğunu belirtti.

Yapılan görüşmede Osmanlı Devleti'ni temsilen İstanbul Kadısı Müftüzâde Ahmet Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, bu kırıcı teklife kendilerinin karşılık veremeyeceklerini, bunu Divan'dan sormak gerekeceğini, her şeyden önce de Osmanlı

Devleti'nin şeref ve haysiyetini dosta, düşmana karşı korumuş gözükecek birtakım kayıtların teklife eklenmesinin şart olduğunu söylediler.

Rusya elçisi hiç oralı olmayıp: *"Bu teklifimizi kabul etmeniz iki devlet arasında kötü olaylar patlamaması için ilk şarttır. Sadrazam mı bunu tasdik eder, yoksa siz temsilciler mi bir anlaşmaya varırsanız, orası sizlerin bileceğiniz işler."* deyip kestirip attı. İşte antlaşmamızın bizim tarafımızdan iyi niyetlerle ve son fedakârlıklarla hazırlanmış şekli diye bir de kâğıt uzatıp: *"Bunda bir değişiklik yapılmasını devletim hoş görmez, ben de bu konudaki yetkili değilim."* diyerek konuşmayı kesti.

Bizim temsilcilerimiz, denize düşen yılana sarılır, kabilinden: *"İngiltere ile Fransa daha esaslı ve devamlı barış için aracılık yapmaya hazır olduklarını söylemişlerdi. Müzakereye bu dostlarımızın aracılığı ile daha geniş ve elverişli bir zamanda başlayalım."* diye işi ertelemeye ve etrafı yoklamak için zaman kazanmaya çabaladılarsa da bir faydası olmadı.

Rus elçisi: *"Onların aracılığı sadece Rusya'nın hızını kesmek ve Osmanlı Devleti'ni lüzumsuz bir harp hazırlığına sürüklemektir. Hâlbuki ne kadar zaman geçerse geçsin, sizin harp edecek hâle giremeyeceğiniz bizce bellidir. Gelin başınız hiç belaya girmesin; bizim bu barışçı ve uzlaştırıcı teklifimizi kabul edin."* demekle yetindi.

Bunun üzerine Osmanlı delegeleri, dünyanın gidişini ve olayların gelişip değişişini kadere havale ederek susmaktan başka çare görmediler.

Durum Değerlendirmesi

Avusturya Devleti'nin yurttaşları çok çeşitli milletlerden meydana gelmiş idi. Osmanlı Devleti sınırında olan bölgelerinde hele Bohemya'da yerleşmiş olanlar Hırvat, Sırp, Boşnak ve Bulgar, kısacası Slav asıllı oldukları için kendileriyle bir ırktan olan Rus-larla dil bakımından da daha yakın, daha kolay anlaşabilir durumda idiler. Avusturya'nın bütün bunları göz önünde tutulması

ve Rusya'nın buraları yutmaması için Osmanlı Devleti ile el ele vermesi gerekirdi.

Rusya, er ya da geç bunu yapmayı aklına koymuştu. Bugün olmazsa yarın, ilk fırsatta bunu gerçekleştirmek hırs ve kararı içinde idi. Ne çare ki Avusturya İmparatoru II. Jozef, toy, tecrübesiz, haris ve acemi bir zenperest gibi, Katerina alüftesinin kolları arasına manen düşmüş oldu. Osmanlı Devleti'ni birlikte sıkıştırdılar, koparacaklarını kopardılar fakat Avusturya'nın hissesine düşenin, Rusya'nın pençesine geçeceğini gaflet içindeki Avusturya siyasîleri vaktinde anlayamadılar.

Az tamah çok ziyan getirir. Keşke, *"Tuna boylarında ve Arnavutluk kıyılarında Osmanlı Devleti'ne düşman olan, Avusturya'ya da er veya geç düşman olacaktır."* gerçeğini zamanında hem Osmanlılar hem Avusturyalılar iyice kavramış olsaydı, oralar bu hâle düşmemiş, Rusya da bu kadar kolay büyümemiş olurdu.

Osmanlı Devleti'nde o zamanlarda Avrupa'daki gelişmeleri ve ilerde olacaklar değil, burnunun dibindeki tehlikelerin farkında olacak idareciler yoktu. Düşmanları onu istedikleri gibi alıp satıyorlardı da o hâlâ oturup duruyordu. Dünyanın sonuna kadar ayakta kalmasını dilediğimiz bu devlet, Buhara ve Semerkand gibi dünyanın bir ucunda değil, Dünya'nın merkezi denilecek önemli bir coğrafya parçasında idi. Hele devlet merkezi, boğazların ağzında olduğu için dünya deniz ticaretinin en önemli geçidi idi.

Osmanlı Devleti, yalnız yakınlarıyla değil, bütün Avrupa devletleriyle anlaşmak zorunda idi. Bütün bu devletlerin, plan, program ve politikalarının ne olduğunu bilmeli ve ona göre davranmalı idi. Hâlbuki bizim devlet adamlarımız, her Müslüman görüneni bizden ve Hristiyan olanı tam manasıyla bizim aleyhimize anlaşmış sayarak, politikalarını körü körüne yürütme yolunu tuttular.

Hâlbuki o sıralarda gerek iktisadi çıkarları gerek mezhep farklılıkları sebebiyle Hristiyan Avrupa devletleri birbirine düşmüş

bulunuyordu. Biz bunun farkında olamadık, Avrupa siyasîleri ise değil kendi aralarındaki meseleleri konuşurken, hatta sadece Osmanlı Devleti'nin akıbetini müzakere ederken bile bizden hiç kimseyi içlerine almadılar. Biz bu lüzumu kavrayıp onlara telkin etmenin ne lüzumunu duyduk, ne yolunu bildik.

Katerina, planlı idi. Bizim de onun gibi yabancı dil bilir, dünya hâlini olduğu gibi kavrar bir-iki elçimiz olsa Avusturya İmparatoru'nu değilse bile Volter gibi o sarada kalemi kılıç kadar etkili kimseleri bizim tarafımıza çekmek ve onları Avrupa'nın ilerideki akıbeti hakkında uyarıp yola getirmek imkânı pekâlâ bulunabilirdi.

Hiç değilse Osmanlıların Avrupa'da sadece kargaşalık ve hatta zulüm vasıtası ve sebebi olduklarını durmadan yayan insafsız ve asılsız propagandanın önüne geçilmiş olabilirdi. Gün geçtikçe, Rusya'nın hırsına bilmeden buna alet olan Avrupa devletleri, bu davranış ve aldanışlarından ne kadar pişman olacaklar, ne kadar dövünecekler ama o zaman iş işten geçmiş olacak.

Osmanlı Devleti'nin İçler Acısı Durumu

Rusya, Osmanlı Devleti'nin az çok haysiyetini kurtarır görünen bütün anlaşma metinlerini, hem suçlu hem güçlü olarak, Osmanlı Devleti'ne dikte edercesine anlaşmaya zorluyordu. Bu anlaşmalardan faydalanarak Kırım'da istediği hakları koparıyor, toprakları alıyor, her şeyi Osmanlı Devleti'nin rızası ve Kırım halkının isteğiyle yapıyor görünmek için yeni isteklerini, yeni anlaşmalarla Devlet-i Aliye'ye dayatıyordu. Yeni teklifi, yeni bir acayip teklif takip ediyor, bunlara karşı Osmanlı Devleti'nin perişan yetkilileri, birbirine benzeyen, iradesiz, günü kurtarıcı toplantı yapıp şu minvalde konuşuyorlardı:

Sadrazam, Cebeci Paşa Hacı İsmail Ağa'nın, Tevkii Çelebi Mehmet Efendi'nin ve Tersane Emini Selim Sırrı Efendi'nin, acı durum değerlendirmelerini ağlamaklı dinledikten sonra hazır olanlara dönüp haykırdı:

"Bu konuda ne düşünüyorsunuz açıkça söyleyin. Şimdi, burada susup da evlerinize dönünce toplantılar yapıp bizleri çekiştirmeye, ukalalık etmeye kalkışmayın. Şevketli padişahımızın açıkça fikir yürütmesini emrettiği bu mecliste söylemediklerinizi sonradan başka yerlerde söylediğinizi duyarsam, evladımdan yakın da olsanız, cezanızı vermekten çekinmem. Gözünüzü açın, meramınız ne ise şimdiden söyleyin."

Bunun üzerine Sipahiler ağası Hacı Selim Ağa söz aldı:

"Moskoflar Kırım'ı şimdi mi zaptetti ki? On senedir elinin altında tutuyor. Önceleri adı var, kendi yok bir han vardı. Şimdi sadece o yok. Başka bir fark var mı sanki. On yıldır ses çıkarmadığımız yerden, "Şimdi çık." diyebilir miyiz? Desek de çıkar mı? Eh öyleyse, ne için direnmeye niyetli gibi görünüyorsunuz? Bize sefer açmaya kalksa, Allah esirgesin, rezil olur kalırız. Antlaşmaktan, barışmaktan başka çare mi var?"

Bu sefer sadrazam, şeyhülislâma dönüp şöyle söyledi:

"Ha din işi olmuş, ha dünya işi. Bunlara da fetvayı verecek, son sözü söyleyecek sizlersiniz. İşte davanın aslı enine boyuna konuşuldu. Belgeler ortaya döküldü. Şimdi kararınızı, fetvanızı bekliyoruz. 'Hüküm, anlatışa göre verilir.' sözü meşhurdur. Anlatılanları dinlediniz, verin fetvanızı."

Şeyhülislâm Nasip Efendi ve Müftüzâde aralarında bir müddet konuştular. Aralarında ağzı en iyi laf yapan Müftüzâde cevap vermeye koyuldu:

"Şeriatın gereği budur ki bir meselede şerler bir araya gelir de hayra yer kalmazsa, şerlerin en ehvenini kabullenmekten başka çare yoktur, vacip olan da budur. Mesela bir mümin namaz kılmak isterken elbisesi pislenmiş olsa, başka giyeceği de yoksa namazını çıplak mı kılacak, yoksa kirlenmiş elbiseyi giymiş olarak mı? Eh, çaresiz çıplak değil, kirli elbise ile namaz kılacaktır."

Mecliste baş başa, kulaktan kulağa sızlanmalar ve söylenmeler uzayıp gitmeye yüz tutunca Sadrazam ve Nakip Efendi tekrar hazır olanlara seslendiler:

"Efendiler, Ağalar. Söyleyin, senet mi verilsin, cenk mi olunsun?"

Herkes birbirine baktı. Şeyhülislâm ve yanındakiler, kesin sözü söylemekte yetkili sayılıyordu. Aralarında bir daha konuştular ve bu şartlar içinde şeriata en uygun olan "barış üzere olmaktır" kararını bildirdiler. Bu sefer sadrazam herkese birden *"Kararınız budur, değil mi?"* diye sordu. Herkesten birer birer "evet" cevabını aldı.

Bu sırada Laleli Mustafa Efendi adında bir halk adamı: "Bari Rusya'nın Gürcistan tarafına da akmamasını şart koşabilseydik; hiç olmazsa bunu elçiden rica etseydik" diye sızlandı. Bunu duyanlar: *"Doğru, elçiden ricacı olalım, belki Devletini razı eder."* yollu birbirlerini avuttular.

Sadrazam: *"Öyleyse yeni senedi Rusya'ya vermek kararındayız. Ama bugün, ama yarın. Bu yapılana kadar bu mecliste konuşulanlar dışarıya sızmasın."* tembihinde bulundu.

"Bundan önceki meclislerimizde ne konuşulmuşça yabancı devlet elçilerinin kulağına gitmiş. Bu sefer boşboğazlık etmeyeceğinize yemin edin." dedi. Herkes yemin etti. Topçubaşı Ağa da: *"Kim bu mecliste konuşulanları başka mecliste tekrarlarsa Allah onu kahretsin."* diye beddua etti. Bir ağızdan Fatiha okuyup dağıldılar.

Diğer Bazı Olaylar ve Düzenlemeler

Peygamberimizin ayak bastığı taşın Şam'dan İstanbul'a getirilişi: Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) genç yaşta ticaretle uğraşırken, Şam'a geldiğinde, kervanıyla bu kale yakınına konmak için inerken ayak bastığına inanılan taşın, Şam ilinin Havran bucağında "eski Şam" diye anılan Bassi kalesinde bulunduğu öteden beri söyleniyordu.

Vezir Mehmet Paşa, Şam valisi iken, o mübarek taşı kaleden almış; Şam'a getirip Emevîye Camii'ne yerleştirmek istemişti. Şimdiki vali Derviş Mehmet Paşa, "Bu taşı eski karara uyarak Emevîye Camii'ne mi yerleştirelim, yoksa İstanbul'a mı gön-

derelim?" diye soruyordu. "Bu dar ve buhranlı zamanda böyle mübarek bir taş İstanbul'a getirilirse, bir ferahlığa yol açabilir." inanışı ile hemen yola çıkarılması padişahın emri ile valiye bildirildi. Taş, üç ay içinde, büyük merasimlerle İstanbul'a geldi. Bütün şehir sarayın gösterdiği büyük ilgiye uyarak ayaklandı ve bu taşın yoluna düştü.

Mübarek taş, Bahçekapı yakınındaki I. Abdülhamit Han Hazretlerinin ihya ettiği yere konuldu. Sonradan taşın ne dereceye kadar mübarek sayılabileceği, Peygamber'in ayağının o taşa gerçekten değmiş olup olmadığı üzerinde tartışmaya cür'et edenler olduysa da bir kere mübarek sayılmış, halk da ona bir hürmet duymuş olduğuna göre, gerçekten o mübarek ayak o taşa değmiş ve üstelik iz bırakmış kabul edildi.

İstanbul Boğazı'nın tahkimi: Karadeniz Osmanlı Devleti'nin bir havuzu hâlinde iken Rusya'nın Kırım'ı işgali üzerine bu üstünlük elden gitmişti. Üstelik Rusya, en güzel limanlara sahip olmuş ve donanmasını, günden güne güçlendirmeye yönelmişti. Bu şartlar içinde er geç Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkacağı anlaşılıyordu. Karadeniz Boğazı'nın tahkimi artık ihmal edilemez olmuştu.

Boğaziçi'nde ve yakınında eski, yeni ne kadar kale varsa onarılması ve sağlamlaştırılmasına önem verildi. Eski muhafızların yerine, gözü açık, iş bilir erler seçilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa tarafından düzenlenen defter gereğince, Boğazın her iki yanında ve yakınında ne kadar kale varsa hepsine yeni koruyucular, yeni toplar yerleştirildi. Bu kalelerde her gece nöbet bekletme esası konuldu.

Dışarıdan gelen bir gemi ilkin Rumeli feneri Kalesi'nden görüleceğine göre, bu kalenin bekçileri hemen havaî fişekler atacaklar ve öteki kalelerdeki topçulara haber vermiş olacaklardı. Rumeli ve Anadolu Kavağı kalelerinde fitil ateşlemeye hazır duran askerler, işaret üzerine toplarını atmaya ve gelen geminin boğazdan daha içerlere sokulmasını önlemeye girişecekler, girmekte inat eden gemiyi batıracaklardı.

Bu işler için bütün tedbirlerin alınması, eksiklerin tamamlanması, askerlerin hazır ve talimli olması için emirler verildi, teftişler yapıldı. Padişah Kaptan Paşa'ya kendi el yazısıyla bir de ferman gönderdi.

Sinop'taki Rus Konsolosu'nun kaçıp İstanbul'a gelişi: Rusya'nın ısrarı üzerine Sinop'ta bir konsolos bulundurulmasını Osmanlı Devleti kabule mecbur olmuştu. Sinop halkı şimdiye kadar Rus bayrağını kendi şehirlerinde çekilmiş görmedikleri için telaşa düşmüşler ve konsolosluk önünde birikerek bağırıp çağırmışlardı. Bunun üzerine devlet, oraya münasip kuvvetler ve aklı başında yetkililer göndererek bu işi kapatmak üzere iken konsolos, kendi hayatının ve devletinin haysiyetinin tehlikede olduğunu bildirerek limandaki bir Rus gemisine atlayıp İstanbul'a gelmişti.

Rus elçisi, bu hâli bahane ederek Osmanlı Devleti haricîyesini yeniden sıkıştırmaya ve konsolosun hayatiyle eşyasının korunmasını istemekle yetinmeyip Sinop'ta halkın galeyanına sebep olan kadı ve müftünün cezalandırılmasını iki devletin iyi münasebetlerinin devamı için şart koştu. Gerçi Reis Efendi (Dış İşleri Bakanı): *"devletin işidir. Memurların cezalandırılması birtakım şartlar ve hükümlere bağlıdır. Onları sizin hatırınız için hemen gözünüzün önünde cezalandıramayız."* yollu direnmeler gösterebildi ise de Rus elçisi "Hadi cezayı biz tertip etmeyelim ama siz muhakkak ve hemen tatbik edin." diye zorladı.

Reis Efendi'nin: *"Ne yapalım, Sinop gibi yerde yabancı bayrağının sallanmasını siz istediniz. Ahali şimdiye kadar böyle şey görmedikleri için memleketlerinin elden gittiğini sanıp ürktüler, ayaklandılar, işin aslı kendilerine anlatılana kadar böyle telaşlanmaları yersiz görülmemelidir."* cevabı da meseleyi halletmedi.

Konsolosun kaybolduğunu ileri sürdüğü eşyası ödendi; yanına istediği kadar koruyucu katıldı; Sinop kadısı azledilip Bursa'ya; müftünün elinden de fetva yetkisi alınıp Kastamonu'ya sürüldü.

Defterdar Efendi'nin azli ve bazı malî kurallar: Devletin masrafları çok olduğu için hazine açık üzerine açık veriyordu. Bu hâle çare bulmaya defterdar Reşit Süleyman Efendi'nin gücü, bilgisi yetmiyordu. Defterdar Emini Hasan Efendi, bazı tedbirlerle bu işi hâl yoluna koyacağına söz verince defterdar yapıldı. Yeni defterdar birçok kimseleri zengin eden muhassıllıkları (vergi toplayıcılığı) baştan peşin para ile satmak ve almak o muhassılların gittikleri yerlerde toplayacakları vergilerin adalete uygun düşmesini kontrol etme esasını koydu.

Halep Muhassıllığı bu zengin gelir kaynaklarından biri idi. İstanbul'da sefalet yüzünden yoksul ve borçlu düşenler yolunu bulup iltimas ve rüşvet ile kendilerini Halep Muhassıllığı'na tayin ettirirlerdi. Tarihçi Vasıf Efendi bunlardan birini şöyle anlatır:

Halep'te, yirmi beş yıl önce, Vanlı Selim Ağa adında bir kapıcı başıya rastladım. Halep'te evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olup yerleşmiş. "Niye İstanbul'a dönmüyorsun?" diye sorunca bana: *"Orada devlet hizmetinde aldığım belli maaşla geçinmeme imkânı yoktu. Epeyce de borçlanmıştım. Buraya yevmiyeli geldim. Muhassıl emrinde çalıştım. Boğazıma da masrafım olmuyor, ondan bundan geçiniyorum. Eh, epey para biriktirdim. İstanbul'da böyle bir geçim sağlayamam ki gitmeye heves edeyim."* diye cevap verdi.

İşte yeni Defterdar Hasan Efendi, böyle soygunculuklara son vermiş olmak, hiç değilse sonradan toplanacağın büyük bir kısmını peşince devlet hazinesine aktarmış olmak için bu usulü buldu. Ayrıca gümrük resimlerini toplamayı da muhassıllardan alıp başka ellere verdi. Onları da ayrıca devlet hesabına satmayı akıl etti.

Prusya Kralı'nın Ölümü

Prusya Kralı Büyük Frederik, *"Kendisi için son günlerine kadar bir öğrenme ve yetişme yeri saydığı"* dünyayı terk etti. Her çeşit ilimde, hele hendese ilminde ve harp sanayinde bilgisi örnek sa-

yılabilecek bir kraldı. O zaman hiçbir devlette rastlanamayacak kadar bilgili asker yetiştirmiş, ordusunu zamanının en iyi ordusu yapmayı başarmıştı. Derdi; memleketini ve ordusunu geliştirmekti. Gece gündüz bunlarla uğraşıyordu. Bu sayede, önceleri Prusya Devleti, Avusturya'nın koltuğunda bir küçük devlet gibi iken, kırk altı senelik idaresi zamanında, devletini birinci planda bir devlet düzeyine yükseltmiştir.

Avusturya, Fransa ve Rusya devletlerinin kendi aleyhine birleştikleri zamanlarda cesaret ve iradesi ile onları ayrı ayrı sindirmesini, birleşmelerini önlemesini ve vakti gelince de onlara korku salacak kadar tertipli ve hazırlıklı davranmasını bilmiştir. Frederik küçük hükûmetler hâlinde olan Alman beyliklerini bir arada kendi emrinde toplamasını bilmişti. Rusya İmparatoriçesi Katerina bile orduyu düzenlemek, idare etmek, komşu devletlerle göz boyayarak da olsa, iyi geçinmek usullerini ondan öğrenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, dünyadaki gelişmelerden haberi olmayan siyaset adamları Frederik'le anlaşmasını bilseler, Rusya'nın Almanlara ve Osmanlılara ne kadar tehlikeli olacağını ihtar ettiği zaman ileriyi görüp hak verselerdi, Frederik, Almanya için olduğu kadar, bizim için de hayırlı olabilirdi. Neden sonra Osmanlı Devleti adamlarının akılları başlarına gelir gibi oldu. Rusya ve Avusturya'nın tükenmek bilmeyen şımarık ve saldırgan isteklerine karşı Prusyalılarla anlaşmak yoluna gidildi, ama artık iş işten geçmiş, Ruslar ve Avusturyalılar koparacaklarını koparmışlardı.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Üçüncü Kısım Hakkında

Cenâb-ı Hakka hamdolsun ki bizleri peygamberlerin efendisi, âlemlerin iftiharı olan Hazret-i Muhammet (s.a.v.) Efendimiz'e ümmet kıldı. Padişahımız Gazi Abdülmecit Han'ın güzelliklerle dolu devrinin adalet ve inayetinden pay aldırdı.

Bu kitabın âciz müellifi bu eserini telif ederken, yüce Devletimizin 1769-1770 senesinden 1785-1786 senesi sonuna kadar olan hadiseleri birinci ve ikinci ciltlerde anlattı. Üçüncü cilt ise hicri on üçüncü (milâdî on dokuzuncu) asrın olaylarına bir giriş mahiyetinde olacak ve geçen asırda başlayan hadiselerin tertip ve neticelerini okuyucuların zihinlerine intikal ettirebilmek gayretini gösterecektir. Bu sebeple bu cilt, birinci ve ikinci ciltleri tamamlayıcı olacak ve 1786, 1787-1788 seneleri olaylarını hikâye edecektir.

Bu cilt, altı bölüme ayrılmış, bir başka tarzda düzenlenmiştir.

1. Bölüm: Arabistan dolaylarının eski ve yeni olaylarını,
2. Bölüm: Hindistan haberlerini,
3. Bölüm: Kafkasya'nın durumu, Dağıstan, Gürcistan ve Çerkezlerin hâlini.
4. Bölüm: Rumeli'ye ait bazı önemli olayları,
5. Bölüm: İslâm milletlerinin durumu ve Rusların saldırılarını,
6. Bölüm: 1786, 1787-1788 yıllarının hadiselerini, Rus ve Avusturya seferlerinin sebeplerini anlatacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Mısır'ın Tarihi ve Mısır'da Gelişen Olaylar

Bu bölümde anlatacağımız olayların başlıcaları "dünyanın anası" ismini alan ve birçok hazineleri göğsünde saklayan Mısır'ın garip halleri olacaktır.

Eski Mısır'ın halkı, Kıptî milleti olup hükümdarlarına Firavun denirdi. Hazret-i Musa'nın karşısına çıkan Firavun da bunlardandır. Ancak Kıptî Devleti çok sürmemiş, çökmüş ve Kıptî halkı yabancı boyunduruğu altına girerek, her asırda yabancı bir kavmin kahredici emirlerine boyun eğmiştir.

Mısır, Hazreti Ömer zamanında fetih olunduktan sonra hayli müddet Hilafet merkezinden niyabet usulü ile yönetilmiş, sonradan bağımsız devletler zuhur etmiştir. Bu devletlerden birisi Rafiziye Devleti'dir. Bir müddet Mısır'da Rafızî mezhebi yayıldıktan sonra Eyyûbî Devleti zuhur etmiş, Rafızîlik ortadan kaldırılarak İslâm dini tekrar kurulmuş ve Suriye kıyılarını ele geçirmiş olan Haçlıları imha etmiştir. Eyyûbî Devleti 81 sene sürmüş; ilk hükümdarı Melik Selahattin, son hükümdarı ise Melik Salih'in Şecerüddür isimli karısıdır.

Mısır'da ilk olarak birçok köleler alıp onlardan asker yapan bu Melik Salih'tir ki Eyyûbî Devleti bu yüzden çökmüştür. Şöyle ki: Melik Salih ölüp oğlu Nuran Şah Mısır'a sultan olduğunda, babasının asker yazdığı kölemenlere itibar etmediğinden onlar da bundan ürkerek kendisini öldürmüşler ve yerine annesi Şecerüddürr'ü tahta çıkarmışlardır. Üç ay sonra onu da tahtından indirmişler, o zaman Mısır'da Türk Devleti hâkim olmuştur.

Türk Devletinden "Kalavun" adlı zat, Mısır hükûmetine el koymuş ve kendisine "Melik Mansur" ismini vererek Kalavun Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet Mısır'da 100 sene hüküm sürdükten sonra bu memleketin fitneciliği yüzünden çökmüştür. Kalavun hükümdarlarından Melik Eşref, memlekette hüküm süren şakileri sürmeyi emrettiğinde şakiler başkaldırıp Eşref ile harbe tutuşmuşlar ve neticede perişan olmuşlardı.

Sultan Eşref bunların kimisini öldürmüş, kimisini sürmüş, bir kısmı da bazı emirlere sığınarak Mısır'da kalmışlardır. Bunların çoğu Çerkez olup bu vak'ada gözden düşmüşler ve Mısır'da tahkir edilmişler fakat Kalavun Devleti'ni düşürmek için fırsat aramaya başlamışlardır.

Milliyetçilik bağları kuvvetli olan ve manen birlik hâlinde bulunan bu Çerkezlerden bir kısmı da padişaha yanaşmış ve punduna getirerek Eşref'i öldürmüşler. Mısır'ın kaynaklarını ele geçirmişler, hor görülürken birden bire sözleri geçer olmuş. Fakat birçok iç harpler olmuş, nihayet Çerkez Berkok hepsini yenerek Melik Eşref'in oğlunu tahttan indirmiş, kendisi tahta geçmiştir.

Çerkez hükümdarları Mısır'da 130 sene kadar hüküm sürmüşler, nihayet son Çerkez hükümdarı Kansu Gavri, Yavuz Sultan Selim'e mağlup olmuş ve Çerkez Devleti dağılmıştır. Bundan sonra Mısır, Dört Halife devrinde olduğu gibi, hilafet merkezinden niyabet suretiyle idare edilmişse de bu memlekette karışıklıklar sona ermemiştir.

Sultan Selim'den sonra Mısır beyleri ve askerleri "Fıkariye ve Kasımiye" adıyla iki fırkaya bölünmüş ve bu iki fırka birbirlerini öldürmeye devam etmişlerdir.

Bunun sebebi şu imiş: Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethedip Çerkez beylerini ele geçirdikten sonra bir gün divan-ı hümayunda "Çerkez beylerinden görmediğimiz kimse kaldı mı?" diye sorduğunda huzurda bulunan Hayır Bey: *"Evet efendim, Sevdun Bey namında gayet yaşlı birisi var ki evine çekilmiştir. Onun Zülfikar ve Kasım namında iki oğlu var ki yiğitlikte eşleri yoktur. Babaları onları da evinde hapsedip, halkla temastan yasaklamıştır."* dedi.

Yavuz Sultan Selim Han bunun üzerine Hayır Bey'e: *"Bu adam uzak görüşlü ve gönülden anlayan birisi olsa gerek, hemen ziyaretine gidip nasihatlerini dinleyelim."* deyip doğru Sevdun Bey'in evine varmışlardır. Görmüşlerdir ki kendisi Kur'ân-ı Kerîm okuyor ve etrafında birçok adamları hizmet ediyor.

Sevdun Bey gelenin Sultan Selim olduğunu anlayınca hemen ayağa kalkıp kulluk merasimini ifaya başlayınca Yavuz, kendisine iltifat etmiş ve yanına oturarak kenara çekilmesinin sebebini sormuş. Sevdun Bey demiş ki:

"Devletimizin işleri bozuldu. Hükümdarlarımız da akıllı ve tedbirli adamların sözünü dinlemeyip devlet büyüklerini idam etti ve büyük makamları küçüklere verdi. Onlar da yüz bulup fukarayı incitmeye, fesat ve zulme başladılar. Bu sebeple fakirler sultandan yüz çevirip Allah'a yalvarmaya başladılar.

Ben bu hâli görerek devletimizin ilâhî intikama ve adalete maruz kalacağını anladım ve derhal inzivaya çekildim. Doğacak belalardan korkarak oğullarımı da halkla temastan men ettim."

Sultan Selim, oğullarını getirtip hâl ve tutumlarında yiğitlik görerek kendilerini taltif etmiş ve onlara bazı akarlar ihsan etmiştir. Ertesi günü sahraya çıkıp bütün emirleri ve askerleri davet etmiş, Âmir Sevdun ve oğulları da gelmiş. Sultan Selim, Kasım ile Zülfikar'ın atlarına binip binicilik hünerlerini göstermelerini istemiş. Onlar da atlarına binerek o kadar hüner göstermişler ki gözler kamaşmış. Osmanlılar bu maharete pek ziyade şaşmışlar, padişah tarafından ikisine de hil'atler giydirilmiş.

Sultan Selim bir gün sonra yine böyle bir divan yapıp askeri iki fırkaya ayırmış, birisine Zülfikar Bey'i, ötekine Kasım Bey'i başbuğu kılmış. Zülfikar'ınkilere beyaz, Kasım'ınkilere kırmızı esvap giydirilmiş ve cenk şeklinde birbirlerine saldırmaları emrolunmuş, onlar da toz kaldırarak ve mızraklarını tokuşturarak hamleler yapıp hakikî cenk şeklinde hareketlere başlamışlar. İş o kadar kızışmış ki az kalsın meydanda öldüresiye saldırılar olacakmış, iş bu hâle gelince güç bela durdurulmuş, fakat iş bununla bitmeyip hırs baki kalmış.

Mısır emirleri ve askerleri Fikariye ve Kasımiye diye iki fırkaya bölünmüşler, birisi kırmızı, öteki beyaz giymeye başlamışlar; beyazlar kırmızıdan ve kırmızılar beyazdan nefret etmeye başlamışlar, Fikariye grubu Osmanlılara ve Kasımiye grubu da Mısırlılara meyletmişler. Bu cahilane gayret bir âdet hâline gelmiş, her fırka kendi renginde bayrağını taşımaya başlamış, bu tefrika yüzünden nice canlara kıyılmıştır.

Mısır'da mansıplar bu iki fırka arasında bölünmüş. Mesela Haraç Emirleri Fıkarriye'den, Defterdar Kasımiye'den, Müteferrikabaşı Fikariye'den, Çavuşlar Kâhyası Kasımiye'den olurmuş. Bunlar sık sık birbirlerine tahakküm hevesine düşmüşler ve aralarında büyük cenk ve kıtal süre gitmiştir.

Bu keşmekeş, 1729-1730 yılına kadar süregelmiş. Bu yıl Mısır'da iki fırka arasında büyük bir harp olmuş, Fikariye galip gelip Kasımiyenin çoğunu öldürmüşler, kalanların kimi Anadolu'ya ve Şam'a kaçmışlar. Bu suretle Fikariye grubu Mısır Emirliğini tek başına ele geçirmişse de onlar da fırkalara bölünerek birbiriyle boğuşmuşlardır. Hatta Koca Ragıp Paşa Mısır Valisi iken, bunları barıştırmaya uğraşmışsa da başa çıkamamış 1729-1730 senesinde valilikten azledilmiştir.

1766-1767 senesine kadar Mısır emirleri birbirini öldürmeye devam etmişlerdir. Bu esnada Emirlerden Ali Bey hasımlarını yenmiş, mansıpları kendi taraflarına vermiş ve meşhur Ebuzzeheb Mehmet Bey'in eliyle pek çok hasımlarını idam ettirmiştir.

Ali Bey birçok memlûklar satın alarak bunları yetiştirmiş, ümera mesleğine sokmuş hazinedarı olan Büyük İsmail Bey'e imaret vermiş, Ebuzzeheb'i de onun yerine hazinedar yapmıştır. Ebuzzeheb, çok yiğit ve tedbirli olduğundan, çok geçmeden kendisine emanet verilmiştir.

Mehmet Bey'e Ebuzzeheb (altın babası) denmesinin sebebi şudur: Kalede emaret hırkasını giydikten sonra bahşiş olarak etrafa altın dağıtmış, sokakta fakirlere altın serpmiş ve daima böyle altın ihsan ettiğinden, bu adı almıştır. Her hususta talihi yaver

gitmiş ve mağlûbiyet tatmamıştır. Böylece herkesin gözünde şanlı görünmüş ve Ali Bey indinde de makbul olmuştu.

Cezzar Ahmet Paşa da bu sırada Mısır emirlerinin ileri gelenlerinden idi. Ali Bey önemli işlerini Ebuzzeheb ile Cezzar Ahmet Paşa'ya gördürürdü ve hasımlarını onlara idam ettirirdi.

Emirler içinde Ali Bey'in sakınacağı bir Salih Bey kalmıştı. Onunla birbirlerine ihanet etmemeye sözleşmişlerdi. Fakat Ali Bey idarede rakipsiz kalmak istediğinden Cezzar'la Ebuzzeheb Mehmet Bey'e, Salih Bey'i öldürmelerini emretmişti. Cezzar, Salih Bey'e ubudiyette kıdemli olduğundan bu işten çekinmiş, bunun üzerine Ali Bey'in Cezzar'a olan sevgisi düşmanlığa dönünce Cezzar Mısır'dan kaçmaya mecbur olmuştur.

Cezzar Ahmet Paşa

Cezzar Ahmet Paşa, aslen Bosnalıdır. On sekiz yaşındayken İstanbul'a gelmiş, berber olarak Hekimoğlu Ali Paşa'nın konağına intisap etmiş, Ali Paşa, Mısır valisi olunca, o da Mısır'a gitmiş ve bir müddet Paşa'nın konağında istihdam edilmişti.

Kendisi cesur ve yiğit olmakla beraber harp ve dövüş tekniklerinde de maharet kazanmıştı. Sonraları, Mısır emirlerinden yukarıda adı geçen Salih Bey'e intisap etmiş, onunla birlikte hacca gidip gelmişti. Salih Bey, kendisinden hoşlanmış ve ona Mısır emirlikleri esvabı giydirmiş ve "Boşnak Ahmet" diye tanınmaya başlamıştır.

Cezzar, bir müddet sonra emirlerden Abdullah Bey'e intisap etmiş, onun Bahire Araplarına yaptığı sefere iştirak etmiş, Abdullah Bey'in bu seferde ölümü üzerine Boşnak Ahmet Bahire'de bir köye müsellim tayin edilmiştir.

Orada Hünadi Araplarını bulup öldürürdü. Bunların ileri gelenlerinden dört tanesini öldürüp kesik başlarını Mısır'a yollayınca kasap manasına gelen Cezzar lakabı verilmiş ve "Cezzar Ahmet" diye nam salmıştı. Ali Bey, onun bu şöhretini duyunca Mısır'a çağırıp zaptiyenin başına geçirmişti.

Bu memuriyette bulunan kimsenin, görevi gece gündüz şehir içinde dolaşarak asayişi sağlamaktı. Cezzar bu işindeki başarısı ile Ali Bey'in takdirine mazhar olmuş ve kendisine emirlik verilmiştir. Cezzar, bilgisini kılıcının kuvvetiyle birleştirerek Mısır emirleri içinde sivrilmişti. Ali Bey, Ebuzzeheb ile Cezzar'a rakiplerini ortadan kaldırma işini onlara havale etmişti.

Ali Bey ile Salih Bey'in aralarında ittifak anlaşması vardı. Diğer rakiplerini bertaraf eden Ali Bey, Salih Bey'in de ortadan kaldırılmasını onlara havale etmek isteyince, Cezzar, ekmek yediği kapıya karşı (Salih Bey'e) hıyanet edemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Ali Bey, deşifre olmamak için: "Cezzar, meramım seni denemekti. Sadakatin indimde şimdi sabit oldu" diyerek lafı değiştirmek istemiş fakat aralarındaki güven kaybolmuştu.

Cezzar, Ali Bey'in yanından ayrıldıktan sonra Salih Bey'in konağına gitmiş, olanı biteni ona anlatmıştır. Fakat Salih Bey buna ihtimal vermemiş ve: *"Ali Bey kardeşim ile baştan beri aramızda sözleşme var, bana suikast yapacağına aklım kesmez."* demişti. Bu konunun şüyu bulmamasını isteyen Ali Bey, ertesi gün Salih Bey'in konağına gidip: *"Ebuzzeheb Mehmet Bey ile Cezzar'ı senin hakkında nasıl denedim, anlatayım mı?"* deyip bin dereden su getirerek: *"Onları nasıl denedimse siz de adamlarınızı benim hakkımda böyle deneyiniz."* diye Salih Bey'i inandırmıştı.

Sonra Ebuzzeheb Mehmet Bey'i çağırıp: *"Artık bize lazım olan Salih Bey'le Cezzar'ın işlerini bitirmektir."* diye katillerini ona havale etmişti. Ebuzzeheb Mehmet Bey, fırsatını bulduğu bir gün kılıcını çekerek Salih Bey'i öldürmüştü. Bu vak'ada Cezzar da hazır bulunup tarafsız durmuş, bu yüzden Ali Bey taraftarlarının tenkitlerine muhatap olmuştu.

Bu esnada Ebuzzeheb Mehmet Bey, kılıcını silerken Cezzar'a: *"Getir kılıcını bakayım, benimki gibi midir?"* demiş. Cezzar, Ebuzzeheb'in niyetini hissetmiş: *"Birader, benim kılıcım düşman yüzüne çıkar."* demişti. Ebuzzeheb Mehmet Bey, işi şa-

kaya vurmuşsa da Cezzar'ın ona güveni kalmamış, hemen o gece evinden çıkıp tebdili kıyafetle İskenderiye'ye gitmiş, hasımlarını bir iki gün oyalamak için arayanlara: *"Hastadır."* dedirtmiştir.

Bir-iki gün içinde kaçtığı anlaşılarak arkasından adam saldırılmış ise de bu müddet içinde Cezzar, İskenderiye'de bir gemiye binmişti. O vaktin denizcilik âdetlerine göre gemiden çıkarılmayıp 1768-1769 tarihinde İstanbul'a getirilmişti. Bundan sonra Cezzar pek çok sıkıntılar çekerek Anadolu'ya geçmiş; Halep'e ve oradan Şam'a gidip serseriyane bir hayat sürmeye başlamıştı.

Mısır emirlerinin kötü idaresi yüzünden Haremeyn tahsisatı ödenmediği gibi, Mısır hacıları da türlü belalara uğramaktaydılar. Bu hâl Devlet-i Aliye'yi üzüyordu. Şam Valisi ve Hac Emiri Derviş Paşa'nın gevşekliği ve kudretsizliği yüzünden gaileler bitmemiş, devam etmişti. Bunun üzerine Darüssaade Ağası'nın teklifi ile Cezzar Ahmet Paşa veya Azimzâdelerden birisinin tayini gerekmişti. Yapılan soruşturmalarda Azimzâdelerden bu işi görebilecek kimse bulunamadı.

Cezzar, servetinden ve kudretinden başka cesurluğu ile de aşiretler arasındaki ün salmıştı. Şeyhülislâmın konağında yapılan toplantıda Hac Emirliği ve Şam Valiliği için herkesin fikri soruldu sonunda, Müftüzâde Ahmet Efendi sözü bağlayarak: *"Hemen Allah'a güvenip Cezzar'a Şam Valiliği ve Hac Emirliği verilsin."* dedi. Cezzar'ın Şam'a yakınlığı, kuvveti, dolayısıyla tayinini uygun gördü.

Ali Bey ve Akıbeti

Ali Bey, Salih Bey'i öldürttükten, Cezzar da kaçtıktan sonra, Mısır'ın idaresini tamamen eline geçirmiş, çekineceği bir kimse kalmadığından, keyfine göre hükmetmeye başlamıştı.

Ali Bey, Çerkez beylerinin tarihlerini öğrenerek; Mısır'da Çerkez Devleti'ni yeniden kurmak gibi bir olmaz hayale düşmüş, kendisini Berkok gibi görmeye başlamıştı. Ama Osmanlı saltanatının kudreti, şan ve şerefi Kalavun Devletine benzemezdi. Ali Bey gibi nice şakiler isyan edince cezalarını görürlerdi.

O sırada Osmanlı Devleti, Rusya seferiyle meşgul olduğundan, Ali Bey meydanı boş bulmuş, Ruslar da kendisini kandırmış, Osmanlı Devleti'ne başkaldırmıştı. Mısır Valisi Mehmet Paşa'yı önce azletmiş, sonra zehirletmişti Bundan sonra dört sene kadar Mısır'a vali gönderilemedi.

Ali Bey bu arada isyanı artırmış, 1770-1771 senesinde asker toplayarak. Ebuzzeheb Mehmet Bey ve Cüdavî Hasan Bey'i göndererek Hicaz'ı zaptettirmiş, İsmail Bey'i de Şam'ı zapta memur etmişti. Şam'da bağımsızlığı ilan etmiş olan Tahir Ömer'den bu hususta yardım istemiş, Tahir Ömer de kabul ederek oğullarını Ebuzzeheb Mehmet Bey'in maiyetine vermişti. Şam Valisi Gürcü Osman Paşa bu durumu öğrenince, karşı koyamayacağını anlayıp Şam'ı terk etmek zorunda kalmış ve Hama'ya gelip asker toplamaya koyulmuştu

Ali Bey işte bu eğri yola sapmış ve Moskof İmparatoriçesi Katerina'ya uymuştu. Oysa Ruslar bizim din düşmanımız olduklarından mümin olanların onlarla harp etmeleri farz olmuştur. Ebuzzeheb Mehmet Bey ile İsmail Bey Şam'a girmişler, Ali Bey kendilerine asker ve cephane yollamış ve ilerlemelerini emretmişti.

İsmail Bey, uzağı gören bir zat olduğundan, Ebuzzeheb Mehmet Bey'in fikrini değiştirmeye çalıştı ve dedi ki: *"Yine devlet Rus seferi gailesini ortadan kaldırırsa öfkesi bizlere yönelecektir. Kaldı ki İslâm Sultanı'na isyan şeytan aldatmasındandır."*

Ebuzzeheb Mehmet Bey, subaylarını toplayıp Ali Bey'den gelen yazıyı onlara okumuş ve: *"Gurbet ellerde sefere devam etmemiz emrolunuyor. Biz ise borcumuzu ödedik. Artık evimize barkımıza dönmeliyiz."* demesi üzerine, Mısır'a dönmeye can atan emirler hemen Ebuzzeheb Mehmet Bey uyarak Mısır'a döndüler, Osman Paşa da tekrar Şam'a girdi. Böylece Ali Bey'le Ebuzzeheb Mehmet Bey'in arası açıldı.

Ebuzzeheb Mehmet Bey, halkın sevgilisi olduğundan, taraftar kazanmıştı. Ali Bey bir gece Ebuzzeheb Mehmet Bey'in konağını askerle sarmışsa da o, kaçmaya muvaffak olmuş, hatta

Kasımiye fırkası artıklarından birçok da asker toplamıştı. Duruma hâkim olamayacağını anlayan Ali Bey, Akkâ'ya kaçmıştı. Ebuzzeheb Mehmet Bey gelip Mısır'ı ele geçirdi ve olup bitenlerini Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Bu haber 1772-1773 yılında Osmanlı ordusuna erişmiş, büyük sevinç uyandırmıştı.

Ali Bey ise Şam'da asker toplayıp Mısır'ı ele geçirmek üzere Rusya'nın Akdeniz donanmasını Akkâ'ya getirtmişti. Ebuzzeheb Mehmet Bey ile Ali Bey arasında Salihliye'de vuku bulan çarpışmada Ebuzzeheb Mehmet Bey galip gelmiş ve Ali Bey yaralı olarak ele geçirilmişti. Ebuzzeheb Mehmet Bey kendisine saygı ve ihtimam göstermiş ve tedavisi için hekimler tayin etmişse de sonradan zehirlenip öldürülmüştür, böylece Mısır Valisi Mehmet Paşa'ya ettiğini bulmuştur.

Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır Seferi

Ali Bey'in ölümünü duyduğu anda Mısır Emiri Tâhir Ömer, Akka'yı ele geçirdi ve artık çekinecek kimse kalmadığından şekavet ve isyanını arttırdı. 1775-1776 senesinde Mısır işi, Cezayirli Hasan Paşa'ya havale edildi. Hasan Paşa, donanmayı alarak Akka yolunu tuttu. Maiyetine Şam Valisi Azimzâde Mehmet Paşa, Sayda Valisi İbrahim Paşa, Adana Valisi Mehmet Paşa ve kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiş olan Cezzar Ahmet Paşa verildi.

Bu kuvvetle karadan ve denizden Tahir Ömer'in üzerine saldırıldı. Durumu öğrenen Tahir Ömer bir danışma meclisi topladı. Bu mecliste Sayda mütesellimi Karadenizli Ahmet Ağa (Gazi Hasan Paşa'nın Ahmet Ağa ile gizli haberleştiği ettiği de söylenir): *"Selamet sultanın emrine itaattir. Hemen biraz akçe vererek Kaptan Paşa'yı razı edelim."* dedi. Tahir Ömer bu fikri tasvip etti ve adamlarına para toplamalarını emretti. Fakat yeterli para yoktu.

Ahmet Ağa: *"Bana birkaç yüz akçe verin, gidip Hasan Paşa'yı ikna edeyim. Devletin kılıcı uzundur."* dediyse de mecliste bulunan ötekileri harp taraftarı oldular. Bunun üzerine Ahmet

Ağa kale burçlarında bulunan muhafızlara: *"Tahir Ömer'in niyeti padişahın askeriyle vuruşmaktır. Biz ise Müslümanız; Müslüman sultanına itaat vaciptir."* dedi. Muhafızlar padişah askerine karşı kurşun atmamaya karar verdiler.

Kaptan Paşa donanmayla Akka Kalesi'ni dövmeye başladı. Tahir muhafızlara donanmaya ateş açmalarını emrettiyse de bunlar emri dinlemediler. Tahir kaçmaktan başka çare bulamadı; kaçarken bir rivayete göre Karadenizli Ahmet Ağa tarafından kurşunla vuruldu. Kaptan Paşa askeriyle karaya çıkıp Akka'yı zaptetti ve Tahir Ömer'in mallarına el koydu. Birçok kıymetli eşyadan başka 82.000 keselik nakit ele geçirildi.

Mısır hazinesi Haremeyn'e verdiği tahsisattan gayrı, İstanbul'a her sene para gönderirdi: bu para gelince merasimle hazineye teslim edilirdi. Yavuz Sultan Selim devrinde her sene İstanbul'a gelen para 600.000 florin idi.

Florin her tarafta geçen Venedik altınıdır ki yaldız altına muadildir. Sonraları florin tabiri değiştirildi. Fakat zamanla ihtilaller ve kargaşalıklar yüzünden Mısır varidatı azala azala 1754-1755 senesinde iki bin keseye inmişti. Ali Bey'in isyanı sıralarında bu para İstanbul'a gönderilmez olmuştu. Gitgide isyanlar yüzünden Osmanlı Devleti'nin bu varidatı iyice azalmış ve emirlerin zulmünden halk bizar olmuş, nihayet Mısır, Cezayirli Hasan Paşa eliyle tedip edilmiştir.

Lübnan'ın İdaresi ve Ahalisinin Durumu

Sayda eyaleti, sancaklara bölünmüştü. Lübnan, eyalet içinde bulunmakta, nahiye ve ilçelere ayrılmış durumdaydı. Her bölgede ayrı bir hanedan hâkimdi ve bunlar "Emir Cebel" denen bir genel hâkimin emrindeydi. Önce bu hâkimlikte Muin oğulları hanedanı sonra Şahab oğulları hanedanı hüküm sürmüştür.

Şahap oğullarından önce Cebeli Lübnan ahalisi "Krisiye" ve "Yeminiye" diye iki fırkaya bölünmüştü. Bunlar boyuna birbiriyle boğuşuyorlardı. Bu hanedanın hepsi Dürzî idiler. Hanedan mensuplarının bazıları şeyh, bazıları emirdi.

Emir ve şeyhlerden biri Cebeli Lübnan hâkimiyle görüşmek isterse, gelen Şahap oğullarından ise oda kapısından girdiği anda, hâkim hemen ayağa kalkar, o da gelip hâkimin omzunu öper. Gelen başkası ise hâkim selam aldıkça ayağa kalkmaz ve eğer, Ebicemi'den ise hâkimin pazusunu, Beni Restan'dan ise bileğini veya başparmağını öperdi. Emir ve şeyhlerden biri bir suç işlerse öldürülmez, hapsedilmez, yalnız mallarına el konur veya sürülürdü.

Lübnan nüfusu o zaman 217.000 olup 6.000'i Sünnî, 11 500'ü Şiî, 30.000'i Dürzî, 120.000'i Marunî, 47.000'i Rum, 1.000'i Yahudi idi. Şam taraflarında da 130.000 kadar Marunî, 128.000 Dürzî, 4.000 Şiî vardı ki bunların toplamı 300.000'i bulur. Marunîler 42.000, Şiîler 4.000, Dürzîler 58.000 asker çıkarırlardı. Dürzîlerin çoğu çiftçi idi. Diğerleri sanat ve ticaretle uğraşırlar. Dürzî kadınların güzellikleri öteki guruplar kadar değildir.

Cebel-i Lübnan'ın havasının güzelliği inkâr olunmaz. Halkı çok çeşitli yemek yemediklerinden vücutları sıhhat üzeredir. Marunîler Katolik mezhebindendirler. Bunları Hristiyan yapan Manı isminde bir papazdır.

Dürzîler; görünüşte Müslümanlık iddiasında iseler de aslında İslâm akidelerini, hatta bütün dinleri inkâr ederler. Dürzîlerin hamiyetleri ve gururları fazla, sabır ve tahammülleri çok olup, dillerine hâkimdirler; öfkelenseler bile kötü söz söylemezler. Sözlerine bağlıdırlar; dost edindikleri kimselere sadıktırlar ve onların uğrunda tehlikeye atılmaktan çekinmezler.

Kabileler arasında vuku bulan çarpışmada taraf tutarlar, dostları uğruna hayatlarını tehlikeye sokarlar. Kadıları gerçi İslâm şeriatına göre hüküm verirlerse de nikâh ve boşanma gibi hususlarda kendilerine göre usulleri vardır.

Evlenmeleri şöyledir; biri kız almak istediğinde önce kızın evine bir görücü gönderir. Kızın ailesi kızı verecek olurlarsa hemen bir parça tatlı getirip beraber yerler ki bu tatlıya "numaniye" derler. Bu tatlı yenilince nişan yapılmış olur. Görücü kocaya haber verdiğinde, o da kendi kabilesinde bazı kimseleri göndererek

anlaştıkları mehir üzerine senet yazdıklarında kız onun zevcesi olmuş olur.

Eğer kız muvafakat etmeyecek olursa, hemen onu boşayıp başka biriyle evlenir. Dürzîlerde iki kadının cemi caiz değildir. Birini boşamadıkça, ötekini alamaz. Erkek boşadığı kadını bir daha alamaz.

Dürzîlerin bazı muamelatında da İslâm şeriatına uymayan âdetleri vardır. Mesela bir adam bütün mallarını evlatlarının birine vasiyet edebilir, ötekileri mahrum edebilir. Yalnız atalardan intikal etmiş mallar evlatlar arasında eşit bölünür.

Dürzîlerin batini inanışlarından birisi de Fâtımî hükümdarlarından, Hâkim Biemrihi'nin Allahlığına inanmalarıdır. Bu kişinin ismi, Mansur Ubeydi'dir. Astrolojiye fazla rağbet ettiğinden, Dürzîler de ona uyarak bu bilgilere dalmışlar, başka ilimlere rağbet etmemişlerdir.

Hâkim Biemrihi Rafızî'dir. Adı Hâkim Biemrillah iken Allahlık iddia ettiğinden "Hâkim Biemrihi" lakabını almıştır. Bu adam birtakım garip hallere düşmüş, nihayet öldürülmüştür. Dürzîlere göre ise ölmemiş, göklere çıkmıştır.

Bu adam, beyaz bir eşeğe binip dolaşmak itiyadındaydı. Bir gün Mısır civarında bir yere gittiğinde birkaç Müslüman birden bire kendisini öldürmüşler, leşini bir kuyuya atmışlar, esvaplarını da eşeğinin yanına bırakıp kaçmışlardı. Hâkim'in adamları bu hâli görünce *"Eşeği ve gömleği orada, kendisi yok. Göklere çıktı."* demişlerdir.

Adamın ulûhiyetini ilk tasdik eden, Şeyh Mehmet Dürzî'dir. Bunun adamları Mısır'da gizlice tapınaklar inşa etmişler ve Hâkim Biemrihi'ye tapmaya başlamışlardı.

Dürzîler görünüşte Müslüman iseler de peygamberleri inkâr ederler ve onlara göre namaz ve oruç yerine asıl farz olan şey, doğru söz ve dostu esirgemektir. Kur'ân-ı Kerîm'i okurlarsa da kendilerine göre yorumlarlar. Reenkarnasyona inanırlar ve ilâhî hüviyetin her asırda bir kalıba girdiğini ve nihayet hâkimde tecellî ettiğini söylerler. Yalnız bu gibi maksatla batıl inanışla-

rını aralarında bir sır gibi saklarlar, yabancıya açılmazlar. Halkı "akıllılar ve cahiller" diye ikiye ayırıp kadınları da böyle tasnif ederler. Her taife ancak kendi gibilerle temas eder.

Kur'an-ı Kerim'e kendilerine göre mana verirler. Mesela: *"Namaz insanı fuhuştan ve haramdan tenzih eder."* manasındaki âyeti fuhuş ve haramdan maksat Ebubekir ve Ömer'dir diye yorumlarlar. Dürzîliğin esası Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den nefret etmek ve Ali'yi sevmektir. Onlarca hakikî namaz "Hakim Biemrihi" nin ilahlığına inanmaktır.

Nusayriler; Lazkiye ve Trablus yörelerinde, dağlarda otururlar. Onlar da batıniyeden olup Dürzîler gibi, görünüşte İslâm olmakla beraber, reenkarnasyona inanırlar. Batıl inanışlarda Dürzîlere benzemekle beraber, bazı hususlarda onlardan ayrılırlar. Mesela Dürzîler iffetli olup zinadan kaçınırlar ama Nuseyriler zinayı mubah sayarlar.

"Bir kadının imanı kendi mezhepdaşlarına nefsini vermesiyle kâmil olur." derler. Bunlar da birçok fırkalara ayrılmış olup bazıları kadınları hayvan derecesinde sayarlar ve ölünce yok olduklarına inanırlar.

Her dindeki adamın ruhunun o dinden başka birine geçtiğine inanırlar. Bazıları insan ruhunun yırtıcı hayvanlara geçtiğine inanırlar. Ülûhiyetin son olarak Hazret-i Ali'ye intikal ettiğini, ondan da göklere çıkarak güneşe yerleştiğini kabul ederler. Bu sebepten gün doğması ve batmasında güneşe secde ederler. Camileri olmadığından, evlerde toplanırlar. Bu toplantı yerleri mahrem olup, yabancı biri girecek olsa onu gizlice öldürürler. En büyük bayramları 4 Nisan Nevruz günüdür.

İKİNCİ BÖLÜM

Hindistan ve Osmanlı ile İlişkileri

Hindistan'ın eski hükümdarı Şekrut Fermas, bi'setten (Peygamberimize peygamberlik verilmeden) önce ayın yarılması mucizesini rüyasında görmüş, Biset'ten sonra Mekke'ye gelirken yolda ölmüştür. 1780 senesinde Hindistan hükümdarı Bibi Sultan, bu zatın torunlarındandı. Bibi Sultan, Sultan Ali Race'nin kız kardeşi olup onun ölümünde tahta çıkmıştı. O civarda bulunan Müslümanlara hükümdarlık ediyordu.

Osmanlı Padişahı'na yazdığı mektupta, bu diyarda ateşe tapanların kendisine hücum ettiğini belirterek Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti. Bir sene süren harplerden sonra Müslümanlar muzaffer olmuşlardı. Fakat bir sene sonra Mecusiler İngilizlerden yardım alarak tekrar Müslümanlara saldırmışlar ve kalelerini ele geçirerek oradaki Müslümanları kılıçtan geçirmişlerdi.

Bibi Sultan, yardım talebini 1784-1785 senesinde tekrarladıysa da Osmanlı Devleti içte ve dışta gailelerle meşgul olduğundan yardım edecek durumda değildi. Bibi Sultan, bu saldırışlar karşısında eskiden Milibar sultanlarının dara düştükçe Osmanlı Devleti'nden yardım gördüklerini ileri sürerek (Mesela Sultan Murat tarafından bu yardım yapılmıştır.) yardım istiyordu. Bunun üzerine padişah İngiliz kralına bir mektup yazarak Milibar hükümdarından aldıkları kalelerin ve gemilerin geri verilmesini istemişti.

Osmanlı Devleti gaileleri dolayısıyla bir yardım yapamadığı gibi İngiliz hükümdarına yazılan mektuptan da bir sonuç alına-

mamıştı. Yalnız Hint hükûmetlerinin çöküş ve yenilgilerinin sebebinin birbirinden ayrılmaları yüzünden olduğu ihtar edilmiş, hatta vaktiyle Osmanlı hükûmeti bunların birleşmeleri için gayret sarf etmişti.

Hint Elçilerinin Gelişi

1786 senesi eylül-ekim ayında Bağdat Valisi Süleyman Paşa'dan Bâb-ı Ali'ye gelen mektupta Hindistan, Paten eyaletinin hükümdarı Tipo Sultan'ın elçilerinin bazı hediyelerle geldiği ve yedi kıta gemiyle Mısır'a çıktıkları bildiriliyordu. Tipo Sultan'ın arzusu Halife'ye bağlanmak olup Patent ilinin Menkir ve Bender şehirlerinin bütün mahsulünü padişaha vermek istediklerini bildirmek ve burasını idare etmek için bir vali gönderilmesi isteniyordu.

Gönderilen mallardan Frenklerden olduğu gibi yüzde üç gümrük alınması isteniyor, numune olarak Frenkkârî tüfek, tabanca ve on iki saat suda kaldığı hâlde kuru kalan bant gönderileceği ve Bağdat'ta bulunan evliya türbelerine hediyeler verileceği bildiriliyor. Elçilerin yanında 20 tavus kuşu, üç dudu kuşu, 20 siyah maymun ve bir siyah fil gönderileceği yazılıyordu. Padişah sefirlerin İstanbul'a gönderilmelerini ve yanlarına 300 kişi verilmesini Bağdat Valisi'ne bildirdi.

Elçilerin ifadesine göre Tipo Sultan'ın isteği; Halife'ye bağlanmak ve bunu teyit için Paten eyaletinin şehirlerinden ikisini bütün ürünleriyle beraber padişaha hediye etmek olduğunu ve bu maksatla oraya bir vali gönderilmesini rica etmekti. Her ne kadar devletlerarasında hediye alıp vermek alışılmış bir şey idiyse de Tipo Sultan'ın yaptığı gibi toprak hediye etmek görülmemiş bir şey olduğundan, elçilerin gelmesi merakla bekleniyordu. Nihayet Gulam Ali Han, Nurullah Han, Lütfü Ali Han ve Cafer Han namında dört elçi 1786-1787 senesinde İstanbul'a gelerek Reisülküttap Süleyman Feyzullah Efendi'yle görüştüler.

Bu görüşmenin zabıtlarından bazı fıkralar: Hindistan geniş ve büyük bir memleket olup içinde nice hanlar hükümrandır. Uzun

zamandan beri Timur'un torunları bütün hanlara hâkimdirler. Delhi bunların başkentidir. Vezirlerine "nizamülmülk" derlerdi.

Bundan kırk sene önce Timur torunlarından Hindistan hükümdarı Mehmet Şah ölmüştü. Yerine gelen Ahmet Şah yedi sene saltanatta bulunduktan sonra, erkek evladı olmadığından Timur Devleti akraba çocuklarına geçti. O vakitten eri Timur hükümdarları, istiklallerini kaybederek her eyalette bulunan hanlar bağımsızlıklarını ilan etmişler ve mal-mülk toplamaya koyulmuşlardı.

Ateşe ve puta tapan Hintliler, bir taraftan da ticaret maksadıyla Hindistan'a gelip giden İngiliz, Fransız, Portekizliler; Bengal, Güecerat gibi nice geniş ve geliri çok eyaletleri ele geçirmişler, erkek ve kadınları esir etmişler, mescitleri kiliseye çevirmişler, hanlar arasına nifak sokmuşlardı.

Elçiler, Tipo Sultanı'nın Paten eyaletini başkent yaptığını söylemişler ve reisülküttaba bu Sultan'ın bastırdığı altınlardan numuneler vermişlerdi. Elçiler sözlerine devam ederek İngilizlerin bütün Hristiyan hükümdarlarına galebe ettiklerini, hatta Fransızlar gibi büyük bir devletin Hindistan'da ele geçirdiği ülkeleri de zaptettiklerini anlattılar.

Tipo Sultan'ın babası Ali Haydar Han, İngilizlerin Hindistan'daki bu saldırılarına dayanamayarak onlara ve onların maşası olan Mehrete kavmine savaş açmış olduğunu ve şiddetli muharebeler olduğunu ve nihayet İngilizlerin Paten Sultanı'yla barışa mecbur olduğunu ve Fransızların bu sultanla dostluk kurduklarını hatta İngilizlere karşı sultanı desteklediklerini anlattılar.

Elçiler Hindistan'da Muson yağmurlarının aylarca sürdüğünü ve mahallî ürünleri saklamakta zorluk çektiklerini, bunun için Basra'yı kendilerine vermek ve buna mukabil Hindistan'da istedikleri yeri padişah vermek ricasında bulundular. Reisülküttap Efendi anlamazlıktan gelerek: *"Basra'yı icaret isteğini bir hoşça anlayamadım. Af buyurun, Basra'nın ödünç verilmesi ne demektir? Bundan maksadınız Basra'da bir maslahatgüzar veya*

bir vekiliniz bulunması mıdır?" diyerek nâzikâne ve hakimane isteklerini anlamaya çalıştı.

Elçiler şaşkınlıkla birbirlerine bakarak: *"Elçi göndermeyi Bağdat için arzu ederiz, Basra'yı bize kiraya veriniz. Basra'da sizin müteselliniz var, hasılatı toplayıp Bağdat Valisi'ne gönderiyor. O mütesellim oturacağına bizim bir adamımız otursun, her yıl varidatı Devlet-i Aliye'ye yollayalım."* dediler.

Reisülküttap: *"Basra'ya yollayacağınız adam nasıl makule adam olacaktır?"* diye sorduğunda: *"İşte, şu yanımızdaki Cafer Han gelecektir."* dediler. Reisülküttap: *"Bu adamın rütbesi nedir?"* diye sordu. Elçiler: *"Buna "Mengelen" derler. Bender serdarıdır."* dediler. Reisülküttap Efendi elçilerin arzusunun Basra'yı istemek olduğunu anlayarak sözü uzatmaya koyuldu: *"Sizin oraların suyu ve havası nasıldır?"* diye sordu. Elçiler: *"Suyu ve havası mükemmel, deniz kıyısında müstesna bir yerdir. Pirinç, tarçın, karanfil, filfil çıkar. Etrafı dağlık ve akarsularla doludur. Dokuma fazladır."* dediler. Elçiler bu Benderlere Devlet-i Aliye tamah eylesin diye rakamları şişiriyorlardı. Reisülküttap dedi ki: *"Cafer Han'ı Basra'ya oturtup buna mukabil Menkelü Benderini Devlet-i Aliye'ye vermek istiyorsunuz."* dediğinde elçiler birbirine bakıp gülüşerek: *"Evet, muradımız budur."* dediler.

Reisülküttap Efendi: *"Sübhanallah"* dedi. *"Sizler Basra'dan İstanbul'a kaç günde geldiniz ve kaç hanlık ve padişahlık ülkesi geçtiniz. Aslında Basra ve Kûfe Hilafet merkezi değil mi idi? Bağdat Abbasî Halifelerinin merkezi olmadı mı? Musul, Diyarbakır, Sivas, Konya, Kütahya, Tokat gibi meşhur şehirler geçmiş çağlarda Meliklerin hükûmet merkezi idi.*

Halife Efendimiz, bir bendesini isterse bir günde yüksek payeye eriştirir ve böyle bir ülkeyi inayet ediverir. Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır ve başka şehirler hep padişahımızın hükmü altındadır. Padişahımıza ait şehirleri saymak mümkün değildir. Bunları söylemekteki maksadım şudur ki padişahımız şehir ve kasabalara muhtaç değildir. Sayısız kaleleri ve memleketleri vardır. Bir kulunu bir saatte vezir veya han eder, memleketler bah-

şeder. İnayeti karşılık almak için değildir. Size edeceği ihsanın karşısında sizlerden memleket istemek şanına düşmez." dedi.

Bunun üzerine elçiler: *"Basra'yı top ve tüfekle tahkim edip müdafaa etmek için istiyoruz. Mengenu şehrine karşı Basra'yı verirseniz hem baharat ve kumaşlar çok gelir, ticaret gelişir, hem de ikide bir de Arap ve Acem saldırışından kurtulur."* dediler.

Reis Efendi yine gülümseyerek: *"Bu sözleri ferasetinize yakıştıramadım. Bizim topumuz, tüfeğimiz cephanemiz yok mudur? Biz muhafız masrafından kaçar mıyız? Şimdiye kadar Bağdat Basra'yı zaptedenlerin hangisinin elinde kaldı? Allah'ın inayetiyle Âl-i Osman padişahının öyle nice Arap ve Acemden Bendeleri olduğu inkâr edilebilir mi? Siz şimdiki karışıklığa bakmayın, yarın padişahımız emreder, hepsinin hakkından gelinir. Devlet-i Aliye kimseden hele nice öyle Arap ve Acemden korkmaz."* deyince elçiler bozuldular ve: *"Bizim muradımız öyle değildir."* diye af dilediler.

Haydar Ali ve Tipo Hanlar ile Hindistan'ın Durumu

Haydar Ali, Peygamber sülalesinden olduğunu iddia eden bir ailedendir. Ailesi Pencap'a sonraları Haydarabat'a yerleşmişti. Haydar Ali 1718-1719 senesinde doğmuştu. Safter Ali Han hizmetine girerek Benlü Kalesi'ni zapt ve Maysar hükümdarını vergi vermeye mecbur etmişti.

O sırada İngilizlerle Fransızlar savaşmakta idiler. Haydar Ali, Fransızlara yardım için İngilizlerle harbe tutuşmuş sonra Balamur hükümdarını ansızın basıp hesapsız servetine el koymuş ve parayı askerlerine dağıtmıştı. Buna dayanarak Paten şehrinde büyük bir İslâm Devleti kurarak Bahadır unvanını almıştı. Bu sırada etrafta bulunan hükûmetleri, arasında bazen fesat çıkararak bazen de hücum ederek bu beylikleri birer birer ele geçirmişti.

Sonraları İngilizler üstün kuvvetlerle saldırmışlar; birçok kaleleri geri almışlar, buna çok üzülen Haydar Ali, kanser illetinden 1782-1783 yılında ölmüş ve yerine Tipo lakabıyla tanınan oğlu Feth Ali Han geçmiştir.

Tipo'nun sahip olduğu memleketin yüzölçümü 27.000 saat genişliğinde, askeri 160.000, geliri bir milyon Macar altını idi. Tipo 1748-1749 yılında doğmuş ve Feth Ali Han adını almıştı. Tipoluğu on altı yaşındayken verilmiştir. Babasının sağlığında büyük cesaret ve mertlik göstermiş, büyük isim yapmıştı.

Babası öldüğü zaman Taphur'da bulunmaktaydı. Babasının makamına geçmek için yola çıktığında İngilizler bu durumu fırsat bilerek ülkenin bir kısmını ele geçirdiler ve Sultan'ın akrabalarını esir ettiler. Tipo Sultan bunun üzerine Fransızlardan yardım alarak İngilizlere saldırmış, onları çekilmeye mecbur etmişti. 1784-1785 yılında İngilizlerle bir antlaşma imzalamıştı.

Sonraları babası gibi tedbir ve ihtiyattan vazgeçerek saldırganlığa aşırı debdebeye düşmüş, askerinin aylıklarını ödeyemez olmuş, buna rağmen bütün Hindistan'a hâkim olmak emeliyle yardım temini için İstanbul'a ve Fransa'ya müracaat etmişti. Bu elçilerden ikisi ölmüş, birisi de Hac için Cidde'ye gitmiş ve bir netice elde edememişlerdir. Fransa hükûmeti de XVI. Lui devrinin zaafı sebebiyle fiili bir yardımda bulunamamıştı.

Tipo buna rağmen saldırganlıktan vazgeçmeyerek Hollandalıların Malaband sahillerindeki kalelerine hücum etmişti. İngilizler Lord Konyalis kumandasında bir orduyla Tipo'yu muhasara altına almışlar, 1792-1793 yılında onu barışa zorlayarak harp tazminatı olarak mallarının yarısını ve iki oğlunu ele geçirmişlerdir.

Tipo bu şartlar altında Hint Racalarına, Timur'un torunlarına, Afgan Şahı'na ve Fransa Cumhuriyeti'ne başvurarak yardım istemiştir. İngilizler Napolyon'un Mısır'dan Tipo'ya gönderdiği mektupları ele geçirmişler: "*Sen bizim düşmanımızla haberleşiyorsun.*" diye 1792-1793 yılında öldürmüşlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kafkasya ve Bölümleri

Devlet-i Aliye ile Rusya arasında vukua gelmiş çekişmelerin gerçek sebeplerini anlamak için Kafkasların coğrafi durumunu bilmek gerektiğinden bazı coğrafya ve tarih kitaplarından oraların ahvaline vâkıf zevatın ifadelerinden istifade ederek aşağıdaki bilgileri vermeye cesaret ediyorum.

Kafkas Dağı ki buna Kafdağı da derler, Karadeniz kıyısında Anapa Kalesi'nden başlayarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve Bakû Kalesi'nde son bulan büyük bir silsiledir. Buralarda oturan halkların bir kısmı, Çerkez, Lezgi, Gürcü gibi asıl yerlilerdir. Diğer bir kısmı, hicretten iki üç yüz sene evvel Tataristan'dan güneye doğru hücum eden Gotlar, Hunlar, Çeçenler, Karmuklar ve Acarların bakiyeleridir. Nihayet bir kısmı da Selçukluların yerleştirdiği Türklerdir.

Kafkas dağının doğu bölümü, Dağıstan, Batı bölümü Çerkezistan'dır. Ortada bulunan Elburs tepeleri bu iki bölümü birbirinden ayırır. Çerkezistan, batıda Karadeniz sahili, Güneyde Gürcistan kuzeyde Kaban, doğuda Elburs dağları arasında kalan bölgedir. Bu ülkenin tahminen yüz bin evden fazla olan ahalisi Şapsih, Batra, Çiyit, Obih, Beşlini, Nakigay ve Sibil sancaklarına ayrılır.

Başlıca iki tayfaya ayrılırlar ki birisi asıl Çerkezlerdir ve kıtanın kuzeyinde otururlar. Diğeri Abazalardır ki güneyde otururlar. Bu kavimlerin çoğu yakın zamanlara kadar din ve devletin ne olduğunu bilmezlerdi. Sultan Abdülhamit Han Hazretleri'nin zamanlarında Ferruh Ali Paşa Çerkezistan Valisi bulunduğu sırada İslâm ile müşerref olmuşlardır.

Kabartay kabilesi 60.000 evliktir ve hepsi ehlisünnettir. Buralar Kaynarca muahedesiyle Ruslara terk edilmiş ise de din ve mezhep birliği dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları kaybolmamıştır. Kafkas Dağı'nın üçüncü bölümü Dağıstan ülkesidir ki bunun her köşesinde başka kavimler oturur, her tarafında başka diller konuşulur.

Bu yüzden Araplar buraya "diller dağı" demişlerdir. Güney Dağıstan'da muhtelif kavimler oturur. Silyan ve Bakû'de 10.000 kadar Şiî Şirvan ve Seki taraflarında on bin hane kadar Ermeni mevcut olup 50.000 hanesi Türk ve Lezgi olup ehlisünnettir.

Kafkas Dağı'nın dördüncü bölümü Gürcistan'dır, dağın güneyindedir. Kazak aşiretleri, Gümrü, Ahıska sancakları Acara buradadır. Buralara sonraları bir miktar Rus ve Avusturyalı iskân edilmiştir. Bunlar 100.000 hane kadardır. Bunlardan 8.000 hanesi putperesttir. Oturdukları yerler sarp olduğundan hiçbir hükûmete itaat etmezler, 14.000 hanesi ehlisünnet, 80.000 hanesi Hristiyan'dır. Gürcistan'ın güneyi Ermenistan'dır.

Kafkas halkının çoğu Müslüman olup güneyden ve kuzeyden hücum eden İran ve Rusların tesiri altında kalmışlarsa da çok defa padişahın himayesine mazhar olmuşlar ve Osmanlı hilafetini kabul ederek Devlet-i Aliye'ye meyletmişlerdir.

Dağıstan Tarihi

Hazret-i Ömer zamanında Araplar İran'ı fethettikleri sırada İslâm başbuğu Hz. Süraka bin Ömer, Azerbaycan'ı ve Bekir bin Abdullah, Dağıstan'ı fethettiler. Ahalisine İslâm dinini telkin ettiler. Gürcistan beylerini cizyeye bağladılar. Dağıstan'ın fethi esnasında Derbend'in kutsal bir yer olduğuna dair bir hadis rivayet edildiği için Müslümanlar dalga dalga o tarafa akıyorlardı.

Emevîler zamanında başlarına on iki dilimli kırmızı şaldan derviş tacı giyerek Kızılbaş ismini almış olan Şeyh Haydar Safevî'nin oğullarından I. Şah Tahmasb, oralara sefer ederek birçok ganimet elde etti. Bu suretle kırk sene kadar Güney Dağıstan Kızılbaşların elinde kaldı.

Tatarların hücumları sırasında Cengiz Han bütün İran'ı ele geçirdikten sonra Kafkasya'nın zaptına muvaffak oldu ve oğlu Çağatay'ı han yapıp katliama memur ederek birçok Tatar iskân etti. Yüz sene sonra Timur buraları ele geçirerek, Toktamış Han'ı hükümdar yaptı; bu han, Timur'a isyan etti. Fakat sonunda Timur, Toktamış'ı tahtından indirdi.

Bundan sonra Akkoyunlular, Dağıstanı ele geçirdiler. III. Murad devrinde İran üzerine sefer eden Sadrazam Mustafa Paşa maiyetinde bulunan Özdemir Osman Paşa'yı Dağıstan tarafına gönderdi. Osman Paşa oraları ele geçirdi.

Birçok harplerden sonra bir barış yapıldı, buna göre yerli halk hutbeyi Ali Osman namına okutacaklar ve Kırım hanından gelecek Tatar askerinin İran'daki Osmanlı ordusuna geçmesine müsaade edecekler; buna mukabil kendilerinin seçeceği bir hükümdarları olacak ve bu hükümdara padişah tarafından tuğ, alem, kılıç ve kaftan verilecek, Osmanlı tüccarından gümrük alınmayacaktı.

Anadolu'da Celâlîler isyanı baş gösterince İran Şah'ı Abbas, Dağıstanlıları kandırarak Osmanlı askerine saldırttı ve buraları İran'a bağladı. Sonra Ruslar bu havaliye el attılar. İran Şah'ı ile yaptıkları anlaşmada, Derbend, Bakû, Mazenderan ve Esterâbâd Ruslara terk edildi.

Rusların buraya yerleşmeleri Osmanlılar için zararlı olduğundan Sultan Ahmet devrinde Gürcistan tekrar fethedildi. Osmanlılar buraları imar ettiler. Sonra Nadir Şah buraları istila etti. Fakat yerli halk Osmanlı padişahına sığındılar. I. Sultan Mahmut devrinde Dağıstan'ın fethi tasavvur edilmişse de devrin devlet adamlarında bu işe yetecek bilgi ve cesaret yoktu.

Kırım meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin Ruslarla çarpıştığı esnada Kabartaylılarla anlaşmak istemişse de padişah I. Abdülhamid'e verilen tezkerede bulunan cahilane fikirler yüzünden bu işe muvaffak olunamadı. Bu tezkerede Kabartaylıların kime ait olduğunu devlet adamlarımız bilmemekteydiler. Böylece Ruslar, Osmanlılara ait olan bu ülkeye yerleşti.

Osmanlı Devleti adamlarının gaflet uykusuna dalmış oldukları sırada Ruslar adım adım Kafkasya'yı ele geçirerek Anadolu'ya sarkmaya başlamışlardı. Bu gafletin sonunda Ruslar hem Kırım'ı, hem Tiflis'i ele geçirdiler ve İran hanlarına da söz geçirmeye başladılar.

Osmanlı vezirleri, bu sırada İslâmiyet dolayısıyla padişaha kalben bağlı olan Kafkas ahalisini kazanmak için hiçbir şey yapmamışlardır. Hâlbuki Rusya İmparatoriçesi Katerina ve generali Potemkin, bu havali beylerine kıymetli hediyeler yollamaktaydılar.

Çerkez Kavimlerinin İnançları

Asya kıtası din ışığının doğduğu yer olup bu havalinin insanları, tek Allah'a inanmak sayesinde, hayvan seviyesinin üstüne çıktıkları vakit dünyanın başka yerleri cehalet karanlığı içindeydiler. İnsan fıtratı kendisini yaratan bir mabudu arar olduğundan cehalette kalmış kavimler, bu karanlıkta ellerine geçen şeyi tanrılaştırmışlar, kimisi ırmaklara ve ağaçlara, kimisi karınca veya yılana taparak dalalet uçurumuna düşmüşlerdi.

Çerkez ve Abazalar da batıl bir sebebe dayanarak "Kodoş ağacı" dedikleri bir ağacı mabut edinmişlerdi. Vak'anın hikâyesi şudur:

Sohum ile Soğucak arasında Goye namındaki dağda meşe ağacı cinsinden garip bir ağaç hâsıl olmuştur. Bu ağaca Kodoş ağacı derler. Senede bir kere dağlardan gayet iri ve heybetli bir boğa gelerek, başını Kodoş ağacına dayar ve kurban olmaya hazır olurmuş. Etrafta bulunan cemaat boğanın üzerine saldırıp kurban ederler, hayvanın başına ve gözüne boza ve rakı döküp kalpaklarını ellerine alıp başı açık o ağaca taparlar ve boğanın etini ve derisini aralarında paylaşırlardı.

Korsanlığa veya hırsızlığa gittiklerinde bu ağaca adaklar adarlardı. Böylece ağacın üzerinde birçok adaklar asılı dururdu. Başka yerlerde daha küçük bir ağacı Kodoş edinerek şafak vakti o ağaca taparlardı.

Cengiz sultanları, emzirmek ve terbiye etmek üzere çocuklarını Çerkez beylerinden birisine verirlerdi. Bu çocukları almak üzere Müslüman Tatarlarla temas ettikçe İslâmiyete meyletmeye başladılar. Senede bir ay oruç tutmak, aşure pişirmek, hocalara mevlit okutmak gibi İslâmiyeti taklit eden hareketlere başlamışlardı. Ferruh Ali Paşa'nın Çerkezistan Valiliği sırasında Çerkez kabilelerinin çoğu İslâm ile müşerref oldular ve taptıkları ağaçları gülünç bulmaya başladılar.

Çerkez ve Abazalar akıllı, olgun, istidatlı, cesur ve yaratılışları temiz, sözlerine bağlı insanlar olup asla yalan söylemezler ve yalan yere yemin etmezler. Bir Çerkez köle ne kadar âsi olursa olsun, yemin verilirse katiyen aksine hareket etmez. Yalnız yemini verirken her maddeyi ayrı ayrı tasrih etmek lazımdır. Çünkü Çerkez köle ancak bu maddelere sadık kalır.

Bunlar cömert ve misafir sever insanlardı. Şöyle ki; ev sahibi bey, misafiri bayağı adam olsa bile misafirin huzurunda oturmaz, ayak üzerinde hizmet eder ve sabaha kadar uyumayıp silahlı olarak misafiri korur.

Misafirin yemeğinden ev sahibi yemez. Tavuk pişirildiğinde başıyla beraber misafirin önüne konur Bu: *"Başım yoluna fedadır."* demektir. Elbiseleri tek biçimdir. Fakirleri ve zenginleri fark olunmaz. Kardeşlik iddiasında olduklarından birine ne lazım olursa öbüründen rahatça ister, o da verir. Geçimler daraldığı zaman Rus sınırını geçerek esir ve hayvan getirir, Ruslardan asla korkmazlar.

Bir Çerkez on Nogay'ı esir alabilir. Ele geçirdikleri esirleri dövüp sövmezler, yemesine içmesine itina ederler. Hırsızlığı ayıp saymazlar, yiğitlik sayarlar, hırsızlığa kadir olmayanlar adamdan sayılmaz. Gençleri yaşlılarına kul gibi hizmet ederler. Kendilerinden aşağı sınıftan kız alıp vermezler.

Mahalle ve dernekleri yoktur, evleri dağ başlarında ise de bir iş zuhurunda, sesle dağdan dağa haber iletirler. Gerektiğinde kısa zamanda bir yere toplanıp danışırlar. Düşman üzerine gidilmek lazım gelirse içlerinden birini başbuğ seçip ona itaat ederler.

Fakat döndüklerinde yine herkes başına buyruk olur. Yönetimde sürekli bir başkan olmadığından bir işi sonuca erdiremezler. Velhâsıl Devlet-i Aliye hizmetine layık ve acayip mahlûklardır. Kendileri vahşî ve dağlı adamlar olup hayırla şerri, küfürle imanı birbirinden ayıramazlar.

Ülkelerinde, yabancılar kendi başlarına seyahat edemeyip bir kabilenin içinden geçerken zarar vermesinler diye o kabileden hatırı sayılır bir kişiyi kılavuz alırlar. Kabileler içinde gezmek icap ederse, soyu belli bir kişiye besleme olmak, yani hediyeler vermek lazım gelir.

Kılavuzlar hediyelerini kabile beyinin evine götürür. Ev sahibi evde değilse, karısı, taze gelini bile olsa misafir eve girer. Kadının memesini ağzına alır. Kadın, hediyeyi kabul ettiğini ima ederek arkasını sıvar, kocası geldiğinde bu benim beslememdir diye elini öptürür, o da kabul eder ve hemen yiyecek içecek tedarik edilir ve komşular çağırılarak bir çeşit bayram yapılır.

Misafir bundan sonra serbestçe dilediği yere gidip gelir. Artık kendisine ve malına bir ziyan gelmez. Tenha yerde giderken bir eşkıyaya rastlasa: *"Ben filanın beslemesiyim."* deyince ona dokunmazlar. Şayet haramî kabile kanunlarına riayet etmeyip, beslemenin malını alırsa, misafir olduğu adam haramîden malın dokuz mislini alır. Haramînin vermeye kudreti yoksa kendisi esir alınıp, satılır. Harami bu cezadan kaçınamaz. Yalnız haramînin kızları varsa onun yerine iki kızı alınıp satılır.

Adam öldürme, pek büyük bir cürüm sayılır. Eğer kazaen birisi öldürülürse diyet alınır. Bu diyetler, esir, at, kılıç, tüfek gibi şeylerdir. Esirlere güzelliklerine göre fiyat biçerler. Esir aldıkları Rus Kazaklarını ellerindeki cariyelerle çiftleştirirler ve bunların çocuklarını satarlar. Yetim ve yalnız olan kız ve kadınları beyleri mal edinirler. Bunları Rus esirleri ile çiftleştirip evlatlarını (ki bunlara Toka denir) satarlar. Çerkezler kendi evlatlarını satmazlar, ama karıları zina edecek olursa o vakit evlatlarıyla beraber satarlar.

Zina eden kadının, kocası kayınpederine giderek: *"Kızınız haramzâde imiş, istemem, nikâhta verdiğim bedeli veriniz, kı-*

zınızı alınız." der. Ebeveyni kabul etmezse adam karısını ve ondan olma bütün evlatlarını *"Piçtir."* diyerek esirciye satar.

Kadın: *"Ben bu adamın kadınıydım, bana iftira ettiler."* diye fahişeler gibi feryat etmez. Hemen cürmünü itiraf ve kanuna itaat eder; kocası esirciden aldığı bedeli ve malı evine gelinceye kadar dostlarına paylaştırır.

Ertesi gün birkaç ihtiyarla zamparanın bulunduğu yere varıp: *"Kadını şu miktara sattım, hakkımı isterim."* diye bir elçi gönderir. Karı ne bedelle satılmışsa zampara dokuz mislini vermeye mecburdur. Eğer gücü yoksa ve kimse de yardım etmezse, kendi ebeveyni onu kemende bağlayıp: *"İşte hakkın budur."* diye adama teslim ederler. Sövmek ve kötü söz söylemek ayıp olduğundan zamparayı saygıyla pazara götürüp satar. Aldığı bedeli hemen etrafında bulunanlara dağıtır.

Livata aralarında gayet ayıp olduğunda nadir vuku bulur. Kabileye yeni gelmiş olanlardan biri, böyle çirkin bir iş yapacak olursa hemen herkese söylenir. Herkes oğlanı maskara etmeye başlar. Adam çaresizlikten hemen sahile iner. Rastladığı bir kaptana: *"Beni İstanbul'da veya Mısır'da satın."* diye teslim olur. Livatayı yapanın kimse yüzüne bakamaz. Ya diyarı terk etmeye mecbur olur veya oğlanın kabilesi elinde maktul olur.

Böylece zina ve livata gayet güç ve akıbeti vahim olduğundan herkes bundan çekinir. Ferruh Ali Paşa zamanına kadar aralarında meşru nikâh yoksa da karı-kocanın birbirine bağlanması lazım olduğunu idrâk ederlerdi.

Nikâhları şöyledir ki: Delikanlı, kızın evine gelerek konuşurlar. Birbirini beğenip kabul ettikten sonra, başka bir gün arkadaşlarıyla kayınpederin evine gelip verilecek diyet tespit edilir. Damadın dostlarından biri bir zırh, başkası bir kılıç, bir başkası at vererek kayınpedere teslim ederler. Başka şeyleri damat tedarik ettikten sonra, zaman zaman kayınbabasının evine gelip karısı olacak kadınla sohbet eyler.

Ana-babanın bulunmadığı bir zamanda kızla anlaşırlar ve mesela: *"Ben seni yeni doğacak ayın mesela üçüncü gecesi ilk*

horoz öttüğünde filan ağacın altında bulayım." diye sözleşirler. O zaman bahadır ve hırsızlıkta mahir genç süvarilerden yirmi otuz kadar kafadarıyla o ağacın altına gelir. Kız da ebeveyninden gizli olarak orada bekler.

Süvarilerden hangisi kızı görürse hemen terkisine alıp kaçar ve kendi evine götürerek dünya ahiret kerimesi olmuş olur. Artık yedi göbek bunların çocukları evlenmez. Kız kaçırırken babası ve kabilesi işi anlarlarsa atlarına binip bir harbe tutuşurlar ve bir kıtal başlar. Kızını damada teslim etmek bunların tabiatına uygun olmadığından kızı kaçırmak gerekir.

Kıza anası, babası tarafından bir şey verilmek âdet olmadığından damat dağda bir kulübe yapıp bir kazan, bir kova, bir ağaç çanak tedarik edinceye kadar kız, kaçıran adamın evinde misafir kalır.

Ferruh Ali Paşa zamanından itibaren, Çerkezler Müslüman olunca artık imam çağırıp meşru nikâh yaptırmaya başlamıştır. Fakat eski âdetlerini terk etmemişlerdir. Şöyle ki: Oğlan, kızı aldıktan sonra bir daha kayınpederinin evine varmaz. Oğlan, kızı aldıktan sonra önce başka bir yere bırakır. Bazen kendi babasının evine götürür. Bu müddet zarfında karı-koca beraber yemek yiyemezler.

Çerkezistan'ın havası ve suyu güzel, dört mevsimi tatlı, toprağı mümbit ve her türlü sebze yetiştirmeye elverişli ise de Çerkezler ve Tatarlar sebze yemezler. Yalnız et yerler.

Çerkezistan'la Devlet-i Aliye'nin Münasebetleri ve Ferruh Ali Paşa

Çerkezistan 200 seneden beri Devlet-i Aliye'nin elindeydi. Fakat idaresi Kırım hanlarına bırakılmış olduğundan ne Devlet-i Aliye Çerkezlerin hâlini bilir, ne de onlar Devlet-i Aliye'yi tanırdı. Çerkezistan Kırım hanlarının çiftliği mesabesindeydi ve kabile beyleri de onların sütbabaları idi.

Çerkezlerin Tatarlardan başkasıyla temasları yoktu. Devleti Aliye'den başlarına zabit ve vali gönderilmediğinden din ve devlet tanımazlar ve Dünya'da Tatarlardan başka adam olduğunu bilmezlerdi.

Ruslar, Kabartay havalisini ele geçirip dalga dalga içerlere akmaya başlayınca Çerkez kabileler işin vahametini görüp bağımsızlıklarını korumak için 1777-1778 senesinde Rusya'yla harbe tutuşmuşlardı. O sırada Devlet-i Aliye'yle Rusya arasında gerginlik bulunduğundan Canikli Ahmet Paşa Kırım başbuğu tayin olunmuş, Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa ile o tarafa gidip Soğucak limanına demir atmıştır.

Çerkez kabileleri, Osmanlı askerini ilk olarak burada görmüşler, Osmanlı askerinin kendilerine nazaran muhteşem kıyafetlerini görüp hayran kalmışlardı. Osmanlı askeri alışveriş için kendilerine madènî para verince bunun ne olduğunu anlayamamışlardı. İlk gece Osmanlı askerlerinden bazılarını karargâhlarından çalıp dağlara kaçırmışlar ve satmışlardı.

Devlet-i Aliye birden bire büyümüş olduğundan bu geniş ülkenin her tarafını teftişe vakit olmamıştır. Çerkezistan'ın idaresi ise Kırım hanlarına bırakılmış olduğundan Devlet-i Aliye ülkesinin bir parçası olduğu hâlde bu kadar yıl buraların halkıyla pek alakadar olamamış, asker almaya da ihtiyaç hissetmemişti. Canikli Ahmet Paşa'yla Kaptan-ı Derya'nın verdikleri rapor üzerine buraları imar etmek lüzumu duyulmuştu.

Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı Devlet-i Aliye'den ayrılmış olduğundan, Karadeniz'de, Sinop'tan başka Osmanlı gemilerinin demir atabileceği liman kalmamıştı. Ruslar bir taraftan da Dağıstan ve Gürcistan'a el atmışlardı. Rus tehlikesine karşı Çerkezistan'ı elde tutabilmek için bu vazifenin, vezirlerden Koca Abdi Paşa yanında divan kâtibi olarak yetişmiş ve devlete birçok hizmetler ifa etmiş ve o sırada Kocaeli Mutasarrıfı bulunan Ferruh Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırılmıştı.

Ali Paşa İstanbul'a çağırılıp padişahın emri kendisine tebliğ edilince şu şartları ileri sürdü.

1- Soğucak Kalesi'nde bulunan muhafızların ekmek ihtiyacının karşılanması,
2- Kaleye top, cephane arabası, birkaç sürat topu ve birkaç bal yemez topu, 12.000 kazma ve kürek gönderilmesi,
3- Kendi maiyetine 1.000 kadar asker ve bunlara teçhizat verilmesi,
4- "İnsan ihsanın kuludur" fetvasınca Çerkezlerin mizaçlarına uygun hediye Tatar yamçısı, Abaza tüfeği, Ladik bası, meşin, sahtiyan, çakmak taşı gibi eşya verilmesi,
5- Hazineden 500 kese akçe ve kendisine asker toplamak üzere beylerbeyilik verilmesi.

Hükûmet bu tekliflerin hepsini kabul etti. Paşa 1781-1782 senesinde yola çıktı. Soğucak Kalesi'ne vardığında kale muhafızlarının kendisini karşılamadığını görünce hayret etmişti. Kaleye girince bütün askerin açlıktan ölmüş olduğunu gördü.

Ferruh Paşa bu faciayı kendi maiyetinden saklamak için adamlarından birkaçını gizlice kaleye gönderip kale topların, attırdı ve bunu karşılama merasimi olarak tanıttı. Bu sırada kale civarında bulunan bir Çerkez ileri geleni Paşa'nın huzuruna getirilip teklifleri dinlendi. Bu adamın teklifleri şuydu:

1- Önce dil bilen bir tercüman bulmak,
2- Kabile beylerinden birinin kızını size nikâhlamak,
3- Sancak, davul ve bayrak göstererek mehabet arz etmek,
4- Kabileler içinde beş vakitte ezan okutulup namazlardan sonra Kur'an dinlemek,
6- Kabilelere sertlik gösterilmeyip herkese seviyesine göre bir hediye vermek.

Ali Paşa bu tedbirleri beğendi Ertesi günü Soğucak'ta bir divan tertip etti. Ali Paşa toplantıyı tesirli bir konuşma ile açtı, as-

ker Paşa'nın uğrunda can feda etmeye yemin etti. Paşa: *"Gece gündüz silahınızı çıkarmayınız, birbirinize kardeş muamelesi ediniz, yalan söylemeyiniz, zina ve livata eylemeyiniz, kimseden bir şey istemeyiniz, sır saklayınız, kabilelere saygı gösteriniz."* diye son öğütlerini verdi. Bundan sonra kabilelerin fethine başlandı.

Kabileleri dine davet hususunda kolaylık olması için Ferruh Ali Paşa Şapsih kabilesi beylerinden birisinin kızını kendisine aldı. Mutantan düğün yaptırdı. Kızın ebeveynine büyük hediyeler verdi. Hediyeyi götürenlere emirler verildi ki: *"Kimseye kötülük edilmeye, herkese hediyeler dağıtıla."* Bu muhteşem merasimin akisleri dağdan dağa yayıldı.

Düğün üç gün üç gece sürdü. Her gün toplar atıldı, her yerde Kur'ân ve ezan okundu. Kabilelerin içleri Hz. Muhammed'in ruhaniyetiyle doldu. Çerkezler 200 kadar güzel kızı ortalarına alıp âdetleri üzere oynayarak şenlik yaptılar. Düğün bittiğinde birçok eşya ortaya dökülerek "bunlar padişahımızın ve Başbuğ Ferruh Ali Paşa'nın sizlere hediyesidir!" diye ilan edildi.

Şapsih kabilesi bu suretle fethedilmiş oluyordu. Bu minval üzere öteki kabilelere de nüfuz edildi. Sonra birçok Türk dilaverleri Soğucak'a getirilerek orada yeni ve mamur bir şehir meydana getirildi. Çerkez kabileleri isimlerini de yavaş yavaş değiştirip Ali Paşa'nın taktığı; Mehmet, Ali, Hasan, Hüseyin gibi Müslüman isimlerini almaya başladılar. Önceleri çocuklarına; mutlu köpek, yürük köpek, keskin köpek gibi köpek adları verirlerdi.

Ferruh Ali Paşa, fazilet ve kemal ehli idi. Yanındakiler onun kerametine inanırlardı. Hele yepyeni bir diyara gidip vahşî kabileleri dine davet etmesi, bir şehir kurması büyük başarıdır. Bu uğurda uykusunu, rahatını ve bilcümle varını da feda etmiştir.

İstanbul'a köle ve cariye hediyesi hususunda cömert olmadığı için bazı devlet adamları aleyhine dönmüşler ve "Kabilelere dağıtacağım diye hazineden 5.000 kese aldı, bunu telef etti, fütuhatını genişletirse Devletin başına gaile çıkaracak." diye dediko-

du yaptıklarını duyunca, bu sırada da kızının ölümü bütün arzuların söndürmüş olup, ahirete yönelmişti.

1785 senesi ağustos-eylül ayında bütün yapı ustalarını toplayıp kendisi de amele gibi çalışarak, yaptırdığı caminin yanında bir türbe yaptırarak oraya gömülmesini vasiyet etti. Kendisini hasta hissedince kâtibi Haşim Efendi'yi çağırarak: *"Yakında öleceğimi devlete bildirin. Bu kaleye ehliyetli adam hazırlasınlar."* diye emir verdi. Türbesinin inşası bitince o gece karısıyla beraber türbede ibadetle meşgul oldu. Paşa bu minval üzere geceleri türbede kalır, gündüzleri hükûmet işlerine bakardı.

Kırk gün bu şekilde dolunca: *"Artık vakit tamamdır ancak birkaç gün mihmanlığımız vardır."* dedi. Ondan sonra Ferruh Ali Paşa iki gün Allah'ı anmaya devam ettikten sonra dördüncü gün: *"Veda vaktidir."* diye göklere el kaldırıp bütün maiyetine dua etmiş ve gelip veda etmelerine ruhsat vermiş onlar da, âdeta muayede eder gibi takım takım gelip birer birer veda etmişlerdi.

Bu sırada Paşa kapıcıbaşı Hüseyin Ağa'yı, nakibüleşrafı ve imam efendileri çağırdı. Hüseyin Ağa'yı vekil bırakıp, vali gelinceye kadar nizama halel getirmemelerini tembih etti. Vasiyetini tamamladıktan sonra bir seccade serdirip oturarak İsm-i Celâl'i söylemeye başlamış ve (Hüve) hatimesini söylerken ruhunu teslim etmiştir. Allah sırrını aziz eylesin.

Durumu hanımı duyunca kadın, feryat ederek: *"Ben senin hem zevcen, hem cariyenim. İşte ve dışta Hüda'ya âşinâ olduğunu öğrendim. Bundan sonra kendime bir ferdi mahrem etmem muhaldir. Dört gün önce türbe içinde nasıl birlikte oturuyor idiysen yine bu fakireyi yanına al."* diye merhumun ayaklarına yüz sürdükten üç gün sonra o da ölmüş ve vasiyeti üzere merhum Paşa'nın yanına defin olunmuştur.

Merhum Paşa'nın mal denebilecek bir terekesi kalmayıp o havalide nice hazinelere bedel olabilecek bir nizam bırakmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rumeli Olayları

Anadolu, Kafkasya, Kırım, Mısır ve Arabistan'da birçok gailelerle uğraşılmakta iken, devletin gözbebeği mesabesinde bulunan Rumeli kıtası düşman ağzında idi. Ahalisinin çoğu Ruslara vurgun ve özellikle Mora, Sırbistan, Eflak reayası fesada meyilli olduklarından devletin en ziyade gocunacağı yerlerdendi. Arnavutluk ihtilal hâlinde bulunduğundan buranın yatıştırılmasına çalışılmakta, bir taraftan da Eflak ve Boğdan ile uğraşılmakta idi.

İşkodra Olayları

İşkodra'nın hâkimi Puçatlı hanedanı idi. Fatih burasını fethettikten sonra bu hanedan İslâm ile müşerref olduklarından, buranın mutasarrıflığı bu hanedana verilmiş ve evlattan evlada geçmişti.

I. Abdülhamid devrinde buranın mutasarrıfı Beylerbeyi Kara Mahmut Paşa idi. Bu zat Devlet-i Aliye'nin nimetleriyle bezenmiş olduğu hâlde bu nimeti hazmedemeyip zaman zaman isyan ederdi. Cezalandırılacağını anlayınca kendisine çekidüzen verirdi.

Arnavutlar aslen serkeş bir kavimdir. Topraklarına göre nüfusları fazlaca olduğundan rahat oturamazlar; dışarıya saldırırlar, her yere zarar verirlerdi. Arnavutluğun birçok nahiyeleri ocaklık suretiyle birer hanedana verilmiş olduğundan ölümlerinde rütbe ve mansıpları oğullarına geçerdi.

Arnavut idareciler zaman zaman başkaldırırlardı. Bunların üzerine asker yollamak mesafenin uzun olması dolayısıyla pek mümkün olmadığından haklarında yumuşak muamele olunurdu.

Eflak ve Boğdan Olayları

Kıpçak çölü taraflarından Hazar kıyılarına inmiş olan kavimlerden birisi de Dak'lardır. Bu kabileden bir kol Kırım yoluyla Aksu ve Tuna taraflarına yayılmış ve Romalılarla uzun müddet harp etmişlerdir.

Roma imparatorlarından Trayan bu tarafa külliyetli asker göndermiş ve bu havaliyi Roma Devletine bağlamıştı. Oraya yerleştirdiği askerler zamanla bu Dak'larla karışmış ve şimdi Eflak, Boğdan, Besarabya, Bukovina, Erdel halkı meydana gelmiştir.

Zamanla buralar başıboş kalmış ve Asya'nın kuzeyinden Avrupa'ya akın eden Hazarlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Türkler ve Tatarlar yağmaya girişmişlerdi. Bu sırada dağlara sığınmış olan kadim halk; tekrar şehirlere inmişler, Macar ve Bulgarlara karşı koymaya başlamışlardı.

1789-1790 senesinde bu havalinin emirlerinden Radongiro, eyaletinin idaresini nizama bağlamış ve hükümdarların seçimle gelmesi usulünü getirmişti. Kendisinden sonra Mihal namında birisi hükümdar seçilmişti. Moldava halkını başına toplayarak ayrı bir hükûmet kurmuştu. Bu beyler imar ettikleri şehirlerde halkı cehaletten kurtarmak için kilise ve manastırlar inşa etmişler ve İstanbul patrikleriyle münasebete girişmişlerdir.

Nihayet Yıldırım Beyazit zamanında bu havali Beyleri "aman" dilemişler ve padişah kendilerine bir berat vermiştir. Eflaklılar bu beratı bir bağımsızlık vesikası sanmışlarsa da aslında bu Türklerin bahşettiği bazı müsaadeleri ihtiva eden bir fermandan ibaretti.

Bu beratın metni şudur:

"Yüksek ve şahane atıfetimiz gereğince ezici kuvvetimizle itaate mecbur ettiğimiz Eflak vilâyetinin kendi nizamatiyle idare olunmasına müsaade ederiz. İslâm dinini kabul eden Hristiyanlar Eflak'e giderek tekrar tanassur ederlerse, bunlar geri almakta ısrar olunmaya, Voyvodalar Hristiyan olduklarından metropolitler tarafından seçile.

Şahane lûtfumuzun bir eseri olan bu emrimiz icabınca bu memleketin voyvodası dahi nüfus kütüğümüze 'reaya' olarak

kaydoluna. Her yıl hazinemize o memleketin akçesiyle 3.000 kızıl kuruş yani kendi sikkemizle 500 kuruş eda etmesi şart ola."

Eflak'ın Devlet-i Aliye'ye bağlanması böylece tespit edilmişse de Eflaklılar buna bir ittifak sözleşmesi nazariyle bakarak Silistire Kalesi'ni genişletmeye kalktılar. Bu yüzden üzerlerine asker göndermek icap etti. Niğbolu harbinde Eflaklılar Macarları desteklediler. Yıldırım Bayezit'in oğullarından Musa Çelebi'yi, diğer oğlu Çelebi Sultan Mehmet aleyhine başkaldırmaya tahrik ettiler.

Bu sıralarda Çingene taifesi de bu havaliye gelip bilhassa Bükreş bölgesine yerleştiler. Eflak Beyi bunları demircilik, arabacılık gibi sanatlara sevk ederek hırsızlıktan vazgeçirmeye uğraşmış ise de bunlar zamanla yerli halkla karışmıştır. Bir kısmı da Erdel, Almanya, Çekoslovakya'ya yayılmışlardı. Çingenelerin bir kısmı Anadolu yoluyla Şam'a ve Mısır'a oradan Afrika'nın şimalini geçerek İspanya ve İtalya'ya yayılmışlardı. Bunlara Kıptî tabir olunur.

Çingenelerin Hindistan'dan her tarafa yayılmalarının sebebi şöyle hikâye edilir ki bunlar Hindistan'da süflî işlerle meşgul olarak, diğer halk nazarında aşağılık sayılırdı. Bunlar Timur ordularının peşi sıra dolaşarak Eflak ve Buğdan taraflarına gelmişler, bazıları da çiftliklere köle olarak girmişlerdir. Nereye gitseler hâlleri değişmeyip okuma yazma öğrenmezler, hiçbir dine uymazlar, görünüşte bulundukları yerin dinine uyarlarsa da yine bildiklerini yaparlar.

Eflakliler bir düzen kuramadılar, Fatih, üzerlerine ordu sevk etti. 1460-1461 tarihinde padişaha sığındılar ve yılda 10.000 yaldız altını cizye vermeyi taahhüt ettiler. IV. Mehmet zamanında fermanları yenilendi. Devlete kâh isyan, kâh itaatle vakit geçirdiler. İkinci Viyana kuşatmasında Avusturya ve Lehlilerle gizlice anlaştılar.

1715-1716 senesinde Divan-ı Hümayun tercümanı Nikolaki Mavrokodato padişah tarafından Eflak voyvodası ve Rum ileri gelenlerinden Mihal Rakoviçe, Boğdan voyvodası tayin olun-

muşlar, böylece voyvodalık İstanbul Fenerli Rumların ileri gelenlerine ve özellikle Divan-ı Hümayun tercümanlığında bulunanlara tahsis edildi ve bu da âdet hâline geldi.

Voyvodaların Fenerli Rumların arasından tayin edilmesi Devlet-i Aliye'nin lehinde gibi görünürse de bundan Ruslar daha fazla faydalanmışlardır. Çünkü bu sırada yeniçerilerin itaatsizliği dolayısıyla devlet nizamı bozulmuş, vezirler sık sık değiştirilmeye başlanmıştı. Yeni vezirler menfaat için yeni voyvodalar tayini yolunu tutmuşlar, voyvodalar da verdikleri rüşveti çıkarmak için halkı soymaya başlamışlardır.

Rum voyvodalar sık sık değiştirilmelerine karşı bir sığınak ararken nüfuzu günden güne yayılmakta olan Ruslara dayanmaya başlamışlar ve onlara hizmete başlamışlardır. Rüşvet ve irtikap belası böylece tehlikelere yol açmıştır. Eflak ve Boğdan ahalisi ise Fenerli voyvodaların zulümlerinden şikâyetçi oldukları gibi, buralara gidip gelen Devlet-i Aliye memur ve askerleri de pek fazla eza ve cefa ettiklerinden halk bütün bütün meyus olup Rusya'ya meyletmiş ve onu kendilerine koruyucu seçmişlerdi.

Velhâsıl, Voyvodalıkların Fenerlilere geçmesi memleketin harabına, halkın nefretine ve düşman kucağına düşmesine sebep olmuştur. Eflak'e rahip kılığında gönderilen casus Yermanos, yerli papazları kandırarak Rusların lütuf ve himayelerinden gelecek iyiliklere alıştırmıştı.

Rus donanması Akdeniz kıyılarında dolaşmaktayken, Eflak, Boğdan halkı ayaklanarak Türk ordusuna ağır kayıplar verdirmişlerdi. Rus imparatoriçesi Katerina, kendisine sığınan Eflaklileri tatmin etmek ve buralarda nüfuzunu artırabilmek için Kaynarca Muahedesi'ne Eflakliler lehine bazı maddeler koydurmuştur.

Kaynarca Muahedesinden sonra 1782-1783 yılında çıkarılan padişah fermanıyla Eflak'tan alınacak cizye 300.000 kuruş, Boğdan'ın cizyesi 200.000 kuruş olarak tespit edilmiş, ayrıca Rum voyvodalarının aldıkları vergilerle halk büsbütün fakir düşmüştü.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İslâm Dünyası ve Rus Politikaları

İslâm'ın gücü genişleyip yayılmış ve her tarafından Hristiyan ülkelerini çevirmeye başlamıştı. Fransa'nın da yarısı ele geçirildikten sonra 732-733 yılında Poitie şehri önlerinde Arap Emiri Abdurrahman ve Fransa taifesinin başbuğu Kari Martel arasında cereyan eden büyük harpte 12.000 kişi telef olmuş ve bu savaşta İslâmlar mağlûp olduğundan beri Batı tarafında İslâm kuvveti gerilemeye başlamıştı.

Bu sırada doğu tarafında Müslümanlar, Anadolu'ya doğru ilerleme başlamıştı. Bu büyük harpten sonra Kari Martel eski Fransız hanedanını devirmiş ve Kari Martel'in oğulları hükümdar olmuşlardır.

Abbasî halifelerinden Harun Reşit zamanında İslâm Maveraünnehir, Tataristan ve Hindistan'a doğru yayılırken, Kari Martel'in torunu Şarlman; Fransa, İtalya, Almanya, Lehistan, Macaristan'a kadar olan yerleri zaptetmiş, Roma'da Papa'nın elinden imparatorluk tacı giymişti.

Şarlman, bir taraftan Endülüs'teki Emevîlerle savaşırken, öte taraftan onların rakipleri olan Abbasî halifeleriyle münasebet kurmaya başlamıştı. O sırada Doğu ve Batı milletleri arasında vahşet ve nefret son haddini bulmuştu. Avrupa'da ilim nuru ve fazilet büsbütün sönmüştü. Tıp ilmi bile İslâm memleketlerinde tahsil görüp Frenk ülkesine giden Yahudilerin eline geçmişti.

Şarlman, İshak adında bir Yahudi'yi, mektup ve hediyelerle, Harun Reşit'e göndermişti. Yahudi İshak, Şarlman İtalyan'ın başkenti mesabesinde olan Ravena şehrinde iken gelmiş, Harun Reşit'in üç elçisiyle beraber hediye olarak; saat, Argnon, fil ve

nefis kumaşlara getirmişlerdi. Cahil Frenkler bunlara büyü eseri gözüyle bakmışlar, şaşırıp kalmışlar, hatta saati parçalamak istediklerinde imparator mâni olmuştu.

Şarlman, o tarihte Kudüs'ü ziyarete gidecek Hristiyanları himaye etmek için, bazı sözleşmeler yapmıştır. Şarlman'ın ölümünden sonra çocukları öyle geniş memleketleri tutacak cesaret ve kabiliyete sahip olmadıklarından, bu geniş ülke üçe bölünmüş Almanya hükûmeti bir imparatora, İtalya başka birine, Fransa üçüncüye verilmişti.

Abbasî Devleti'nin de kuvveti düştükçe halkın fikri bozulmuş, gerçek dinî gayret taassuba dönmüş, reaya perişan olmuştu. 995-996 yılında Cerbestus bilgisi ve talihle Papalık makamına çıkmış, Avrupa'yı İslâm aleyhine kışkırtmaya başlamıştı.

Bu sırada Selçuklular İstanbul yakınlarına kadar ilerledikleri için Rumlar karamsarlığa düşmüşlerdi. Bizans İmparatoru'nun davetiyle 1095-1096 yılında Avrupa silahşörleri ayaklanmıştı. Göğüslerine haç resmi yaptırdıklarından "Haçlılar" ismini almış olan 300.000 kişilik Haçlı ordusu, Antakya'da İslâm ordularını yenerek 1100-1101 yılında Kudüs'te bir Hristiyan devleti kurmuştu. Bu devletin hudutları Antakya ve Urfa'ya varıyordu.

Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü geri alması ve Hristiyan devletinin çökmesi sebebiyle 1254-1255 yılına kadar sekiz kere büyük ordularla Haçlılar saldırmış, Kudüs birkaç defa el değiştirmiş ve böylece doğu ve Batı âlemi arasında münasebetler sıklaşmıştır. Daha sonra Avrupa devletleri bölündükleri için bir daha böyle seferlere kalkamamışlardı.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin zuhuruyla birden bire büyümeye ve Rumeli'de genişlemeye başlaması, Papa Venedik, Almanya ve Bizans hükûmetlerini telaşa düşürmüş, bunlar Akkoyunlular ve Mısır Sultanlarıyla münasebet kurarak, Osmanlı Devleti'ne gaile çıkarmaya başlamışlardı. Hatta Fransa kralı Altıncı Şarl, Timur'u Yıldırım'a karşı zaferinden dolayı tebrik etmişti. Fakat o vakit Avrupa halkı kendi problemleri içine dalmış ve medeniyetten uzak durumdaydılar.

Avrupalılar o vakit doğu memleketlerinin adını bile unutmuştu. Timur'un saltanatı da sel gibi gelip geçtikten sonra, dünyanın göz bebeği olan İstanbul'u Osmanlılar ele geçirdi. Rum ileri gelenleri ve medeniyet erbabı Avrupa'ya, bilhassa İtalya'ya yayıldı, her biri bir yere yerleşti. Nihayet Osmanlı orduları Viyana kapısına dayandı.

Osmanlı saltanatının kurucusu olan Osmanlı Gazi son nefesinde oğlu Orhan'a şu üç şeyi vasiyet etmişti:

1- Her hususta şeriata uyacak ve önemli işlerde erbabına danışacaksın.
2- İleri gelenlere ve halka mertebelerine göre inam ve ikram edecek ve İslâm dininin direkleri olan bilginlere saygı göstereceksin.
3- Allah uğruna cihada gayret edeceksin.

Sultan Osman'ın bu vasiyetini evlatları ve torunları tutmuşlar, İslâm ülkelerindeki zulmü ve taassubu kaldırarak gerçek dindarlık ve adalet üzere hareket ederek İslâm hilafetine yakışacak şekilde adalet üzere nizamlar kurmuşlardır.

Sultan Orhan zamanında kurulmuş Yeniçeri Ocağı'nı, Sultan Murad genişletmiş ve asker taliminin mucidi olan Yıldırım Bayezid askerî disipline sokmuş ve Kanunî bu nizamları tamamlamıştır. O devirde yeniçeriler askerlik fenninde en ileri seviyeye varmış, silahın en iyisini kullanmıştır. Bu devirde Avrupa askeri talimli olmadığından Osmanlı orduları 1591-1592 tarihine kadar daima muzaffer olmuştur.

Devlet-i Aliye, o devirde deniz kuvveti bakımından da üstün olup Akdeniz'de mutlak hâkim olduktan başka, Hint denizi kıyılarında da nüfuzlu idi. Fransa kralı Fransuva, Kanunî'ye sığınmıştı. 1524-1525 senesinde orta elçi unvanıyla Françiyani, kralın mektubuyla İstanbul'a gelmiş ve 1525-1526 yılında aldığı şu name-i hümayunla dönmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa kralı Fransuva'ya mektubu

Ben ki Sultanlar Sultanı, Hakanlar rehberi, yeryüzü hükümdarlarının tacı iki dünyada Allah'ın gölgesi, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Karaman'ın, Dulkadir'in, Diyarbakır'ın, Azerbaycan'ın, Acem'in, Şam'ın, Mısır'ın, Mekke'nin, Medine'nin, bütün Arap diyarının ki ulu atalarım kılıçlarının kuvvetiyle fethetmişlerdi ve kendimin fetheylediğim nice diyarım Sultan ve padişahı Bayezid Han oğlu Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım.

Sen ki Frence vilâyetinin kralı Françesko'sun, huzuruma yarar adamın Franjan ile mektup gönderip, bazı ağız haberi de yollayarak memleketinize düşman girmiş olduğunu ve hapsedildiğinizi bildiriyorsunuz, kurtulmanız hususundan benden inayet ve medet ve istida eyliyorsun.

Her ne ki demişsen benim huzuruma arz olundu. Şimdi padişahlar sinmek ve hapis olmak acz değildir. Gönlünüzü hoş tutun, kalbiniz kırılmasın. Bizim ulu atalarımız daima düşmanı def ve memleketler feth için seferden uzak kalmamışlardır. Ben de onların yolunu tutup memleketler, yalçın kaleler fethederek gece gündüz atımız eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Cenab-ı Hak hayırlar nasip eylesin. Durumu ve haberleri adamınızdan öğrenirsiniz."

Kaptanıderya Hayrettin, Turgut ve Piyale Paşalar Fransa'nın imdadına gitmişlerdi. O tarihlerde Kanunî'nin veziri olan İbrahim Paşa Fransa elçisine bir de nutuk söylemiştir.

Vezir İbrahim Paşa'nın Divan-ı Âli'de Fransız elçisine söylediği nutuk:

"Bu yüce divanda her gün devlet ileri gelenleriyle toplanışımızın sebebi, şevketlü kudretli padişahımız Efendimizin büyük devlet işlerini müzakere etmektir. Herkes bu divana ayağını basınca garazı ve illeti terk ederek düşündüğü şeyleri tam serbesti içinde ve doğru söyleyerek ifade eder. Biz şimdi doğruluğun

ve hakkın yoldaşı olan serbestlik ile size ne söylersek gönlünüz kırılmasın.

Metbuunuz olan Fransız kralı, Saltanatı seniye ile ittifak edeliden beri padişahımızın Fransızlar hakkında beslediği teveccüh gereğince düşmanlarınızın şerrini uzaklaştırmak ve devletinizin bünyesini takviye etmek için Saltanatı seniyenin kuvvet ve himmeti esirgenmemektedir.

Bu hususta Devlet-i Aliye, hiçbir kusurda bulunmamaktadır. Oysa Fransız tarafından duyulan iddialar hak ve insaftan uzak, ırz ve namusa zıt, dostluğa uymaz ve ittifakın bozulmasını mucip olur birtakım küstahça hareketler vardır.

Müttefik olan iki devlet doğruluk ve samimiyetle tehlikelere karşı ortaklaşa çalışmaları gerekir. Bir taraf bu hususta kusur işlerse ittifak bozulur. Siz Fransız dostlarımız ise Devlet-i Aliye bir tehlikeye duçar olsa duymazlıktan geliyorsunuz. Sizin başınıza bir sıkıntı geldiğinde ise yardım istemekte ısrar ediyorsunuz. Siz sadece boş vaatlerle dostluk gösteriyorsunuz.

Alman imparatoru ve İspanya kralı, Devlet-i Aliye aleyhine batı memleketlerinin bilcümle askerini toplayıp Mora'ya ve Tunus'a saldırırken siz hangi yardımda bulundunuz? Gerçi dostluğa zıt olan bu kusurunuzu mürüvvetle affetmek isteriz ama öyle sıkışık zamanda bize alaka göstermemeniz ve düşmanın ihanetinden müteessir olmamanız hatta onu tebrik etmenize nasıl tahammül edelim.

Size yardım etmek üzere seraskerimiz İtalya'ya varmak için Avlunya'ya kadar varmış iken sahillerde vaat ettiğiniz dost askerini göremedik. Dostluk icabı oydu ki siz de İtalya'yı işgale iştirak etmek üzere asker sevk edesiniz. Gerçi biz, sizin yardımınıza muhtaç değil isek de sizler ne bize, ne kendinize yarayacak bir iş yapmıyorsunuz ve dostluğunuzu gösterme fırsatını kaybediyorsunuz.

Venedik Cumhuriyeti, saltanat-ı seniyenin ezici kuvvetini ve vefasını denemiş olup sizler müşterek düşmanımızla mütareke yapıyor ve onun, topraklarımız üzerindeki kötü kastini terviç

ediyorsunuz. Biz başkasından yardım istemeksizin düşmanımızdan intikamınızı aldık ve Hayrettin Paşa'nın himmetiyle düşmanın donanmasını perişan ettik, İspanya korsanlarını mahvettik.

Bilesiniz ki bu fütuhatta sizin bir payınız olmadığı için size teşekkür etmeyiz. Şu var ki devletlerimiz arasındaki dostluğa hürmeten artık maziyi anmayız. Hulûs ve muhabbetimizi size ispat etmek isteriz. Talihin acı ve tatlı gösterişlerine güvenmek akıl kârı olmadığından biz hâlin icabına ve mevsim ve havaya nazaran hareket ederiz.

Bizden talep ettiğiniz donanmayı bu mevsimde denize indirirsek akılsız cür'et olur. Yaz geçmiş ve Kasım günleri yaklaşmış olduğundan donanma çıkarılamaz. Ağustos'ta Hayrettin Paşa'nın geçirdiği kaza bu mevsimden sonra açılmanın hata olduğunu gösterir.

Size bu kadar açıklık ve hulûs ile içimdekini söylediğime gücenmeyiniz. Rica ve isteklerinizin yerine getirilmesi padişahımızın iradesine bağlı olup, ne türlü emir çıkarsa size bildiririz."

Sultan Süleyman Rodos'u aldığında oranın hükümdarı Viliya'yı huzuruna getirdiklerinde ihtiyarlığına acıyarak gözleri yaşarmış ve "Böyle bir ihtiyarı evinden çıkardığıma üzüldüm." diyerek saygı ile gemilere bindirmişti. Böylece siyaset bakımından güzel bir misal vermişti.

Devlet-i Aliye'nin deniz kuvveti gerilemeye başlayınca Hint, Yemen ve Habeş'teki deniz üstünlüğü kaybolmuş, Akdeniz'deki nüfuzu sarsılmış fütuhatın arkası kesilmiş, XI. asırda yalnız Girit gibi bazı adaların fethi ile yetinilmiş ve eldekinin muhafazasına gayret edilmiştir. Bu asırdan itibaren askerî düzen sarsılmış, nice alçaklar üste çıkmış, nice ehliyetsizler iş başına geçmiş, ahlâk bozulmuş ve devlet temeli sarsılmıştır.

Nemçe (Avusturya) generallerinden Montekokoli, harp tekniğine dâir yazdığı kitapta Devlet-i Aliye'yle, kendi devleti arasında geçen harpleri tafsilatıyla anlatmış. Devlet-i Aliye'nin askerinin muvazzaf oluşunu, âmirlerine itaatini söyleyerek, "Böyle askere karşı konamaz," demişti.

Kendi memleketinde Osmanlı Devleti'ni taklit ederek yetiştirdiği askerle 1659-1660 tarihinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın bir fırkasını Zap Nehri kıyısında bozguna uğratmıştı. Ama bu onun yiğitliğinden olmayıp Osmanlı ordusunda yeni başlamış nizam bozuculuğunun bir eseridir. Bundan sonra Avrupa teknoloji ve sistemde ilerlemiş ve Büyük Frederik zamanında harpte teknoloji ön plana çıkmıştır.

Devlet-i Aliye mağlûbiyetler üzerine artık harp iddialarından vazgeçmeğe, barış aramaya mecbur kalmıştı. Fakat harp etmeyen askerin, askerlik kudreti zaafa uğramış, her tarafta mağlûbiyetler başlamış ve bundan en çok Ruslar faydalanmıştır.

Cengizlerin bir kolu olan Kazan hanları, önceleri, Kazan ve Ejderhan taraflarında hükûmet kurmuş, Kırım Hanlığı'nı egemenlikleri altına almış, Rusları haraca bağlamışken, sonraları Kazan hanlarının nesebi tükenmiş, Kırım'a tabi olmaya mecbur olmuştu. Kırım hanları Moskova'ya kadar Rus ülkesini yağma etmişlerdir. Fakat Ruslar, Kanunî devrinin sonunda Kazan ve Ejder devletlerini ele geçirdiler.

Kırım hanlarının kuvveti çok sayıda Tatar süvarisinden ibaret idi. Bir memleketi vururlar fakat tutunamayıp geçerlerdi. Ruslar Tatarların bu saldırışından korunmak için Kırım hanlarına haraç verirlerdi. Osmanlı Devleti bu hanlara yardım etseydi bu kaleler elde tutulurdu. Hâlbuki Kırım hanlarının mizaçlarında fitne ve fesat olduğundan Kazan ve Kıpçak'ı ellerinde tutmaları Devlet-i Aliye tarafından tasvip edilmemişti.

O vakitler Ruslar önemsenmez, o tarafa ehemmiyet verilmez, Nemçe tarafında fütuhata koşulurdu. Oysa Macaristan ve Hırvatistan fütuhatıyla uğraşmaktansa Kazan ve Kıpçak eyaletlerini elde tutmak çok daha hayırlı idi.

Devlet-i Aliye, başlangıçta bir kabileden ibaretti. Selçukluların çökmesinden sonra Anadolu'da bulunan Türkler aynı ırktan olması sebebiyle bu mayaya eklenerek Osmanlı Devleti içine girmişlerdi.

Yavuz Sultan Selim, Mısır ve Arabistan'ı alıp saltanat ve hilafeti cem ettiğinde Osmanlı Devleti, bütün Müslümanların devleti olmuş, bütün müminler bu devlete tabi olmuştur. Fakat Şah İsmail, Şiî fitnesini çıkarmış, Müslümanlar arasında büyük bir parçalanma olmuş, İran halkı bu camiadan ayrılmıştır.

Devlet-i Aliye'nin maslahatının icabı doğu ve batıda Hint ve İran'da hilafete bağlanabilecek kuvvetleri kendi emrinde toplamaktan ibaret idi. Özellikle Kafkas, Ejderhan ve Kazan Tatarlarını ele alıp yakınlık ve din beraberliği dolayısıyla az zamanda Osmanlı milletine bağlamak mümkündü. Bu suretle Kırım hükûmetinin de Devlet-i Aliye'nin eyaletleri arasına katılması gerekirdi. Yavuz'un fikri buydu.

Yavuz Sultan Selim Han'ın ölümünden sonra bu güzel fikir terk olunmuş ve görünüşe kapılarak, devlet şanını görünüşte yükseltecek teşebbüslere girişilmişti. Gerçi devletçe içte ve dışta pek çok şanlı şeyler yapılmış, nice memleketler fethedilmiş, devlet hududu genişletilmişti. Lakin Türk ve İslâm unsurunun bu geniş ülkeleri muhafazaya tahammülü olmadığından az vakitte cümlesi elden gitmişti.

O vakit Ejderhan ve Kazan eyaletleri elde tutulmuş ve Tataristan tarafları ele alınmış olsaydı bu kuvvetle Macaristan'ı ve nice ülkeleri zapt ve muhafaza etmek kabil olurdu. Kısaca, Kanunî devrinde Yavuz'un tuttuğu yoldan gidilmiş olsaydı, Devlet-i Aliye'nin kuvveti pek başka olurdu. İşte Ruslar, Kanuni devri başında böyle büyük bir siyasî hatadan faydalanarak iki büyük ülkeyi ele geçirmişler, Kafkas sınırlarına kadar yayılmışlardı.

On ikinci (on sekizinci) asır başlarında meşhur Deli Petro zuhur ederek Avrupa'yı taklit edip devletinin bütün kurumlarını yenilemiş, bir taraftan İsveç'e, bir taraftan Osmanlı ve İran'a saldırmıştı. Başlıca emeli Karadeniz'e hâkim olmak olduğundan evvela Azak Kalesi'ni ele geçirmesi icap etmişti.

O sırada Osmanlı Devleti ile Avusturya savaş hâlinde idi. Büyük Petro iki ülke arasındaki harbi fırsat bilerek Avusturya'ya

yardım için Devlet-i Aliye'ye harp açmış başlangıçta mağlûp olmuşsa da sonunda yeni koyduğu nizamlar kuvvetiyle Azak Kalesi'ni ele geçirmişti. 1700-1701 yılında yapılan barış anlaşmasıyla Devlet-i Aliye bu kaleyi ve güneyindeki daha bazı yerleri Petro'ya terk etmişti.

Daha sonra Baltacı Mehmet Paşa, Purut'ta Petro'yu mağlûp etmiş, yapılan antlaşmada Azak ve verilen kaleler Osmanlı Devleti'ne bırakılmış ancak: *"Rabbim, mevsimler geçirmiş olan yılana güneş göstermesin."* fehvasınca Petro selamete çıkınca barış muahedesindeki hükümleri icra etmemeye başlamıştır.

Petro yeni hülyalar peşindeyken 1725-1726 yılında ölmüşse de Poltava Harbi'nde İsveç ordusunu yenince Rus Devleti'nin artık rakibi kalmamıştı. Elhâsıl Petro, Rus Devleti'nin bütün dünya'ya hâkim kılmak sevdasına düşmüş, hileli yollardan fütuhata devam etmiş ve şu vasiyette bulunmuştur.

Rus Çarı Petro'nun vasiyetnamesi:

1. *Askeri daima harbe hazır tutmak için sürekli harp hâlinde bulunulmalıdır. Malî zorluklar yüzünden ara sıra ara verilir. Ara verilse de her an hücum için müsait vakit gözetlenmeli.*
2. *Avrupa'nın en bilgili milletlerinden subaylar ve ilim adamları getirtilerek Rus milletini faydalandırmalı ve Rusya'nın kendi iyi şeylerinden de hiçbir şey kaybettirilmemeli.*
3. *Avrupa'da baş gösterecek ihtilaflara daima müdahale edilmeli. Özellikle Almanya vukuatına fırsat düştükçe el konulmalı.*
4. *Polonya'da daima iç ihtilaller ve tefrikalar çıkarılmalı. İleri gelenler para ile celbedilmeli. Kral seçiminde müdahale edilerek, rüşvet kullanarak Rus taraftarı olanları seçtirmeli ve onları korumak için Polonya'ya Rus askeri sokmalı. İcabında komşu devletlerle Polonya'yı bölüşerek başkalarına düşen payı fırsat düştükçe geri almalı.*

5. *İsveç'ten mümkün olduğu kadar fazla toprak zabtı için bir harp bahanesi bulmak üzere İsveç'i harp açmaya icbar etmek. Bu maksatla İsveç'le Danimarka arasına nifak sokmalı.*
6. *Rus imparator hanedanına Alman hanedanından kız almalı, bu suretle Almanya'da nüfuz kazanmalı.*
7. *İngiltere'yle ittifak etmeye gayret etmeli. Onlara kereste satarak altınlarını memleketimize getirmeli.*
8. *Baltık ve Karadeniz sahillerinde Ruslar günden güne yayılmalı.*
9. *İstanbul'a hükmeden bütün cihanın hakikî hükümdarı olacağından Osmanlılara mütemadiyen harp açarak Karadeniz'de tersaneler yapmalı ve adım adım Karadeniz'i ele geçirmeli. Basra körfezine kadar inmek için İran'ın çöküşünü çabuklaştırmalı. Doğu memleketlerinin ticaretini Şam yolu ile yaptırarak cihanın ambarı olan Hindistan'a gitmeli, böylece İngiltere'nin altınlarından müstağnî olmalı.*
10. *Avusturya'nın ittifakını temin edip onun Alman hükümdarlığını ele geçirmesini teşvik edip, bir taraftan da öteki hükümdarla hasetlerini kışkırtarak onları Rusya'dan yardım istemeye zorlamalı.*
11. *Türkleri Rumeli kıtasından kovmak için Avusturya hanedanını kışkırtmalı. Avusturyalılar İstanbul'u alınca öteki devletleri Avusturya aleyhine tahrik ederek İstanbul'u elinden almalı.*
12. *Macaristan'da Türkiye'de yaygın olan Rum mezhebinde bulunan Hristiyanların cümlesini kendimize bağlayıp Rusya'yı muin tanımalarına gayret etmeli ve bu mezhebe bir riyaset ihdasına çalışılarak her bir vilayette bize taraftar adamlar kazanmalıyız.*
13. *İsveç, İran, Türkiye zapt olunduktan sonra bütün dünyanın hükümdarlığını paylaşmak üzere evvela Fransa'ya sonra Avusturya'ya gizlice teklif yazılmalı. Bunlardan*

birisi kabul edeceğinden kabul etmeyenin üstüne tahrik edilmeli, geride kalan tek müttefik de imha edilmeli.

14. *Bu devletlerden ikisi de teklifimizi kabul etmezse aralarında nifak çıkararak ikisini bir biri ile uğraştırmalı. Rusya Anadolu'dan asker toplayıp Fransa sahilleri basılmalı. Bu iki devlet mağlûp edilince bütün Avrupa elimize geçer.*

Petro'nun halefleri bu vasiyeti uygulamaya muvaffak olduğundan Rus Devleti günden güne genişlemiş ve kuvvetlenmişti.

Rusların başlıca politikaları; Devlet-i Aliye ne zaman Almanya ve Avusturya ile harbe girerse bundan istifadeye kalkışmalarıydı. I. Mahmut devrinde açılan Avusturya harbinde Ruslar yine İmparator'a yardım için Devlet-i Aliye'ye harp ilan etmiş, Azak Kalesi'ni ele geçirmişti. Azak Kalesi 1745-1746 muahedesi gereğince Ruslara bırakılmış ve Ruslar Karadeniz'de donanma yapmaya başlamışlardı.

1757-1758'de Rus tahtına çıkan Katerina, Petro'nun cihangirlik sevdasına devam etmiştir. İlk olarak Lehistan'a saldırmıştır. Osmanlı Devleti sıranın kendisine geleceğini kavrayarak Ruslara harp açmışsa da Osmanlı ordusu, idarenin bozukluğu yüzünden bozguna uğramış ve 1768-1769'da bir muahede akdine mecbur olmuştur.

Ruslar her şeyden evvel, Tatarları Osmanlı Devleti'nden sökmeye çalışıyorlardı. Çaresiz kalan Devlet-i Aliye Kaynarca Muahedesi'yle Kabartayları, Yeni Kale'yi terke ve Kırım Hanlığı'nın istiklâlini kabule mecbur oludu.

Rusya türlü hilelerle Devlet-i Aliye ileri gelenlerini korkutarak harp açmaktan alıkoymuş ve nihayet Fransa elçisinin tavassutu ile Aynalıkavak Antlaşması yapılmıştır. Bu sırada Avusturya, Lehistan paylaşmasından bir hisse almak sevdasına düşmüş, Fransa lâkırdı ile vakit geçirmeye başlamıştı.

Katerina ise Prusya ve İngiltere'yle ittifak ederek bir taraftan Gürcistan'ı ifsat etmeye, bir taraftan Eflak ve Boğdan işleri-

ne müdahale etmeye başlamış, bir taraftan da Karadeniz donanmasını kuvvetlendirerek Kırım'ı alma imkânlarını hazırlamıştır. Bütün bu işleri yaparken, Avrupalıları da oyalayarak bu emeline nail olmuştur.

Katerina, Lehistan'dan alacağını aldıktan sonra Prusya'ya ihtiyacı kalmamış, onu da bırakmış, Rumeli'ye el atmak için yeni tahta çıkan Avusturya imparatoru Jozef'i kandırarak Devlet-i Aliye aleyhine onunla birleşmiştir. Bu sırada Amerika meselesinden dolayı Fransa ve İngiltere harbe tutuştuklarından doğu ile ilgilenememişler, Katerina bundan faydalanarak Kırım'ı ele geçirmiş, Devlet-i Aliye yalnız ve tedariksiz olduğundan bu emr-i vakiyi kabule mecbur olmuştur.

Katerina bütün bunlardan şımarıp Türk topraklarına fesat sokmaya ve içişlerine karışmaya başlamıştır. Avrupa devletlerinden Rusya'nın bu tutumunu anlamış olanlar var idiyse de müttefik olarak hareket etme imkânına sahip değillerdi. Katerina Kırım'a yerleşerek İstanbul'u göz hapsine almıştı.

Fransa'da 1777-1778 yılında XVI. Lui tahta çıkınca, Kırım mevzuunda Rusya ile Avusturya'nın anlaşmalarından telaşlanmış, İngiltere'yle barış istemiş, İngilizler Katerina'yı gücendirmek istememiş ve Amerika'da toprak kaybettiğinden Fransa'yla ittifaka yanaşmamıştı.

Prusya Kralı da İngiltere'yle anlaşmadıkça ortaya atılmaya cesaret edememiş ve Devlet-i Aliye'den de münasip cevap alamadığından Fransa'yla anlaşmaya yanaşmamıştı. Avusturya ise Bosna ve Sırbistan'da bazı yerleri almak sevdasına düşerek Katerina ile ittifaka karar vermişti. Venedikliler, Devlet-i Aliye'yle ittifak yapmışlarsa da bu güvenilir bir kuvvet teşkil etmiyordu.

Böylece durum Katerina'nın lehine gelişmiş ve Karadeniz hâkimiyeti ona geçmişti. Fransa ile İngiltere arasındaki rekabet Rusların yayılmasına ve bu suretle kendilerine büyük bir rakibin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

ALTINCI BÖLÜM

1786-1787 VE 1787-1788 SENELERİNİN OLAYLARI

Fransa'da İhtilal Fikirlerinin Doğması

1786-1787 yılı, nice zararlı olaylarını müşahede edeceğimiz Avrupa politikasının büsbütün değişmesine sahne olan Fransız İhtilali'nin sebeplerinin hazırlandığı yıldır. Bu sırada Fransız Devleti ekonomik kriz içindeydi. Buna çare aranırken hürriyet fikirleri meydana çıkmış, halkın zihni bu sevdaya sarılmış ve Paris'te büyük ihtilaller meydana gelmiştir.

Fransa'daki millî uyanış ve galeyan, Avrupa devletlerinin uyanmasına sebep olmuş ve bu fitne ateşini henüz kıvılcım iken söndürmeye teşebbüs ederlerken Napolyon'un çökmesine kadar Avrupa kıtası cenk ateşi içinde kalmış, sonunda nice devletler perişan olmuş, nicelerinin idare usulleri yerinden oynamış, Avrupa haritası bozulmuştur.

Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın Durumu

Bu sırada, Devlet-i Aliye'de eski usulleri değiştiren Sultan II. Mahmut, iki yaşına girmiş, Nizam-ı Cedid fikrini ilk olarak meydana koyan III. Selim bu asrın başlangıcında taht'a çıkmıştır.

Devlet-i Aliye içte ve dışta birçok gailelerle meşguldü. Şöyle ki; Arabistan ve Gürcistan kargaşalık içinde, Rumeli'de İşkodra gailesi ortadayken Rusya'ya sefer açılmak üzere olduğundan Devlet-i Aliye tedbirler almaya mecbur kalmıştı. Bu sırada, malî darlık son haddinde bulunduğundan işbu 1786-1787 yılı devletçe bir endişe ve telaş hengâmesi olmuştu.

Prusya kralı Büyük Frederik, Ruslardan çekindiğinden ittifak arayışına girdi. İngiltere kralı bu davete herkesten önce icabet etti. Böylece 1784-1785 senesinde Berlin'de bir ittifak senedi imzalandı. Bu ittifak Katerina'nın öfkesini mucip oldu.

İngilizlerin Ruslarla her milletten ziyade ticaret imtiyazları vardı, bu ticaret anlaşmasının bitmesine iki yıl kala, anlaşmanın yenilenmesi için İngiltere, Rusya'ya elçi gönderdi. Katerina, Almanların İngiltere ile ittifakına öfkelendiğini göstermek için bu anlaşmayı yenilemedi.

Devlet-i Aliye, Avrupa'nın en güzel parçasına sahip olduğu hâlde kendisini Avrupa devletlerinden ayrı sayardı ve bu ittifakın da dışında kalmıştı. Yalnız ittifak Ruslara karşı olduğundan Devlet-i Aliye'ce faydalı görülmüştür. 1785-1786 tarihinde Frederik ölmüşse de anlaşma baki kaldığından Rusya'yla Prusya ve İngiltere arasındaki gerginlik devam etmiştir.

Fransa'nın Petersburg elçisi bunu fırsat bilerek, Rusya'nın Fransız mallarını İngiltere'den alacağına bizzat Fransız'lardan almasının faydasını anlattı ve Potemkin'i ikna etti. 1786-1787 yılında İngilizlerin imtiyazları Fransızlara verildi.

İngiltere, bir taraftan Almanya'yı bir taraftan Devlet-i Aliye'yi Rusya aleyhine tahrike başladı. Bu sırada Frederik'in ölümünden sonra kral olan, kardeşinin oğlu Frederik Wilhem Devlet-i Aliye'ye mektup ve hediyelerle özel bir elçi gönderdi. Elçi, padişaha mektup ve hediyeler sundu ve çokça iltifata mazhar oldu. Elçi, Devlet-i Aliye'yi Rusya aleyhine harbe teşvikten ibaret olan vazifesini yaptı.

Rusya ve Nemçe'ye Harp İlanı

Kırım'ın kaybından sonra Devlet-i Aliye'nin susması zarurî idi. Çünkü önceki harplerde askerin inzibatsızlığı görülmüş, devlet ricali askere disiplin verilinceye kadar harpten çekilmeyi tercih etmişlerdi. Fakat askerî disiplinin tesisi için ciddî bir adım atılamamış ve her şey sözde kalmıştı. Kırım'ın kaybedilmesi herkese iç acısı olmuş ve bu olay çok ağır gelmişti.

Bu sırada, Koca Yusuf Paşa sadrazamlığa getirilmiş, dalkavukluğu yükselme vasıtası kılmış olan Nakizâde Ahmet Efendi de şeyhülislâmlığa getirilmişti. Yusuf Paşa, ümmî idi. Devlet idaresi bilmezdi. Hiddet ve hamiyeti çoktu. Halkın galeyanına, İngi-

liz ve Prusyalıların tahriklerine uyarak Kırım'ı tekrar alma sevdasına düşmüştü.

O sırada İstanbul'da bir grup, başta padişah olmak üzere barış, diğer bir grup başta Yusuf Paşa harp istiyordu. Devlet bu iki fikir arasında bocalıyordu. Katerina ise Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirme sevdasına düşerek ve Devlet-i Aliye'yi korkutup emeline nail olmak için baskı yapmaya devam ediyordu.

Rusya'da nüfuz kazanmış olan Potemkin, Osmanlı topraklarından bir kısmını zaptedip bir hükûmet kurmak ve başına geçmek sevdasına düşmüştü. Potemkin, Katerina'nın sevgilisi idi. Ondan bütün nişanları almış, yalnız harp kazanarak alınan "Saint George" nişanını alamamıştı.

Bu nişanı alabilmek için Osmanlı Devleti'ni gazaba getirerek harbe sokmaya çalışıyor, İstanbul'daki Rus elçisi de Potemkin'in arzularına göre hareket ediyor; Gürcistan ve Koban meselelerini, Rus tüccarlarından menşe vergisinin alınmamasını, Cezayirlilerin aldıkları Rus gemilerinin iadesini, Rusya'dan kaçanların iadesini, Kaynarca Muahedesi'nde ön görüldüğü gibi istediği yere konsolos göndermek hakkını ileri sürüyordu.

1786 yılı aralığının başında Rus elçisi, Reisülküttap Ataullah Efendi'nin konağına geldi: *"İmparatoriçemiz, Mareşal Potemkin'i hudut meselelerini halle memur etti, bu mesele halledilirse dostluk bakidir."* dedi ve yukarıda söylenen istekleri ileri sürdü.

1787'nin ocağın 24. günü şeyhülislâm konağında Sadrazam Yusuf Paşa, kazaskerler, Defterdar Efendi ve diğer danışmanlar toplandı. Konuşmalardan sonra Devlet-i Aliye'nin sözle ve fiille tecellüd göstermesi, Karadeniz'e mükemmel donanma göndermesi, sınır boylarına yeteri kadar asker gönderilerek devletin şanının gösterilmesi istendi. Sefire bu yolda cevap verilmesi kararlaştırıldı.

Bu sırada Reisülküttap Ataullah Efendi azledilerek yerine Süleyman Feyzi Efendi getirildiğinden Rusya'ya verilecek ce-

vap gecikti. Rus sefiri ise tacize devam ediyordu. Yeni reisülküttap barışa taraftardı. Mülayim bir cevap hazırladı ve bunu padişaha kabul ettirerek Rus sefirini çağırdı. İhtilaflı meseleler üzerinde ufak tefek tavizlerle barışı kurtarmaya çalıştı. Bu kararlar elçiye yazı ile de bildirildi. Rusların meşrepleri malûmdu. Kelimelere istedikleri manayı verirler ve şu lafızlardan murat budur diye arzularını kabul ettirmek isterlerdi.

Bu hâl devam ederken İskenderiye'deki Rus konsolosu Mısır beylerini tahrik ederek fitne çıkarmaya uğraşıyordu. İzmir ve Boğdan'daki Rus konsolosları da fesat karıştırıyorlardı. Öte yandan Rus gemileri anlaşmayla elde ettikleri imtiyazları kötüye kullanarak yasak eşyaları da getiriyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin bütün bunlara karşı barışsever tutumu Rusya'yı yumuşatmamış, aksine şımartmıştı. Rus elçisi isteklerinde ısrara devam ediyordu. Katerina, Devlet-i Aliye'yi ele geçirmek hayaliyle, torunlarından birine "Konstantin" ismini vermiş, kendisine Rumca öğretmen tayin etmişti. Torunu Konstantin'i İstanbul'un kapısı mesabesinde olan Kırım'a götürmek ve kendisi de Kırım Krallığı tacını giymek niyetiyle büyük bir debdebe ile Petersburg'dan yola çıktı.

Katerina, Özi Nehri sahiline vardığında, eski sevgililerinden Leh Kralı ziyaretine geldi ve Nemçe İmparatoru da gizlice oraya geldi ve görüşmeler başladı. Ancak bu sırada Tatarlarla Ruslar arasında çarpışma ve kıtal baş gösterdiğinden İmparatoriçe Kırım tacı giymekten vazgeçmiş, şehrin üzerine Rumca *"İstanbul'un kapısıdır."* diye levha astırmıştı. Kırım'da İmparatoriçe para dağıtarak Tatarların gönlünü almaya çalışmışsa da Tatarlar hoşnut olmamışlar, yine muhalefete başlamışlardı.

Devlet-i Aliye Katerina'nın bu seyahatini bir husumet ilanı saymış, İngiliz ve Prusya elçileri bunu fırsat bilerek devleti harbe tahrik etmeye başlamışlardır. Hatta Sadrazam Yusuf Paşa, İngiliz elçisini Aynalıkavak sarayına çağırıp ona: *"Sizinle çoktan beri dostuz. Şimdi rütbemizi bir yere bırakalım da iki dost gibi konu-*

şalım. Katerina, Kırım'a elli-altmış bin askerle geliyor, meramı harp etmektir. Dosdoğru söyle, düşünceni bildir." dedi.

Elçi: *"Bildiğimi sizden saklamam. Katerina elde ettiği başarılarla öyle gururlanmıştır ki "Devlet-i Aliye'ye galip geldik. Kırım'ı aldık, artık ne teklif edersek elde ederiz." diye düşünüyor. Avrupa'yı böyle kandırıyor. Devlet-i Aliye herhangi bir isteğini kabul etmezse hududa asker yığarak ve elçileri vasıtasıyla korkutarak netice alıyor.*

Devlet-i Aliye ilkbaharda Karadeniz'e donanma indirir; Özi, Bender, Hotin kalelerini tahkim eder ve kuvvetli bir başbuğ emrinde kırk-elli bin asker sevk ederse Katerina sulha talip olur. Çünkü Rusların parası yoktur. Askerî hazırlıklarını borçla yapmışlardır. Görünüşte harp isterlerse de içlerinden istemezler. Maksatları mugalâta ile işlerini yürütmektir." dedi.

İngiliz ve Prusya elçileri Devlet-i Aliye'nin samimiyetini coşturacak tahriklerden geri durmuyorlardı. Bazı Avrupa tarihçileri derler ki; Osmanlılar yaradılışlarında çabuk öfkelenirler ve uyumuş gibi görünürken birden bire uyanarak şiddetli muamelelere girişirler.

Reisülküttap bu sırada Rus elçisini çağırarak şu ihtarlarda bulundu: *"Boğdan konsolosunuz müfsit ve hilekârdır; devletlerimizin arasını açmaya uğraşır, padişahımız bu şahsın geri çağrılmasını ister. Bundan başka Rus askeri Tiflis'ten ve Gürcistan'dan çekilmelidir. Boğazdan geçen Rus gemileri istisnasız kontrol edilecektir. Tüccarlarımızı himaye için Rusya'ya memurlar göndereceğiz."* Elçi bu istekleri devletine bildireceğini söyledi.

Birkaç gün sonra toplanan umûmî mecliste Yusuf Paşa cenge arzulu göründüğünden Şeyhülislâm Müftüzâde Ahmet Efendi'nin yazdığı fetva üzerine harbe karar verildi. Rus elçisi Yedikule'de hapsedildi. Harp ilan edildiği taşralara bildirildi. Harbin gerekçesi ve harbi ilan eden belgeler:

Rusya'ya harp açılması hakkında Devlet-i Aliye'nin beyannamesi:

Devlet-i Aliye ile Rusya arasında 1773-1774 tarihinde yapılan antlaşma, iki taraf halkının refah ve asayişlerini temin mülâhazasına dayandığı hâlde Rus Devleti tarafından samimiyete aykırı türlü teklifler ileri sürümüş ve Kaynarca barışına rağmen Kırım'ı ani olarak istila etmeleri;

Devlet-i Aliye'ye tâbi olduğunu gösterir menşuru olduğu hâlde Tiflis Hanı'nı tahrik ve Tiflis'e Rus askeri gönderme, Gürcistan'daki kalelerimize saldırma, hudut boyları halkına eziyet, Eflak, Boğdan ve Adalar'a ve lüzumsuz mahallere konsoloslar yollayarak Devlet-i Aliye tebaasını iğfal ile devletimizin iç işlerine müdahale etmeleri;

Rus tüccarları Osmanlı topraklarında rahatça dolaşabildikleri hâlde, Osmanlı tüccarlarından kat kat fazla gümrük alınması ve alacaklarını tahsil için Rusya dahilinde gezmelerine izin verilmemesi, bazılarının idam edilmesi, Osmanlı gemilerini sahillere yanaştırmamak ve gemilerimize top ateşi açmak gibi sebeplerle emniyetimiz tamamıyla zail olmuş;

Kırım'ı iade etmeleri şartıyla bir barışmaya Devlet-i Aliye razı olmuşken Rusya'nın Kırım'dan vazgeçmemesi ve daha bunun gibi sayılması imkânsız birçok sebeplerle Müslümanlar üzerine cihat farz olmuş ve Rusya üzerine sefer açılmasına karar verilmiştir.

Dostlarımızın insaf ve hakkaniyet gözlerine bu beyanname sunulur.

Rusya'ya karşı sefer için padişahın yazısı:

Sen sadrazamım ve mutlak vekilim ve mutemedimsin: Cümlenin bildiği gibi kabirleri nur olsun, ulu atalarım bu memleketleri; vezirlerin, ocaklıların, zulümden ve israftan kaçınmaları, gönül birliği ile padişahlarına itaatleri az ve çok demeyip kanaatleri ve Allah yolunda harp etmeleri sayesinde fethetmişlerdir. Düşmanın saldırısını bertaraf etmek Muhammed ümmetine farz olduğun-

dan gaza kapıları açılmış ve Müslüman askerlerinin savaşa girmeleri yüce emirlerimle cümleye malûm olmuştu.

Senden beklediğim sadakat ve dindarlık gereğince askerlik işlerini erbabına danışmak üzere senin istiklâlini ilan ediyorum. Hizmetimde bulunan kullarımdan kahvecibaşı kulum ile işbu hatt-ı hümayunumu ve bir adet mücevherli kılıcımı gönderiyorum. Hemen sefere çıkasın, şöyle ki: İktizaya göre hareket olunarak götüreceğin cümle rical ve ocaklılar tedariklerini görsünler ve sefere hazır olsunlar. Geçen seferki gibi gösteriş ve sefahat olmayıp herkes haddine göre seferdeki vazifesi kıyafetinden anlaşılacak şekilde hazırlana.

Cümlenin malumu olsun ki Rusların niyeti, Kırım'ı istila etmelerinden ve Karadeniz'e donanma indirmelerinden anlaşılmıştır. İğreti bir emanet olan dünya hayatı için ehl-i İslâm'ın hakarete tahammülü olamaz.

Cümle varım yoğum, gayret ve sebat eden kullarıma bahşişimdir. Allah ve Peygamber aşkı için birleşip metanet gösteriniz. Zabitlerim askerlerime öğüt versin. Hepinize tembih-i şahanem olur ki; her şeyden önce zulümden ve israftan kaçınınız. Başbuğunuz olan sadrazamın emrini tutunuz. Ve Allah'ın rızasını kazanmak için gayret ediniz.

Benim doğru sözlü vezirim, evvela seni Allahü Zülcelâl'in birliğine emanet ederim ve sonra cümle ricalimi ve asker kullarımı sana emanet ederim. İtaat etmeyenlerin tedip ve tecziyelerini ve yararlılık gösterenlerin taltifini de sana havale eylerim. Göreyim seni. Şeriat, kanun, adalet ve insaftan ayrılmayarak hareket ve zafere eresin.

Âlemlerin Rabbi bu yolculuğunuzda sizleri ve ben âciz kulunu meyus etmeyip din ve gaza yolunda düşmandan intikam alınarak cümlemizi sevindire. Uğurunuz açık olsun."

Bu harp, padişahın arzusu hilafına, Yusuf Paşa'yla Potemkin'in hırsları yüzünden açılmıştı. Bu sırada Mısır'da bulunan Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa İstanbul'a gelmiş ve Yusuf Paşa'nın acele harp kararı vermesini kınamıştır. Fakat asıl

kusur bunca yıldır devletin ıslahına gayret edilmemesidir. Yoksa Rusya gibi kudretli ve hilekâr bir devletin yakınında bulunan bir devlete ne kadar mülayim davranırsa davransın güvenilmeyeceği şüphesizdir.

Rusya'ya harp ilanı kararından sonra Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa ordunun hazırlanmasına, Gazi Hasan Paşa da donanmanın tamamlanmasına çalışırken Anadolu ve Rumeli hudut boyu istihkâmlarının takviyesine gayret edilmiştir. Tuna kıyılarına külliyetli asker sevk edilmiş Dağıstan ve Çerkezistan halkı Ruslar üzerine yürütülmüş ve bunların beylerine bol hediyeler yollanmıştı.

Tatarlar ise öteden beri Devlet-i Aliye tebaası olmaya istekli ve Rusya'ya ısınamamış olduklarından Katerina'nın bahşişlerini reddetmişlerdi. Koban Hanı Şahbaz Giray Han, Besarabya üzerine sevk edilmiş ve maiyetine 40.000 Tatar toplamıştı. Rum reayasının tutumundan şüphelenerek ellerindeki silahları toplatmıştı.

O vakitler Osmanlı Devlet erkânı, devletler bilgisinde acemi idi. Aralarında anlaşma lazımken ihtilaflardan kurtulamazlardı ve işler bozuk düzen giderdi. Bizim elimize geçen kayıtlardan bu kadarını öğrenebildik. Fakat ecnebî tarihlerinde şu yazılmaktadır ki Rus askerinin yaptığı sahte ricatı kavrayamayan Türk kumandanlarının aczi neticesi büyük miktarda Osmanlı askeri şehit olmuştur.

Rus imparatoriçesi Katerina çoktan beri Osmanlılara harp açmağı tasarladığından elçisinin hapsedildiğini öğrenince bütün askerlerini Potemkin'in idaresine vermiş ve Karadeniz'e külliyetli gemi indirmişti. Bu esnada 80.000 Nemçe askeri Katerina'ya yardıma gelmiştir.

Katerina bir taraftan harbe Osmanlılar tarafından zorlandığını bildiren beyannameler neşretmiş, bir taraftan da Fransızlara Mısır'ı vereceğini vaat ederek onları kazanmaya çalışmıştır. Hâlbuki Fransızların Osmanlı ülkelerinde imtiyazlı ticaretleri ol-

duğu gibi, devletler dengesi bakımından Osmanlılardan ziyade Ruslardan çekinmekteydiler.

Rusların böylece kuvvetlenmesinden en ziyade Nemçelilerin çekinmeleri lazım gelirken, İmparator Jozef, acemiliği ve fütuhat hırsı yüzünden Katerina'nın oyununa gelmiş ve Türk hudutlarına saldırmıştı. Bunun üzerine Devlet-i Aliye de Avusturya'ya harp açmıştır.

Bazı Biyografiler ve Olaylar

Yeğen Mehmet Paşa: Hacı Yusuf adlı Belgrad serdengeçtilerinden birisinin oğlu olarak 1726-1727 yılında Alanya'da doğmuş ve 1742-1743'te Belgrad'a gitmiş, babası gibi Alanya tarafına kaçarak orada da fesat çıkarmış, serdengeçti olmuş, orada çaresiz kalarak İstanbul'a gelip Valide Hanı'nda gizlendikten sonra 50.000 kuruş caize vererek cürmünü affettirmiştir.

Bunun üzerine Eflak Serdarı payesiyle İsakça Köprüsü'nün muhafazasına memur edilmiş, daha sonra Silistre'ye başbuğ olmuş; iki ay geçmeden Yeniçeri Ağası, beş ay sonra vezir olmuştu. Çok geçmeden ağalıktan azledilmiş ve bir müddet taşra mansıplarında vakit geçirdikten sonra 1781-1782 yılında sadrazam olmuş, dört ay sonra azledilerek Vidin Muhafızı, sonra Mısır Valisi olmuştur.

1785-1786 senesinde Mısır'dan azledilmiş ve Köstence'ye vardığında ölmüştü. Bazı tarihçiler bu vezirin fesatçı, kışkırtıcı ve tamahkâr olduğunu yazarlar.

Silahtar Mehmet Paşa: 1710-1711'de Cihangir'de Ahmet Kaptan'ın oğlu olarak doğmuş, bir aralık Enderun'da helvahaneye çırak girmiş, 1731-1732 tarihinde kiler oğlanı olmuş, 1732-1733'te rikâb-ı hümayun çuhadarı ve 1743-1744'te tüfekçibaşı olmuştur. Sonra mabeyinden çıkarılarak Özü Valiliği'ne yollanmıştır.

Sultan Mustafa tahta çıkınca, şehzâdeliğinde tanıdığı bu ağaya Ayşe Sultan'ı vermiştir. Ağa, bu Sultan'la birçok valiliklerde dolaşmıştır. 1771-1772 yılında serdar-ı ekremliğe getirilmiş fa-

kat muvaffak olmadığından azlolunarak Kütahya Valiliği'ne getirilmiş ve Girit isyanını bastırmaya muvaffak olduğundan yüz akıyla ömrünü tamamlamıştır. Kütahya'da bir camii vardır.

Esma Sultan'ın Ölümü: Sultan I. Abdülhamit Han'ın küçük kardeşi Esma Sultan 1787-1788 senesinde ölmüş, vasiyeti üzerine Eyüp Sultan'da medfun bulunan kocası eski sadrazam Mehmet Paşa'nın kabri yanına gömülmüştür.

Bu Sultan, gayet tutumlu ve mal toplamaya meraklı olduğundan uhdesinde birçok haslar ve topraklar toplamıştı. Harp vesilesiyle devlet darlığa düştüğünde bu Sultan'ın birikmiş parasından medet umulmuşsa da bir habbe nakdi zuhur etmemiştir. Bunun üzerine Sultan'ın adamlarından Sakızlı Dimitri ve kâhyası Çelebi Efendi, Müderris Osman Efendi, toplanıp tevkif edilmiştir.

Bu Dimitri bezirgânlıkla yetinmeyip iltizam işlerine karışmış ve Sultan'a güvenerek halkın malını kendi ölçüsüne göre takdir etmiş ve Sakız halkını kul gibi kullanmıştı. Bu hanım sultanın öteki adamları, halka etmedik zulüm bırakmamışken kimse padişaha durumu anlatamazdı. Gerçi Abdülhamit Han durumu öğrenmişse de hatır için müsamaha göstermiş ve Sultan'ın ölümünden sonra bu Dimitri'yi ibret olsun diye öldürtmüştür. Bütün mallarına el konmuştur.

1786-1787 senesinde İstanbul'da Vebadan birçok kimseler ölmüştür. Sultan Mustafa'nın kızı Hatice Sultan, Anadolu Valisi Seyit Ahmet Paşa'ya nişanlı olduğundan *"Hayırlı iş geciktirilmez."* hadisince nikâhları kıyılmış ve Sultan büyük alaylarla saray-ı hümayundan kendi sarayına taşınmıştır.

Bir Fransız mimarı tarafından tersanede yapılan 59 zira genişliğinde bir kalyon tamamlanmış ve "Mukaddeme-i Zafer" adını almıştır.

1787-1788 yılı Şaban ayının dokuzuncu günü birçok dedikodulara sebep olan güneş tutulması olmuştur. Müneccimler güneş tutulmasını 20 dakika hata ile evvelden bildirmişlerdi. İstanbul'da âdet hükmüne girmiş yangınlar da bu sırada hükmünü icra etmiştir.

Bir süredir birtakım mürtekiplerin zulüm ve irtikâpları sebebıyle, halk elinde dolaşmakta olan sikkeler düşük ayarlı olduğundan, Darphane Nazırı Yusuf Ağa bu işi bir nizama bağladı. Şöyle ki rayici 110 para olan Frenk riyal akçesi 100 paraya ve beş buçuk kuruşluk yaldız altını, beş kuruş on paraya, Fındıklı ve Macar altını beş kuruşa, İstanbul ve Mahbup üç buçuk kuruşa ayarlandı.

Harp esnasında para darlığı yüzünden sıkıntı çekilmekteyken Keban madeninde kırk seneden beri görülmemiş verimli cevherler bulunmuş olduğu maden emini tarafından bildirilmekle birçok, fırınlar işletilerek bol altın sikke kesilmiştir.

Vasıf Efendi Sefaretnamesi

Bu sırada İstanbul'a, Vasıf Efendi'nin *Sefaretname*'si gelmiştir. (*Sefaretname*: Yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin) İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştükleri devlet adamları, siyasî hâdiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen addır.

Osmanlılar III. Sultan Selim'e gelinciye kadar ecnebî memleketlere daimî sefir (elçi) göndermemişlerdir. Padişahların cülûslarını (tahta çıkışlarını) bildirmek, muahede akdetmek gibi hususların ifası için gönderdikleri elçileri hep muvakkat olarak yollamışlardır. Hâlbuki Avrupalılar bunu mukabil Türkiye'de daimî sefirler (elçiler) bulunduruyorlar, memleketlerinin menfaatlerini onlar vasıtasıyla koruyorlardı.

Sefaretnameler, elçiler tarafından bizzat vücuda getirildiği gibi sefirin maiyeti halkından biri tarafından da yazıldığı vâkidir. Yine sefaretnameler mensur olarak yazıldıkları gibi manzum olmak üzere de vücuda getirilmişlerdir.

Sefaretnamelerde; bulunduğu memleketten hareket edildikten itibaren, hangi vasıta ile nerelere uğranılarak gidilecek yere varıldığı ve sefaret vazifesinin ne suretle ifa olunduğu yazıldığı gibi görülen yerler ve tesadüf olunan.hâdiselerden de bahis olunmuştur.

Binaenaleyh sefaretnamelerden coğrafya nokta-i nazarından istifade kabil olmakla beraber, en ziyade devletlerarasındaki anlaşamamazlıklardan bahsetmeleri, bazı mühim vesikaları ihtiva eylemeleri hasebiyle diplomasi tarihi için pek kıymetli birer menba teşkil ederler.

Vasıf Efendi Sefaretnamesi:

1787 senesi temmuzunun birinci pazar günü Tophane önünden demir alarak temmuzun yirmi beşinci çarşamba günü İspanya sahillerinde Katalonya eyaletinin başkenti olan Barselona şehri önüne vardık ve vardığımızı toplarımızla ilan ettik. Gemimize gelen karantina memuru bizi fazla beklettiğinden kendisini top ateşimizle yine gemimize çağırdık. "Bu gecikmenin sebebi nedir?" diye sorduk. "Bizde karantina işleri çok mühimdir. Mimaska adasında hastalık zuhur etti. Mısır, İstanbul ve Afrika'dan gelenleri karantinasız geçirmemek için kralımızın kesin emri vardır. Hele sizin geleceğiniz devletimiz tarafından bize bildirilmedi. Kaderinize layık ikramın ne olduğunu bilmiyoruz." diyerek bin defa özür dileyip "Minorka adasında oturacaksınız." dedi. Fakat Minorka'nın uzak olduğunu bildiğimizden karantinayı Barselona'da geçirmenizi talep ettik. "Başka yere gönderirlerse geri döneriz. Hediyelerimiz de mahvolur." dedik. Böylece karar verildi. Bir gün daha gemide kaldık.

Karantina mahallini hazırladılar. O gün maiyetimizden on kişiyle gemiden çıkıp yeni yapılan köprüden geçerek ikamet edeceğimiz yere vardık. Barselona'nın muteber yerleri ve askeri çok olduğundan bir general emrindeymiş. Bütün zabitler sahile gelip itizar ve âşinâlık ettiler. Bir dahi özürlerini kabul eyledik.

Karantina mahalli etrafı hendekle çevrili olduğundan seyirciler etraftan gelip uzaktan merhaba ederlerdi. Ömürlerinde devletimizin adamını ve kıyafetini görmediklerinden büyük şaşkınlığa düşerlerdi. Burada 27 gün oturduktan sonra hekimleri gelip fert fert adamlarımıza baktılar, sonra Devlet-i Aliye'nin şanına layık

alay ile çıktık. Şehre çeyrek saatlik yol olduğu hâlde öyle kalabalık vardı ki konağımıza beş saatte vardık.

"Cennet şehri" derlermiş, şehir iki kat sur ile çevrili, hendeği derin limanı mahfuz olup Cezayirlilerden korktuklarından, daima muhafaza altında bulunur. Kral ve oğlu mülakatımıza talip olup haber gönderdiklerinden altı-yedi gün ikametten sonra kralın mukim olduğu şehre azimet olundu. Hareketimizin beşinci günü Tartusa şehrine indik. Onuncu günü Belgiya şehrine vardık. Burada da kalabalıktan zahmet çektik. Şehirlerden ve köylerden gelen halk konağımızı ihata ederdi.

Belgiya şehrinin generali gelerek: "Kral tarafından maiyetinize memuruz, aşçılarınızı verin, âdetinizce yemek hazırlasınlar, ziyafetimiz var." dedi. Aşçıları gönderdik. Evvelce Barselona'daki generale mükemmel bir bohça verilmişti. Bu ikinci general, başvekilden sonra gelen adam olduğu için devletin şanını göstermek için mükemmel bohça da ona verildi. Buna karşılık iki şişe zeytinyağı yollamış. İspanya halkının alçaklığı ve âdiliği bundan anlaşıla. Bu şehir derya nehri kenarında olup, deryaya üç mil mesafede bağ ve bahçelik bir yerdir.

Bir gece burada kalıp yola çıktık ve yirmi altıncı gün kralın bulunduğu Granka'ya vardık. Şehre yarım saatlik mesafede kralın teşrifatçıları ve tercümanları kralın faytonunu getirdiler, konağa onunla geldik. Mihmandarımız muteber bir kimseydi. Merdiven başında bizi karşıladı ve kral namına hatırımızı sordu. Bir saat sonra otuz tabla üstünde envai şekerlemelerle bir maiyet adamı geldi. Teşrifatçıları bu adamın rütbesini haber verdi, kendisini bir mücevher enfiye kutusu ile taltif ettik. Ferdası günü teşrifatçıları gelip alay ve sair âdetlerini bir kâğıda yazıp bize arzetti.

"Avrupa âdetleri bizim devletimizde cari değildir." dedik. "Evvela Başvekille görüşmek âdettir." dediler. Biz ise "ancak tebdilen varılır, yoksa kralla buluşmadıkça varılmaz" dedik. Bu bapta çok mücadele ettik. Kendileri çokça korktular. Biz ise şüpheyi gidermek için: "Sırf dostluğumuzu teyit için geldik." dedik ve evimize döndük.

Granka'da bize bir küçük konak tedarik eylediler. Hediyelerimizle oraya girmemizi rica eylediler. Bir kolaylık olsun diye kabul ettik. Lakin Avrupa'da ortaelçilere yapılan muameleyi yapmayı murat ettiler. Çünkü Moskof elçisi: "Bizim âdetimiz Osmanlı elçilerine huşunetle sözümüzü geçirmektir" demişler. Aramızda çok tartışıldı. Biz ise: "Gerçi unvanımız ortaelçidir ama başkaları gibi değiliz. Elçilik geçici bir nesnedir. Bizim Devlet-i Aliye'de kadrimiz vardır ve her devletin kaidesi kendisine mahsustur." diye dayatıp Allah'ın izniyle Büyükelçi muamelesi yapmaya mecbur ettik. Hakkımızda öyle tazim eylediler ki başka devlet elçileri kıskandılar ve haset ateşiyle yandılar.

Madrid vilâyeti, Grankay'a on dört saat mesafede olduğu hâlde kralın emriyle bütün beyzâdeler Madrid'den getirtilip mülakat gününe hazırladılar. Mülakat günü olarak pazar tayin edildi. O gün teşrifatçılar on beş kadar süslü at gönderdiler ve padişah hediyelerinin o gün gitmesini istediler. Bunun üzerine evvela 20 torba Yemen kahvesi münasip nesnelerle arabalara yükletildi. Sonra kral kendi atlarından üçünü gönderdi.

Bu atlara padişahın gönderdiği mücevherli eğerler takıldı; her birine padişahımızın hediyeleri birer adama verilerek seyredenlerin gözleri fal taşı gibi açılmış olduğu hâlde yola düzüldü. Nihayet hediyeler saraya vardı. Kral ve oğullarının seyir için saray avlusuna indikleri haber alındı. Bir saat sonra name-i hümayunu kethüdamız makamında olan bir atlı adamın eline verip muhteşem bir alay ve sonsuz bir maiyetle gittik.

Bu fakir, kürk giymiş ve kâtibi sarık sarmıştı. 25 kadar adam önümüzde ve arkamızda kavaslar üç nefer çavuş, kralın akrabasından altı beyzâde bir miktar atlı ve piyade askeri önde yürüyüp kendilerine mahsus davul ve zurnalarını çalarlardı. Sağımızda ve solumuzda kralın birer muteber adamı, arkamızda bizim tercümanımızla, onların baş tercümanları yürüyorlardı.

Saraya yüz elli adım mesafede ileri gelenler sıraya dizilmişlerdi. Zabitleri yaklaşıp baş eğerlerdi. Seyircinin çokluğu ise tarif olunmazdı. Evlerin pencereleri doluydu. Yollardan kalabalık-

tan at bile geçemezdi. Hatta seyir için bir pencerenin yüz kuruşa kiralandığı söylendi. Bu hâl ile saraya girdik. Merdiven başında teşrifatçılar bizi karşılayıp kendi usullerince tazim göstererek bizi odaya aldılar.

Kral ayak üzerindeydi. Sağında başvekil, solunda Hind-i Garbî vekili, generaller, kralın akrabası ve devlet ricali ayakta duruyordu. Biz name-i hümayunu büyük saygıyla kethüdamızın elinden aldık, üç kere öpüp başımıza koyduktan sonra, başımızdan yukarı tutarak yavaş yavaş krala doğru yürüdük. Kral karşımıza geldiğinde gür sesle:

"Yeryüzü padişahlarının en büyüğü, en kudretli, azametli, kerametli padişahım Sultan Abdülhamit Han Hazretlerinin haşmetlü İspanya kralı cenaplarına inayet ettikleri name-i hümayundur. İspanya Devleti'nin talip olduğu sulhu te'kid, dostluğu takviye iradesiyle padişahımız, mektup ve hediyeleriyle bizi elçi tayin buyurdular." dediğimizde kral 75 yaşında bir titrek ihtiyar olmakla name-i hümayuna el uzattığında namenin mehabeti dolayısıyla mektubu eline alamadı. Başvekil yardım etti.

Kral, Küçük İspanya'nın kralı olarak Devlet-i Aliye'yle barışı kendisinin yaptığına şükür edip ağlamaya başladı ve: "İnşallah iki Devletin halkı ve tüccarı rahat ederler. Bizim Ali Osman padişahına karşı samimî olduğumuz şüphe götürmez. Çünkü İspanya'nın karşısına büyük bir düşman çıktığında Devlet-i Aliye'nin imdat vaadini kıyamete kadar unutamayız." dedi.

Biz dahi: "Devlet-i Aliye mürüvvetli bir devlettir." deyip lazım geleni söyledikten sonra veda tavrı almışken kral: "Oğullarım size pek mütahassırdır." dediğinden yol üzerinde üç oğluna ve kızına uğradık, çok tazim ettiler. Kralın faytonu emrimize verildiğinden onunla evimize geldik. İspanya'ya gelen elçiler, öteki elçilere ve asillere ziyafet vermek âdet olmakla kral bizi mesariften korumak için başvekilin ziyafet vermesini tembih etmiş. Bize haber verdiler. Reddi kabil olmadığından davet üzerine kalkıp başvekile gittik.

Başvekil, oda kapısında karşıladı. Altın ve gümüş kaplarla sofrayı süslemişler. Sadrazamımızın, başvekile olan mektubunu o gün verdik. Bunlar haşin ve devlet merasiminden habersiz olduklarından bize öteki Avrupa elçileri gibi muameleyi murat eylediler. Kâtipleri ve teşrifatçıları Kudüslü Ermeni olup fesat ve şeytanlıkta eşleri yoktu. Baş tercüman konağımıza gelip, Devlet-i Aliye tarafından kralın oğullarına, karılarına, başvekile ve öteki ricale derecelerine göre hediye vermemizi istediler. "Bizim elçimiz İstanbul'da şu kadar verdi, siz de tedarik edip verin." dediler.

Biz: "Devlet-i Aliye tarafından imparatorlara ve krallara elçi gönderildiğinde, bunlardan gayrı kimseye hediye verilmediği devletimizin kaidelerindendir. Gerçi öteki devletlerden gelenler bizim ricalimize verirler, ama devletimizin verdiği görülmemiştir." dedik. Fakat çok ısrar ettiler: "Bu hediyeleri vermezseniz kralla buluşamazsınız, bunlar inatçı ve kibirli bir taifedir, işi krala duyurmak münasiptir." dediler. Biz de münasip surette krala duyurduk. Kral: "Osmanlı Devleti'nin hediye vermesi mutat değilse de elçi hazretleri kendi tarafından imkân nispetinde bazı İstanbul yadigârları verirse memnuniyetimi mucip olur." demiş.

Biz de çaresiz kalıp İstanbul'da tedarik ettiğimiz eşyadan veliahta ve oğluna altın bir kılıç, gümüşle donanmış bir tüfek, bir kürk, serapa elmasla süslü mineli bir hançer ve bir miktar ıtriyat, avretine bir kat iyi cins hamam takımı verdik. Başvekile hançerden maada veliahta verilenin aynı ötekilere de derecelerine göre tarafımızdan hediyeler verildi. Kral ve maiyeti buna mukabele etmedikleri gibi, verdikleri tayinat masrafımıza yetmedi. Memleketleri öyle bir kıtlık üzereydi ki tarif olunmaz. Günde üç koyun alınırdı, her koyun 12 kuruş, sadeyağ 2 kuruş, bir araba odun 40 kuruş, bir tavuk 40 para idi.

Bir gün kralın meşhur bahçesine gittik. Çok ağaç vardı. Havuzlar ve acayip heykeller bulunuyordu. Temaşadan sonra avdet ettik. Topçu umuruna memur general tarafından Granka'ya iki saat mesafede Skaya adlı yere davet edildik. General bizi kar-

şıladı. Ziyafetten sonra talimhaneye girdik. Burası hendese aletleriyle doluydu. Kale muhasarası ve diğer askerlik usulleri burada öğretilirdi. Son yaptıkları lâğım ve top talimlerini gösterdiler. Maharetleri malûm oldu. Burada İslâm ve sairleden kalma garip eserler gördük. Burada güzel çuhalar dokunur. Bir eski darphanesini seyrettik. Kral bizi Üskurba adlı yere davet etti.

İspanya'da at nadir olduğundan faytonlara katır koşarlardı. Bu katırların ücretleri inanılmayacak kadar yüksekti. Granka'dan Üskübra sekiz saat mesafe olup üç yerde katırlarımızı değiştirdiler ve buna karşı 77 riyal ücret aldılar. Ferdası gün kral gelerek bizi ava davet etti. Kral ihtiyarlığına rağmen senenin her gününü avla geçirir ve işleri vekillere bırakırmış. Her ne zaman padişahımızın adı geçse, büyük padişah unvanıyla yâd ederdi.

Ertesi gün ava çıktık. Maiyet ricali ve elçiler vardı. Veliaht şapka çıkarıp bizi selamladı. Biz de dostluğa layık davrandık. Büyük bir sürgün avı yapıldı. Kral bir geyik yüreğini yardırıp içinden diş gibi bir kemik çıkardı. Eldivenini çıkarıp kanını sildi ve bir kâğıda sarıp bana verdi: "Doğum güçlüğüne karşı ilaçtır." dedi. Etraftaki elçiler haset ettiler: "Biz kralın bu iltifatına bütün varlığımızı verirdik." dediler.

Üskürba dedikleri yer, aslında bir manastır olup içinde kütüphanesi vardır. Endülüs'e Frenkler girdiğinde İslâma ait kitapları toplamışlar ve bu manastır'ın iki yerine yerleştirmişler. Biri yanmış ki içinde 12.000 cilt kitap varmış. Şimdi kalan yerde 5.000 cilt kitap bulunuyor. Kitap fihristini aldım. Üstte ehl-i İslâm kitapları, altında kendi kitapları vardı. İslâm kitaplarını inceledim. Eski yazıyla on kadar Mushaf vardı. Fıkıh, kelâm ve hadise dair sayısız kitap vardı. Çok mütahassis ve müteessif olduk.

Bir gün sonra Madrid'e giderek bir saraya indik. Çok tekellüflü mesireli ve havuzlu bir mahaldi. Madrid payitaht olmakla kalabalıktı. Seyircilerden soluk almaya mecal kalmıyordu. Hele yemek adabımıza baktıkça parmakları ağızlarında kalıyordu. Maiyetimizde bulunan sazende ve hanendeleri pek beğendiler.

Kralın emriyle bütün ileri gelenler bizi birer kere yemeye çağırdılar. Kendilerine mahsus bizi sıklete duçar ettiler. Kanunları hilafına başvekilleri üç defa konağımıza gelip bunun sadece Devlet-i Aliye'ye mahsus bir ikram olduğunu hissettirdiler: Başkent Taledo şehri iken havası ve suyunun güzelliği dolayısıyla Madrid'i seçmişler.

Kral sarayı şehrin kenarındaydı. Bütün binaları taştandı. Amerika'dan getirilmiş bazı nebatlar ve ağaçlar ekilmişti. Burada bir çeşit menekşe gördük ki insanın parmağı dokunduğunda titreyip hareket ederdi. Fransa'da olduğu gibi bunlar da şehre bir saat mesafede havuzlar yapıp gemileri havuzlardan aşırdıklarını gördük. Madrid'in meyvesi azdır. Endülüs'ten getirirler. Üzümünün kabuğu kalındır.

4,5 ay ikametten sonra memlekete dönmek üzere ruhsat istedik. Name-i hümayunun cevabını verdiler. Sahilde Kartaca iskelesine gittik; gariptir ki oraya vardığımızda mihmandar gelip, "Devletimizde Osmanlı elçilerine kürk ve at vermek âdet değildir. Size bunun bedelini gönderdiler." diye 3.500 riyal getirmişti. Onu tayinat bedeline mahsup ettiler. Elçi tercümanlarına, Devlet-i Aliye günde onar kuruş verdiği hâlde bizim tercümanımıza bir habbe vermediler.

Hareketimizin on ikinci günü Mersiye adlı şehre vardık. Burası İşbili'ye benzer. Halkı oyuna ve eğlenceye düşkündür. Yüzsüzdür. On beşinci günü Kartacana iskelesine indik. Yanımıza bir binbaşı ve dört nefer vermişlerdi. Onlara hallerine münasip hediyeler vererek devletin şanını tamamladık. Kartacana sahilde bir metin kaledir. Geniş limanı vardır. Mükemmel tersanesi ve levazımatı vardır. Orada hazırlanan firkateyne bindik. Hava iyi iken bozulduğundan Malta Adası'na eksiklerimizi tamamlamak için uğradık. Orada üç gün oturduk. İslâm esirlerine ikram ettik.

Endülüs ülkesi, dört köşeli geniş bir iklim olup İspanyol halkı, orta boylu, esmer, mizaçları sıcak ve kuru, sevdaya meyilleri fazla olup, övünmesi fazladır. Batıl dinlerinde taassupları sonsuzdur. Halkın ahvali perişan, yeme ve içmeleri kıt ve kötü. Halk

üstlerine düşmeyen işlerle uğraşıp düşmanlarına hile düzmekle uğraşırlar. Harp fennini öğrenmek için birkaç yerde talimhaneleri vardır. Piyadesi süvarisinden iyidir ve çoğu başka memleket halkındandır. Mektep çoksa da halk maarife düşkün değildir. Hatta bir hazık hekimleri bile yoktur.

İspanyol halkı, Rum taifesine muti idiler. Sonra Gotlar İspanya'yı aldılar. Got kralı bir İspanya beyinin güzel kızını zorla almak istedi. Kız, Müslümanlardan istimdat etti. "Gelip bu memleketi alın." dedi. Bunun üzerine Tarık bin Ziyad ve İbni Musa askerle Septe Boğazı'ndan Endülüs adasına geçtiler. Got kralı 100.000 askerle karşı koydu. İslâmlar muzaffer oldu. Kral öldürüldü. Bütün meşhur şehirleri 708-709 yılında İslâmların eline geçti. Yedi-sekiz yüz sene İslâm hükümdarları burada hüküm sürdü. Sonra İslâm emirleri birbirlerine düştüler ve 1494-1495 tarihine kadar bütün Endülüs kâfirlerin eline geçti.

Halen İspanyalıların Asya'da, Afrika'da ve Amerika'da bütün devletlerden fazla topakları vardır. Limanlarında 100 parça büyük gemileri bulunur. Amerika'dan yılda dokuz milyon altın gelirleri vardır. Toprak gelirleri de on bir milyon akçeyi bulur. Lakin İngilizlerle olan harplerde çok masrafa girdiklerinden, şimdi borçları fazladır. Bunlar İspanya'daki madenlerini yüz üstü bırakıp, yeni dünyadaki madenlere itibar etmişlerdir. Madenle uğraştıklarından çiftçilik azdır. Zahireyi Afrika'dan alırlar. Bu sebeple Fas hükümdarlarını müdafaa ederler.

Cezayirliler İspanya ile anlaşıp çok menfaatler sağlamışlardır. İspanya'nın Cezayir'de 1.200 esiri bulunmakta, her bir esir bin riyale satılmaktadır. Hatta ölen esirlerin bile parasını alırlar. Cezayirlilerin dindarlığı kâfirlere çok tesir etmiştir. Biz Barselona'dayken Cezayirliler iki Ceneviz gemisini gözümüzün önünde kaçırdılar.

DÖRDÜNCÜ KISIM

1788-1789 SENESİ OLAYLARI

I. Abdülhamid'in Vefatına Kadar Geçen Olaylar

(I. Abdülhamid 1725 senesi mart ayının yirminci salı günü doğup 1789 senesi mart ayının yirmi sekizinci salı günü ölmüştür. Altmış altı yıl yaşamış, on beş yıl padişahlık etmiştir.)

Ordu, hazırlığını bitirmiş, Rusya sınırına hareket etmeye hazırlanmıştı ki Avusturya'nın anlaşmayı bozduğu ve topraklarımıza saldırmaya niyetlendiği haberi geldi. Ordunun önce hangi sınıra gitmesi gerektiğini kararlaştırmak üzere Başkomutan Yusuf Paşa, Şeyhülislâm Müftüzâde Ahmet Efendi, Kaptan Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Paşa ile o günün ünlü devlet ve idare adamlarının birçoğu, padişahın huzurunda toplandılar.

Uzun konuşmaların sonunda, esaslı haber alma teşkilâtının noksanlığı yüzünden kesin bir bilgiye dayanılmadığı için belli bir karara varılamadı. Ordunun Edirne'ye gitmesi, orada karargâh kurması ve durumun gelişmesini bekleyerek oradan gereken yöne hareket etmesi sonucuna varıldı.

1788-1789 yılı martının beşinci pazartesi günü bütün devlet adamları ve ordu büyükleri güneş doğarken padişahın sarayında toplandılar. I. Abdülhamid başkomutan seçtiği Yusuf Paşa'nın başına kendi eliyle işlemeli sorgucu koydu, beline de mücevherli bir sadakla pek kıymetli bir kılıç kuşattı. Elmas şemiyeli bir de kaput giydirdikten sonra, Hırka-i Şerif Odası'ndan aldığı sancak-ı şerifi de eline teslim etti. Titrek olduğu kadar coşkun bir sesle şöyle söyledi:

"Bak Paşa, seni Allah'ın inayetine emanet ediyorum. Senden, dinine ve devletime layık yararlılık ve doğruluk beklerim.

Sana tam yetki verdim; işine karışacak kimse yok; neyi reddedersen biz de onu reddetmiş olacağız; neyi kabul edersen o bizim makbulümüz olacak. İşte şu yanımda duran öz oğlum için bile bir isteğin, bir sızıltın olursa onu da düşünmeden söyleyebilirsin ve gereğini yerine getirebilirsin."

Yusuf Paşa, işin ciddiyetini hemen kavrayarak, lüzumundan fazla gösterişe önem vermemiş ve eski alâyişli törenleri kısa keserek hemen yola çıkmayı ve mukaddes sancağı kavrayıp ordusunun başına geçmeyi uygun bulmuştu. Sancağın sefere çıkarılışının üçüncü günü şeyhülislâm efendi ile sadrazam vekili de saraya çağrılmış, ikisine samur kürkler giydirilip hatırları alınmıştı. Ayrıca Kaymakam Paşa'ya hitap eden ve sefer hâlinde yapılması gereken şeyler için talimat ve salâhiyet veren bir de ferman hazırlandı.

Ordu, Davutpaşa'da yedi gün kalıp hazırlıklarını tamamladı. Yeniçerilerin de çıkarıldığı gün, yağan şiddetli yağmur bütün düzeni daha başlamadan bozmuştu. Bir-iki günlük gecikmeden sonra bu iş de yoluna girdi. Padişah kayıkla Eyüp iskelesine, oradan Davutpaşa kışlasına gelerek başkomutanını ve ordusunu törenle uğurladı.

Bu teşyi İncirli denilen yere kadar devam etmişti; orada asker saraydan gelen yemekleri yiyerek ağırlandı; sonra da Serdar-ı-Ekrem, padişahın hediye ettiği sabah rüzgârı yürüyüşlü seçkin ata binerek yavaş yavaş zafere yoldaş sancak-ı şerifle sarmaş dolaş Edirne tarafına yola çıktı. Padişah da Eyüp Sultan'a uğrayıp dua ettikten, bu sefer için hazırlanmış donanmayı gözden geçirdikten sonra sarayına döndü.

Bu sefer için Osmanlı ülkesinin her yerinden serdengeçtiler seçilip orduya kaydolunması kararlaştırılmıştı. Bu arada Kütahyalı Abdi Ağa da beş yüz serdengeçti bulup orduya katılması için emir almıştı. Gerçi zamanında İstanbul'a gelmiş, yanındakilerle birlikte Davutpaşa meydanında orduya yetişmiş, Sadrazam eliyle hil'at giymişti ama sonradan topladıklarının beş yüz dediği hâlde iki yüz elliyi geçmediği, bunları toplamak bahanesiyle de bütün

vilâyet halkına olmadık zulümler ettiği, para toplayıp zimmetine geçirdiği anlaşılınca ordu Çekmece konağında iken başkalarına ibret olsun diye öldürüldü.

Yusuf Paşa'nın ciddiyeti, himmeti ve dirayeti ile ordunun geçtiği yerlerde mal ve can kaybına, Hristiyan ve Yahudi Osmanlı tebaasına kötülük etmelerine meydan verilmedi. Şu kadar ki yeni başkomutanın tez canlılığı yüzünden ordu ile harekete geçmesi gereken bazı ağırlıklar, Davutpaşa'da kalmıştı; neden sonra güç bela sevk edilerek Edirne'ye yetiştirilebildi.

İstanbul'la Edirne arasında ordu o zamanın imkânlarına göre ağır ağır ilerlerken uzak sınırlardan gelen haberler askerin maneviyatını kuvvetlendiriyordu. Kırım'da, Eflak'te, Rus ve Avusturya saldırılarının püskürtüldüğü, esirler alındığı, top ve tüfek ganimet elde edildiği haberleri geliyordu.

Yolların bozukluğu ve taşıtların azlığı, Edirne'ye gelene kadar orduyu iyice yormuştu. Edirne'de on beş gün olsun kalmak, dinlenmek, toparlanmak kararına varıldı. Bu arada tembel ve gevşek davranan kumandanlardan ve idare âmirlerinden azledilenler, yerleri değiştirilenler oldu. Bu sırada donanma da Karadeniz'e açılmış bulunuyordu.

Donanmanın Karadeniz'e Çıkışı

Karadeniz'e Hacı Abdurrahman Ağa kumandasında birtakım gemiler çıkarılmıştı. Akdeniz'in gereken limanlarında da savaş gemileri vardı. Ayrıca ihtiyat olanlar sefere hazır tutulmakta idi. Asıl büyük donanma ise Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa emrinde Karadeniz'e açılmak üzere hazırlanmıştı. Geleneğe uyularak, 1789 senesi martın yirmi altıncı günü I. Abdülhamit Han, Yalı köşküne geldi.

Şeyhülislâm, sadrazam vekiline ve Kaptan Paşa'ya samur kürkleri giydirdikten sonra Dolmabahçe'de hazırlanan yemeye gitti. Tam o sırada donanma tersaneden kalkıp top atarak Yalı köşkü önünden geçip Büyükdere önlerinde demir attı. Ancak Hızır gününe (6 Mayıs) bir ay kadar bir zaman olduğu için bu

mevsimde Karadeniz'e açılmak tehlikeli olacağından donanmanın bir müddet beklemesi uygun görüldü. Gerçekten bu sırada Karadeniz'de dehşetli fırtınalar baş göstermişti.

Kaptan Paşa'nın, "Daha fırtınaların arkası kesilmedi, hâlâ tehlike vardır fikri." değil de "artık fırtınalar dinmiştir." diye donanmanın Karadeniz'e açılmasında acele edilmesini isteyenlerin görüşü ağır bastı. Kırım'ı kurtarmak amacıyla bekleyen donanma Boğaz'dan kırk elli mil açıldı, güneş batacağı sırada çıkan fırtına; geri dönmeyi gerektirdi. Bu yersiz ve acele çıkış yüzünden üç kalyonla bir büyük sal sulara gömüldü. Karaya vuran bu gemilerde birkısım asker düşmana silah atmaya imkân bulamadan boğulup gitti.

Donanma böyle birkaç kere denize açılmaya girişip vazgeçti. En sonunda şaban ayının ondördüncü günü lodos çıktı da gemilere engine açılma kısmet oldu.

Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa Osmanlı Devleti'ne büyük yararlıkları dokunmuş, güler yüzlü, aslan yürekli, doğru sözlü bir kimse idi. Mısır'da iyi hizmetler görmüş, Mısır'da topladığı vergi ile İstanbul'a dönüp donanmanın eksiklerini tamamlatmak imkânını bulmuştu.

Bir aralık devlet hazinesi dara düştüğü zaman, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın delaleti ile kendisinden I. Abdülhamid'in borç istemesi üzerine, Topkapı Sarayı'na on iki bin kese akçeyi teslim edecek kadar da zengin ve fedakârdı. Bu kadar büyük yararlıkları olduğu hâlde hiç de şımarmamış, kirlenmemişti.

Çeşme'de Rus donanmasıyla yapılan savaşta uğranılan büyük yenilgi içine dert olmuştu. Öç almak için fırsat kolluyordu. "İşte bu sefer tam zamanıdır." diye gayrete geldi. Bu sefer Osmanlı donanmasını o idare edecekti. İşin başına geçer geçmez bütün kaptanları yanına çağırdı ve şöyle söyledi:

"Benim nereden geldiğim, ne yaptığım, ne yapmak istediğim cümlenizin malûmudur. Din uğruna, devlet uğruna can verip şan alacak günümüz geldi. Niyetim ya düşmanın hakkından gelmek ya da ölmektir.

Cariyelerimi, kölelerimin hepsini azat ettim, helâllik verdim. Ne borcum varsa verdim, dünya ile hesabımı kestim. Karıma bile kendisini bir daha görmemin pek kısmet olmayacağını söyleyip ayrıldım. Sağ kalıp dönersem, Allah'ın hikmeti bu imiş der de şükrederim.

Hepinizi öteden beri yoldaş bilirim de ondan bunları söyleyip sizi uyararak demek istiyorum ki içinizde cesaret edemeyip de ölümden kaçacak kimse varsa şimdiden açıkça söylesin, gücenmeden kendisine izin veririm. Şimdi söylemez de cenk üzerinde iken yüreksizlik edip de hava elverişli değildi, askere söz geçiremedim yollu özürler bahanelerle bedduaya kalkışırsa, padişah başı için aman zaman dedirtmem, başını uçururum.

Hizmet edenlere de umduğundan fazla mükâfat vereceğimi de hemen söylemeliyim. Bu şartlarla gitmeye razı olan hazırlansın da doğrulukla hizmet edeceğine yemin etsin."

Bu sözler üzerine bütün denizciler ayağa kalktılar, ölümde de dirimde de bir ve beraber olmaya ant içtiler.

Kırım Savaşı

Başkomutanın ordu ile Nemçe üzerine yürümesi kararlaştırıldı. Rusya cephesi denizden Kaptan Gazi Hasan Paşa'ya, karadan da eski sadrazam Şahin Ali Paşa'ya havale edilmişti. Ali Paşa, Halil Mehmet Paşa'nın hazinedarlığından yetişmiş yiğitliği, gözü pekliği, askerlikteki bilgisi ile de ün yapmış bir kumandandı. Seksen iki seferinde sancak-ı şerifi çekerek topladığı adamlarıyla Bender'e ulaşmış. Hotin Kalesi'nin imdadına yetişmiş, bu kalenin muhafızlığına tayin edilmiş ve düşman ne taraftan baş gösterdi ise o tarafa koşarak zafer kazanmayı başarmıştı.

Ali Paşa, Halil Hamit Paşa'nın azlinden sonra sadrazam oldu. Yiğitlikten başka marifeti olmadığı, doğru dürüst okuma yazma bilmediği, Devletin başka işlerine aklı ermediği için de azlolunmuştu. Ama ordudaki başarıları hesaba katılarak tekrar devletin dar zamanında hizmete çağrılmış ve işte böylece İsmail Kalesi cephesinin başkumandanlığına getirilmişti.

Rusya feldmareşali Puşkin ise devletine sözünü geçiren ve her türlü yetkiyi elde edip kullanmasını bilir olduğu için Aksu boyundaki ordusunu yüz elli bin kişiye çıkarmayı başarmış, bütün hazırlıklarını tamamlamış, büyük havan toplarından başka yüz otuz yedi "sürat topu"nu da emrinde bulundurmuştu. Rusya ve Nemçe orduları bir araya gelince oralardaki bütün savaşları kazanmaya başladılar. Nihayet Hotin de elden gitti. İsmail askerinden medet uman Hotinliler, tek başlarına ve yalnız, imdatsız kalınca, şehri bırakıp iki bin sekiz yüz kadar arabaya en lüzumlu eşyalarını yükleyip Bender ve İsmail taraflarına göç ettiler.

Puşkin de bu savaşlarda önemli kayıplara uğruyordu; erzak ve cephane ikmalini uzak yerlerden yapmak zorunda kalıyordu ama onun azmi ve Katerina'nın inadı, Rusların duraklaması şöyle dursun, bir kat daha ilerlemesini sağlıyordu. İsmail ordusu ise ekmeksiz, cephanesiz kalıyor; bu da yetmiyormuş gibi kaçan askerler yüzünden gittikçe sarsılıp çöküyordu. Puşkin bu hâllerden iyi ve çabuk faydalanmasını bildi. O cephenin kilidi demek olan Özi Kalesi'ni kuşattı. Özi açıklarındaki donanma yanıp işe yaramaz olunca kuşatma denizden de tamamlanmış oldu.

Rus donanması Karadeniz'e açılıp da Osmanlı donanmasının heybetini haber alır almaz savaştan çekinince hemen amirali azlolunmuş, yerine gelen amiral umulmaz bir zamanda büyük bir cür'etle Osmanlı donanması üzerine yürüyünce, bu sefer de Osmanlılar savaştan kaçınıp Özi limanına sığınmışlardı. Hâlbuki limanın daha kolay korunmaya elverişli bir yerinde Rus donanmasının bir kısmı demir atmış bulunuyordu.

Böylelikle Osmanlı donanması, iki ateş arasında kalıp sıkışmış oldu; bir kısmı karaya oturdu, bir kısmı iki taraftan gelen ateşle tutuşup yandı. Bu savaşta Cezayirli Seydi Ali Kaptan'ın cesareti biraz işe yaradı ise de zaferi değil, kurtuluşu bile sağlayamadı.

Parça parça gelişip sonuçlanan deniz savaşlarından kesin sonuç elde edebilmek ve Osmanlı denizcilerinin maneviyatını yükseltmek için Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa, başa geçip işe gi-

rişti. Emri altındaki kaptanların cesaretsizlikleri ve tedbirsizlikleri onu yıldırmadı. Tek başına, meydan okurcasına Rus donanmasına saldırdı. Ruslar, dayanamayacaklarını anlayarak deniz üstündeki savaş meydanını Osmanlı gemilerine terk ettiler ve Avlunya limanına sığınmaktan başka çare bulamadılar.

Gazi Hasan Paşa, limanın ağzına kadar geldi; gemilerinin orada karaya oturması ihtimalini hesaba katarak, içeri sokulmadı, liman ağzında bekledi ve Ruslara: "Erkekseniz gelin, minderden kaçmayın, deniz üstünde güreşelim." diye haber saldı. Ruslardan ses çıkmadı.

Gazi Hasan Paşa'ya ne donanmasını güçlendirmek, ne asker tamamlamak için doğru dürüst imdat ve yardım geldi. Özi Kalesi'ni koruması için arkasında bıraktığı Giritli Halil Paşa: "Gemiler harap oldu, kurtarabildiğim kadarı kârdır." bahanesiyle savuşup İstanbul yolunu tuttu. Ama daha boğaza girerken suçu anlaşılıp deniz üstünde başkalarına ibret olsun diye boğduruldu.

Kırım Hanı Şehbaz Giray ise Boğdan düşman eline geçince emrindeki Tatar askeri ile Bender tarafına çekilmişti. Tatarlar bir kere çözülmeye başlayınca etraftaki masum ve şaşkın halka saldırmaktan başka şeye yaramıyorlardı. Şehbaz Giray, kendisine bağlı bir avuç askerle bir şeyler yapmaya çabalarken büyük oğlunun de şehit olması azmini giderdi. Orduya, *"İmdat gelmezse burada ya açlıktan ya da düşman elinde telef olup gideceğiz."* diye haberler yağdırmaya koyuldu.

Ordu, kışın şiddetinden, erzakın azlığından perişandı. Hayvanlarının yarısı yollarda telef olmuştu. Rusçuk içinde bir okka saman beş-altı paraya, bir kucak odun kırk-elli paraya satılır olmuştu. Bunları ucuz-pahalı bulmaya da imkân yoktu. Açlıktan, hastalıktan kaçıp savuşanlara göz yumulur olmuştu. Bu hâlde ordu Şehbaz Giray'a nasıl yardım edebilirdi. Sızlanış mektuplarına Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler ve umut verici avuntularla cevap vermekten başka çare yoktu. Başkumandanın padişaha yazdıkları Şehbaz Giray'ın kendisine yazdıklarından pek farklı de-

ğildi. Aldığı cevaplar da kendisinin Şehbaz Giray'a gönderdiklerine benziyordu.

İstanbul'un hâli de ayrıca yürekler acısı idi. Yiyecek, içecek, ekmek, un, her şey yok denecek kadar azalmıştı. İnsafsız esnaf, her şeyi kendi bildikleri gibi alıp sattıkları için İstanbul halkının büyük çoğunluğu büyük sıkıntı çekiyordu. Yağın, mumun ismi var, cismi yoktu. Ekmek alabilmek için fırın kapılarında toplanıp bekleşenler günden güne artıyordu. Sıra kapmak ve ekmek aşırmak için kanlı bıçaklı olanlara rastlanıyordu.

İstanbul Kadısı, gereken düzeni kuramıyor diye azlolunmuştu. Hâlbuki Kadı'nın da elinden gelecek birşey yoktu. Üstelik kış da her senekinden daha şiddetli idi. Denizden de karadan da yollar kesik ve kapalı idi. Hiçbir taraftan İstanbul'a un ve ekmek gelmez olmuştu. Esnaf bu hâli fırsat bilmiş gibi bir paralık şeyi on paraya satmaya kalkışıyordu.

Özi Kalesi'nin Düşmesi

Padişah, üzgün, bitkin, başkumandanın sızlanmalarına şöyle cevaplar yazıyordu:

"Benim büyük vezirim, yazdıklarını okurum, hâlini öğrenirim. Orada kışın ne kadar dehşetli olduğunu da biliyorum. Bu da Allah'ın bir hikmeti. Başka ne denir? Adamlarının hiçbirinde sendeki doğruluk ve yiğitlik yok. Gece, gündüz, senin için ve ordum için dua ediyorum, seni, seninle birlikte dine ve devlete yararlık gösterenleri Allah'ın birliğine ve büyüklüğüne emanet ediyorum. Bundan böyle Allah'ın emriyle havaların açılacağı umulur. Hemen Özi'ye imdat yetiştirmeni istiyorum."

Aslında iş, baştan bozuktu. Askerin toplanabilmesi için İstanbul'a da zorluklar çekilmiş, rezaletlere katlanılmıştı. Kaldı ki bu İslâm askerlerinin o zaman cenge gitmeleri, ganimet diye sefer esnasında mal yağmalamak amacını güdüyordu. Yusuf Paşa'nın Nemçe üzerine sefere gitmeleri orada yağma edilecek varlık bulunduğunu hesaba katmalarındandı.

Yusuf Paşa'nın Nemçe seferi ile askerine ganimet sağladığı haberi İstanbul'a yayıldı mı kıtlık ve yoksulluk çeken koca şehirde ne kadar ipsiz sapsız varsa orduya yazılmak için başvurmadık yer bırakmıyorlardı. Hâlbuki zafer; yalnız fedakârlık, disiplin ve dayanıklılık gösterebilenlere kazanılabilir, böyle çapulcularla elbette kazanılamazdı.

Rusya'dan gelirken oralarda yağma edilecek bir şey olmadığını bilenlerin o taraflara sefer etmeye, oralarda savaşa girmeye elbette gönülleri olmazdı. Boğdan taraflarına gidip gelenler birşey bulamazsa esir diye yakaladıklarını getirip satmakla geçiniyorlardı. Asıl kabahat, böyle hallerin başına geleceği... Ruslarla Avusturyalıların er geç birleşip üzerimize yürüyeceği belli olup dururken zamanında tedbir alınmaması, erzak ve cephane biriktirilmemesi, ordunun ve donanmanın gerektiği kadar güçlendirilmemesidir.

Böyleyken başkumandanın emrindeki askerlerin yine hazırlıklı, talimli ve teçhizatı tam düşman askerlerine karşı arada bir de olsa zafer kazanmaları doğrusu yine de takdire şayandı.

Özi Kalesi, gittikçe şiddetini arttıran kuşatmaya karşı artık yardımın gelemeyeceğini de anlayınca, fazla dayanamamış ve teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. Zaten Rusların gece gündüz kale içine yağdırdıkları gülle ve hamlelerin seksen bir taneyi geçtiği söyleniyordu. Nihayet Başkumandan Yusuf Paşa, üç bin asker hazırlayıp yola çıkmaya karar verdi, imdat yetişmeden son bir saldırıya geçmeleri üzerine kale düştü. İçindekiler, çoluk çocuk bile ya öldüler ya göç edip yollarda perişan oldular. Kaleyi koruyan Hamit Hüseyin Paşa da yaralı olarak esir düştü. Bunun üzerine hiç olmazsa Bender ve Akkirman kalelerini korumaya çalışmaktan başka çare kalmadı.

Özi Kalesi'nin düşman eline geçtiği haberi I. Abdülhamid'in yüreğine inen bir felaket oldu. Sadrazam vekili, "Böyle şeyler olabilir, kaç kere böyle kaleler düşman eline geçti, tekrar geri alındı." gibi avutucu şeyler yazdı ise de hamiyetli padişah: *"Ben bunları biliyorum ama benim yandığım devletteki gevşekliktir."* diyordu.

Osmanlı Devleti'nin İdari ve malî Durumu

Savaş sebebi ile yiyecek, içecek ne varsa hepsinin fiyatı artmıştı. Üstelik bedelini ödemeye razı olsanız da kolay kolay bulmak mümkün değildi. Herkes daralmış ve sıkışmış olduğu için karaborsa, yalan ve hile ile geçinme yolları almış yürümüştü. Savaşa katılanların yerine bırakılan vekil "mütesellim"ler ise geçici olduklarını bildikleri için bu yerde kaldıkları sürece keselerini doldurmaya, mümkün olduğu kadar çok ve çabuk çalıp çırpmaya bakıyorlardı.

Ordunun sefere çıkışından bu yana, mesela Kütahya'da olduğu gibi yedi-sekiz mütesellim gelip gittiği ve her biri de çarpıp çırptığı için memleketin harap olduğu ve halkın sefilliğe düştüğü görülüyordu. Mütesellimlerin bu hâllerini bilenler, aslı olsun olmasın, kolay inanılacağını kestirerek, şikâyetler yağdırıp değiştirilmelerine sebep oluyorlar ve doğru bir adamdır diye daha hayırsız ve uğursuz bir yakınlarının mütessellim tayin edilmesini sağlayabiliyorlardı. Arada birbirini tutmaz sahte emirlerle birbirlerinden mütesellimliği zorla teslim alanlar, işin aslı anlaşılana kadar vuracağını vurup izini kaybedenler de oluyordu.

(Mütesellim: Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lügat manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara "voyvoda" denilirdi. II. Mahmut zamanında merkeziyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle mirmiran [Mülkî rütbelerden birinin adıdır. "Beyler Beyi" demektir.] gibi mansıp sahiplerinin ekserisi sefere gittikleri zaman mansıplarını "Mütesellim" ile idare ederlerdi. Bunların avaidi mütesellimler tarafından toplanır ve kendilerine gönderilirdi.)

İstanbul'dakiler kıtlıktan, pahalılıktan, taşradakiler zulümden ve soygunculuktan bıkkın ve bitkin bir hâlde idiler. Etin okkası on sekiz paraya çıkmış, mumun tanesi bir paraya bile bulunamaz olmuştu. Hâlimiz ne olacak diye halkın feryada başladığı I. Abdülhamit Han'ın kulağına gidince, *"Allah için olsun şu zahire meselesine bir çare bulunsun."* diye sadrazam Vekili'ne

emirler göndermişti. Ticaret gemileri ise Karadeniz'den emniyetle zahire getirebilmeleri için savaş gemilerinin himayesini istiyorlardı.

İstanbul'daki yetkililer Payitahtın böyle dertlerine çare aramaktan devlet işlerini ve dış münasebetlerini yürütmeye değil, düşünmeye bile vakit ayıramıyorlardı. Hiçbir yerden, önce tahmin edilenin yarısı kadar olsun vergi gelmiyordu. Koca Osmanlı ülkesi karışıklıklar, kıtlıklar, soyguncular ülkesi olmuştu. Her taraftan bir evvelkini bastıran bir başka sızlanış yükseliyordu. Arada bir akl-ı evvel filan memleketin tüccarları zengindir ve hamiyetlidir, onlardan devlet hazinesi borç alsın diye bir fikir ortaya atıyor, nice danışmalar ve sıkıştırmalar sonunda bu tavsiyenin de bir hoşça netice vermediği görülüyordu.

Esma Sultan'ın ölümünden sonra gözden düşüp katl olunan Dimitri bezirgânla Rusya'ya kaçan Boğdan Voyvodasının mallarını devlet hesabına satmak, orada burada birikmiş alacaklarını devlet eliyle zor kullanarak toplama ümidi de verimli olmamış, onlardan kalıp satılan eşya düşük bedellerle şunun bunun elinde kalmıştı.

Dimitri'nin mallarının daha dikkatle satılıp parasının daha çabuk toplanması için padişahın ferman çıkarması, devlet hazinesinin ve padişah varlığının nelere muhtaç hâle düştüğünü açıkça göstermekte idi. Bir ara vakıflardan ve onların mütevellîlerinden medet umulmuş, bundan da bir sonuç alınamamıştı.

Başta padişah, bütün İstanbul'daki yetkililer, Payitahtın derdine çare ve karşılık arayıp çırpınırlarken Başkumandandan gelen feryat işi büsbütün karıştırmıştı. Tez elden üç-dört bin kese gönderilmezse ordunun açlıktan kırılacağı acı ve açıkca anlatılıyordu. Bu feryada İstanbul'dan ancak dua ile karşılık verilebildi. Koca padişah büyük vezirine şöyle yazdı:

"Benim büyük vezirim ve Başkumandanım. Nasıl sıkıştığını ve paraya nasıl ihtiyacın olduğunu biliyorum. Eğer bende paraya benzer birşey olsa kendi harçlığımı da göndermek isterim. Böyle zamanda senden bir şey esirgenebilir mi? Sen de hazinelerin

hâlini bilmiyor değilsin. Bu akçe tedariki düşüncesi gece gündüz rahatımı kaçırıyor. Oralardan ordu zoru ile gelecek yılın vergileri toplanamaz mı dersin? İstediğini toptan gönderemezsem de elimize geçebildikçe parça parça, üçer beşer yüz kese göndermekte kusur etmeyeceğim. Allah yücedir, uludur. Devlete imdat etsin. Allah için olsun siz de bir şeyler düşünün"

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri ilk defa olarak yabancı devletlerden veya o devletlerin tebaası zengin tüccarlarından borç alınması akla gelmiş, bunun büyük risk taşıdığı ve ilk defa başvurulacak bir acayip çare olduğu için buna çok büyük, çok yetkili bir Divanda karar verilmesi düşünülmüştü.

Toplanan Meclis, bu işi ince, uzun konuşmuş ve "düşmanlara hâlimizi bildirmek, onlara karşı sarf edeceğimiz parayı onlardan almaya kalkışmak, şimdiden onlara bir uçtan teslim olmak demektir; bunun konuşulması, dışarıya sızıp duyulması bile büyük tehlikedir" kararını verip fakat asıl derde de bir çare bulamayıp şaşkın ve perişan dağılmıştı. Bu hâl, Abdülhamid'e bildirilince padişah hıncını devlet sırrını saklamayanlara beddua etmek suretiyle alabilmiş, sadrazam vekilinden şeyhülislâma gitmesini ve bu işe bir çare bulmasını istemişti.

Şeyhülislâm, ilk iş olarak kendinde ve yakınlarında para olmadığını söyledikten sonra şöyle demişti: *"Yabancılardan, yabancı devletten para tedarikinden başka çaremiz yok. Başkasından hele bir yabancıdan para istemek kötüdür ama* 'zaruret mahzurları siler.' *demişler. Buna istemeye istemeye başvurmak zorundayız. Herkese ayrı ayrı sorup dallandırmaya da yer yok. Bana sorarsanız gönülsüz de olsa böyle borç almayı caiz gördüğümü söyleyebilirim."*

Bunun üzerine Felemenk'ten borç alınmasına karar verildi. Felemenk elçisiyle konuşmaya girişildi. Osmanlı ülkesinden toplanacak çeşitli vergilerin zaten mültezimler ve mütagallibe (kompradorlar) elinde olduğuna göre Flemenk Devleti'ne borç karşılığı gösterilecek teminat bulma güçlüğü meydana çıktı. Felemenk elçisi Osmanlıların dışarıdan alacakları her şeyi kendi

vasıtasıyla tedarik etmeleri gibi şartlar koşulabileceğini, bunun için de devleti ile ve tüccarıyla temasa geçeceğini bildirdi.

İşlerin uzamasına durum hiç de elverişli değildi. Baharda sefer açmak mecburiyeti vardı. Bu da en az on beş bin kese akçeye bakıyordu. *"Sefer demek, akçe demektir, vaktinde çare bulunmazsa sonu perişanlıktır."* sözü her ağızda dolaşıyor, çareye gelince kimse bir belirli çıkar yol gösteremiyordu. *"Altın ve gümüş sikkeleri taklit ederek bakırdan basalım, sonradan gümüş ve altınla değiştirilecek diye bu şekilde kabule herkesi zorlamaya çalışalım."* diyenler olduysa da bu paralarla tedarik olunacak ordu donatımının başka memleketlerden tedarik olunacağı, onların bu kalp paraların yüzüne bile bakmayacağını söyleyenler haklı görüldüler.

Nihayet varlıklı ve ziynetli konaklara başvurulması, ne kadar gümüş ve altın eşya varsa ileride baraları ödenmesine söz verilerek toplatılıp bakırla karıştırılarak para bastırılması kararlaştırıldı. En son bu çareye başvuruldu. Ayarı düşük para bastırıldı. İlk günlerde piyasada biraz ferahlık, biraz alışveriş oldu ama sonra iş anlaşıldı; durgunluk artarak yeniden baş gösterdi.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi İsveç elçisi, Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa girişince topraklarını ve haklarını geri almak için harp açmaya Osmanlılar tarafından sevk olunduğunu, buna karşılık vaat edilen sekiz bin akçayı hatırlatarak, devletinin bu parayı acele istediğini bildirdi. Arkasından da öteki elçiler, buna benzer isteklerle devletin Bâb-ı Âli denen kapısını çalmaya başladılar.

I. Abdülhamit, İstanbul'un bu kışı gerçekten karakış denmeyi çoktan hak ettiği bu yıl içinde birbirini kovalayan acıklı olaylardan ve hele Özi Kalesi'nin başına gelenlerden, gönlü hasta, mizacı perişan bir hâlde, dünyadan usanmışken, bir de hacca gidecek alayın eşkıya tarafından yolunun kesileceğini haber alınca büsbütün üzülmüştü.

Şehzâde Mahmud'un o zamanki çuhadarı Şehri İsmail Efendi tarihinde yazdığına göre; Osmanlı askerinin korkunç perişan-

lığını anlatan haberleri Serdar-ı Ekrem birbiri ardınca yazmaktaydı. Bu haberlerin üzüntüsü ve yanındakilerin dedikodusu yüzünden Sultan I. Abdülhamit Han'da ata binip inecek güç kalmamıştı.

Sultan, hastalığını fark edip her yıl, recebin on ikinci günü, padişah adına hac ziyareti için çıkarılan Surre alayının bir gün önce çıkarılmasını emretmişti. Surre eminine emanetleri teslim ettikten sora hastalandı. Bir daha kalkamayarak, recebin on birinde, salı günü, sabahın erken saatlerinde ruhunu Allah'a teslim etti ve yerini III. Selim'e bıraktı.

Cihan bir hanedir alâyişi çok
İçine girenin asayişi yok
Düşer derviş ise teşviş-i nâna
Ve ger sultan ise fikri cihana

III. Selim'in Tahta Çıkışı

27 Mart 1789 Salı günü III. Selim tahtına oturdu. Valide Sultan'ın eski sarayından Topkapı'ya nakli gerekiyordu. III. Selim cuma namazına daha kılıç kuşanmadan gelerek, cuma namazını kılmayı bütün öteki törenlere üstün tuttu. Ayasofya'da cuma namazı törenle kılındı.

Cumartesi günü padişah annesinin eski sarayından kendisinin de kalacağı yeni saraya getirilmesi töreninde hazır bulundu; annesini *"Cennet annelerin ayakları altındadır."* hadisine uygun bir saygı ile karşıladı.

Pazartesi günü bütün devlet adamları ve saray büyükleri, "Divaniye" denilen merasim esvaplarını giyinmiş olarak Topkapı sarayında toplandılar. Padişah onları beraberine alarak Fatih'e gitti. Büyük dedesi Fatih Sultan Mehmed'in kabrini ziyaret etti, oradan da Peygamber'imizin bayraktarı Hz. Eyüb'ün türbesine gitti.

Orada eskiden beri cülûs törenlerinde âdet olduğu üzere okunan Kur'ân-ı Kerîm'i ve devletinin devamı için yapılan duayı

dinledi. Şeyhülislâmın beline kuşattığı padişahlık kılıcını şakırdatarak alkışlar arasında sarayına döndü.

III. Selim, bundan sonra ilk işi düşmanı gerektiğinde yenebilmek amacıyla savaş araçlarının daha çok ve daha iyi yapılabilmesi için lüzumlu tedbirlerin alınmasına, harp sanayinin mümkün olduğu kadar geliştirilip yenilenmesine önem vermek oldu.

Okmeydanı tekkesi ile Davutpaşa Sarayı'nın onarılması, bayındırlık faaliyetlerinin ilki oldu. III. Selim'in ilk terfi ettirdiği kimseler, Şehzâdeliğinde herhangi bir fırsat ve sebeple yakınında bulunup kendisine yararlığı olanlardı. Lalalarını, hocalarını birer münasip vazifeye yerleştirdi. Arada, ilim ve din adamlarının da hatırlarını almayı ihmal etmedi. Çeşitli sebeplerle haklı haksız şuraya buraya sürülmüş olanları affetmeyi, İstanbul'a getirtmeyi, onlara yeni refah imkânları sağlamayı da unutmadı.

Yeni padişahların tebaalarına kudretlerini göstermeleri, merhamet ve mürüvvetleri kadar da adalet ve şiddetleri olduğunu belirtmeleri için gerekenleri de cezalandırmaları şarttır. III. Selim bütün yumuşaklığına ve iyi kalpliliğine rağmen bu gereği de yerine getirmekte gecikmedi.

Bir gün kıyafet değiştirerek İstanbul'u dolaştığı sırada Kâğıthane deresinde boğulmuş birinin yakınından, gömülmesine ruhsat vermek için para aldığını öğrendiği bir kadıyı Bursa'ya nefyetti. Rusya'ya casusluk etmekle kalmayıp kendisine vaktiyle emanet verilen bir beldenin halkını soymayı iş edinen birini de astırdı. Tersane Emini Selim Ağa ile oğlu Ahmet Nazif Efendi'yi de kötülere ve hırsızlara ibret olsun diye idam ettirdi.

Ordunun Durumu ve Padişahın Orduya Dair Görüşleri

Düşmanın Boğdan toprağından kovulup uzaklaştırılmaları için çareler düşünülürken Eflak voyvodası Mavriyani, emrindeki askerin çokluğundan sızlanarak bunlara maaş yetiştiremediğini ileri sürüp devlet hazinesinden yardım istemesi zihinleri karıştırdı. Bu voyvoda bir yandan da Eflak'teki piyade askeri az görüp beş bin kadar piyade ile başkumandanın buralarda gözükmesini, Yaş

yakınlarında düşmanı yıldıracak bir saldırıya geçmesini, kendisinin de Rusçuk yakınına geçip düşmanları sindirebileceğini söylüyordu.

İsmail cephesinin komutanı Hasan Paşa, askerin bir türlü kendinden hoşlanmadığını görerek, *"Ben bu işin adamı değilim."* diye görevini bırakmıştı. Başkomutan, bu hâller bu istekler üzerine ne yana saldıracağını şaşırmıştı. Hasan Paşa'nın azli gerçekleşince İbrail cephesine atanan Ankaralı Hacı Abdi Paşa'dan, İsmail'de kalması ve Hasan Paşa'dan boşalan yeri doldurması istendi.

Ordu, Rusçuk'ta mı kalmalı yoksa Silistre cephesine mi yürümeli diye tartışmaların sonunda İsmail cephesinin güçlendirilmesine karar verildi. Rusçuk ve Yergöğü'ne biraz asker gönderildi. Eflak beyinin de istediği az çok yerine getirildi. Asıl ordu, Silistre'ye doğru yola çıkacaktı ama asker düzensiz, araçlar yetersiz ve para pek kıt olduğu için herkes ne yapacağını şaşırmıştı. Padişaha birbiri ardı sıra sızlanma, yalvarma, akıl sorma yazıları gelip duruyordu.

Ordu ise yağma, ulûfe (padişah bahşişi) bekler hâle gelmiş, yalnız bu iki çıkarı düşünerek; ya yağmanın bol olduğunu sandıkları cephelere gitmek ya da İstanbul'da kalıp bol bahşişe konmak istiyorlardı. Artık akılları, fikirleri bunlardaydı.

Bu işleri düzeltmek, vergileri, iltizamları düzene sokmak gerekiyordu ama bu gibi faydalı tedbirler birçok kimsenin çıkarını önleyeceği için kendi menfaatlerini kollayan kimseler, sarayı şaşırtan ve tedbirleri kötüleyen jurnallar yağdırıyorlardı. III. Selim'in babası Sultan Mustafa da böyle düzenlemeler için harekete geçmeyi akıl etmişti ama yakınlarının ve çıkarcıların aldatması düşündüklerini gerçekleştirmekten onu alıkoymuştu.

Birbirini tutmaz sızlanışlar kulağına çalındıkça veya yazılı olarak eline geçtikçe III. Selim şaşırıp kalıyor; sadrazam kaymakamına şöyle yazıyordu:

"Devletin gelirini, giderini nelere nasıl harcandığını sizler de benim kadar biliyorsunuz. Eğer bana şimdilik kuru ekmeye

razı ol deseniz ben peki, derim, razı olurum. Başkasının düzensizliğine, tedbirsizliğine filan el atacak olsam 'Babası da böyle idi, ne faydası oldu sanki' *deyip çıkıyorlar. Siz söyleyin bana Allah aşkına; devlet elden gidiyor, sonra ne yapsak kâr etmeyecek. Bu devlette sizin de hakkınız var, siz de bu batacak geminin içindesiniz. Ben bildiğimi söyledim. Siz de söyleyin: ne yapalım, ne çatalım?"*

Hamiyetli padişah bir yandan böyle sızlanıyor, bir yandan da her yeniçeri ortasına yeniden onar nefer topçu verilmesini, böylece ordudaki perişanlığın biraz düzeltilip erlerin yenilenmesini, gençleşmesini istiyordu. Kaymakam Paşa'nın bu isteğe karşı cevabı acı gerçeği bu kadar çıplaklığıyla ortaya koyacak hâldeydi:

"İşe yaramayan ihtiyar askerin tasfiyesi, bu suretle tasarruf edilecek parayla, maaşını alamamış kimselerin alacakları ödendikten sonra geri kalan paranın yeni ve genç askerlere tahsisi ile bu iş otuz beş-kırk senede ancak gerçekleşebilir." diyordu.

Sultan Selim bu cevaba pek kızmış, şöyle karşılık vermişti:

"Allah Allah, bu ne hâl böyle. Her şeyin doğrusu bizden gizlenmiş demek. Bir sefer açmak gerektiği zaman ne yapalım, sefere gidecek vazifeli askerimiz yok feryadı koparıyorsunuz. Peki, asker yazalım öyleyse desek beytülmalde akçe yok deyip çıkıyorsunuz. Buna bir çare bulalım dedik mi, aman Yeniçeri ocaklarına taarruz olunmaz, diye ortaya korku salıyorsunuz.

Demiyoruz ki herkesin elinden hakkı ve kısmeti alınsın, ama askere verilecek para ehline verilsin. Bu söylediklerim doğru değilse razı olmayın, açıkça söyleyin. Doğruya razı olmayı, doğrunun gerçekleşmesine yardım etmeyeni de Allah kahretsin. Eh, işte bu memleket böyle elden çıkıyor."

Savaş hazırlıklarının kolaylıkla tamamlanması, ülkede güven ve düzenin sağlanmış olmasına, Müslüman veya Hristiyan bütün tebaanın malından ve canından hakkiyle emin bulunmasına, vergiyi haklı ve adaletli bulup gönül rızası ve varlık imkânı ile verebilmelerine bağlı idi. Hâlbuki uzun süreden beri, baskılar ve soygunlar o kadar alıp yürümüştü ki hele sınırlara yakın yerlerdeki

Hristiyan tebaalar, ya bulundukları yerde soyulmuş ya da başka yerlerde yerleşip geçinmek için savuşup gitmişlerdi.

Devletin bu şartlar içinde ne savaşa hazırlanması ne de doğru dürüst idareyi devam ettirmesine imkân vardı. Savaşın getirdiği perişanlık devam ediyordu. Ruslarla ikide bir patlak veren anlaşmazlıklar yüzünden orduyu hep seferde tutmak gibi büyük eziyete ve masrafa katlanılıyordu. Fakat ülkeyi asıl harap eden, devleti asıl eli böğründe güçsüz bırakan, bu savaşlar, bu masraflar değildi.

Eyaletlerin âyân denilen saray dalkavuğu ve halk düşmanı zenginleri, kadıları, irili ufaklı memurlar, seferberlik vergileriyle harçlarının birkaç katını kendileri için fakir halktan topluyorlar; vermeyeni dövüyorlar, malını alana kadar halkın canını çıkarıyorlardı.

Valiler huzursuzluk arttıkça türlü sebeplerle sık sık azlediliyorlar, vezirler Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den Anadolu'ya yer değiştiriyorlardı. Her yeni gelen, bir öncekini aratırcasına, uzun yolların dehşetli masraflarını daha ilk aylardan çıkarmaya bakıyorlardı. Ülkenin bayındırlığı, yeni memurluk yerinin zenginliği ve esenliği, halkın durumu hatıra gelmeden dağıtıp harcadıkları parayı toplayabilmenin kaygısına düşüyorlardı.

Bu yüzden, fukaranın ellerindekini alıyorlar, âyân diye eyaletlerinin şu- bu köşesinde sözü geçen kimselere yeni payeler verip onlardan peşin para koparıyorlar, bu defa da öylelerinin yeni soygunlarına göz yummak durumunda kalıyorlardı. Koydukları vergileri, yüklettikleri haracı veremeyenlerin mallarını göz kırpmadan yok pahasına satıp isteklerini elde ediyorlardı.

Bazı Yeni Düzenlemeler

Ordudaki ve idaredeki bu bozukluklara bir son verebilmek, zamanın hastalıklarına çare bulmak ümidiyle padişahın başkanlığında bir danışma toplantısı yapılmasına karar verildi. Bu toplantıda nelerin konuşulacağı bir gündem hâlinde yazılıp padişaha sunulmuştu. Gündemde Rusya ile barış imkânlarından da söz

edileceği için bu haberin orduya duyurulması doğru görülmediğinden çağırılacak kimseler arasında hiçbir ordu mensubu bulunmamasına ayrıca dikkat edilmişti.

Padişah, eski âdeti bozmak istemedi; böyle toplantılara asker ocağının görgülü ve yetkili büyüklerinden bir kaçının çağırılmasını istedi. Barış işini birkaç kişi arasında daha sonra konuşmayı uygun gördü. O gün, bütün davetliler öğle namazını Bâb-ı Âli'de bir arada kıldıktan sonra "Revan" odasında toplandılar.

Padişahın sağında sırasıyla Kaymakam Paşa, reisülküttap Vekili Raşit Efendi, Sekbanbaşı, Ağa ve Valide Kethüdası Mehmet Bey yer almıştı. Solunda ise şeyhülislâm, onun yanında ulema reisi Tevfik Efendi vardı. Diğer vezirler ve paşalar da onun yanı başında sıralanmışlardı. Ocak ağaları da sol tarafta yerlerini almışlardı. Ayrıca orduyu hümayundan yeni gelmiş Kapıcılar Kethüdası Şemsettin Bey'le Şehremini Abdurrahman Bey davetliler arasında idi.

Padişahın bir işareti üzerine, hepsi ayağa kalkmış olarak, Reis Vekili Efendi'nin okuduğu gündemi dinlediler. Bu gündem *"Ülkedeki haksızlıkları gidermek; adaleti sağlamak ve yaymak, idareyi tertipleyip düzeltmek için alınacak tedbirlerin madde madde konuşulması..."* önsözüyle sunuluyordu. Gündemin okunması bitince herkes yerine oturdu. III. Selim, herkese birden hitap ederek düşüncelerini serbestçe söylemelerini istedi.

İlk söz alan Hamidizâde Mustafa Efendi, işi yumuşatmak, bu bozukluğun sorumluluğunu eski devirlere yüklemek üzere: *"Gerçi zulüm var, baskı var, perişanlık var ama bunların hiçbiri sizin zamanınızda olmadı ki. Zamanınızda alınan tedbirler işleri düzeltmek üzeredir."* dedi.

Bunun üzerine kaleler nazırı Hacı Numan Bey, gözünü kırpmadan gerçeği söylemek niyeti ile söz aldı: *"Padişahım, halkın durumu yürekler acısıdır, bıçak kemiğe dayanmıştır, memleket içindeki fakir halk sızlanıyor."* diyerek feryat etti.

Eski defterdar Hakkı Bey de halkın nasıl soyulduğunu, memleketin nasıl perişan hâle geldiğini açıkça belirtti. Ordudan ge-

lenler, ordunun durumunu içinden bilenler de olan biteni açıkça ortaya döktüler. Onlar konuştukça şeyhülislâm ve kaymakam paşa, tasdik eder gibi görünen fakat iyimserliği elden bırakmayan yumuşatıcı bir şeyler söylemeden uzlaştırıcı ve uyuşturucu karşılıklar vermekten geri durmadılar.

Sonunda *"Sözlerin başı, başların sözüdür."* kuralına uyuldu. Padişah herkese ayrı ayrı seslenip her birine vazifelerini şöyle hatırlattı:

— *Bak şeyhülislâm efendi, kadıların rüşvet alıp para yiyişleri artık herkesin dilinde.. Bunların ceza görmesini ve adaletin doğru dürüst yapılmasını senden isterim.*

— *Bak kaymakam paşa, vezirlerle valilerin zulümlerine bir son vermeyi senden bekliyorum, haberin olsun.*

— *Bak Sekbanbaşı, askerlik işlerini yola koymanı, orduya yararlı er bulmayı, orduda düzenin kurulup pekişmesini senden istiyorum.*

Bu teker teker hitaplardan sonra tekrar daha celâlli bir sesle ortalığa haykırdı: *"Bütün bu istediklerim, Allah içimi biliyor, kendim için değil, devlet için. Her kim dine ve devlete hıyanet ederse başını keserim ve yerine adam bulurum; evladım olsa korumam."*

Memleket nizamını bozan iki madde olup biri rüşvet diğeri ise adam kayırma veya hatıra saygı idi. Bu da manevî rüşvet demektir. Bu işin önüne geçmek için her işe erbabı aranıp tayin etmek gerekir.

Bozulan durumu bir yola sokmayı iş edinen padişahın ara vermeden sıkıştırması devlet adamlarını gayrete getirdi. İlk iş olarak, Şeyhülislâmlık dairesinde yapılan bir toplantı sonunda vergilerin çok karışık, içinden çıkılamaz bir hâle geldiği anlaşıldı. Vergilerin eski hâline getirilmesinin âdeta imkânsız olduğu görüldü; namuslu adamlar doğru dürüst vergi almaya memur edilmişler de yeniden vergi konuluyor bahanesiyle halktan bir

tek akçe bile olsa haksız ve yolsuz para alınmasının önüne geçilmesine karar verildi.

Valilerle mutasarrıfların sık sık azlolunmayıp, açıkçası bir yerde küpünü doldurup artık devlet işlerine vakit ayırabilenlerin değiştirilmemesi, vilâyet ve eyaletlerdeki askerlerin eski düzenle hareket etmelerinin sağlanması, I. Abdülhamit zamanında hazırlanan ve bir köşede unutulan tüzüğün yeniden bulunarak gereken yerlere gönderilip hatırlatılması da verilen kararlar arasında idi.

Bu arada birçok kimselerin kendilerini tekaüt defterine kaydettirerek durup dururken, sefer ve savaşla zerre kadar ilgileri yokken devlet hazinesinden para almalarının da önüne geçilmesine çalışıldı.

Kadılarla naiplerin bilgili ve namuslu kimselerden seçilmesi, seçilenlerin yerlerine zamanında gidip adaleti sağlamaları halkın yetiştirdiği mahsullerden beşte birinden fazlasının ellerinden alınmaması tebliğ edildi. Bu buyrultulara uymayanların yerlerinden alınmalarıyla yetinilmeyip haklarından gelinmesi, padişahın bir fermanıyla Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine bildirildi.

Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında halkın istediği kimseleri iş başına getirmek, bunların seçiminde ve atanmasında valilerin işe karışmaması sağlanmaya çalışıldı. Şehir kethüdalarının seçimine ve atanmasına da kadıların ve naiplerin el atmasını önlemek, kitabına uydurarak alınmakta olan yersiz haramlara son vermeye dikkat edilmeye başlandı. Bütün devlet memurların ancak hazineden alacakları paralarla geçimlerini sağlayacakları kanaatini uyandırmak, böylelikle rüşvetçileri ve yiyicileri devlet hizmetlerinden uzaklaştırmak esasları üzerinde ısrarla durulmaya başlandı.

Mali İşler

Devletin para sıkıntısı çok olmasına rağmen bir çare bulunamadı. Denize düşen yılana sarılır kabilinden Felemenk'ten on beş bin kese akçe borç alınması düşünüldü ve teşebbüse geçildi. Felemenk elçisi, memleketinin tüccarlarından borç almanın daha

doğru olacağını söyleyip varlıklı kimseleri hükûmetinin bu yola teşvik edeceğini bildirerek tüccara verilecek teminatın şimdiden düşünülmesini ve açıklanmasını istedi.

Bizim devletin bir karara varması, Felemenk tüccarlarının gösterilen karşılıkları gözden geçirmesi; Felemenk elçisinin aracılıkta nazlanması yüzünden aylar geçince bu sefer Sultan Selim, İspanya ile Cezayir dolayısıyla bir anlaşma yapılmak üzere olduğunu, İspanya'nın bize teşekkür borçlu olduğunu hesaba katarak, onlardan borç istenmesinin daha doğru olacağını hatırlattı.

Bunun üzerine gereken temaslar yapıldı. İspanya elçisi:

"Devletim Avrupa'da tarafsızlığını ilan etmiş bulunuyor. Devletinizin herhangi bir Avrupa Devleti ile savaşa girmek için muhtaç olduğu parayı bizim borç olarak dahi vermemiz bu tarafsızlığı açıktan açığa bozmak olur." yollu bir mazeret ileri sürdü.

İspanya, Amerika'da sahip olduğu zengin madenler sayesinde, Avrupa'da en varlıklı devletlerin başında gelirken İstanbul'un miras yedileri gibi bu varlığını zamanla har vurup harman savurduğu için bütün zenginliği İngiltere ve İtalya tüccarlarının eline geçmiş bulunuyordu. Avrupa devletleri yanında artık ne eski itibarı vardı ne de eski zenginliği. Bizimle barış yapması da bizden bir şey koparabilmek umuduna bağlı idi.

Osmanlı Devleti'nin o sıralarda dünyadan habersiz oluşu ve hariciyesinin hiçbir esaslı bilgiye sahip olmayışı, onu böyle çıkmazlara sürüklüyordu. Para sıkıntısı öyle korkunç bir hâl almıştı ki değil Felemenk'ten veya İspanya gibi devletler, Fas hâkiminden, hatta Cezayir ve Tunus ocaklarından bile borç alınması düşünülmüş, onlara da başvurulmuştu. Fakat her yerden para yerine özür dileme mektupları geliyordu.

Devlet adamlarının birbiriyle yarış edercesine, daha şık giyinmek, ev halkını daha süslü gezdirmek, ev eşyasını daha gösterişli düzenlemek gibi modalara kapılarak ellerine geçen parayı böylelikle çarçur edip ya borçlanmak ya rüşvet almak suretiyle geçim yolunu tutmaları anlaşıldığından böyle israfların ve sefahatlerin önüne geçilmesi düşünüldü. Böyle hayat sürüp mem-

leket parasının dışarıya gitmesine sebep olanların bundan sonra cezalandırılacakları, memleketin durumuna uygun düşecek, gösterişe sapmayacak bir sadelikle giyinilip kuşanılması, kesin buyrultularla herkese duyuruldu.

Asıl dertlerin başında, bu gibi teferruat değil, rüşvet ve iltimas başta geliyordu. Kimse, ehli olduğu için bir işin başına getirilmiyor, ya birinin yakını olduğu ya birine para yedirdiği için kayırılıyordu. Marifet, bunun önüne geçebilmekti. Böyle sonu gelmez, gerçekleşmesi mümkün olmaz, mümkün olsa da fayda vermez şeyler için fermanlar çıkarılması halk arasında *"padişah yasağı üç gün sürer."* sözünü darbımesel hâline getirmişti.

Padişah fermanı böyle bir kulaktan girer bir kulaktan çıkar sözler hâline gelirse halk neye güvenir, neye kulak verir, neyle yola gelir? Rüşvet alan adam, "Sade elbise giyeceğim, ev masraflarımı kısacağım, israf ediyor görünmeyeceğim." diye huyundan vazgeçer mi? Aldığını saklamasını, rezaletinin meydana çıkmasını önleyecek şekilde kıt kanaat geçiniyor görünmesini elbette daha uygun bulur; kokusu çıkmayacak diye daha kolay rüşvet, alır, daha kolay çalar.

Devletin para sıkıntısına son çare olarak, I. Abdülhamit zamanında olduğu gibi gene halkta altın ve gümüş ne varsa toplatılıp sikke basılmasına karar verildi. Sarayda gereken eşyadan başka sarayın her şeyi darphaneye verildi. Vezirlerden, kumandanlardan, saray yakınlarından bazılarından kimde altın, gümüş eşya varsa hazineye teslim edip karşılığında sonradan basılacak sikkelerden ödenmesi kararına varıldı.

Devletin bu dar zamanında ne sebeple olursa olsun fazla süs ve mücevher taşınmasının dine de uygun olmayacağına dair şeyhülislâm fetvaları çıkarıldı. Bu sayede biriken altın ve gümüşler, demirle karıştırılarak yapılan sikkeler sayesinde hazine darlığı birazcık olsun giderilebildi.

Devletin para darlığı gittikçe artarak devam ederken ve kâh Felemenk'ten, kâh İspanya'dan borç almaya boş yere uğraşılıp dururken bu sefer de İsveç elçisi Rusya'ya savaş açması yüzün-

den istediği paranın verilmesi için devleti sıkıştırmaktan geri kalmıyordu. Ona ret cevabı verilmemesi İsveç Devleti'nin dost kalmasının sağlanması padişahın baş isteklerinden biri olduğu için her gün bir yeni oyalama ve avutma ile vakit geçiriliyordu.

Ordunun Durumu, Ruslarla Harp ve Bozgun

1789 senesinde ağustosun sekizinci günü ordu Silistre sahrasından kalktı, Maçin sahrasına ulaştı. O sırada padişah, başkumandana Tuna'yı geçerek zaferler kazanmasını, düşmandan öç almasını emreder bir mektup göndermiş bulunuyordu. Başkumandan, o günlerde birbirini çekemeyen, bir parça devlet toprağı kaybedilmesi pahasına da olsa ötekinin gözden düşmesini hırsla bekleyen kumandanları bir araya getirdi. Hepsine birden seslenerek dedi ki:

"Ben vezirliği bir tarafa bıraktım. Bir nefer gibi devletimin ve dinimin emrindeyim. Kim benden haklı-haksız gücenmiş ve incinmiş ise bunları unutsun. Herkes çare için hatırına geleni, düşündüğü şeyi Allah rızası için dile getirsin. Uygun düşeni dinler, yerine getirmeye çalışırız, uygun düşmeyen sözlere de niçin söylendi diye kızmayız.

Şimdi hırsımızı ve çıkarımızı bırakalım; dinin ve devletin emrinde olalım. Birleşmemiz, kaynaşmamız gerektir. Gönül birliği ile konuşup günün ve durumun gerektirdiğine göre davranabilmek için buradan anlaşmış olarak çıkalım. Verilen kararı herkes kendi fikri imiş gibi yerine getirmeye çalışsın."

İbrail cephesinden gelmiş ihtiyarlar, kendi çıkarlarını da hesaba katarak İbrail cephesine önem verilmesini, o cepheden savaş açılmasını teklif ettiler. Köprü kurmaya vakit olmadığını da hesaba katarak sallarla geçmeyi uygun buldular. Hastalar, sakatlar, gereksiz araçlar Maçin'de bırakıldı. Ordu böylece biraz hafiflemiş olarak karşıya geçmeye başladı. Bu sırada askerlere okunması için başkumandana gönderilmiş padişah fermanı okundu ve çoğaltılıp bütün birliklere gönderildi.

Okunan padişah Fermanı:

"Atalarım ve dedelerim savaşçı ve akıncı padişahlar olup kırk-elli şahlık yerleri, başta Allah'ın yardımı, sonra da din yolunda düşman silahlarına kendini siper eden Yeniçeri ocakları gazilerinin gösterdiği gayret ve sebatla fethettiler.

O gaziler, o yiğitler, padişahlarını baba gibi bilip 'Allah'a, Resulüne ve onun halifelerine itaat' *âyetine uyarak düşman karşısında demir duvar gibi dururlar, şiddetlere ve mihnetlere dayanıp katlandılar. Hak din uğrunda, Aslanlar gibi çarpışanları Allah da muvaffak kıldı.*

Bu yüzdendir ki adları kıyamete kadar rahmetle yâd edilecektir. Esirgeyen ve bağışlayan Allah her birinin yerini Cennet etsin, âmin. Allah'a hamd ederiz ki zamanımızdaki askerler de onlardan farksızdır. Belki de içlerinde öyle yiğitler vardır ki gözü peklikte ve fedakârlıkta eskileri de geride bıraksalar yeridir.

Bu nasıl oluyor da Allah ve Muhammed düşmanı bir avuç din düşmanları memleketlerimizi elimizden almaya başlıyor. Kur'an, Müslüman'a zafer vaat etmiştir ama şu şartlarla:

Birincisi; dünyanın bütün hırslarını ve bağlarını unutup bir kenara itmesini, ya gazi ya şehit rütbesine erişilmesini gönlünde duymuş ve aklına koymuş olmak.

İkincisi; askerin kumandanına bütün gönlüyle bağlı ve itaatli olması, onun dur dediği yerde durup, yürü dediği yerde yürümesidir.

Üçüncüsü; ecel gelmeyince ölmeyeceğini, eceli yetmişse rahat döşeğinde bile gelip kendini bulacağını bilmesidir. Bu şartları yerine getiren orduya Allah'ın zaferi bağışlamadığı görülmemiştir.

Moskoflar, kraliçe dedikleri bir eksik eteğin kışkırtması ile açlığa da susuzluğa da katlanarak, yaraya, bereye aldırmayarak, beş yüz yıldan beri kâfirlerin sırtını yere getirmeyi âdet edinmiş Osmanlı Devleti'ne zarar verip, haraplık getirip durmaktadırlar.

Elimizden aldığı vilayetlerimizde, eteğinin ucuna bile yaban eli değmemiş güzel kızlarımızı, çoluk çocuklarımızı ya esir aldı-

lar ya babalarının gözleri önünde ırzlarına geçtiler. Çok küçük olanları da sürüp götürüp Hristiyan yapmaya çabaladılar. Yazık, çok yazık, din gayreti, Yeniçeri yiğitliği ne oldu. Ben şehzâde iken böyle kara haberler işitir de kan ağlardım, gözlerime uyku girmez olurdu. Şimdi padişahım; hâlimi bir düşünün.

Mert olup, başa gelenleri duyup, dinleyip de gayretlenmeyen, Yüce Allah'dan zafer dileyip de cenge atılmayan, yarın mahşer günü ulu divanda, Allah'a ve Resûlullah'a ne cevap verecek? İslâm olanlara bu hakaretleri reva gören düşmanların isteğini, amacını bilmeyecek ne var? Dünyada herkes gelip geçici, konup göçücüdür. Ne kadar yaşasak eninde sonunda ölecek değil miyiz? Ölümün elinden kurtulan var mı? Düşman elinde esir düşen kızlar, çocuklar, yaşlılar, yarın mahşer günü yakamıza yapışırlarsa ne yapacağız? Ahirette azap çekmek çok zordur.

Benim sizlerden bir esirgediğim yok. Elimden geleni, devletin gücü yettiğince size ulaştırıyorum. Padişahların boynuna borç olanı ben de yapıyorum. Kıyamet gününde bana sizlerin yüzünden bir soru yönelirse 'Ya Rabbi, ben kulun, senin dinine can baş koyacak gazilere gereken nasihati ettim.' d*erim. O zaman elbette Allah beni affeder. Peki, ya sizler ne cevap vereceksiniz?*

Yiğit kullarım, aslan kullarım, hepinizden isterim ki gayret kemerini belinize birkaç yerden bağlayıp düşman üzerine gözlerinizi kırpmadan, korkaklık ve alçaklık edenleri adamdan saymadan Allah'ı yanı başınızda hissederek, atılın. Benim duam hep sizinle beraberdir. Büyüğünüz, küçüğünüz berhudar olasınız."

Orduya bu padişah fermanı okundu. Ordu, İbrail sahrasında birkaç gün dinlendi. Daha tesirli tedbirlere de başvurulması düşünüldü. Bu meyanda, kuruluşlarından beri piyade olmaları esas olan, düşmana doğru saldırıp yürümeyi iş edinmiş bulunan yeniçeriler, süvari olmaya heveslendiler. Her biri eline geçirdiği ata binip güya savaşa daha hızlı katıldı, fakat ilk fırsatta yüz geri edip atları kamçılayarak kaçtılar.

Bunun üzerine yeniçerilerin eskisi gibi piyade olmalarına kesinlikle karar verildi. Ne çare ki yeniçerilerin bundan pek hoşlan-

mayacakları hesaba katılarak hoşnutsuzlukların yayılmasından korkuldu. Bu emir hem verildi hem arkası pek takip edilmedi.

Askerlere toplu yemin ettirildi. Fakat savaş başlayınca yine savuşan savuşana, kaytaran kaytarana. Ne doğru dürüst siper kazan var, ne siper de dayanıp duran, ne saldıran var ne de saldırıya karşı koyan. Düşman, tedbirli, planlı; bizimkiler kararsız, dağınık. Kumandanlar cahil, asker çapulcu idi. Mukadder hezimet gelmekte gecikmedi.

Bozgundan toparlanıp ne yapacaklarını düşünen askerler, düşman gelince can havliyle nehre atlamaya başladılar. Boğulanlar içinde reisülküttap bile vardı. Artık yenilgiler, bozgunlar birbirini kovaladı. Yeniçerilerin yeni bir zafer kazanmaları bir tarafa, asker denilmeyi bile hak etmeyecekleri gün gibi meydana çıkmış oldu.

Sultan III. Selim, ordunun perişanlığından dertli ve şaşkın, başkumandanın uyuşukluğundan kırgın ve üzgün idi. Yeni başkumandanla savaş talihini bir kere daha denemek istiyordu. Fakat ne çare ki başkumandanı ürkütürse zaten darmadağınık ordunun büsbütün başsız kalmasından da kaygılanıyordu. Onu şimdilik okşayarak, yola getirmeyi düşündü. Fakat Başkumandan Rusçuklu Hasan Paşa oralı olmadı. Aklı başından gitmiş gibi idi. Askere yüzü yoktu, padişahtan korkuyor ve Allah'tan utanıyordu.

Bazı Düşünceler

Rusya'ya savaş açılmasının müsebbibi İngiltere ve Prusya idi. Rusya'nın Baltık Denizi'nde olduğu kadar Karadeniz'de de donanmasını kuvvetlendirmesi, bütün denizleri benimsemiş olan İngiltere'nin işini bozuyordu. Amerika meselesinden dolayı meydana çıkan deniz savaşlarında Rusya'nın bazı deniz devletleri ile tarafsızlık anlaşması yapması İngiltere kabinesini gücendirmiş ve endişelendirmişti.

Öte yandan Katerina'nın Nemçe (Avusturya) imparatoru Jozef'le anlaşması da Almanya devletlerinin güvenini sarsmıştı. Prusya kralı Frederik gerektiğinde birbirlerini korumak üze-

re Alman Hükümdarı'nı anlaşmaya çağırdı, bu davete ilk uyan, veraset dolayısıyla Hanovur Hükümdarı sayılan İngiltere Kralı oldu. Böylece Rusya ile Avusturya'ya karşı Berlin'de bir anlaşma imzalandı.

Rus imparatoriçesi Katerina, bunun üzerine hem İngiltere'ye, hem Prusya'ya karşı yeni tedbirler araştırmaya koyuldu. İngiltere ile ticaret anlaşmasının yenilenmesi zamanı geldiği hâlde İngiltere'den gönderilen heyete iltifat etmedi. Baltık kıyısındaki limanlardan birini elde etmek için her çareye başvuran Frederik'e de Baltık ahalisinin Almanya'ya bağlanmak istemediğini, kendisine başvurduklarını ve onları gerektiğinde kuvvet kullanarak da olsa himaye edeceğini açıklamaktan çekinmedi.

Katerina bu arada Fransa ile bir yeni ticaret anlaşmasına girişince işler büsbütün karıştı ve kızıştı. İngiltere ve Almanya, Rusya'ya karşı bizzat kendileri savaşa girip arayı büsbütün açmaktansa, Rusya'ya saldırmak için kandırılmaya hazır Rusya'nın büyümesinden ürken bir başka devlet aradılar. İlk akla gelen devlet Avrupa'daki büyük devletlerin çıkar çatışmalarından bihaber, kendi aralarında dönen fırıldaklardan büsbütün habersiz, haber alma, değerlendirme ve hüküm verme imkânlarından tamamıyla yoksun olan Osmanlı İmparatorluğu idi.

İngiltere ve Almanya'nın hesabına göre; Rusya, Osmanlıların saldırılarını durdurmak veya bu fırsattan faydalanarak saldırılara geçip yeni topraklar elde etmek durumuna düşünce de İsveç krallığı bunu fırsat bilerek, o da Rusya ile bir uçtan savaşa girmiş olacaktı. Hesap iyi yapılmıştı. Osmanlılar ve arkasından İsveçliler bu tehlikeli tuzağa düştüler.

Rusya ile harbe tutuşan Osmanlı Devleti'ne Nemçe'nin hemen saldıracağı da hesaba dahildi. O da oldu. Lehlilerin, hem vatanlarını korumak hem de Osmanlılar sayesinde tutunan bağımsızlıklarını kaybetmemek için canlarını dişlerine takarak savunmaya girişmesi veya savaşa katılması umuluyordu. Bu olmadı. Üstelik İngiltere ile Prusya, Osmanlı Devleti'ne yaptıkları bol

vaatlerden hiçbirini tutmadı. Osmanlı Devleti ancak İsveç krallığından biraz ilgi ve yardım gördü.

Avusturya, elini kolunu sallayarak Osmanlı topraklarından dilediğini eline geçirivereceğini zannetmişti. Birkaç savaşta yenilir gibi oldu. Rusya'nın cephelerde ağır basması üzerine iki cephede birden savaşan Osmanlı ordusunun büyük birlikleri Rus cephesine kaydırmak mecburiyetinde kalması sayesinde Avusturya, istediğine kavuşmuş oldu. Osmanlı Devleti için büsbütün yıkıcı olmayan bir barışa boyun eğmekten başka çare kalmamıştı. Zaman ve imkân aleyhine işliyordu.

İsveç, Rusya karşısında yalnız kalmasın diye, İsveç krallığının kurnaz devlet adamları, Osmanlı devlet adamı görünen zavallıları, harbe devama teşvik ettiler. Prusya, nasıl olsa Osmanlıların Ruslarla bir anlaşmaya yanaşacaklarını önceden hesaba katarak Osmanlı Devleti'ne, Prusya'nın aracılığını kabul etmesi ve şart koşması kaydı ile bir barış teklifini açıkladı. Bu şekilde teklif edilen barışı kabul edip etmemekte şaşkın ve kararsız duruma düşen Osmanlı Devleti'nde, padişah değişmesi ile iş büsbütün çatallaştı.

Yeni padişah, bir-iki bölgede de olsa zafere benzer bir-iki başarı kazanmadan barış masasına oturmayı şanına layık görmedi. Bu yersiz tavır, zaten düzensiz, bakımsız ve perişan Osmanlı ordusunu bozgundan bozguna sürüklemiş oldu. Bir-iki kale kurtaralım da alnı açık bir barış masasına oturalım derken, bir ara bütün Rumeli toprakları tehlikeye düştü.

O sırada Fransa İhtilâli patlak verdi de Avrupa devletleri kendi tahtlarının derdine düştüler de ne pahasına olursa olsun bir an önce Şark meselesini, pamuk ipliği ile de olsa, bir anlaşmaya bağlamaya giriştiler.

Bu sırada, Avusturya İmparatoru Jozef öldü. Yeni imparator, Fransa'ya meyletti. Avusturya-Rusya ilişkileri gevşedi, hatta bozuldu. Katerina yalnız kaldı. İsveç Devleti, her yandan oyuna gelmiş, herkes tarafından aldatılmış oldu. Bereket versin, Rusya

da asker ve para bakımından dara düştü. Katerina, bizimkiler gibi işi inada ve gurura bindirmedi. Barışa el uzattı.

III. Selim, Prusya'nın Rusya'ya ilk fırsatta savaş açacağını, bir yandan da Yusuf Paşa kumandasındaki ordunun bir-iki zafer kazanacağını umuyor, yazıp orduya gönderdiği ve birliklere okuttuğu dualı emirlerle bir sonuç alacağını bekliyordu. Rusya'ya karşı olan devletler bile, başka çareniz yok diye Bâb-ı Âli'yi uyarınca Osmanlı Devleti de barış istemek zorunda kaldı.

Her zamanki gibi İngiltere, yine kendi çıkarına uygun ileriyi gören kurnazlığı ile hareket ediyordu. Fransa ile yaptığı ticaret anlaşması, ihtilal yüzünden işlemez durumdaydı. Katerina'nın Keşmir yoluyla Hindistan'a asker gönderip Mendel Hakanı adına oraları eski topraklardır diye ele geçirmeye çalışması da uzak bir ihtimal değildi. İngiltere bütün bunları hesaba katarak, Osmanlı Devleti'nin sırtından Rusya'nın gönlünü almak yolunu tuttu. Araya başka devletleri de soktu. Nihayet Yaş kasabasında "Yaş Antlaşması" imzalandı.

Fransa İhtilâli, daha önce Rusya'ya karşı olan Avrupa devletlerinin politikalarının değişmesine sebep olmuş, Rusya'nın büyümesinin önüne geçmek için birleşmeye yüz tutan devletler kendi başlarının derdine düşmüşlerdi. Bu arada aynı sebeple Rusya da Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki dinmez hırsını bir müddet için unutmaya yüz tutmuştu.

Bu son savaşlarda Osmanlı Devleti'nin kaybı üç yüz otuz bin insanla beş-on parça gemiden ibaret kalmıştır. İsveç Krallığı ise üç gemisini feda etmekle kurtulmuştur. Rusya'nın kaybı iki yüz bin askerle irili ufaklı on beş yirmi kadar gemi, Avusturya ise yüz otuz bin asker kaybetmiştir. Görülüyor ki en çok asker kaybeden Osmanlı Devleti olmuştur.

Bizim kayıplarımız hakkında verilen rakamlara da pek güvenilemez. Çünkü Osmanlı orduları o zamanlar Avrupa orduları gibi düzenli ve tertipli değildi. Her çeri başı, emrindeki askeri olduğundan çok fazla gösterirdi. Yabancı kaynakların yüz bin dedikleri birlikler çoğu zaman elli bini bile bulmazdı. Sivil halkın

ne kadar kayıp verdiğini de ancak Allah bilir. Bu kayıplar ölümden ziyade başka yerlere göçmek şeklinde de olmuştur. Sınır kaleleri halkı arasında, savunmaya katılarak şehit olanların haddi hesabı yoktur.

Bu savaştan arda kalan ibretle hatırlanacak şeyler de vardır ki; Osmanlıların savaş açmasını fırsat bilip savaşa katılan ve Osmanlı Devleti'ni barışa gitmemeleri için her türlü kandırmaya başvuran İsveç Krallığı, kendisi için uygun zamanı bulunca Osmanlı'ya haber bile vermeden barışa girişmiştir.

Rusya ile anlaşıp Osmanlı Devleti'nin döküntü ve yığınlarından hisse kapmak sevdasına düşen Avusturya da epeyce ziyana uğradıktan sonra Rusya'dan kopup Osmanlı Devleti ile anlaşma yolunu tutmuştur.

Kısacası bu savaşta tek kazanan, yine Rusya olmuştur. Diğerlerinin eline kayıp ve pişmanlıktan başka bir şey geçmemiştir. Katerina, barışı bile ustalıkla yapmasını bilmiş; Osmanlı Devleti'nden kopardığı yerler üzerindeki hakkını ve sahipliğini Avrupa devletlerine tasdik ettirmenin yolunu bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin aklının neden sonra başına gelmesi çok pahalıya mal olmuş; askerlerinin ne hâlde, ne perişanlıkta olduğunu bu savaşın sonunda anlamış, savaşı keser kesmez
kerlik düzeni için gereken tedbirleri almaya girişmiştir.

BEŞİNCİ KISIM

1789-1790 SENESİNİN OLAYLARI

Şeyhülislâm Şerif Efendi

Kibar, asil, bilgide emsalsiz, namuslu, dindar, olgun bir adamdı. Yalnız vakarından dolayı herkese el uzatmadığından, aleyhinde bulunanlar çoktu. Ehliyetsizlerin arzusunu yerine getirmezdi. Kendisi daha evvelden, şeyhülislâmlığa layık görülmüşse de Sultan III. Selim bir inkılapçı olarak, bütün mülkî ve askerî kanunları yenileme kararında olduğundan, böyle bir nazik zamanda kuvvetli ve cerbezeli iş bitiren bir zatın bu makamda bulunması gerekiyordu. Şerif Efendi ise geçkin bir ihtiyar ve hasta idi. Aşırı derecede nazik olduğundan, büyük işleri padişahın arzusuna göre yapamayacağı belli idi. Onun için, tayininden iki ay sonra azledilmiş ve yerine Rumeli Kazaskeri Hamidizâde Mustafa Efendi getirilmiştir. Bundan birkaç ay sonra da vefat etmiştir. Şerif Efendi üç dilde şiir, yazı yazar ve söylerdi.

Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi

Bu zat da zamanının bilginlerindendir. Saray hocası olmuştur. Bir taraftan ilim ve fen bilgileri ile kendini geliştirirken bir taraftan da Nakşibendî tarikatına intisap etmiş içini temizliyordu. Enderun'da ve Birun'da çok talebe yetiştirmiştir. Nefesinin kuvvetine inanılırdı. Yeni padişah, koyacağı yeni nizamlar için böyle bir zatı iş başına getirmeyi düşünmüştür. Bu sebeple onu önce Rumeli Kazaskerliği'ne sonra da şeyhülislâmlığa getirdi. Fakat zamanının gereklerine göre, tedbirli davranması gerekirken mükâfatlandırma ve cezalandırmada ifrata vardığından umulan hizmetleri göremedi.

Sadrazam Gazi Hasan Paşa

Hasan Paşa, Serdar-ı Ekrem iken, Mehadiye Meydan Muharebesi'nde gösterdiği yararlıktan dolayı, sadarete getirilmişti. Ama askerlik başka, devlet işleri başka idi. Bu sebeple sadrazamlıkta büyük hatalar işledi. Bu büyük yükün altında ezilip kaldı. Bu yüzden kısa zamanda azli lazım geldi.

Gazi Hasan Paşa'nın sadrazam oluşu: Padişah, sadrazamlık için aday göstermelerini Şeyhülislâmdan ve Kaymakam Paşa'dan istedi. Fakat bu zatlar, aday göstermekten çekindiler. Bu yüzden iş istihareye bırakıldı. Şeyhülislâm rüyasında bir şey göremediğini ifade etti. Sultan III. Selim üç rüyasında üç defa Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı gördü. Bu da kıdemli, çalışkan bir vezirdi. İradesi kuvvetli idi. Pek çok şeyler görüp geçirmişti. Kafası genç, kendisi yaşlı idi. Sadarete layık görüldü. Mühr-i hümayun kendisine gönderildi. Yeni sadrazamın ilk icraatı Akkerman Kalesi'ni müdafaa edemeyen Tayfur Paşa'yı idam ettirmek ve Çevrezâde Ahmet Paşa'yı Anadolu Valisi yapmak oldu.

Gazi Hasan Paşa, Tekirdağ kasabasından Hacı Osman namında bir tüccarın kölesi idi. Çok afacan olduğu için, onu satmak istemiş fakat zevcesi evlat gibi sevdiği için mâni olmuştur. Çocuk 17 yaşına geldiğinde, şuna buna sataşmaya, memleket delikanlılarını dövmeye ve silah çekmeye başladığı. Her taraftan şikâyetler gelince, Osman Ağa, onu uzaklaştırmaya mecbur kaldı. Azad edilerek tüccar gemilerine verildi.

25 yaşına girdiğinde yeniçeri oldu, Belgrad seferine katıldı, kahramanlık gösterdi ve Tekirdağ'a döndü. Cezayir'e gitmek üzere bir gemi ile denize açıldı. Düşmanla karşılaştıklarında rampa yaptıkları esnada düşman gemisine atladı. Kılıcını çekip tek başına on beş tayfayı katledip geri kalanları kamaraya kilitledi. Tek başına gemide kumandasız, denizin ortasında dolaşırken Cezayirli korsanların eline düştü. Korsanlarla beraber Cezayir'e gitti. Cezayirlilerin arasına karışarak şöhret yapmaya başladı. Bir müddet sonra Cezayir beyleri ile arası açıldı İspanya'ya göçtü.

III. Sultan Mustafa devrinde İstanbul'a gelerek kaptan, zamanla kaptan-ı derya oldu. 1770-1771 yılında Limni adasının Ruslardan geri alınmasında gösterdiği yiğitlik üzerine Gazi unvanını kazandı. Nihayet serasker olarak İsmail'e gönderildi. Oradan da sadrazamlığa getirildi. İstanbul'da bahriye askeri için yaptırılmış ilk kışla olan Kalyoncular Kışlası'nı yaptıran odur. Birçok adalarda (Midilli, Sakız, Limni, Rodos, İstanköy vs.) su getirmiş, çeşmeler yaptırmış, ardından hamam ve cami, güzel hayır eserleri bırakmıştır. Bir rivayete göre Sultan I. Abdülhamid'in talebi üzerine savaş başlamadan önce yardım olarak devlete 12 bin kese altın vermiştir.

Gazi Hasan Paşa, eşine az rastlanılacak adamlardandı. Vezirler içinde yerini tutacak adam yoktu. Vefat haberini duyan padişah III. Selim, yerine kimi sadrazam yapacağını şaşırmıştı. Bilahare mühür, Rusçuklu Hasan Paşa'ya verildi.

Osmanlı - Prusya İttifakı

İstanbul'da rahat içinde yaşamakta olan devlet erkânı, Kırım'ı geri almak sevdasında idi. O günlerde, Rusya'ya harp açmak ve Prusya ile ittifak yapmak konuları ele alınmıştı. Prusyalılar da birçok vaatlerde bulunarak Osmanlılarla bir ittifak imzalamak arzusunda idi. Ordu kumandanları ise ne pahasına olursa olsun barış yapmak fikrindeydi. Bu sırada, Avusturya'nın İstanbul'daki Fransız elçisi vasıtasıyla barış teklifi telkin ediliyordu. Barışa bir hazırlık olmak üzere Gazi Hasan Paşa Rusların fikrini yoklamaya memur edildi. İstanbul'daki erkân Prusyalılarla ittifak yapmaya taraftardı.

Ordu kadısı Şânîzâde, *"Din düşmanlarını dost edinmeyiniz."* âyetine dayanarak, ittifakı şeriata aykırı buluyordu. Devlet-i Aliye'de, Avrupa ahvaline vâkıf adamlar bulunmadığından çok defa, bütün Hristiyanlara aynı nazarla bakılıyor, bunlardan birisi ile öbürü aleyhine ittifaka gayret edilmiyordu.

Rusya ile Avusturya'nın ittifakına engel olmaya gayret edilmiyordu. Rusya ile Avusturya'nın ittifakına mukabil, Devlet-i

Aliye'nin başka Avrupa devletleri ile ittifak yapması hatıra gelmiyordu. Oysa Avrupa'da mezhep ihtilafları bitmiş ve artık devletler kendi çıkarlarını aramaya başlamışlardı. Şânîzâde, "gâvurdur" diye Prusya ittifakına karşı çıkıyordu.

Rus İmparatoriçesi Katerina, bir harp vukuunda 30.000 süvari vermek üzere Polonyalılara ittifak teklif etmişti. Fakat Polonyalılar kendi memleketine göz diken Ruslara güvenemiyorlardı. Prusyalılar bunu fırsat bilip, Devlet-i Aliye ile gizlice ittifak arıyor ve Polonyalıları kendi tarafına çekmek istiyordu. Nihayet, 1790 yılı Ocak ayının 30. günü Prusyalılarla beş maddelik ittifak muahedesi imzalanmıştır.

Prusya ile yapılan ittifakın metni

Madde. 1. Tuna nehrinin beri tarafına düşmanlar tecavüz edecek olursa, tutulması lazım gelen denge bozulmuş olacağından Prusya Devleti taahhüt eder ki işbu 1789-1790 yılı ilkbaharında bütün kuvvetiyle Nemçe ve Rusya üzerine saldıracaktır. Şöyle ki; Devlet-i Aliye düşmanlarıyla şanlı ve sağlam bir barış yapmadıkça ve İstanbul şehrinin güveni teminat altına alınmadıkça, Prusya harbi bırakmayacaktır. Buna karşı Devlet-i Aliye de taahhüt eder ki Lehistan'ın paylaşılmasında, Nemçelinin zaptettiği yerlerin Lehistan'a geri verilmesine çalışacaktır.

Madde 2. İki devlet arasında İstanbul'da 1756-1757'de yapılmış olan anlaşma, işbu yeni ittifakla yenilenmiş olacaktır. Prusya tüccar gemileri, Akdeniz'de serbestçe dolaşacak, bu gemilere Cezayir, Tunus ve Trablus ocakları tarafından bir zarar verilmeyecektir.

Madde 3. Devlet-i Aliye, galip gelip düşman eline geçen kaleleri, özellikle Kırım'ı zaptetmedikçe, barış yapılmayacaktır. Bu barış yapılıncaya kadar, Prusya muharebeden çekilmeyecektir. Prusya ve İsveç, Nemçe ve Rusya ile barış yapmadıkça, Devlet-i Aliye de barışa talip olmayacaktır. Barıştan sonra Prusya, İsveç ve Lehistan'dan birisi üzerine Rus veya Nemçeliler harp açarsa, Devlet-i Aliye derhal Prusya'ya yardıma koşacaktır.

Madde 4. Barış yapıldıktan sonra, Devlet-i Aliye elinde kalacak, memleketlerin muhafazası hususunda, Prusya kralı teminat verir. Bu teminata İngiltere, Hollanda, İsveç ve Lehistan'ın da iştirak etmesine çalışır. Osmanlı padişahı ile Prusya Kralı arasında, yapılan ittifak savunma ittifakı olup, Rusya ve Nemçe'den birisi müttefik devletlerden birisine harp açmak isterse, Devlet-i Aliye ile Prusya bütün kuvvetleriyle veya tespit edecekleri bir kuvvetle, birbirine yardım edeceklerdir.

Madde 5. İşbu antlaşmanın tasdikli metinleri en geç beş ayda İstanbul'da mübadele edilecektir.

Bazı Olaylar

Kazasker Mustafa Efendi: Bu zat süse ve gösterişe düşkün olduğundan, paraları dilediği gibi israf ediyor ve rüşvet kapılarını açıyordu. Ziyaret için gittiği evlere kalabalık maiyeti ile önüne büyük fenerler yaktırarak giderdi. Bu yüzden dedikodu ayyuka çıkıyordu. İstanbul'daki geniş yalısı yetmemiş gibi, sırf şöhret olsun diye, Ahmet Nazif Efendi'nin yalısına talip olmuş ve daha iradesi çıkmadan yalıya taşınmıştı.

Saz meclislerinden hoşlanırdı. Halk da kazaskeri taklit ederek sefahate başlamıştı. Nihayet bu işler padişahın kulağına gitti. Osmanlı askerinin düşman ile yaka yakaya savaşırken Müslüman olanların, zafer için Allah'a yalvararak dua etmeleri gerekirken, kazasker efendinin bu yakışıksız davranışları herkesin ağzına düşmüştü. Kendisine çeki düzen vermesi üzerine Kıbrıs'a sürgüne yollandı.

Mart ayında ikinci tufan denilecek kadar şiddetli yağmurlar yağmış, sel İstanbul'da nice evleri yıkmış ve nice ocakları söndürmüştü. Yağan bu yağmurun suyu bildiğimiz yağmur suyuna benzemeyip deniz suyu gibi acı olduğu söylenmiştir.

Temmuzun beşinci pazar gecesi saat beşte başlayarak 20 dakika ara ile beş defa ve sabahtan akşama kadar dört defa ve ertesi gece üç defa ve sabandan akşama kadar dört defa ve ertesi gece üç defa şiddetli zelzele oldu.

Sultan III. Selim yıldızlardan ahkâm çıkarmaya taraftar değildi. Tahta çıktığında, donanmanın denize açılması için ve müneccimler tarafından tespit edilen tarih için şöyle bir ferman çıkarmıştı. *"Her gün Allah'ın günüdür. Benim yıldızlara asla itikadım yoktur. Allah'a güvenerek donanma ne gün münasipse o gün açılsın."*

Yerleşmiş âdetleri değiştirmek gayet zor ve tehlikeli olduğundan; Sultan III. Selim, her ne kadar yenilik taraftarı da olsa, geleneklerin değiştirilip kaldırılmasından da imtina ederdi. Hatta bir gün, Kaymakam Paşa padişaha verdiği bir yazıda: *"Zindanlarda öldürülen Müslümanların denize atıldıklarını biliyorsunuz. Böyle yapmakla hayatlarında cezalarını gördükten sonra cesetlerini de cezalandırmış oluyoruz. Hâlbuki bunların akrabaları ölülerini almak, defnetmek istiyorlar. Onun için bunları akrabalarına verelim."* demişti. Padişahın buna cevabı şöyle oldu:

"Bu usul eski bir usuldür ve beyhude konmamıştır. Eski kaideleri bozmak sakıncalıdır. Devletimizde merhamet artınca düzen bozuldu. Şu seferden firar edenleri bulup cezalandırsanız daha iyi olur diye düşünüyorum."

Memleketin Malî Durumu

Memlekette işler bozuk gittiğinden, devletin kuvveti artıncaya kadar, harp yapılmasın fikri hâkimdi. Fakat Sadrazam Yusuf Paşa ani olarak Moskof sefirini hapsedip harp açtı ve sancak-ı şerifi ortaya çıkardı. Oysa son harplerden beri gerek Anadolu, gerek Rumeli zulümler yüzünden viran olmuştu. Vezirler sık sık değiştiriliyor, bazen bir memuriyete bir senede dört ayrı vezir geliyor, vezirler yerlerine gitmeden, mutemetlerini yolluyorlardı. Kudretli vezir de yoktu. Mevcutlar yalancı bir ihtişama düşmüşlerdi. Varlarını yoklarını, süse döküyorlardı.

Bu yüzden sarraflar artık borç para vermez oldular. Ordu da kâfi nakil aracı yoktu. Bostancıbaşı İstanbul'da ne kadar kira arabası varsa el koydu. Sadrazam harbi bir senede bitirebileceğine söz verdiği hâlde uzayıp gidiyordu. Kıtlık başlamıştı. Bunun

üzerine padişah kimin elinde gümüş ve altın eşya varsa hazineye versin diye fetva çıkardı. Ulemadan tek bir kişi gümüş teslim etmedi. Harem-i hümayunda bulunan kıymetli eşya da darphaneye gönderildi. Bezzazistan basılarak, bütün altın ve gümüşe el kondu. III. Selim sadrazama yolladığı fermanda şöyle diyordu:

"Darphane'de 2.000 keseden fazla para yok. Harem-i hümayunumda 150 keseden fazla çıkmadı. Devlet hazinesinde de bir kese yok. Bunun çaresine bakmak için bu kadar danışmalar yapıldı. Ben Allah'ın nehyettiği maddeler hakkında fermanlar çıkardım. Düşmana harbi ben açmadım. Devleti bu gaileye ben sokmadım. Beytülmalde bu derece darlık varken ve düşmanlar memleketimize saldırırken herkes nesi varsa beytülmale vermesi şeriatımızın icabıdır. Böyle iken ulema efendiler beytülmale kaç kuruş verdiler? Cümlemizin geçinmesi bu devlet sayesinde değil midir? Allah göstermesin, bu devlete birşey olursa hâlleri nice olur? Hiç düşünmezler mi?"

Deniz Savaşları

Bir süredir Akdeniz'de Rus bandırası ile dolaşan Yunan korsan gemileri herkese zulüm ediyor ve İstanbul'a gelecek zahirelere el koyuyordu. Bunun üzerine 1789-1790 yılında Beylerbeyi Köse Mustafa Paşa kumandasında irili ufaklı 18 gemi ile sefere çıkıldı. Seyit Ali Reis de Cezayir'den gelen gemileri ile Akdeniz'e gönderildi. Bu iki kuvvetin arasında kalan Yunan gemileri yok edildi ve tayfalarının çoğu öldürüldü. Ganimet malları gaziler arasında paylaşıldı. Mustafa Paşa'ya 1.000 murassa çelenk ve 5.000 kuruş ihsan edildi.

1789-1790 senesi baharında irili ufaklı yüz gemi ile donanmayı hümayun Hüseyin Paşa'nın Kumandasında Karadeniz'e açıldı. Rus donanmasının Kireç limanında bulunduğu haber alındı. Hasan Paşa düşman donanmasının üstüne vardı. Yedi saat süren bir deniz savaşından sonra dört Rus firkateyni batırıldı. Rus donanması kaçmaya mecbur oldu.

Ziştovi'de Nemçe'yle Barış Yapılması

Devlet-i Aliye ile Prusya arasında ittifak antlaşması 1790 yılı Ocak ayının 30. günü İstanbul'da imzalanmıştı. Prusya Kralı Frederik, kendi düşmanlarını barışa zorlamak için sınırlara 150.000 asker yollamış ve kumandayı ele almıştı. Rusya ve Avusturya, Devlet-i Aliye ile barış yapmak istiyorlardı. Bu maksatla ordumuza elçiler göndermişlerdi. Devlet-i Aliye kesin bir ret cevabı vermek istemiyordu. Onun için murahhaslar tayinini geciktiriyordu. Fakat İstanbul'daki Prusya elçisi buna mâni oluyor ve Devlet-i Aliye'nin harbe devamını istiyordu.

Prusya, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını Nemçe üzerine sevkini istediği hâlde İsveçliler, Rusya üzerine yürünmesini tavsiye ediyorlardı. Bu sırada patlak veren Fransız İhtilali'nin Avusturya'ya sirayeti Nemçelileri korkutuyordu. Onun için barış yapmak istiyorlardı. Bütün Avrupa'ya zarar vermesi beklenen Fransız İhtilali Avrupa politikasını kökünden değiştirmiş ve bütün devletleri Fransa'ya karşı birleşmeye zorlamıştı. Onun için Prusya açıktan açığa Rusya'ya ve Nemçe'ye harp açmıyor, yalnız Nemçe'yi Devlet-i Aliye ile barış yapmaya zorluyordu.

Prusya Kralı sınırlara külliyetli asker sevk etmişti. Bu sırada Avusturya İmparatoru Jozef ölmüş, yerine Leopol geçmişti. Nemçe İmparatoru Leopol barış istemekteydi. Bu maksatla Rayhenbah şehrine delegeler göndermişti. Bu suretle Nemçe ile Prusya arasında 27 Temmuz 1790'da barış yapıldı. Bu barışta Devlet-i Aliye ile Nemçe arasında da barış yapılması şartı kondu. Avusturya'da yer yer isyanlar vardı. Fransız İhtilali Nemçe'nin politikasını değiştirmişti. Nemçe barış istiyordu. Devlet-i Aliye de barışa istekliydi. Fakat Prusya ittifakı yüzünden tek başına barış yapamıyordu. Nemçe generali Koburk Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Rusçuk üzerinden baskıya başlamıştı. Nihayet Ziştovi de Nemçe'yle aşağıdaki şartlarla barış yapıldı:

Madde 1. Bundan böyle, iki devlet ve tebaaları arasında karada ve denizde genel bir barış muhafaza edilecektir. İki taraf te-

baası tarafından işlenen suçlar affedilecektir. Devlet-i Aliye'ye sığınmış olanlara ceza verilmeyecektir.

Madde 2. Harpten önce mevcut olan mevcut durum, bu barışın esası olarak iki devlet tarafından kabul edilecektir. Bundan önce, yapılmış olan barış antlaşmaları yürürlükte kalacaktır.

Madde 3. Devlet-i Aliye batı ocağı korsanları tarafından Nemçe gemilerine yapılan zararları, tazmin edecek ve tüccar gemilerinin selametle seyri seferi için tedbirler alacaktır.

Madde 4. Harp esnasında, Nemçe'nin eline düşen bütün arazi, kale ve şehirler Devlet-i Aliye'ye geri verilecektir.

Madde 5. Hotin Kalesi ve kazaları, muayyen bir müddet zarfında Devlet-i Aliye'ye geri verilecek ve Nemçe hiçbir suretle Rusya'ya yardım etmeyecektir.

Madde 6. Kalelerin boşaltılması tasdiknamelerin mübadelesinden 30 gün sonra tamamlanacaktır.

Madde 7. Harpte esir düşen Osmanlılar serbest bırakılacaktır. Bunlar, Rusçuk ve Vidin'de Devlet-i Aliye memurlarına teslim edilecektir. Buna karşılık Nemçeli esirler de iki ay zarfında geri verilecektir.

Madde 8. Devletlerden birisinin tebaası olmayı kabul etmiş olan kimselere normal tebaa muamelesi yapılacaktır. Yer değiştirmek isteyenlere zorluk çıkarılmayacaktır.

Madde 9. İki taraf tebaasının birbirinden alacakları kanunlara göre ödenecektir.

Madde 10. Sınır boylarında olan komutanlar, birbirleriyle iyi geçinecekler ve taarruzda bulunmayacaklardır.

Madde 11. Ticaret maksadıyla, hudutları geçenler himaye göreceklerdir.

Madde 12. Devlet-i Aliye topraklarında bulunan Hristiyan rahipler âyinlerini serbest icra edebilecekler, kiliselerini tamir edebilecekler, Kudüs'ü serbestçe ziyaret edebileceklerdir.

Madde 13. İki devlet birbirlerinin nezdinde ortaelçi göndereceklerdir.

Madde 14. Bu antlaşmanın birisi Türkçe, birisi de Fransızca olmak üzere, iki sureti imzalanacak ve elçiler vasıtasıyla mübadele edecektir.

Osmanlı Ordusunun Durumu

1790 yılı mayıs ayının 10. günü ordu Şumnu sahrasına çıkarıldı. Serdar-ı Ekrem, padişaha ordunun hareket planı hakkında bir yazı göndermişti. Padişah, ona verdiği cevapta şöyle diyordu:

"Bunlar güzel lakin hep olmuştu, olacaktı laflarından ibaret. Ortada müspet bir iş yok. Düşman durmuyor. Böyle gevşeklikle iş görülmez. Ben iş isterim. Nerdeyse yaz bitecek. Allah göstermesin, düşman bir zafer kazanacak olursa, bana kim cevap verecek. Ben sana tam yetki verdim. Her rey ve hareketin bence makbuldür.

Din ve devlet işlerinde gayret göstererek ikdam eyleyesin. Gevşeklik edenleri tedip edesin. İsmail, Niş, Vidin, ordularının halleri nicedir? Niçin tedbir etmezsiniz? Bir tarafı düşünüp öte tarafı unutmak olur mu? Böyle gevşek hareketinden bana hayret geliyor. Allah'ı seversen gayret edesin."

Sultan III. Selim başka bir fermanında şöyle diyor:

"Bu şaşkınlık niceye dek böyle gidecek? Her işi bırakıp, düşmanlar nasıl isterlerse öyle yapsınlar mı diyeceksin? Biraz davranmalı değil mi? Sen orduya geldiğin zaman böyle değildin. Yanındakiler seni şaşırttılar mı? Allah'a şükür, asker yürümeye başladı. İşte aylıklarını da tamamen gönderdim. Varna'ya mühimmat ve zahire gitti. Arabaları beklemek ne demek? Orduda hayvan yok mu? Müttefik devletler beraber olmayınca barış yapılmayacaktır. Bir an önce cenk etmeye gayret edesin."

Kumandan Ahmet Paşa sarayından çıkmıyordu. Azli lazım geliyordu. Fakat yerine gelecek kumandana hiç olmazsa 20 bin asker verilmesi lazımdı. Orduda para yoktu. Zahire de kıttı. Asker dağılıyordu. Sadrazam ısrarla İstanbul'dan para istiyordu. O sırada vezirler ve beylerbeyleri, eskileri gibi, zengin değillerdi.

Vezirlerin çokluğu dolayısıyla mansıplar mütesellimlere emanet edildiğinden vezirlerin eline pek az para geçiyordu. Vezirlerin asker üzerinde nüfuzları kalmamıştı. Velhasıl harp imkânları her bakımdan eksik olduğu hâlde Prusya ile olan ittifak dolayısıyla tek başımıza barış yapamayacağımızdan padişah harbe devamı istiyordu.

III. Selim sadrazama bu fermanı yolluyordu:

"Benim vekil-i mutlakım ve Serdar-ı Ekremim padişaha düşen vazife vekil-i mutlak olanlara tam yetki verip yazdıklarını icra etmektir. Vekil-i mutlakların vazifesi her işi ehline vermektir. Sadakat gösterenleri tutmak, gevşekleri ve hainleri cezalandırmaktır.

Senden ümidim bu idi ki sen başka vezirler gibi olmayıp sefer işlerinde düşmanın hâlini, askerin durumunu iyi bildiğinden tedbirlerini tam alacaktın. Sen ise şimdiye kadar bir iş göremedin. Gönderdiğin yazılar acz ve yeisten ibaret. Her işi bırakıp, düşman ne isterse yapsın deyip seyirci mi kalalım. Bu nasıl şeydir. Yaz ortası oldu, hâlâ ne edeceğini bildirmiyorsun. Bu şaşkınlık ve gevşeklik sende midir? Yoksa ordu ricalinde midir? Bana bildiresin.

Askere bahane buluyorsan niye tedip etmiyorsun? Zahireleri asker ile niçin celbetmiyorsun? Bu gevşeklik ile yarın düşman taraf taraf saldırırsa seni ve o ricali benim elimden kim kurtarır?"

Osmanlı ordusu, Şumnu sahasında 69 gün kalarak Nemçe ve Rusya'dan hangisine saldırmak gerektiğini düşünmekle vakit geçirdi. Aslında Rusya'ya saldırmak gerekirdi. Fakat Yergöğü'de evvelce zafer elde edilmiş ve bol ganimet alınmış olduğundan, Nemçe'ye taarruz daha cazip geliyordu. Oysa bu gibi durumlarda tereddütlü hareket zararlıydı. Askerin meyline göre karar vermek doğru değildi. Rus ordusu daha kuvvetli idi. Önce onu yenmek lazımdı.

2004 yılı temmuzunun 16. cumartesi günü orduyu hümayun Şumnu sahrasından yola çıktı. Liva-yi Şerif Rusçuk'ta bırakıldı. Yergöğü istihkâmlarına asker yerleştirildi. Nemçe'nin büyük

kuvvetleri, Bükreş'te Ziştovi ve Tutrakan'da bulunuyordu. Osmanlı Orudusu yeniçerilerin bozgun çıkaracaklarından korkuyordu. Padişah bu hususta yolladığı hatt-ı hümayununda şöyle diyordu:

"Yeniçeri Ocağı'nın eski nizamlarını ihya etmek cülûs-i hümayunumdan beri emelimdir. Bunların yevmiyeleri günden güne artmakta ve hazine bunu karşılayamamaktadır. Bununla beraber askerin çoğunun eline bir şey geçmiyor. Ocakların eski kanunlarına riayet olunmalıdır."

Eski yeniçeriler siperlerde iken kazanları kaynar ve çorbaları çıkardı. Şimdi bu nizam bozulmuş, onlara hiç bakılmaz olmuştu. Aç kaldıklarından ordudan kaçıyorlardı.

Padişah III. Selim Rusya'ya taarruz edilmesini istiyor, Serdar-ı Ekrem türlü bahanelerle bunu geciktiriyordu. Bunun üzerine padişah şu fermanı yolladı:

"Benim vekil-i mutlakım, Nemçe barışını biran evvel yapıp, Rusya'ya saldırasın diye kesin emir verdim. Sen bir taraftan, Prusya elçisini bahane ediyorsun, bir taraftan da askere güvenemediğini yazıyorsun. Bu nasıl iştir. Yazdığını bir kere düşünmez misin? Ben burada gece gündüz demeyip bir gün rahatımı düşünmeyip ve kimseye rahat vermeyerek çalışıyor ve topladığım seçme askeri sana yolluyorum. Böyle din ve devlet gayreti olur mu? Yazık bu kadar gayretime!

Düşmanlar yaz-kış demeyip, işlerini görüyorlar. Allah'tan korkup, Peygamber'den utanmaz mısın? Bu kadar bin kese beytülmal parası harcandı. Bari bir iş görelim. Boşa gitmesin demez misin? Yarın Allah'a ne cevap vereceksin? Ben onu bunu bilmem. Her hâlde İbrail üzerine gitmelisin. Özür ve bahane dinlemem."

Serdar-ı Ekrem, askerin harpsiz canları sıkılarak bir isyan yapmalarından endişe ettiğinden küçük ölçüde bazı hareketlere girişti. Bazı devlet elçileri de Devlet-i Aliye'yi barışa teşvik ediyorlardı.

1790-1791 SENESİ OLAYLARI

Osmanlı Ordusunun Geri Çekilmesi

Rus Başkumandanı Potemkin, 1790 yılı ekiminin 17. gecesi Kili Kalesi'ne saldırdı. Kale önündeki siperlerde yatmakta olan Osmanlı askeri kaleye çekilirken, Rus askeri gece karanlığında birbirine düştü. Kaleden de top ateşi başlayınca hayli telefat verildi.

III. Selim Kırım'ı geri almak için Ruslarla harbe devam etmek istiyordu. Katerina her ne kadar barış istiyorsa da kibrinden bu arzusunu açığa vuramıyordu. Bu durumda, Serdar-ı Ekrem bir harp meclisi toplayarak, herkesin fikrini açıkça söylemesini istedi. Kimse ağzını açmaya cesaret edemediği hâlde Ordu Kadısı Keçecizâde Salih Efendi, kışın yaklaştığını askerin yurtlarına dönmek istediğini ve düşmana saldıracak kadar asker bulunmadığını ileri sürdü. Neticede bir hareket yapmaya kadir olmayan Osmanlı ordusu Kili Kalesi'ni ve Tuna ağzındaki kaleleri Ruslara terke mecbur oldu.

Bu bozgunda ehliyetsiz mansıp sahiplerinin rolü olmuştur. Eskiden bir yere bir vezir göndermek bir ordu göndermek kadar önemli ve ciddî sayılırdı. Şimdi ise ikişer, üçer ay hizmet görmüş türediler vezir yapıldığından maiyetlerine söz geçiremiyorlardı.

Serdar-ı Ekrem, Şumnu'dan kalkıp İsmail Kalesi'ne yardım etmek üzere Babadağı'na hareket etti. Gerçi Prusya kralı ile yapılmış ittifaka göre Ruslar Tuna'yı geçerse, "Avrupa devletler dengesi" bozulmuş sayılacağından, Prusyalıların Ruslara harp açması gerekiyordu. Fakat bu şüpheliydi. Onun için Rusları Tuna'ya donanma indirmekten alıkoymak için bir müddet mütareke ile oyalamaktan başka çare yoktu.

Ruslar bütün güçleri ile İsmail Kalesi'ne saldırmışlardı. Kale muhafızı Mehmet Paşa tabyalarda dolaşırken esir düştü. Başsız kalan asker, son neferine kadar harbe devam etti. Osmanlı ordusu 30 bin asker kaybetti. Ve böylece İsmail Kalesi düştü. Ruslar bu harpte 15 bin zayiat vermişlerdi.

Rusçuklu Hasan Paşa'nın Katli

Bu sıralarda Serdar-ı Ekrem, Rusçuklu Hasan Paşa aleyhine dedikodular ayyuka çıkmıştı. Onun azlini duyarak isyan ettiği söylentileri yayılmıştı. Serdar-ı Ekrem de III. Selim'e yazdığı mektupta padişahı gazaba getirecek şeyler yazıyordu. Artık onun sadece azli ile yetinilemezdi. İdamı gerekti. Bunu hazırlamak üzere, evvela Ağa Hasan, Yeniçeri Ağalığı'na getirildi. Serdar-ı ekremin Sofya'ya dönmesi emredildi. İkinci bir ferman ile Serasker'in idam edilerek kesik başının İstanbul'a gönderilmesi emredildi.

Serdar-ı Ekrem debdebe ve haşmetle Şumnu'ya girdi. Akşam yatağına yattığında, Sofya'ya gitmesine dair olan irade kendisine tebliğ edildi. Mühr-i hümayun elinden alındı. Ardından da kurşunla vurularak öldürüldü. Serdar-ı ekremin kardeşi Mehmet Ağa da sığındığı Koban Hanı tarafından idam edildi.

Hasan Paşa, âyândan Çelebi Ağa'nın oğludur. Servet sahibi bir adamdı. Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Muhsinzâdeye intisap etmiş, bazılarına para yedirerek vezaret rütbesini elde etmişti. Kendisinden hizmet umularak Yergöğü'nün geri alınması şartıyla serasker tayin edildi. Cezayirli Hasan Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam oldu.

Hasan Paşa'nın sadareti hakkındaki ferman:

"Sen ki vezir-i azam ve vekil-i mutlakım Şerif Hasan Paşa'sın. Seni selamlarımla taltif ettikten sonra, malûmun ola ki selefin Cezayirli Hasan Paşa'nın eceliyle ölmesinden sonra, sadaret makamına, sadık, akıllı ve bilgili bir vezirin getirilmesi gerekmiştir. Sen ise büyük vezirlerim arasında bu niteliklere tam sahip olmuş birisi olduğundan, sana mühr-i hümayunumu verdim.

Bağımsız olarak çalışmanı bildirmek için, sana kürk ve ken-

di kılıçlarımdan bir murassa kılıç ve hil'at gönderiyorum. İrili ufaklı, yurt işlerine ve harp hazırlıklarına, sınır boylarının takviyesine, zahire ve levazım tedarikine önem veresin.

Devletimizle müttefik olan İsveç ve Prusya, bizim düşmanlarımıza karşı harp etmekte olduğu gibi, Lehistan da bizim zaferimizi beklemektedir. Eflak ve Boğdan'da düşmanı kovarak, sınır boylarını takviye edesin. Dinimizin sahibi büyüktür. Göreyim seni. Benim duam, seninle beraberdir. Seni, sana itaat eden ve dine hürmet gösterenleri Allah'a emanet ederim."

Rusçuklu Hasan Paşa'nın bazı hizmetlerine rağmen, azliyle yetinilmeyerek, idam edilmesi, *Vasıf Tarihi*'ne göre, ordu idaresindeki kararsızlığı ve kendisinin padişaha saygısızlık göstermesinin neticesidir. Kendisi başlangıçta zeki, dirayetli birisi ise de içkiye düşkün olması ve sadarette halkın mallarına el atması felaketine yol açmıştır. Aziz Mahmut Hüdaî Efendi'ye intisap ederek, Üsküdar'daki tekkeye bıraktığı irattan gayrı bir parası çıkmamıştır.

Yusuf Paşa'nın Sadrazam Olması

Hasan Paşa'nın idamından sonra padişah, Bosna Valisi eski sadrazam Koca Yusuf Paşa'yı seçti. Bu hususta ferman şöyledir:

"Sen ki Yusuf Paşa'sın, eski sadrazamlığında, benim arzuma göre hareket etseydin, seni azletmezdim, ama sen böyle yapmadın. Değil vezirlere, bayağı adamlara bile yakışmayan zulümlere giriştin. Garez beslediğin adamlara zulmettin. Artık böyle huylarından vazgeçmişsin diye seni yine sadrazam tayin ettim. Allah etmesin. Eski kötülüklerine yine cesaret ettiğini duyarsam, bu defa azlinle yetinmem. Kazaya uğrarsın. Sen doğru ol. Fukaraya şefkat göster. Rüşvet alma. Kimseye garez besleme, Allah'ın ve benim rızama göre davran, harp hazırlığı olarak zahire ve levazımı vaktinde topla."

Yusuf Paşa sadrazam olur olmaz, Ordu kadısı Keçecizâde Salih Efendi'yi Konya'ya sürdü. Salih Efendi İstanbul'da hububat nazırı iken, etrafı ile ihtilafa düşmüş bir hayli düşman kazanmıştı. Bir kazaya uğramamak için ordu kadılığıyla İstanbul'dan ay-

rılmıştı. Şahsiyeti kuvvetli olduğundan orduda işleri eline geçirmişti. Eski sadrazamın yıldızı sönünce onun da talihi kararmıştı.

Kaymakam Paşa sadaret makamına Salih Efendi'nin rütbesinin indirilerek sürülmesini yazmamışsa da Sultan Selim'in bir suali üzerine Şeyhülislâm Hamidizâde "rütbe tenzili âdete uygun değildir" cevabını vermiştir. Hâlbuki Hamidizâde nice bilginleri bir işaretle sürgüne göndermişti. Padişah, onun bu cevabından müteessir olmuş; Salih Efendi'nin İstanbul kadısı iken aldığı rüşvetleri, Hasköy'de havra binasının yapılmasına izin verdiğini, arpalıkları sattığını bildiği için, yalnız sürgün ile yetinilmesini caiz görmüyordu.

Bunun üzerine Kaymakam Paşa Salih Efendi'nin, kadı iken, buğdayın kilesini 20 paraya alıp 3,5 kuruşa dağıttığı cihetle idamı lazım, fakat şeyhülislâm efendiye taallûku dolayısıyla bir defada tedibi kabil olmadığından, şimdilik, sürgüne gönderilmesini istemişti. Bu hâl Sultan Selim'in öfkesini artırmış ve Hamidizâde ye olan teveccühünün kırılmasına sebep olmuştur.

Hamidizâde'nin Azli ve Tevfik Efendi'nin Şeyhülislâm Oluşu

Şeyhülislâm Hamidîzâde Mustafa Efendi devrinin seçkin âlimi olduğundan, şeyhülislâm olunca din ve devlete çok hizmet edeceği umulmuştu. Gerçekten de ehliyetlileri iş başına getirmiş, sefihlere sert davranmak suretiyle ilim kariyerinin ıslahına gayret etmiştir. İlim kariyeri vaktiyle gerçek ilim adamlarına ve faziletli kişilere ait iken zamanla nizamları bozulmuş, birçok cahiller karışmış ve bu meslek içinde gerçekten bilgin denecek adamlar azalmıştır.

III. Selim bu durumun ıslahını çok arzu ediyordu. Fakat o makamının bağımsızlığını sağlamak için ünlü kişilerin sürgüne gönderilmesine göz yumdu. Şeyhülislâm bu meyanda selefi Dürrîzâde Ârif Efendi'yi Kütahya'ya, müftüzâde Ahmet Efendi'yi Ankara'ya, Kâmil Efendi'yi Keşan'a sürmek üzere padişahtan izin istedi. Padişah, böyle üç eski şeyhülislâmın birden bire sürülmesini uygun bulmadıysa da yeni şeyhülislâmın

işine karışmamak için teklife muvafakat etti. Çok geçmeden şeyhülislâm selefi İbrahim Bey'i eski hekimbaşı Hayrullah Efendi ve bazı kadıları sürmek üzere padişahtan izin istedi. III. Selim, Kaymakam Paşa'ya yazdığı fermanda şöyle diyordu:

"Şeyhülislâmlıktan mazul birkaç kişi sürgüne gönderildi. Ne faydası görüldü. Kabahatleri nedir, bilinmedi. Bunlar benim bir şeyim değil. Ama hareketler çoğalırsa hem kendisi dile gelir hem ben. Fesada sebep olur. Arpalıkları ellerinden alındı, bu yeter."

Hamidîzâde büyük bir bilgin olmakla beraber devlet idaresinden habersizdi. İlmiye yolunun ıslahına çalışırken ifratlara düşüyordu. Kırıldığı adamlardan öç almaya düşkündü. Bu halleri gören III. Selim, onun azli lazım olduğuna kanaat getirerek 1791 yılı mart ayının 13. günü azletti ve İncirli köyünde oturmaya memur etti.

Hamidizâde'nin yerine Reisülulema Tevfik Efendi getirildi. Gerçi onunda mizacı padişahın arzusuna uygun değilse de bir münasibi bulununcaya kadar kısa bir zaman için şeyhülislâmlığa getirilmesi uygun görüldü. Tevfik Efendi, yakınlarının gayreti belası ile bu makama pek haristi. "Bir gün için olsun, şeyhülislâm olmadan Allah canımı almasın." diye dua ederdi. Yeni vazifesinde 13 gün kalabildi. 1791 yılı martın 27. günü öldü. Hayli bilgisi olan, şair bir zattı.

Şeyhülislâm iken bir tek rüus vermiştir. O da "Bahar-ı Şirazî" isimli birisine verilmiştir. Bu Bahar Efendi çeşitli ilimlerde mahir, hele riyazî ilimlerinde meşhur idi. Bir de kimyagerlik merakına düşmüş olduğundan ömrünü ilaç kaynatmakla geçirdi. Aslen İranlı idi. Şiîlik lekesinden sıyrılmak için kendisini Buharalı olarak tanıtırdı. Müderris oldu fakat yine Şiîlik belasından yakasını sıyıramamış, "İlmiye tarikatına Kızılbaş karıştı." diye dedikodulara konu olmuştur. Bu asırda ilmiye listesinde bir de "Kara Abdullah" adlı çingene olduğundan şair Sürûrî Efendi:

Çünkü var bunda o çingene Kara Abdullah
Hey efendi, ne olur bir de Kızılbaş olsun

mısralarını yazmıştır.

1791-1792 SENESİ OLAYLARI

Ordudaki Olaylar, Sipahilerin İsyanı

Sadrazam Yusuf Paşa, bahar yaklaşınca harp hazırlıklarına başladı. Berlin'e gönderilen elçi Ahmet Azmi Efendi'den gelen raporda, Rusya'ya yüz elli bin kişilik bir ordu sevk etmemiz lüzumuna işaret ediliyordu. Devlet-i Aliye bu maksatla 200 bin asker hazır tutuyorsa da malî darlık vardı ve asker iyi beslenemiyordu. Para tedarikli için padişaha başvuruluyordu.

Prusya Kralının Rusya'ya harp açıp açmayacağı belli değildi. İsveç ile ittifakın yenilenmesi için Prusyalılar aracılık yaptı. Yapılan antlaşmaya göre İsveç, Devlet-i Aliye ile ittifakı yenileyecek, hiçbir sebeple tek başına barış yapmayacak, buna mukabil İsveç'e on sekiz bin kese akçe verilecek, bunun iki bin kesesi ittifakın yenilenmesinde kullanılacaktı. Bu sırada Lehistan'ın da bu ittifaka girmesi için gayret sarf edildiyse de başarılamadı.

Bu sırada patlak vermiş olan Fransız İhtilali bütün Avrupa devletlerinin Fransa aleyhine birleşmelerini gerektiriyordu. Rusya'nın da bu ittifaka girmesi isteniyordu. Bunlara vâkıf olmayan Sultan Selim, Rusya'ya harp açmakta ısrarlı idi. Hiç değilse küçük bir zafer kazanılarak itibar bulma sevdasındaydı. Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa, nizamı bozulmuş olan askerden teminat almak lüzumu duydu. Bu maksatla Vasıf Efendi'nin yazdığı şu bildiri askere okundu:

"Devlet-i Aliye'nin kadim düşmanı olan Rusya uzun zamandan beri memleketimize göz dikip 1768-1769 *yılına kadar kâh galip kâh mağlûp olarak maksadına ulaşamamıştır. Bu tarihten sonra askerimizin nizamı bozulmuş. Rusya hile ve desi-*

se ile Kırım'ı istila etmiş, akıl noksanlığı belli olan Tatar taifesini parçalayarak perişan etmiş ve bir kısmını kendi memleketine sürerek, kendi tebaası hâline getirmiştir. Kırım'dan aldığı senede yedi bin kese akçe varidat ile kanaat etmeyerek, Akdeniz ve Karadeniz ticaretini ele geçirmiş, Devlet-i Aliye'nin menfaatlerini daraltmıştır.

Moskof memleketi ziraata elverişli olmayıp yiyeceklerini Lehistan'dan getirmekte iken şimdi Kırım'dan hâsıl olan hububatla geçinir olmuştur. Hatta bu mahsullerin bir kısmını Devlet-i Aliye'ye satıp devletimizi zayıf düşürmüştür. Böyle menfaatler elde eden bir millet her an memleketini genişletmeye uğraşacaktır.

Bu sebeple düşmanı yurdumuzun hariminden kovamazsak hâlimizin nereye varacağını herkes bilir. Rusya ele geçirdiği Özi ve İsmail kalelerinin halkına öyle zulmetmiştir ki anlatılması keder verir. Cenab-ı Hak bizi Müslüman yaratmış olduğundan cihat ve gazanın bizi iki dünyada saadete kavuşturacağını bildirmiştir. Kılıcımız keskin ve atımız yürük iken, bir alay kılıcı kesmez ve atı yürümez rezilden kaçıyoruz.

Kaç bin şehit verdik. Düşman patırtı ve gürültü ile işini yürütüyor. Aramızda anlaşamamazlık, çekememezlik ve Allah'ın emirlerine riayet etmemezlik olduğundan Cenab-ı Hak isyanımızın cezası olarak Moskof taifesini üzerimize musallat etti. Hristiyanlar bugün devletimize canlı cenaze diyorlar. Gayret ne güne duruyor. İslâm hamiyetini gösterecek zaman değil midir? Şu memleket ne kadar kan dökerek fetholunmuştur. Bu illeri şirkten temizleyenler bizim gibi insanoğlu idiler. Biz ise yeni memleketler almak şöyle dursun elimizdekini koruyamıyoruz. Askerimiz dur denen yerde durmaz, bir Habeşli kul bile olsa başbuğa itaat etmez. Bu yüzden felaketlere uğradık.

Allah'a yemin ederim, kalp temizliği ile günahlarımıza tövbe etsek ve harpte düşmanın ateşine bir-iki saat dayansak düşman bozulur. Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de cihadı bize farz kıldı. Ve dayanırsak düşmanı yeneceğimizi müjdeledi. Harbe tutuştu-

ğumuzda askerimizin bir miktarı cenk ederken, birçoğu uzaktan seyirci kalmakta birçok asker kaçmaktadır. Hak Teâlâ böyle musibetleri bir daha göstermesin.

Allah aşkına birleşerek şu düşmana saldıralım. Bu defa sözümüzde durmazsak şevketli padişahımıza cevap veremeyiz. Ve cümlemize düşmanlık gelir. Kırım Hanı Hazretleri siz Devlet-i Aliye'nin sadıklarındansınız, ruhunuzda bulunan şecaat cevherini gösterecek misiniz? Siz vezirler, bize yar olacak mısınız? Siz Anadolu ve Rumeli ağaları, maiyetinizdeki askeri, yemin altına alacak mısınız? Bu yeminleri tutarsak, düşmanı yeneceğimiz muhakkaktır. Bu sözleşmeye girmeyenler geri kalsınlar. Çünkü bu sözleşme yiğitlere mahsustur. Kendine güveni olmayan ve dünyaya aldananlar çıkıp gitsinler."

Süvari ocakları, Devlet-i Aliye'nin ulûfeli askerlerinden olup, eskiden güzel hizmetleri görülmüştür. Zamanla nizamları bozulmuş, defter kayıtlarında on iki bin olarak gösterilmişse de şimdiki mevcudu iki bini bulmakta güçlük çekmekte. Sefere giderken ayıplarının meydana çıkacağını hissettiklerinden *"Bu harp kanuna aykırıdır."* diye gitmekten caymışlar, zorla Babadağı'na gönderilmişlerdi. Artık bunların devlet hizmetine yaramayacakları anlaşılmıştı. Sefere çıkınca yoklama yapmak isteyen subaylarından bir ikisini idam ettikleri gibi, başlarına da 10 bin adam toplamışlardı. Devlet, bundan çekindiği için orduya gelen adamlarına nasihat etmekle yetinmiştir.

Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa, Silistre sahrasında bir meclis topladı. Bu toplantıda, nihayet, bu isyanı teşvik edenlerden silahtar kâtibi Kadir Efendi ve ikinci kâtip Ali Efendi idam edildiler. Süvari ocakları eskiden en seçme askerdi. Kanuna göre çağrıldıkları yere tam sayıda gitmeleri gerekirken, her birisi bir yere yerleşmiş, ulûfelerini şuna buna satmışlardı. Bu suretle devletin bunca parası israf ediliyordu.

Bu sırada Yeniçeri Ağası tayin olunan Süleyman Ağa, askerini intizama getirecek yerde, halkın mallarını ele geçirmeye kalkışmıştı. O vaktin âdetine göre rüşvet, alışılmış birşey olduğun-

dan memuriyete tayin olanlar verdikleri rüşveti çıkarmak için daima zulme başvururlardı. Yani onları bu yola itenler büyüklerdi. Kanunlar, gereği gibi uygulansa, herkes yolu ile ilerlese, kimse ne rüşvet verir ne de rüşvet kabul edecek adam bulunabilir.

Hudut boyları da bozulmuştu. Buraların muhafazası için tahsis edilen paraların 4/5'ü İstanbul'da çar çur ediliyor ve 1/5'i hudutlarda "Ocaklı" adını taşıyan belli kişilere dağıtılıyordu. Bunlar, "hudut bekçisiyiz" diye fukaraya musallat olurlar, evlatlarını esir gibi kullanırlar, halkın malını ele geçirirlerdi. Bu yüzden kaleleri muhafaza edecekleri yerde, mallarını kurtarmak için düşmana teslim ederlerdi.

Bu meyanda, Belgradlı Deli Ahmet Paşa külliyetli mal toplamış ve bu mallan kaçırabilmek için Belgrad gibi muhkem bir kaleyi 10 gün içinde düşmana teslim etmiştir. Lakin yanındaki kalabalıktan korkulduğu için cezası verilmemiştir. Nihayet bu adam bin bir güçlükle kıstırılıp idam edilmiş ve kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir.

Ratip Efendi'nin Viyana'ya Elçi Gönderilmesi

Ordu Silistre'de iken Ebubekir Ratip Efendi Viyana'ya elçi tayin olunmuştu. Name-i hümayun ile hediyelerin sefirlere İstanbul'da verilmesi mutat ise de bunlar kendisine Ordu'da teslim edilmiştir. Hediyeler 225 bin kuruşluk olup murassa sorguç ve binek takımı olup, Fransa'ya gönderilmesi mutat olan hediyelere eşti. Yalnız bu arada, Nemçe'nin İstanbul'a tayin ettiği ortaelçi Herbert, hediyesiz gelmiş olduğundan, karşılık olarak Ratip Efendi'ye teslim edilen hediyeler de geri alınmıştı.

Yaş Görüşmeleri ve Yapılan Antlaşma

Ruslarla yapılan savaşların neticesi Rusların, kısmî zaferi ile sonuçlandığından Prusyalıların aracılığı ile Yaş şehrinde toplanan ve 15 gün devam eden meclisten sonra barış yapılabildi. Bu muahedenin metni:

Madde 1. İki devlet arasında, düşmanlığa son verilmiştir. Bütün düşmanlıklar unutulacak, karada ve denizde ebedî olarak barış ve dostluk hüküm sürecektir.

Madde 2. 1774. 1779 yıllarında, imzalanmış ticaret antlaşması ile 1783'de imzalanan siyasî anlaşma hükümleri yürürlükte kalacaktır.

Madde 3. Kura nehri, iki taraf arasında sınır olacaktır. Bu nehrin solunda bulunan topraklar, Devlet-i Aliye'ye bırakılacaktır.

Madde 4. Diğer sınırlar harpten önceki şeklinde kalacaktır. Rusya, bu sınırlardan işgal ettikleri yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verecektir. Bu meyanda, Bucak, Bender, Akkerman, Kili, İsmail, Kale ve kasabaları Devlet-i Aliye'ye verilecektir. Bu kalelerde Devlet-i Aliye eski antlaşmalarda taahhüt ettiği hususları yerine getirecektir.

Madde 5. Sınır boylarında taarruzların önlenmesini, Devlet-i Aliye taahhüt eder.

Madde 6. Rus tebaasına ve onların mallarına tecavüz vuku bulmamasını Devlet-i Aliye taahhüt eder ve verilen zararları tazmin eder.

Madde 7. İki taraf tüccarı birbirlerinin memleketlerine rahat seyahat edebileceklerdir.

Madde 8. Esirler, bulundukları memleketin dinini kabul edenler hariç, geri verilecektir.

Madde 9. Barışın yapıldığı başkumandanlar tarafından bütün kumandanlara derhal bildirilecektir.

Madde 10. İki devlet birbirlerine büyükelçi göndereceklerdir.

Madde 11. Devlet-i Aliye sularında bulunan Rus gemileri oradan çekileceklerdir. Topraklarda bulunan askerler de belli bir müddet içinde geri çekileceklerdir.

Madde 12. Bu antlaşmanın metinleri iki hafta içinde Yaş kasabasında mübadele edilecektir.

Madde 13. İşbu antlaşma Hükümdarların imzalarını taşıyacaktır.

O vaktin âdetine göre görüşmeyi yapan delegelere hediyeler verilirdi. Ruslar, Osmanlı başmurahhasına beş kıratlık bir elmas yüzük, bir tulum samur, bir tulum porsuk, bir tulum kakum, ikinci murahhassa 5 kıratlık elmas yüzük, bir saat, bir tulum samur, 3. murahhassa bir saat, bir samur kürk, kâtip efendilere hurda elmasla işlenmiş birer yüzük verilmişti. Osmanlı Hükûmeti Rus baş murahhasına bir pırlanta yüzük, bir saat, mineli altın kutu; diğer murahhaslara pırlanta yüzük, tercüman ve kâtiplere dağıtılmak üzere 30 bin kuruş vermişti.

İstanbul Olayları

Uzun süren savaşlar, taşrada eşkıyanın saldırıları, İstanbul'da hayatın pahalılaşmasına yol açmıştı. Kıtlık yüzünden yiyecek bulunamaz olmuştur. Öyle ki herkes zahiresini İstanbul'a götürüp dilediğine satsın diye emirler çıkarıldı. İstanbul halkı harbin sıkıntılarından pay alıyordu. Harp gaileleri içinde, İstanbul'un asayişine de ihtimam edilemediğinden müzevirler, dolandırıcılar kaçakçılar ortaya çıkmış, halka zarar vermeye başlamışlardı.

Bu meyanda Tahtakale civarında oturan "Hacı Mehmet" adında kalleş bir şahıs, maiyetine bir kalabalık toplayıp sırtına kıymetli elbiseler giyerek zikirlere başlamış, birtakım fakir ve garipleri etrafına toplamış, sahte altınlar dağıtarak saf adamları kandırmaya başlamıştı. Böyle sahtekârları yola getirmek, hükûmetin vazifesi iken bu adam herkesi aldatmıştı. Bu adam, muteber iki Ermeni sarrafa kimyagerlik sanatında mahir olduğunu yutturmuş ve her ikisini iflas ettirmişti.

Eskiden suyunun azlığı dolayısıyla halk İstanbul'a yerleşmeye rağbet etmezdi. Sultan Süleyman, 40 çeşme suyunu getirdikten sonra halkın İstanbul'a göç edeceğini görüp, fazla nüfus beslemenin devlete büyük bir yük olacağını düşünmüş ve suyu getirdiğine pişman olmuştu.

O zamandan beri İstanbul'a birçok kimseler gelip yerleşmişti. Taşralarda asayiş bozuk olduğundan, İstanbul'a gelmek cazip oluyordu. Bu halk, çiftini çubuğunu bırakıp İstanbul'a akın edi-

yordu. Taşralar böylece boşalıyor ve harap oluyor, İstanbul'un çoğalan nüfusunu beslemek için devlet adamları zahire tedarikinden başka birşey düşünemiyorlardı.

Bu nüfus kalabalığı nice fesatların vukuuna yangınların ve hırsızlığın artmasına sebep olduğundan, üç senede bir sokaklar, dükkânlar, evler taranarak bu müddet içinde İstanbul'a gelen şahıslar memleketlerine gönderilirdi. Aileleri ile beraber İstanbul'a gelenleri geri çevirmek için zabitlere şiddetli emirler verilirdi. Fakat bir müddetten beri bu usul bırakılmış, İstanbul'un asayişi bozulmuş olduğunda tarama usulünü yeniden uygulamak için emirler verildi. Yapılan taramalarda kefil gösteremeyen hamal, kayıkçı ve talebe memleketlerine gönderildi.

Prusya Kralı nezdine elçi gönderilmiş olan Ahmet Azmi Efendi, mart ayının 31. günü İstanbul'a gelerek gördüğü yerleri ve acayip olayları anlatan aşağıdaki safaretnameyi yazarak, Sultan Selim'e sunmuştur.

Azmi Efendi'nin Prusya Sefaretnamesi

Osmanlı Devleti ile Prusya arasında imzalanmış ittifakın perçinlenmesi için Prusya'ya bir elçi gönderilmesi gerekmiş, bu göreve bu âciz seçilmiş olduğundan, name-i hümayun ile 1791 yılı kasım ayının birinci salı günü İstanbul'dan yola çıktım. Dördüncü günü Edirne'ye vardım. Bir gün kalıp ertesi gün yola çıkarak ve konaklar aşarak ayın 27. günü Vidin'e dört saat mesafede Akçar kasabasına vardım.

Ertesi günü Vidin'e ulaşacağımızı Vidin muhafızı Ali Paşa'ya bildirdim. Şehre yaklaştığımızda Paşa'nın 50 kadar Enderun Ağası ve Hazinedarı ile Kumandan Mehmet Paşa'nın Divan Kâtibi, bizi karşılayıp kale içinde hazırlattıkları konağa götürdüler. Ertesi günü İstanbul'daki Prusya elçisi tarafından maiyetimize verilen bir Prusyalı ile tercümanımız karşı kalafata gönderilip Avusturya'dan geçerek Prusya'ya gitmek istediğimizi bildirdik.

Nemçeliler maiyetimize on nefer adamlarını verip kalafattaki Macar kaptanına emir yollamışlar. Kaptan gerekli arabaları ve

beygirleri hazırlatmış, bunun üzerine, önden ağırlıklarımızı geçirip birkaç saat sonra kendimiz Vidin muhafızlarına mahsus kayık ile karşıya geçtik.

Kalafat'tan Karayova'ya kadar köylerin çoğu harap ve terk edilmiş olduğundan, ikinci uğrağımız olan Cevri köyüne on saatte varmayı kararlaştırmış iken, arabaya civar köylerden getirdikleri sıska ve aç beygirleri koştuklarından, akşama kadar konak yerimize varamadık. O gün fazlaca kar yağıp öğleden sonra da şiddetli bir rüzgâr çıktığından bir an önce menzilimize ulaşmak için maiyetimizdeki atlılardan birini yollayarak beş-on dinç beygir istedik.

Cevri köyü muhafızı, dokuz arabacı ve on sekiz beygir yolladı. Gece saat 3'te konak yerimize vardık. Bu köyden Karayova 10 saatlik mesafe idi, lakin yollar çok çamurlu olduğundan bir günde ulaşamayacağımız anlaşıldı. Oraya beş saat mesafede harap bir köyde geceyi geçirerek ertesi akşam varabildik. Hazırlanan konağa indik.

Prusya'ya gitmek için mutlaka Nemçe topraklarından geçmemiz gerektiğini Viyana'daki Prusya elçisi düşünmüş, İmparator'dan ruhsatname istemiş. İmparator, yolda bize yetecek kadar akçe, araba ve beygir verilip bizim selametle Prusya hududuna iletilmemiz hususunu ilgililere emretmiş. Prusya elçisi bu emrin bir suretini kurye ile bize iletti.

Karayova'ya vardığımızda Nemçeli bir binbaşı gelip "hoş geldiniz" dedikten sonra: "Nemçe topraklarından geçmek için İstanbul'dan bir belgeniz var mı?" diye sordu. Biz İstanbul'dan belgemiz olmadığını lakin İmparatorun ruhsatnamesinin bir suretinin olduğunu söyledik. Binbaşı bu belgeyi alıp generale götürdü. Bu arada, kralın emri generale de gelmiş. General Karayova'da beş-on gün karantinada beklememiz gerektiğini bildirdi. Beş gün geçmeden generalin bir adamı gelerek İstanbul'da salgın hastalık olmadığını ve karantina beklememiz gerekmediğini bildirdi.

Eflak sınırı İrşova'da son bulduğundan oraya bizi götürecek araba bulmak ve yollarda bulamayacağımız erzakı tedarik

etmek için Karayova'da bir gün daha kalıp, ertesi gün maiyetimize verilen bir kaptanla yola çıktık. Ada kalesine yaklaştığımızda muhafız general tarafından bir Binbaşı gelip hatırımızı sorduktan sonra menzil beygirlerinin İrşova'da bulunduğunu ve bizi Tamşuvar'a iletmek için bir kaptan tayin edildiğini bildirdi.

İrşova'da bir gece geçirdikten sonra kaptanın rehberliğinde beş günde Tamşuvar Kalesi'ne vardık. Buranın muhafızı İspanyol olduğundan gurbete çıkanlara yardımı seven bir adamdı. Bize konağına davet edip misafir severlik göstererek gönlümüzü aldı.

General ile görüşüp günde sekiz saat yol alarak gece konaklayacak bir yer bulunabileceği ve sekiz saatten fazla gidilirse zahmet çekileceğini öğrendik. Böylece günde sekiz saat yol alarak 10 günde Budin'e varmayı kararlaştırdık. Tamşuvar'dan çıkışımızın üçüncü günü Konice'ye dördüncü günü Tise Nehri'ne ulaştık. Bu nehri kayıkla geçip Sekedin Kalesi'ne vardık. Bu kale tuğladan yapılmış, cephanesi olmayan, terk edilmiş bir kale olduğundan içinde muhafız olarak bir binbaşı ile 2.000 kadar işe yaramaz neferi vardı.

Eski Nemçe İmparatoru Jozef, Macarların hürriyetlerini kaldırmış ve alışmadıkları mükellefiyetler yüklemiş olduğundan yeni Kral Leopol, halkın kırılmış gönlünü almaya gayret ediyordu. Sekedin'e vardığımız gün halk yeni imparatordan gördükleri iyiliğe teşekkür için şehrin içinde ve dışında tüfek şenliği yapıyor, davul ve zurnalarla ahenk ediyordu.

Macarların Devlet-i Aliye'ye meyilleri ve sevgileri çok olduğundan bize ikram için büyük bir ziyafet tertip ettiler. Biz bazı mazeretler ileri sürerek gitmemek istediysek de fayda vermedi. Şehrin bütün ileri gelenleri paytonları ile konağımıza gelip: "Biz, Devlet-i Aliye'ye gönülden bağlı dostlarız. Son Nemçe harbinde Devlet-i Aliye'ye karşı hareketimiz bir zorlamadan ileri gelmiştir. Yoksa biz Devlet-i Aliye'nin ayrılmaz dostlarıyız." diyerek davette ısrar ettiler. Biz de çaresiz daveti kabul edip, kendi mutfağımızdan birkaç türlü yemek hazırlatıp ziyafethanelerine vardık. Birkaç saat eğlendikten sonra konağımıza döndük.

Ertesi sabah yola çıktık. Sabahın erken saatinde Sekedinliler araba ve beygirleri hazırladıkları gibi bütün şehrin ileri gelenleri yanımıza gelip davetlerini kabul ettiğimizden ötürü sevinçlerini bildirdiler. Şehir dışına kadar bizi uğurladılar.

Sekedin'in beygirleri dinç ve kuvvetli olduğundan bir günde dört konaklık yol alarak Gecekmek kasabasına vardık. Burânın halkı da Macar olduğundan Sekedinliler gibi bizi dostça karşılayıp konağımıza götürdüler. Sohbet esnasında eski harplerde Osmanlı ordusu buralara gelince kasaba halkının hemen Devlet-i Aliye'ye itaat ettiğini anlattılar. Hatta hemşehrileri Başbuğ Süleyman Paşa'nın burasını korumak için Kırım Hanı Saadet Giray'a bir mektup verdiğini anlattılar ve bir kırmızı atlas kese içinde sakladıkları bu mektubu bize gösterdiler. Bu kasabada da bir gün kaldıktan ve üç gün daha yol aldıktan sonra Budin şehrine vardık.

Budin, Tuna'nın sağında ve solunda Peşte ve Ofen adlı iki şehirden mürekkep, Boğaziçi yalıları gibi Tuna kıyılarına yerleşmiş büyük bir şehir olup kaplıcaları meşhurdur. Buraya vardığımızda Macar Hükümdarı ve Nemçe Mareşali Prens Bodurk tarafından bir Yarbay gelip: "Mareşal dostunuz selam yolladı ve bizi hizmetinize memur etti. Budin'de görüşmek için bir gün kalmanızı rica ediyor." dedi. Çaresiz kabul ettik. Ertesi günü Mareşal'in gönderdiği paytona binip konağına vardık. Bizi konağının kapısında karşılayıp odasına götürdü. Tatlı ve kahve ikram etti.

Budin'de iki gün dinlendikten sonra Holiç kasabasına vardık. Burası Macaristan ile Moravya sınırında güzel bir kasaba olup etrafı bahçe ve saraylarla süslüdür. Holiç süslü köprüler, güzel yollar ve korularla çevrili ferah bir yer olduğundan Avusturya İmparatoru yılda bir iki defa buraya gelip avlanırmış. Yolların onarımı için gelip geçenlerden üç para almak âdetleri olduğundan bizden de 120 para aldılar.

Buradan kalkıp Prusya sınırındaki Troblen şehrine vardığımızda bir Prusyalı mabeyinci gelip, "Mihmandarınız Laypzig kasabasında sizi bekliyor." dedi. Ertesi günü Tormiç köyüne yaklaştığımızda mihmandarlığımıza tayin olunan Binbaşı Rider, beş

subay ve otuz kadar atlı ile bizi karşıladı. Köyde hazırlattığı eve götürdü. Kahvaltıdan sonra: "Kral cenapları selam yolladı. Devletimiz arasında mevcut ittifakı perçinlemek üzere memur edildiğinize ve öteden beri tanıdığı sizin elçi olarak gönderildiğinize çok sevindi. Berlin'de sizi bekliyor." dedi. Hazırladığı sekiz beygirli paytona bindirerek bizi Laypzig'e götürdü.

Kasabanın giriş yeri ile konağımızın kapısı yeşil çamlarla süslenmiş ve kale kapısının üstüne şöyle yazılmıştı. "Misafir olarak uzakta olan Devlet-i Aliye ile aramızdaki dostluktan dolayı yakınlık hasıl oldu." Hazırlanan konağımıza vardığımızda, Silizya Süvari Başkumandanı Ralof kasaba ileri gelenleri ile beraber ziyaretimize gelip saygılarını sundu. Laypzig'te bir gece kaldıktan sonra ertesi günü Tais Kalesi'ne vardık. Oradan da üç gün yol alarak Silizya'nın başkenti Drestin'e vardık.

Bu kale Öder nehri kıyısında olup hendekleri su ile dolu, muhkem bir kaledir. Nüfusu 60.000 olup Lehistan sınırına yakın olduğundan tüccarı çok ve halkı zengindir. Öder nehri üzerinde işleyen kayıklar sayesinde her türlü meyve ve sebze boldur. Burada birkaç gün dinlendikten sonra, Noymark ve Parhoviç kasabalarından geçerek Cligok Kalesi'ne vardık. Oradan da Frankfurt'a ulaştık.

Bu şehir Öder nehri kıyısında olup karadan ve denizden Baltık Denizi ile bağlantısı olduğundan tüccarı çoktur. Senede iki-üç defa panayır kurulur. Halkı zengindir. Burada iki gün kaldıktan sonra Berlin'e üç saat mesafede Köpenik köyüne ulaştık. Berlin'de oturacağımız Konak henüz hazırlanmadığından burada birkaç gün kalarak Berlin'e girmeye karar verdik.

Devleti-i Aliye'den Berlin'e 30 yıldan beri elçi gelmediğinden halk kara kışa bakmayarak kadın, erkek paytonlar ve beygirlerle bizi seyre geldiler. Bu hâlde Köpenik'te birkaç gün kaldıktan sonra yola çıkıp Berlin'e bir saat mesafede Domliç çiftliğine vardık. Burada eskiden İstanbul'da elçilik yapmış olan Musaviç yedi-sekiz payton ile kralın iç oğlanları ve bir miktar süvari askerle karşılayıp tatlı ve kahve ikram ettikten sonra bizi kra-

la mahsus altı beygirlik paytona, yanımızdakileri de öteki paytonlara yerleştirerek muhteşem bir alayla Berlin şehrinin ortasından geçirip hazırlanan konağa götürdüler. Kopenik'ten Berlin'e kadar yolun iki tarafı seyircilerle dolu gibi şehirde geçtiğimiz sokaklar ve pencerelerde öylesine kalabalık vardı ki ancak dura dura yol alabiliyorduk.

Berlin'e vardığımızın üçüncü günü başvekil ile beşinci günü kralla görüşüp name-i hümayunu ve sadrazam kaymakamının mektubunu teslim etmeye karar verdik. Başvekil ile görüşeceğimiz günden bir gün önce başvekil yardımcısı gayr-ı resmî olarak konağına bizi davet etti; tatlı ve kahve ikram ettikten sonra memuriyetimizin mahiyetini sordu. Biz de görevimiz ebedî olan Devlet-i Aliye ile Prusya Devleti arasında imzalanmış olan ittifaka tarafımızdan kusursuz olarak riayet olunacağını ifade etmek ve müttefikleri harbe teşvik etmek üzere görevlendirildiğimizi bildirdik.

Kararlaştırılan günde, başvekil ile görüşmek ve sadrazam kaymakamının mektubunu teslim etmek üzere kuşluk vakti başvekilin hususi paytonu ile davetçisi gelip bizi aldı. Başvekil konağına vardığımızda konsoliye dedikleri muteber adamları bizi merdiven başında karşılayıp başvekilin odasına getirdiler. Başvekil ayaktaydı. Yanına yaklaştık ve: "Hâlen İstanbul'da sadaret kaymakamı bulunan devletlü, saadetlü Mustafa Paşa Efendimizin siz rağbetlü, rütbetlü Prusya Başvekili dostuna yüce mektubudur." diyerek elimizdeki mektubu teslim ettik.

Başvekil: "Devlet-i Aliye'nin Prusya Kralı'na olan dostluğunu perçinlemek üzere name-i hümayun ile elçi göndermesi kralımız için iftihar vesilesi olmuştur." dedi. Hazırlanan koltuklara oturduk. Yolculuğumuz üzerine konuştuk. Birbirimizi evvelden tanıdığımız için başvekil bizim elçi olarak gönderildiğimize çok sevindiğini bildirdi.

İkinci günü başvekil yardımcısı evinde tertip ettiği ziyafete davet etti. Onunla da dostluk havası içinde görüştük. Ertesi günü name-i hümayunu resmen krala teslim etmek üzere Museviç kra-

lın altı beygirli paytonu silahşorleri, çuhadarları, kırk-elli askeri ile geldi. Name-i hümayuna saygı için divan kâtibimizi ve padişahımızın hediyelerini taşıyan kethüdamızı, bir paytona bizi de tercümanımızla birlikte başka bir paytona bindirip, name-i hümayun önde biz arkada yola düzülerek kral sarayına vardık.

Mihmandarımız Binbaşı Rider saray kapısında önümüze düşüp, kralın bulunduğu odaya bitişik bir divanhaneye vardık. Burada çeyrek saat dinledikten sonra teşrifatçı gelip, Kral odasının kapısını açarak bizi ve tercümanımızı içeri aldı.

Kral odanın sonunda yarım arşın yüksekliğinde Acem halısı ile süslü bir sofa üzerine konmuş koltuğunun önünde ayakta duruyordu. Biz sofanın önüne yaklaşarak: "Şevketlü, mahabetlü, kudretlü Âl-i Osman padişahından Prusya Kralı Hazretlerine name-i hümayunları ve hediyeleridir." diyerek name-i hümayunu kâtibimizin elinden alıp üç defa öpüp başımıza koyduktan sonra krala uzattık. Kral koltuğundan birkaç adım ileri gelip, bizi karşıladı. Başvekiline işaretle name-i hümayunu elimizden alıp koltuk üzerine koydu.

Başvekil, Kral adına şevketlü padişahımızın gösterdiği dostluğa minnettar olduklarını, özel elçi ve hediye-i hümayun göndermelerinin kral nezdinde çok değerli ve samimiyete delil olduğunu ve kralın da bu dostluğu korumak için bütün gayretini harcayacağını bildirdi. Bu suretle merasim son bulduğundan gelişimizdeki usul üzere konağımıza döndük.

Kralın, başka devletlerden gelen elçilere ziyafet vermesi âdet değil iken, Devlet-i Aliye'ye saygı olarak o gün Kral tarafından konağımızda muhteşem bir ziyafet tertip edildi. Ertesi gün resmî olmayarak veliaht ve öteki prensler bizi konaklarına davet ettiler. Memuriyetimiz gereğince Berlin'de on bir ay kalmamız gerektiğinden bizi eğlendirmek için kış günlerinde, şehir içinde ve Kral sarayında "balo" tabir ettikleri toplantılarına ve "opera" dedikleri hayalhanelerine, yaz günlerinde şehir dışındaki bahçelerine davet ettiler.

Vaktimiz tamam olunca geri dönmeye mezun olduğumuz haberi Başvekil'e bildirilmiş olduğundan 1792 yılı ocağın 26. günü Kral bizi sarayına davet edip, cevap namesini verdi. Yol erzakını tedarik için on beş gün kaldıktan sonra yola çıktık. Kış şiddetli olduğundan Saksonya, Bohemya ve Viyana üzerinden gitmemiz gerekti.

İlk olarak Saksonya'nın başkenti Dresten şehrine vardık. Avrupa'nın garip âdetlerindendir ki hatırı sayılır bir yabancı şehirlerine geldiğinde, seyre değer yerleri göstermeği pek isterler ve müsafire ikram ile övünürler. Dresten'de kaldığımız günlerin birinde, Hersek halkından "Markolini" isimli birisi Hersekliler adına hoş geldiniz demek için bizi sarayında bir ziyafete davet etti. Şurası da gariptir ki Dresten'de ve Nemçe'nin büyük şehirlerinde bizi muhafaza için tayin ettikleri subayların ve askerlerin yemek parasını bize ödettiler.

Devlet-i Aliye'den Saksonya'ya o zamana kadar kimse gitmemiş olduğundan bizi görmek için kadın-erkek olduğumuz yere hücum edip, çok sıkıntı verdiklerinden muhafızımız bunları nöbetle odamıza sokardı. Bazısı da zorla girerdi. Dresten'de üç gün kaldıktan sonra Bohemya'nın başkenti Prag'a vardık. Burası Moldava nehri üzerinde metin bir kale olup, bağ ve bahçesi çoktur. Nehrin üstündeki taş köprünün benzeri Avrupa'da yoktur. Prag'da konağımıza vardığımızda büyük meydanı kadın ve erkeklerle dolu idi. Burada bir gün istirahattan sonra yola çıkıp Bukoviç kasabasına, on iki gün sonra Viyana'ya vardık.

Sultan Birinci Abdülhamit'in tahta çıkmasında gönderilmiş olan Kabakulakzâde Süleyman Bey'den sonra Viyana'ya Osmanlı elçisi gelmemiş ve yeni tayin edilen Ratip Bey de henüz varmamış olduğundan halk kalabalığı pek fazla idi. Burada rahat edemeyeceğimizi anlayarak şehrin içine girmeyip, iki saat mesafede Şvayhat kasabasına indik. Orada bir-iki gün kaldıktan sonra Tamışvar, Budin ve Erdil şehirlerinden geçip Bükreş'e ve Tuna sahili üzerinden Tutragan Hezargrad, Şumnu, Kırklareli, Çorlu

ve Silivri'ye uğrayarak mart ayının 31. günü cumartesi (Şaban ayının 7. günü cuma) selametle İstanbul'a ulaştık.

Ek: Yabancı diyarları gezenlerin, gördükleri ve öğrendikleri şeyleri yazmaları, yolculuğun faydalarından olduğundan, ben de memur olduğum Prusya Devleti ahvaline dair, gördüklerimi okuyucularıma yadigâr bırakmak arzusunu duydum.

Devlet Adamlarının ve Şehirlerin Durumları

Prusya'nın bir başvekilli ve onun muavini ve maiyetlerinde kâtipleri olduktan başka malî, ticarî, gümrük, darphane, harp mühimmatı, asker aylıkları gibi hususlara bakmak üzere bakan unvanı ile memurları vardır. Bunlar doğrulukla ve sadakatle tanınmış ve çocukluklarından itibaren bu işler için yetiştirilmiş adamlardır. Herkes hâl ve şanına göre hazineden aylık alır, kimseden rüşvet ve hediye kabul edilmez.

Malî işlere bakanlar, yıl sonunda hizmetlerinin muhasebesini görerek, krala sunarlar. Başkalarının işlerine karışmazlar. Aşikâr suçları olmadıkça rütbeleri düşürülmeyerek evlerinde oturmaya memur edilirler. Lüzumsuz yere devlet ricalinin sayısı artırılmaz. Süslü elbise ve pahalı kürk giymezler.

Başvekillerinin on beş kadar hademesi, ileri gelenlerinde hallerine göre üç-beş aylıklı adamları olup lüzumsuz adam kullanmazlar. Halka işkence edip, hâkimleri taciz etmezler. Memurlar hazineden maaş alırlar, halkın işini görme karşılığında ikramiye ve hediye almazlar. Halk memur, kâtip, asker, tüccar, çiftçi olup herkesin hangi meslekten olduğu kıyafetinden belli olur. Boşta gezeni ve işsizleri yoktur. Fakir, sakat ve ihtiyarlar için özel yerleri olduğundan şehrin içinde başıboş ve dilenci görülmez.

Prusya kuzeyin soğuk memleketlerindendir. İpek, kahve ve şekerden gayrı yabancı malı ithal etmemeye gayret ederler. Paranın memlekette kalması için Berlin'de çuha, bez, kumaş, atlas, kadife, porselen eşya imalathaneleri vardır. Bu gibi eşyadan ithal edilenler üzerinden %30 gümrük vergisi alınır. Başvekilin gay-

reti ile birkaç yıl içinde birçok dut ağacı yetiştirilmiş ve halkın muhtaç olduğu ipeğin 1/4'ü elde edilmiştir.

Menzilhanelerin durumu

Kimse halka zulüm etmeye cesaret etmediğinden Nemçe ve Prusya halkı rahat yaşar. Bir saatlik yolda üç-beş köy bulunur. Yolcunun zahmet çekmemesi için her dört saatlik mesafede bir menzilhane ve her menzilhanede on beş-yirmi at ve menzil arabası bulunur. Yollar düzgün olduğundan bir ulak bir saatte yeni bir menzilhaneye ulaşabilir. Her menzilde değiştirecek atlar bulunur. İki konak arası beygirin ücreti ve sürücü ücreti de bir kuruştur. Menzilhaneler Kral tarafından aylıklı bir mutemede verilmiş olup menzil gelirlerinin masraftan arta kalan kısmı kral hazinesine yatırılır.

Hazinenin durumu

Eski Kral, akıllı ve tedbirli bir adam olduğundan, memleket idaresine dair bıraktığı vasiyetnamede, yurdun hazinesi olan ziraatı geliştirecek tedbirleri tavsiye etmiş, küçük sanatları teşvik etmiştir. Memlekette işsiz adam bırakmamak, ihtiyaç maddelerini dışarıdan getirmeyip memleket içinde yetiştirmek, çiftçilerden öküzü ölene, zahiresi kalmayana yardım etmek, topraksızları mamur yerlere yerleştirmek, zahireyi çiftçinin elinden zorla almayıp dilediği fiyata satmasına imkân vermek, hatır için nizamları bozmamak hususlarını tavsiye etmiştir.

Bu tavsiye tutulursa yurdun mamur olacağını, kimsenin parasız kalmayacağını bildirmiştir. Nizam bozulursa herkes kendi havasına düşer, fesat artar, namusluların rahatı kaçar, başıboşlar çoğalır, devlet hazinesi ne kadar zengin olsa bunu karşılayamaz. Şimdiki hâlde Prusya Devleti'nin yıllık geliri 80.000 kese akçe olup bunun 45.000 kesesi askerî masraflara, 23.000 kesesi kral ve bakanlarının aylıklarına, 12.000 kesesi harpler için yedek para olarak ayrılır.

Halkın ve ordunun durumu

Prusya köylerinin bir kısmı, kralın malikânesi, bir kısmı tımar ve zeamet gibi halkın mülkü olup, halk ev başına bir vergi ve öşür karşılığında devlete yılda 40 kuruş öder. Takati olmayanlar 20 veya 10 kuruş verir. Halk haftada üç gün kendi köyündeki devlet topraklarında çalışır ya da 40 kuruş vergi öder. Bundan fazla kimseden bir şey istenmez. Herkes kendi işi ile uğraşır. Şehrin kapısından içeriye her ne girerse baç namı ile bir vergi alınır.

Harplerde sarf olunmak üzere, barış zamanında zahire depo edilir. Bu depo 200.000 askere üç sene yetecek miktardadır. Kıtlık yıllarında bu zahirenin bir kısmı kullanılırsa da bolluk yıllarında eksik tamamlanır.

Prusya Devleti'nin 220.000 muntazam askeri vardır. Buna ilaveten üç gün içinde hudutlara yollanabilecek yerli ve yabancı 130.000 piyade, 60.000 süvari ve 12.000 topçusu vardır. Barış zamanında yerli asker üç bölük olup, bunlara senede dokuz ay iş ve güçleri ile uğraşmak için izin verilir. Bu müddet içinde ulûfeleri verilmez. Kış ve yaz sabah vakti kumandanlar emrinde iki-üç saat harp talimleri yaparlar. Askerin gündeliği dört para ve yarım okka ekmek olup, harp vaktinde haftada üç gün et verilir. Senede iki kat elbise dağıtılır. Talim ve manevra esnasında konuşmak yasaktır.

Harp Avrupa'da bir sanat hâline gelmiştir. Hangi kralın askerî harp fenninde mahir ise zaferi o kazanır, şimdiki hâlde en mahir asker Prusya askeridir. Başka memleketler harp sanatını Prusyalılardan öğrenmektedir. Kalelerdeki askerler rahata alışmasınlar diye, ara sıra başka kalelere gönderilirler. Her alayın ikmali belli bir şehirden yapılır. Üç oğlu olan ailenin çocuklarından birisi askere alınır.

Harp Araçları

Prusya kalelerindeki top, mühimmat ve cephaneden başka, Berlin'de iki katı cephanelik bulunur. Burada top, havan, humbara, tüfek, kılıç ve tabanca depo edilir. Hepsi temiz bir hâlde is-

tif edilir. Burada üç orduya yetecek kadar araç vardır. Her alayın burada özel bir ambarı bulunur.

Bu bilgileri vermekten maksadım, Devlet-i Aliye'de milletleri çökerten, süs, gösteriş, saltanat gibi şeylerin önlenmesi ve asıl hazine olan halkın, refah sebeplerinin hazırlanması meslekleri nizama bağlanması, devlet adamlarının isabetle seçilmesi bunların muntazam maaşa bağlanması, kusursuz kimsenin azledilmemesi, hatır ve gönül için ehliyetsizlere rütbe verilmemesi, devletin ruhu mesabesinde olan askerin özellikle topçu ve kalyoncu neferlerinin, kış yaz, talim ettirilmeleri hususlarına dikkat çekmektir. Bunlar yapılırsa, Allah'ın izniyle Devlet-i Aliye bütün düşmanlarına galebe çalar.

Orduyu hümayunun İstanbul'a Dönüşü ve Kıyafet Nizamı

Serdar-ı Ekrem Rumeli'nin durumunu tanzim için bir müddet Edirne'de kaldıktan sonra çıkan irade üzerine martta (Recebin sonunda) yola çakarak, nisanın ikinci pazar günü Küçükçekmece ile İncirli arasında Uzun Köprü sahrasında çadır kurmuş, ertesi günü büyük alayla yola çıkarak, Davutpaşa yakınlarında, padişaha sancak-ı şerifi teslim etmiştir. Padişah, Serdar-ı Ekremi taltif etmiş ve atına binerek sarayına dönmüştür.

Harp sona erdikten sonra ıslahata girişmek kararlaştırılmış olduğundan, önce kıyafet nizamı kurulmuştur. Hayli zamandan beri devlet işleri gibi kıyafetlerde ihmale uğramış, vezirlere mahsus olan kürk, elmas yüzük, hançer, bıçak taşımak hususunda halk tabakaları arasında fark kalmamış, hademe ve esnaf da bunları kullanır olmuş, elmaslı olmayan hademe küçümsenir olmuştu. Herkes, kudreti yetsin yetmesin, bu süslere düşkünlük gösteriyordu. Bu da nicelerinin rüşvete sürüklenmesine yol açıyor, kumaşlar için Hindistan'a ve Frengistan'a büyük paralar gidiyordu. Bunlara bir nizam verildi. Buna göre:

Devlet-i Aliye'de adamlarının erkân kürkü giyenlerinden başka hatip, hademe, esnaf gibileri, samur, kakım, vaşak, şal ku-

şak, Hint elbisesi, çiçekli kumaş kullanamayacaklar. Ulemadan İstanbul payeli ve Divan-ı Hümayun hocalarından Defterdar ve kapıcı başından başkası biniş cübbe giyemeyecekler, mücevher elmas, yüzük ve elmas hançeri takamayacaklar. Kadınlar, İngiliz ve Ankara şalından ferace giyemeyeceklerdi. Velhâsıl herkes haddinden aşırı israftan çekilecekti.

Her sene ramazanda Enderun-i Hümayun'a sunulan bayramlık hediyeler, ulema, sadrazam, kethüda, defterdar, Reis Efendi tarafından padişaha verile gelmekte olan bohça, çok masraflı ve normal maaşla karşılanamaz olduklarından, nice kimseler rüşvete sürükleniyordu. Bunlar yasak edildi. Sadrazamlara verilen caizeler, muhafaza edildi, vilayetlerin caizleri azaldı.

Rusya ve Nemçe ile Yapılan Harplerin Tahlili

Bu harplerin açılmasına İngiltere ve Rusya sebep olmuştur. Şöyle ki: Rusların Baltık denizinde ve Karadeniz'de kuvvetlenmeleri bütün denizleri benimsemiş olan İngilizleri telaşlandırmıştı. Amerika meselesinden dolayı patlak veren deniz harbinde, Rus imparatoriçesi Katerina bazı denizci devletlerle ittifak ettiğinden buna İngilizler alınmış, Katerina'nın Nemçe imparatoru Jozef ile ittifak yapması, Alman hükümdarlarının emniyetini sarsmıştı. Bu yüzden Prusya kralı Frederik bütün Alman krallarını birleşmeye davet etmiş Hanovra hanedanından olan İngiliz kralı bu davete icabet etmiş Rusya ve Nemçe'ye karşı Berlin'de bir ittifak yapılmıştı.

Bu hâl, Katerina'nın öfkelenmesine sebep olmuştu. Katerina ile Jozef'in birleşerek Devlet-i Aliye'ye tecavüz edeceklerini İngiltere sezmiş ve Prusya ile beraber, türlü vaatlerle Devlet-i Aliye'yi ve İsveç'i harbe teşvike başlamıştır. Sadrazam Yusuf Paşa böyle politikaları anlayacak biri değildi. Kırım'ı almak sevdasına da düştüğünden Rusya'ya harp açmıştı. İsveçliler de Ruslardan öç almak fırsatı geldi diye Rusya'ya saldırmışlardı. Jozef, Ruslarla yaptığı antlaşma gereğince Devlet-i Aliye'ye karşı hare-

kete geçti. Devlet-i Aliye bütün vaatlere rağmen İsveç kralından başka kimseden yardım görmedi.

Ruslar, bazı kaleleri aldıktan sonra Avrupa devletleri, Devlet-i Aliye'yi barış yapmaya teşvike başlamışlardı. İsveç kralı ise harbe devamı telkin ediyordu. Prusya, Lehistan'ın paylaşılmasından büyükçe bir pay almak için bu durumdan faydalanmak kararında idi. Yeni tahta çıkan Sultan III. Selim de Rusya'ya bir kere olsun galip gelmek istiyordu. Onun için harbin devamını istiyordu. Bu sebeple önce İsveç'le sonra Prusya ile ittifak yaptı. Oysa para ve zahire kıttı. Taraf taraf bozgunlara uğruyorduk.

Fransız İhtilali patlak vermiş, bunun kıvılcımlan her tarafa yayılmaya başlamıştı. Avrupa devletleri bu gaileyi bertaraf etmek için yeni bir politika gütmeye başlamışlardı. İsveç bile kadim dostu Fransa aleyhine öteki devletlerle beraber harp açmıştı. Böylece Rusya aleyhine geniş bir ittifak meydana getirmek imkânsız olmuştu. Fakat Ruslar da emellerine kavuşamamışlardı.

Tersane Nizamı

Sultan III. Selim'in donanmaya hizmeti çoktur. Ordu Rus seferinden döndükten sonra padişah, bir taraftan kanunların yenilenmesiyle uğraşırken, tersane işlerinde de itina ediyordu. Bu maksatla harp gemileri, küçük ve büyük olmak üzere iki gruba ayrılmış kaptanlar, ehliyetlerine göre, kalyon, fırkateyn ve şahtiye sınıflarına ayrılmış, aylıkları önemli derecede artırılmış ve tayinleri yeni bir esasa bağlanmıştır.

Bu yeni esasa göre bir kaptanlık münhal olduğunda Kaptan Paşa Bâb-ı Âli'ye takrir vererek bilgili maharetli cesur ve sadakatli bir adayı önerecek ve bu aday hükûmetçe tayin edilecekti, Tayinlerde yalnız liyakate bakılacak, iltimas ve rica dikkate alınmayacaktı. Kaptanların hiçbirisinden caize namı ile hediye ve rüşvet alınmayacaktı. Boş kadrolar artırma ile satılmayacaktı. Eşit şartlarda kaptan çocukları tercih edilecekti.

Tımar ve Zeamet Kanununun Yenilenmesi

Sultan Birinci Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında tımar ve zeamet için yeni bir kanun çıkarılmasına itina edilmediğinden zeamet işleri eskisinden de bozuk bir duruma düşmüştü. Talimle asker hazırlanması çok mühim ise de devletin gideri gelirinden fazla olduğundan, önce yeni gelir kaynakları aramak gerekiyordu.

Yeni icaplara göre bir kanun kaleme alındı. Harplere katılmayan ne kadar zeamet ve tımar sahibi varsa, bunların hepsinden zeamet ve tımarlar geri alınacak ve sancak altına gelecek yeni şahıslara verilecekti. Yeni zeamet ve tımarlar alay beylerinin önerisi ile dağıtılacaktı.

Rüus İmtihanı

Haziranın 30. günü rüus imtihanı açıldı ve şu cümlenin tefsiri istendi. *"Yazıda belagat hâlin icaplarına uymaktır."* Bu imtihanda yüksek derecede başarı gösterenler, Gelibolulu Ahmet Efendi ve Musannif Efendi, Harputlu Hasan Efendi, Erzincanlı Mehmet Efendi, Çarşambalı Sait Efendi, Büyük Dede Emin Efendi idi. Özellikle bu Emin Efendi'nin şöhreti, mesel hâline gelmiş ve bütün çağdaşlarının seviyesini aşmıştı. İmtihanları başaramayanların boynu bükülmüştü.

Rüus imtihanlarının, şeyhülislâmların değişmesine sebep olacağı hakkında bir inanış vardı. Tesadüfen bu defa da öyle oldu. Şeyhülislâm Mehmet Mekki Efendi azledilerek yerine, Dürrîzâde Ârif Efendi getirildi. Vaktiyle ilmiye tarikinin kanunları pek sağlam ve sıkı uygulanırken, zamanla bu da bozulmuş, hocalık mesleğinin izzeti ve şerefi kaybolmuştur. Elde kala kala yalnız bir imtihan usulü kalmıştır. Bu imtihan sayesinde, bazı fazıl adamlar yetişebilmiştir.

ALTINCI KISIM

1792-1793 SENESİ OLAYLARI

Islahat Raporlarının Hazırlanması

Osmanlı askerinin bir hayli zamandan beri sürekli olarak gösterdiği perişanlık, devlet erkânını endişelendiriyordu. Muntazam ve talimli askere olan ihtiyaç kendini hissettiriyordu. Şimdiye kadar böyle muntazam asker tertibine şartlar elverişli olmamıştı. Gerçi Birinci Abdülhamit zamanında sürat topçuları artırılmış ve ayrı ocak hâline getirilmişse de asıl topçu ocağında bulanan bozgunculuk ruhu, sürat topçularına da sirayet etmişti. Bu meyanda Halil Hamit Paşa ehliyetsizlerin ilerlemesini durdurarak Yeniçeri Ocağı'nın ıslahına teşebbüs etmişse de bu yüzden başı belaya girmişti.

Osmanlı askerinin durumu böyle iken Rusya ve Nemçe'ye karşı savaş açılmıştı. Seferin başında yeniçeriler ve süvari bölükleri isyan hâlinde idiler. Eyalet askeri de işe yaramıyordu. Düşman askeri ise talimli ve muntazam olduğundan, Osmanlı ordusu bozgundan bozguna sürükleniyordu.

Bu devrede, bahriye mektebi açılarak, denizcilik ilminin öğretilmesine gayret edilmiş ise de fiili bir sonuç alınamadı. Rusya, kısa zamanda muntazam bir donanma tedarik etmiş olduğundan, Devlet-i Aliye donanması sayıca üstün olduğu hâlde, Rus donanmasını yenemiyordu. Rusların Baltık filosu Akdeniz'e inmiş olsaydı, Osmanlı şehirlerini büyük hasara uğratabilirdi.

Devlet-i Aliye, coğrafî durumuna göre kara kuvveti ile yetinmeyip muntazaman bir donanmaya da sahip olmak zorunda idi. Bozgunlar herkesi kara kara düşündürüyor ve nizamî asker tertibinden başka çare olmadığı görülüyordu.

Koca Yusuf Paşa ikinci defa sadrazam olduğunda, Yeniçeri subayları ile ordunun durumunu görüşürken, hepsi birden şu cevabı vermişlerdi: *"Biz bu defa 120 bin kişiden fazla iken, sekiz bin Moskof askeri Tuna'yı geçti ve bize saldırdı. Düşmanın nizamlı asker karşısında, biz yeni harp usullerini ve tekniğini bilmediğimizden tutunamadık. Bu yüzden zafer yüzü göremiyoruz."*

Herkes muntazam asker tertibinin önemini kavramış görünüyordu. Fakat bozuk olan yalnız askerî idare değildi. Mülkî idare de berbattı. Bu bozuk mülkî idare ile muntazam bir ordu kurulmasına imkân yoktu. Çünkü devlet işleri, saatin çarkları gibi birbirine bağlıdır. Bir çarkın bozulması öteki çarkın da durmasına sebep olur. Şu var ki bir devletin mevcut sisteminin yenilenmesi, yeni bir sistem kurmaktan daha zordu.

III. Selim tahta çıkınca, devlet ileri gelenlerinden ıslahat raporu hazırlamalarını istedi. Bu emir üzerine devlet ileri gelenleri milletin kurtulması ve yüceltilmesi hususunda düşüncelerini birer rapor hâlinde padişaha sundular. Yusuf Paşa da bir layiha hazırlamıştı.

Bu sırada Sadrazam Yusuf Paşa azlolduğundan bu layihalar Melek Paşa'nın sadaretinde incelenmeye başlandı. Birinci madde, talimli asker hazırlamaktı. Oysa devletin muvazzaf askeri olan yeniçerililer itaate alışkın değillerdi. Talime çıkarılmaları imkânsızdı. Maaş beratlarının çoğu askerliğe elverişli olmayan başıbozukların elinde idi. Bu beratların hepsini birden geri almak mümkün görünmüyordu. Yeniçeri Ocağı'nı olduğu gibi muhafaza edip ayrıca talimli asker yazmak hazinenin kaldıramayacağı bir yük olacaktı ve yeni gelirler aranması gerekecekti.

Ayrıca o vakitler Avrupa memleketlerinde okutulan harp tekniğine dair kitaplar, Türkçeye çevrilmiş değildi. Ordunun eğitimi ve yeniden düzenlenmesi konusunda o zamanlarda İstanbul'da nazarî bilgisi olan dahi yoktu.

Islahat Raporlarının Özetleri

Sultan III. Selim'in isteği üzerine, kendisine ıslahat raporları sunulmuştu. Sultan, bu layihaları teker teker ve inceden inceye okuduktan sonra özetlerinin çıkarılmasını emretmişti. Bu raporları sunanlar ve özetleri:

1) Koca Yusuf Paşa (iki defa sadrazam olmuştur) layihasında: Münasip mahallere Tophane ve kumbarahane yapılmalı. Anadolu ve Rumeli halkından bu ocaklara adam derlenip topçuluk ve kumbaracılık öğretilmeli. Ve hiç olmazsa askerin üçte biri modern talim ile yetiştirilmeli.

Anadolu'da iki-üç oğlu olanlardan birisi derlenerek valiler maiyetinde "tüfekçi" namıyla kaydolunmalı. Bunlar vergiden muaf tutulmalı. On nefere bir onbaşı, on onbaşıya bir yüzbaşı, üç yüz nefere bir yüzbaşı, bin nefere bir binbaşı tayin edilmeli. Haftada iki gün talim yaptırılmalı. Üç ayda bir kere teftiş yapılarak ölenlerin yerine yeni nefer alınmalı. İki yüz nefer nöbetle vali konağında bulundurulmalı.

Yeniçerilik iddia edenler İstanbul'a gelip kışlaya girmeli. Bu suretle bunların birçoğundan kurtulunmuş olur. Esas Yeniçeri Ocağı için ise yine eskisi gibi acemi oğlanlar derlenmeli. Vezir konaklarında Yeniçeri kullanılmamalı. Lakin gayrimüslim çocukların zorla toplanması artık elverişli görülmediğinden Müslüman çocukları toplanmalı.

2) Tatarcık Abdullah Efendi: Rumeli kazaskeridir. Zamanın en üstün bilginlerindendi, en meşhur layihayı yazandır. Layihası, dokuz bend ve bir son kısım ihtiva eder.

Birinci bend, askerî ıslahat: Yeniçeri Ocağı'na Sultan Süleyman zamanındaki kanunların ciddiyetle tatbiki neticesinde yeni usul talim terbiyeye itina edilmeli ve her ortadan üçer yüz nefer ayrılarak, ateşli silahların kullanılması öğretilmelidir. Her ortaya seri ateşli üçer top, her bir topa "süratçi" namıyla onar nefer tahsis edilmeli. Sultan Mustafa zamanında ordumuza getirilen Toth gibi, Avrupa'dan topçulukta mahir hocalar getirilmeli. Taşralarda küçük askerî nüveler kurulmalı ve bunlara iyi maaş verilmeli.

İkinci bend, ilim kariyerinin ıslahı. Bu hususta diyor ki: "Hocalıklar ve kadılıklar artık satın alınamamalı. Ancak imtihanla ehliyetli olanlara verilmelidir. Padişah iradesi çıkmadıkça hariç medresesi şahadetnamesi verilmemelidir. Büyüklerin çocuklarına geçimleri için hocalık payesi verilmemeli, bunları başka geçimler temin etmelidir. Kadılık müessesesinin ilim kariyerinin de bozuk olduğu ileri sürülmektedir. Kadı olacaklar alenî temizlenmelidir." denilmektedir.

Üçüncü bendi, malî hususlara, sikkenin ıslahına dairdir. Tatarcık Abdullah Efendi, Sikke hususunda geniş izahat vermektedir.

Dördüncü bend, altmış seneden beri padişahların İstanbul'da oturduklarını ve sefere çıkmadıklarını ileri sürmekte ve büyüklerin saray debdebelerine kapıldıklarını söylemekte, padişahların devamlı İstanbul'da oturmayıp memleketi dolaşmaları ve sefere çıkmaları istenmektedir. Layiha bu şekilde devam etmektedir.

3) Kazasker Veli Efendizâde Emir Efendi: İlmi ve servetiyle de ünlüdür.
4) Kazasker Salih Efendizâde Aşır Efendi.
5) Defterdar Şerif Efendi: Layihası manzumdur. Defterdar Şerif Efendi yine para meselesine değiniyor. Mukataaların ıslahı, Kırım'ın fethedilmesi vezir mukataalarının azaltılması. İleri gelenlerin yanında bulunan gümüş ve altın eşyanın hükûmete verilerek eritilip para basılması tavsiye ediliyor.
6) Çavuşbaşı Raşit Efendi: Reisülküttaptı (dışişleri bakanı). Çavuşbaşı Reşit Efendi layihasında; Yeniçeri Ocağı'na girenlerin hamallık, manavlık gibi esnaflık yapmalarının yasaklanması, askere üniforma giydirilmesi, bilgili öğretmenler tayini, aralıklı olarak talim yaptırılması istenmektedir. Raşit Efendi layihasında, düşük ayarlı para basmanın aleyhinde bulunmaktadır.
7) Abdullah Berri Efendi: Ruslarla barış anlaşmasını müzakere edendir. Abdullah Berri Efendi, Yeniçeri ocaklarının eski kanunlara göre ıslahını istiyor.

8) Vezir Hakkı Paşa: Hakkı Bey'in layihasında; Vüzera konağında kullanılan ve delil diye isimlendirilen bir nevi süvari askerinin ilga edilmesi talep edilmektedir. Bunların işsiz güçsüz kaldıkları, fukaraya zulmettikleri ileri sürülmektedir.
9) Tersane Emini Moralı Osman Efendi.
10) Sadaret Kaymakamı Mustafa Reşit Efendi: Diğer adı "Kör Kâhya."
11) Muhasibi evvel Hacı İbrahim Efendi.
12) Rasih Mustafa Efendi: Rusya'ya büyükelçi gönderilmiştir. Raporunda, düşman ne silah yapıyorsa bizde de aynı yapılmalıdır. Bu maksatla ecnebî kitaplar tercüme edilmeli, yeniden askerî birlikler kurulmalıdır.
13) Tarihçi Enverî Efendi.
14) Lala Mustafa Efendi: Yeniçeri Ocağı'nı ancak Yeniçeri Ağası ıslah etmeli diyor.
15) Ali Raik Efendi: Yeniliklerin reaksiyon yaratacağını, fesadı artıracağını, onun için tedricen tatbik edilmesini ileri sürüyor.
16) Mabeyinci Mustafa İffet Bey: Devletin hiç olmazsa yüzbin talimli askeri olmasını istiyor.
17) Tezkeretülevvel Firuz Efendi.
18) Beylikçi Suni Efendi.
19) Halil Hamit Paşa: Takririnde köhne Yeniçeri Ocağı'na yeni nizamların tatbik edilemeyeceği, nizamsızlık müzmin bir hastalık hâline geldiğinden bunların bütünüyle kaldırılmalarından başka bir çare görmemektedir.

Layihaların diğer maddelerinde özetle şunlar istenmektedir:

1. Asker genç, dinç ve sağlam olmalıdır. Zayıf ve hasta olanlar bu meslekte fazla dayanamazlar. Bu da tıp ve cerrahlığın gelişmesiyle olur.
2. Erler ve subaylar talime tâbi tutulmalıdır. Askerlik hizmetinde maharet sahibi olunmalıdır.

3. Ordu erkânı harp ilimlerine vâkıf olmalıdır.
4. Başkumandan doğru, garazsız, hareketli ve tedbirli olmalıdır. Kalbi metin, cesur, natıkalı olmalıdır. Askerin manevî kuvvetini ayakta tutmalıdır ve disipline hâkim olmalıdır. Nitekim Montekokoli, Osmanlı İmparatorluğuna dair yazdığı raporda eski devrin başarılarını iki faktöre irca eder:
   a - Din duygusu başta olmak üzere manevî kuvvet. Osmanlı ordusunda bu sebeplerin en kuvvetlisi din duygusudur.
   b- Baş kumandanlara mutlak yetki verilmesi.
5. Harp aletleri düşmanın kullandığından daha gelişmiş olmalıdır. Bu, ancak maarifin ve sanayinin ilerlemesiyle olur.
6. Devlet-i Aliye'nin ıslah tedbirlerinin esası, lüzumlu yerden parayı esirgememek ve lüzumsuzlardan tasarruf etmektir.
7. Civar devletlerin içişleri takip edilmelidir ve devletler dengesinden faydalanılmalıdır.

Fakat bütün bunlar için ilmin ilerletilmesine ihtiyaç gösteriliyordu. Sultan Selim'in de fikri bu idi.

Nizam-ı Cedid Çalışmaları

Sultan III. Selim'in istişare toplantılarında, yeni usul üzere yetiştirilecek asker konusunda kararlar alınmıştı. Padişah, bu kararların uygulamasına büyük önem veriyordu. Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Avrupa harp sanatına vâkıf birkaç kişiyi İstanbul'a getirtmişti. Bunun üzerine hemen Levent çiftliğinde bir miktar yeni asker tedarik edilerek yeni usul talimlere başlatıldı. Hatta "Talimli Asker Nezareti" namıyla bir bakanlık kurularak bu vazifeye Mustafa Reşit Efendi getirildi.

Yeni askerin sayısı birkaç yüze varınca padişah talimleri görmeye gitti. Askerin silah kullanmadaki maharetini ve süratini, tek

vücut gibi hareket ettiklerini görerek çok sevindi. Fakat Nizam-ı Cedid askeri yazılmak üzere Yeniçeri Ocağı'ndan nefer istenildiğinde yeniçeriler yan çizdiler. Bunun üzerine Sultan Selim yeni askerin müstakil bir ocak olarak tertibini emretti.

Devlet adamları, devlete böyle talimli asker tedarikinin lüzumuna inanmakla beraber, yeni askerin eski kanunlar dışında olmamasını ve Bostancılar Ocağı'na bağlanmasını ve adlarına "Bostancı Tüfekçisi" denilmesini ve şimdilik 12.000 nefer alınmasını kararlaştırdılar. Padişah iradesi üzerine ilk olarak Levent Çiftliği'nde subaylarla beraber 1.602 nefer kaydedilerek 12 bölüklü bir orta tertip edildi ve ortaya bir binbaşı, yardımcı tayin edildi. Başlarında da "Levent Çiftliği Kethüdası" ocak ağası getirildi.

Talimler süngülü tüfeklerle yapılıyordu. Bu yeni kıtalara özel bir kanunname verildi.

Levent Çiftliği Kanunu Özeti:

1. Devlet-i Aliye'nin kadim kanunlarının dışında olmamak için işbu yeni asker Bostancı Ocağı'na bağlanmış ve Bostancı Tüfekçisi Ocağı adını almıştır.
2. Yeni askerin başına devlet ricalinden bir nazır ve Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından bir ağa, bir kâtip, iki kâtip yamağı tayin olunur. İlk nüve 1.600 kişi olarak Levent Çiftliği'nde kurulmuştur. Anadolu ve Rumeli'de münasip mahallerde 1.600 kişilik yeni ocaklar kurularak Nizam-ı Cedid askerinin toplamı 12.000'e varacaktır. Varidat bulunursa bu sayı artırılacaktır.
3. Bu neferler beş vakit namazı cemaatle kılacaklardır. Dinî emirleri öğrenmek için her bölüğe bir imam tayin edilecektir. Zabitlere tımarlar hâsılatından maaş, neferlere yevmiye ve tayin bedeli ödenecektir. Ruz-ı Hızır'da (6 Mayıs) kendilerine birer kat elbise, ayakkabı, çizme verilecek, silahları devletçe tedarik edilecek. Neferlerden zabit olanlara zabit elbisesi giydirilecek.

4. Asker ilk olarak "tüfekendaz" neferi olacak. Yavaş yavaş terfi ederek onbaşı, çavuş, alemdar, mülâzim, sağ veya sol kolağası, kethüda ve binbaşı olabilecektir. Ocak ağalığı münhal olduğunda ya bir binbaşı veya bir kapıcı başı bu vazifeye tayin edilecektir. Ancak yalnız kıdem dikkate alınmayıp harp tekniğinde maharet ve kabiliyet öne alınacaktır. Topçular evvela topçu neferi, sırasıyla top kalfası, top ustası, çavuş ve topçu başı olacaklardır.
5. Neferler gece gündüz kışlalarında talimle uğraşacaklardır. Üç seneden evvel ocağı terk etmek isteyen olursa kendisine yapılan masrafları iade edecektir.
6. Ocakta ihtiyarlayanlar maaşlarının üçte biriyle, harpte yaralananlar yarısıyla tekaüt edileceklerdir.
7. Nefer olmak isteyenler, 25 yaşını geçmemiş olacak. Pak, asil ve "tüvana" yiğit olacak. Zabitlere emir neferi verilmeyip hizmetçileri başka yerden tedarik edilecektir.
8. Neferler yeknesak üniforma giyecekler. Aylıkları muntazaman her ay İrad-ı Cedid hazinesinden ödenecek.
9. Zabitler evlenemezler. Bir zabitlik münhal olursa ya bir aşağı rütbeden veya hariçten bir kimse imtihanla alınır.

Nizam-ı Cedid asker ve subaylarına zaman şartlarına göre iyi maaşlar bağlanmıştı. İlk zamanlarda işler iyi gidiyordu, fakat bir süre sonra Nizam-ı Cedid askerine karşı "istemeyiz" havası esmeye başlamıştı.

Sultan III. Selim'in Islahat Teşebbüsleri

Bu layihaların en meşhuru Tatarcık Abdullah Efendi'nin dokuz bölüm ve bir sonuçtan oluşan raporudur. Birinci bölüm askerin durumu, ikinci bölüm ilim adamlarının durumu, üçüncü bölüm muamelat hakkında, dördüncü bölüm padişahın halife olmasının ve seferlere müzahir olması gerektiğini, beşinci bölüm sınırların tahkimi, altıncı bölüm tersane ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi, yedinci bölüm devlet gelirlerinin artırılması, sekizinci bölüm büyük vezirler ve liyakat erbabının durumu, dokuzuncu bö-

lüm cizye ve zulmün kaldırılması hakkındadır. Sonuç bölümünde ise önce kara ve denizde eğitim görmüş asker yetiştirilmesinin önemini anlatır.

Tatarcık Abdullah Efendi layihasında şöyle denmektedir:

"Osmanlı Devleti'nin başlangıç yıllarında halktan dinî cizyeden başka bir vergi alınmazdı. Bunun için halk müreffehti, gönül rahatlığı ile ziraatlarını yaparlardı. Ve mahsullerinin onda birini devlete ödedikten sonra gerisi kendilerinin olurdu. Bu yüzden başka devletlerin tebaaları Osmanlı tebaasına gıpta eder ve Osmanlı tebaası olmak isterlerdi."

Fakat sonraları tımar sahipleri, eşraf, derebeyleri ve kadılar zulme başlamışlardı. Ahali bu ağır vergiler altında ezilmeye başlamıştı.

Bu sebeple, 1768-1769 seferinde Akdeniz adaları ahalisi ağır vergiler yüzünden Osmanlı tebaası olmaktan yüz çevirerek Ruslara meyletmişlerdir. Eflak Buğdan ahalisi de voyvodaların zulümlerine dayanamayarak Ruslara uymuşlardı. Bütün Rumeli halkı Ruslara kaçıp sığınmaya başlamışlardı. Onlar da Kazan Tatarları gibi senede üç altın vererek mallarına sahip olmak arzusunda idiler.

Bütün Anadolu ve Rumeli'nde askerlerin geçişinde halk zulümden bizar olmuştu: Asker teçhizi için yeni ve ağır vergiler de getirilmişti. Âyân ise bu vergilerin birkaç katını kendileri için almakta idi. Kadılar bu zalimlerle birleşerek haraçlara imza atmakta ve kendileri için "defter akçesi' adıyla para toplamakta idiler. Harpler bittikten sonra da eşraf zalimleri halktan bu vergileri almaya devam ediyorlardı. Onun için padişah taşraların ahvalini düzeltmeyi en önemli mesele saymıştı.

Eskiden fethedilen yerler yazdırılır ve defterleri "Defterderhane-i Âmirede" saklanırdı. Son yazılıştan beri çok zaman geçmiş ve meydana gelen yeni varidat âyân ve derebeylerin elinde kalmıştı. Devletin maliyesi sıkıntıda idi. Tatarcık Abdullah Efendi bu sebepten bütün arazinin yeniden yazılmasını istiyordu. Fakat yeniden yazma işi vakit alacağından zulümlerin kaldırılması

için daha çabuk bir tedbir alınması padişah tarafından emrolundu.

Buna göre kaza defterleri altı ayda bir İstanbul'a getirtilip memurlar huzurunda incelenecek ilave masraflar, vergiler kaldırılacaktı. Padişah ayrıca vergilerin altı ayda bir tahsil edilmesini kesin bir dille emretti. Hatta bu defterlerde fahiş bir madde görülürse defteri imza eden kadı ve salmayı yapan âyândan para geri alınıp hak sahibine iade edilecek ve yapanlar müebbet sürgüne gönderilecekti.

Tatarcık Abdullah Efendi bundan başka vezirliklerin ve devlet büyüklerinin durumu hakkında da teklifler ileri sürmekte idi. Onun bu hususta tekliflerini padişah kanun hâline getirmişti.

Tatarcık Abdullah Efendi'nin padişah kanunu hâline gelen esasları şunlardır:

Bundan böyle vezirlik ve Beylerbeyiliği tevcihlerinde Nizam-ı Cedid masrafları için alınacak muayyen caizeden başka "kulluk, hediye ve bohça" namıyla açık ve gizli bir şey istenmeyecek. Caize ise senede bir defa alınacak. Vezirin yeri değiştirilirse yeni caize istenmeyecek. Vezirler ve beylerbeyiler gittikleri yerde en az üç sene kalacaklar ve beş seneden evvel azledilemeyecekler. Yerlerinde muvaffak olanlar beş seneyi geçse de ipka edilecek.

Nakiller yakın vilayetlere olacak. Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya nakil yapılmayacak. Beylerbeyiler vezirler maiyetine sancaklara tayin edilecek. Anadolu ve Rumeli'de eyaletler 28 olacak; Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Şehrizor, Halep, Karaman, Rakka, Diyarbakır, Adana, Sayda, Musul, Anadolu, Trabzon, Erzurum, Van, Kars, Maraş, Sivas, Cidde, Trablus, Şam, Girit, Rumeli, Silistire, Bosna, Mora, Cezayir.

Bir eyalet küçülürse, beylerbeylerinden tecrübeli, aslı nesli belli, adalet yapabilecek, akıllı, dindar, mutedil ve dürüst zatlar tayin edilecek. Asla ehliyetsizlere, dere beylere vezaret verilmeyecek. Taraf-ı şahaneden birine vezaret tevcihi irade olunduğun-

da o adam ehliyetsiz birisi ise kanuna uygun olmadığı rikab-ı hümayuna arz edilecek, vezir-i azam birine vezaret tevcihini tensip ederse, liyakat derecesi kendisi tarafından padişaha arz edilecek. Padişah da bu tayini kanuna uygun bulursa tayin yapılacak. Beylerbeyi tayininde de bu titizlik gösterilecek.

Vezirlerin gönderdikleri mübaşirler halka zulmettiklerinden artık bir kazaya lüzumsuz mübaşir gönderilmeyecek. Gelen dilekçeler, incelenmedikçe mübaşirlere verilmeyecek. Mübaşirlerin masrafları civar köy ve kazalara bindirilmeyecek. Vezirlerin maiyeti namus erbabından olacak. Hâlbuki vazifelere ayak takımları alınmaktadır. Bundan böyle maiyet halkı kendi başına hareket edemeyecek. Kabahatli bir daha hiçbir vazifede kullanılmayacak. Vezir maiyetleri kalabalık olmayacak. Kapı kethüdaları altı kişiyi geçmeyecek.

Ticaretin Durumu

Bir memleketin yükselişi, ticarî dengenin kendisinden yana olmasına bağlıdır. Osmanlı Devleti'nin ticareti ecnebîler eline geçtiği için devrin ileri gelenleri ticaretin tekrar Osmanlı tebaasına geçmesine çare arıyordu.

Ticaretin en büyük mecrası deniz olduğundan ticaret gemilerinin artırılması bahis konusu oldu. Bu esnada devlet, tersane nizamını düzeltmekle meşguldü. Bir devletin denizci devlet olması, deniz ticaretinin artmasıyla mümkündü. Ticaret gemileri çoğalırsa burada çalışanları harp gemilerinde kullanmak kolay olacaktı.

Vaktiyle Osmanlı Devleti'nin deniz kuvveti bütün Avrupa devletlerinin üstünde idi. Fakat zamanla tüccar gemiciliği zaafa uğradığından deniz kuvveti de geri kalmıştı. Gerçi bunun kolay bir yolu vardı. Bu da deniz ticaretindeki tekeli kaldırmak ve Osmanlı tüccarına gümrükte bazı kolaylıklar sağlamaktı. "Herkes ürününü tabiî fiyatıyla satsın" denilebilse ticareti gelişecekti. Fakat İstanbul halkı hayatın pahalılaşmasına karşı başkaldıracaktı.

Vezirler ise İstanbul halkının yiyecek ve içeceğini teminle uğraşıyorlardı. Onun için deniz ticareti serbestliğine gidilemedi ve şu yol tutuldu: Devlet ileri gelenleri ve saray adamları birer gemi satın alacaklar ve denizciliğe âşinâ kimselerle şirket kuracaklardı. Bu hususta bir irade çıkarıldı.

Lehistan'ın Paylaşılması

Osmanlı Devleti'ne Lehistan'ın paylaşıldığı haberi geldi. Cülûs tebriki için İstanbul'a gelmiş olan Lehistan elçisi Potoski'nin, artık İstanbul'da kalmasına lüzum olmadığından geri çevrildi. Bu adamın, vatanının uğradığı felaketten müteessir olması lazım gelirken, yakışıksız hareketleri, devlet adamlarına dokunuyordu. Kendisinin sunduğu hediyeler, usule aykırıdır diye reddedildi. Rus askeri, Lehistan'da ilerlemekte idi. Lehliler, tefrika hâlinde idiler. Elçi öyle bir zamanda, vatanına dönmeye cesaret edemeyip eşyasını bırakarak Nemçe'ye kaçtı.

Lehistan'ın paylaşılması, komşu devletlerin müdahalesi neticesidir. Ancak komşulara bu cesareti veren, şey, Lehistan'da cumhuriyet ve krallığın yan yana uygulanmasıdır. Lehistan'da Millet Meclisi vardı. Bu meclis, Kralı seçerdi. Meclis azasından hepsi, krallığa istekli olduğundan birbirlerine düşerlerdi. Bunun neticesinde komşu devletler Lehistan'ın içişlerine müdahale fırsatını bulurlardı.

1777 yılında, Leh Kralı hastalanınca Rus İmparatoriçesi Katerina, Lehistan'a asker sokarak, yeni kral seçiminde, müdahalede bulunmak istedi. Krallığı isteyenlerin her birisine vaatlerde bulunduktan sonra, eski sevgililerinden Polyatovski'yi kral mevkiine getirdi. Katerina'nın maksadı Lehistan'ı yutmak olduğundan sınır düzeltmesi bahanesi ile Lehistan'ın büyük bir kısmını almak, buna mukabil bir savunma ittifakı yapmak hususunda teklifte bulundu. Bu teklif reddedildi.

Lehliler Katolikti. Ortodoks ve Protestan mezhebinde bulunan halk birçok imtiyazlardan mahrumdu. Katerina, bu mezhep ihtilafından faydalanarak, Protestanları İngiltere ve İsveç'ten ve

Ortodoksları kendisinden medet ummak durumuna getirdi. Katolikler, bu durumda Devlet-i Aliye'den yardım istediler.

Fransa, Rusya'yı meşgul etmek için Devlet-i Aliye'yi, Rusya aleyhine harbe kışkırtıyordu. Bâb-ı Âli, Lehistan'a bir nota vererek, Rusya'ya toprak vermemesini talep etti. Lehliler, böyle bir arzuları olmadığını bildirdiler. Daha sonra, Lehlilerden bir grup Bar Kalesi'nde toplanarak, Rusya'ya karşı koymayı kararlaştırdılar ve Devlet-i Aliye'ye sağındılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 1768-1769 yılında Rusya'ya harp açtı.

Katerina ile Nemçe, Lehistan'ı paylaştılar. Lehliler, vatanlarını korumak için ölünceye kadar savaşmaya ant içtiler ve Rus askerini birkaç defa bozguna uğrattılar. Fakat bu sırada Prusyalılar da Lehistan'a asker sokunca, Lehliler çaresiz kaldılar. Memleketleri, ikinci defa paylaşıldı. Lehistan'ın çökmesine, Ronyatofs gibi bir alçağın hükümdar olması esaslı bir sebep olmuştu. Devlet-i Aliye'nin Rusya'ya harp açması ve Fransa olayları karşısında Lehliler birlik olabilselerdi, paylaşılmayı önleyebilirlerdi.

1793 SENESİ OLAYLARI

Elçilik ile İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devleti, gerektikçe başka devletlere elçiler gönderirdi. Avrupalılar ise hem tüccarlarının işlerini görmek hem de gönderildikleri devletin ahvalini izleyip, politikalarını ona göre düzenlemek üzere, sürekli elçiler göndermeye başlamışlardı. Dünyayı görmeleri için uzak memleketlere de elçi yollarlardı.

Böylece sürekli elçi göndermenin faydaları meydanda iken, Devlet-i Aliye öteden beri, kendisini Avrupa devletlerinin dışında görerek, Avrupa ahvalini izleyememiştir. Oysa Fransız İhtilali, devletlerarasındaki münasebeti, bambaşka bir hâle koymuştu.

Sultan III. Selim ilk defa daimi elçiler gönderme usulünü düşünmüştür. Fakat böyle bir daimi elçiyi ilk olarak Fransa'ya göndermek lazımdı. Fransa ise ihtilal içindeydi. Bunun üzerine, kendisiyle harp etmediğimiz İngiltere'nin, İstanbul'daki elçisiyle görüşülerek, Kalyonlar kâtibi Yusuf Agâh Efendi elçi, Sadaret mektupçusu Raif Efendi başkâtip, Derviş Ağa ateşe olarak Londra'ya tayin edildiler.

Agâh Efendi'ye 15 bin kuruş yolluk ve yılda 50 bin kuruş maaş tahsis edildi. Agâh Efendi, kara yolu ile giderken, padişahın hediyeleri de kiralanan bir tüccar gemisiyle yola çıkarıldı.

Bugünlerde vezirlikler için de yeni bir yönetmelik yapıldı. Buna göre, Taşra vezirlerinin sayısı yirmi üçü geçmeyecekti.

Bugünlerde vak'anüvis Vasıf Efendi'nin yazdığı tarih Sultan Selim'e sunuldu. Padişah, *"Vasıf Efendi'nin tarihinden gayet haz ettim, kendisine şimdilik beş bin kuruş atiye verilsin."* dedi.

İstanbul'un zahire meselesi

İstanbul Kadısı İsmet Efendi, ekmek pişirilmesine itina etmediğinden azledilerek Bursa'ya sürüldü. Yeni kadı efendi, memuriyetini hazmedemeyip kibre düştüğünden, azledilerek sürgüne gönderildi. Lakin ekmek işini düzeltmek kadıların azliyle çözülecek mesele değildi çünkü ekmeklerin yenmeyecek hâle gelmesi birtakım ileri gelenlerin çıkarlarında ve esnafın fesada uğramasından ileri geliyordu. Bu sebeple sürgüne gönderilmiş olan İsmet Efendi, sadrazamın şefaati ile affedildi.

Nuri Efendi tarihinde diyor ki:

"İstanbul'a etraftan zahire getirme tüccarların işi idi. Fakat nüfus çoğaldığından, tüccarın getirdiği zahire kışa kadar yetmiyordu. Onun için devletçe tersanede zahire ambarları inşa edilmesi ve zahire getirmek üzere, özel alıcılar yollanması ve buğdayın kilesine 60 akçe, arpanın kilesini 30 akçe narh konulması emredildi. Ancak alıcıların, halka zulmettikleri görülüyordu. Velhâsıl, İstanbul'un beslenmesi, nazırları meşgul eden başlıca konu olmuştu. Bu yüzden başka işlere bakamaz olmuşlardı.

Alıcılar, sahte kileler kullanırlardı. Halkın 10 kilelik malını 7 kile getirirlerdi. Zahireye verilen fiyat da maliyetten düşüktü. Halk, alıcılara zahire teslim edebilmek için pahalı toplar, maliyetten düşük fiyatla alıcılara vermeye mecbur tutulurdu. Bu buğdaya saman da karıştırılırdı. Gemiciler zahirenin bir miktarını satar ve kalanın üstüne su döküp ağır çektirirlerdi. Bu yüzden zahireler ambarda kokuşurdu. Bu da hastalıkları sebep olurdu. Ekmekçi Arnavutlar da alıcılara borçlarını ödemezlerdi.

Sadaret kethüdası Hakkı Bey zahire işinde herkesle ihtilafa düştüğünden azledildi. Yerine yeni bir ağa getirildi. Nihayet, İstanbul'un ekmek işlerine bakmak üzere, ayrı bir nezaret kurulmasına karar verildi. Mubayaa işlerinden dolayı, taşraların hâli perişandı. Harpte orduların ihtiyacı da buna eklenince memleket bir baykuş yuvası hâline gelmişti.

Şerif Efendi yazdığı lahiyada diyor ki:

Alıcı usulü kaldırılmalıdır. Savaşta ve barışta zahireyi, Devlet-i Aliye kendi parasıyla satın almalıdır. Bir senede, zahire

için beş bin kese ulaştırma araçları için de 5 bin kese ayrılırsa, bu mesele çözülür. Hâlbuki şimdi tebaadan 40 bin kese çıkıyor.

Halkın malını devlet malından ziyade korumak lazımdır. 40 sene harp edilse halkın bir yumurtasına el konmamalıdır. O zaman halk hiçbir şeyi esirgemez. Tersane ambarında, altı aylık zahire depo edilirse alıcılara lüzum kalmaz." III. Selim alıcı usulünün fenalıklarını kavramış bunun kaldırılmasını emretmiş ve ticaretin serbest olmasını istemiştir.

Vehhabîliğin Ortaya Çıkışı

Vehhabî mezhebinin kurucusu, Mehmet bin Abdülvehhap'tır. Birinci Abdülhamit devrinde, bu adamın Mekke'de ortaya çıkması padişahın endişesini uyandırmışsa da nazırlar olayın vahametini anlayamamışlar ve Arabistan'dan gelen yazılara kanarak, bu adamın sadece ilmî bir görüş ileri sürdüğü zannına kapılmışlardır. Fakat bu adam sapık mezhebini etrafa yayıyor ve bir hayli taraftar kazanıyordu. Ortaya koyduğu mezhep üç esasa dayanıyordu:

1. Amel, imandan bir cüzdür. Onun için bir tek vakit namazı veya bir zekâtı ihmal eden kimse kâfir olur. Kanı helâldir.
2. Veliler ve Peygamberlerin ruhaniyetinden şefaat ummak küfürdür.
3. Türbeler ve kubbeler inşa etmek, içlerine kandil asmak, adak adamak, İslâm'a aykırıdır.

Böylece Vehhabîler, ehlisünnet olan bütün Müslümanları, kâfir ilan ediyorlardı. Onların canlarını ve mallarını helâl sayıyorlardı. Bu da yağmacı Araplara uygun geldiğinden, tarikat süratle yayılıyordu.

Yetim Mallarının Korunması Nizamnamesi

İslâmiyet yetim mallarının korunmasına çok önem vermiştir. Rivayet edilir ki Hazret-i Ömer'in halifeliğinde bir şahıs, yetim

malı yemiş. Yetim çocuk büyüyünce Halife'ye şikâyet etmiş, durumu anlatmış fakat şahidi olmadığı için tedirgin olmuş. Hazret-i Ömer durumu araştırmış, olayın çocuğun anlattığı gibi olduğunu öğrenmiş. Adam, kendisini temize çıkaracak sözlerle kurtulmak üzere iken Halife, yetim malını yiyenlerin karınlarında ateş yanar âyetini hatırlayıp bir mum getirterek adamın karnına yaklaştırdığında karnı alev almış, bu suretle zalim cezasını bulmuştur.

Kanunî devrinde Sadrazam Lütfi Paşa, yetim mallarının padişah hazinesine girmesini caiz görmemiş. Bâb-ı Hümayun'da bu iş için ayrı bir hazine yaptırmıştı. Ölenlerin varisleri bulunmazsa, bütün terekeleri o hazineye konur ve mühürlenirdi. Yedi sene zarfında hakikî varis zuhur ederse, tereke ona teslim edilirdi. Varis çıkmazsa bu paralar hayır işlerine harcanırdı. Sonradan bu nizam bozulmuş, yetim malları hazineye katılır olmuştu. Bu suretle yetim malları yağmacıların eline geçiyordu.

Sultan Mustafa yetim mallarını korumak maksadıyla nakitleri hazine-i hümayuna alıp, karşılığında mukataa verilmesini emretmişti. III. Selim de bu yolu tutarak, yetimlerin olgun çağlarına varıncaya kadar mallarının korunmasını emretti. Bu sırada ele alınan hayırlı işlerden birisi de bu yönetmelikti.

1794 SENESİ OLAYLARI

Durum Değerlendirmesi

Sultan III. Selim, Nizam-ı Cedid askeri için yeni kanunlar yapmış ve yeni askerin çoğalmasına gayret etmişti. Eski ocaklar da muhafaza edilmekte olduğundan devletin masrafları iki kat olmuş, malî darlık artmış ve bu yüzden iç gaileler çoğalmıştı. Fransız İhtilali'nin patlak vermesi de işleri karıştırmıştı. III. Selim bu kargaşalıklardan bezmiyor, iç ve dış zorluklara göğüs germeye çalışıyordu. Yeni ilimlerin ve sanatların memlekette yerleşmesine, devleti yeni medeniyetin icabına intibak ettirmeye uğraşıyordu. Oysa eski akla yeni usulü uydurmak zor olduğundan, adam yetiştirmek birinci mesele idi.

Sultan III. Selim, Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirerek Fransız usulü gemiler inşasına ve Baron Tort'a kurdurulmuş olduğu bahriye mektebinde talebe yetiştirmeye uğraşıyordu. Büyük topların kullanılması zor olduğundan, hafif toplar dökülüyor, yeni kışlalar inşa ediyor, piyade, topçu ve kumbaracı bölüklerinin talimine itina ediliyordu. Tophane, Fransız zabitlerin nezaretine verilmişti. Kumbaracılara İngiliz Mustafa isimli bir İngiliz mühendisi nezaret ediyordu.

Sultan III. Selim'in bu yeniliklerine karşı yeniçeriler ve hatta mutaassıp aydınlar türlü itirazlar ileri sürüyorlardı. Onun için III. Selim'in giriştiği ıslahat güç ve tehlikeliydi. Bu zor durumda padişahın güvendiği kişilerin başında Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa vardı. Valide kethüdası Yusuf Ağa, Enderun ricalinden Ahmet Efendi gibi bazı kişilere de güveniyordu. Ama bunlar da birbirleriyle uğraşıyordu.

Sadaret mevkiinde bulunan Melek Mehmet Paşa çok ihtiyar ve yumuşak tabiatlı idi. Sultan Selim'in kendisi de çok yumuşak huylu bir adam olduğundan herkesi taltif ederek kullanmak isterlerdi. İşler Reisülküttap Raşit Efendi'nin elinde toplanmıştı. Rumeli kazaskeri Tatarcık Abdullah Molla da hayli nüfuzlu idi. Böyle nazik bir durumda, halk arasında yalanların yayılması kolaydı.

Tatarcık Abdullah Efendi faziletli bir adam olmakla beraber pervasız ve minnetsiz olduğundan, Şeyhülislâm Dürrîzâde Ârif Efendi'nin kinine maruz kaldığı gibi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa gibi bazı nüfuslu şahısları da kendisine düşman etmişti.

Vasıf Efendi'nin gördüğüm el yazısında şunlar yazılı idi: Abdullah Molla, Eflak Voyvodası'na ait bir hususta, Devlet-i Aliye'yi zarara uğratmış. Reisülküttap Raşit Efendi'nin her hususta kafadarı olan Divan-ı Hümayun tercümanı Aleksandr beyin bazı devlet sırlarını ifşa ettiği duyulmuş fakat Raşit Efendi, bu sırların, Abdullah Molla tarafından fark edildiğine hükmetmiş ve Molla'yı padişaha gammazlamıştı.

Raşit Efendi, hayli zamandır reisülküttap idi. Herkes kendisini söz sahibi sayıyordu. Fakat işlerde görülen bozukluk yüzünden tarizlere maruz kalıyor, bu yüzden herkesten gocunuyordu.

Islahat hareketleri yeni gelir kaynakları gerektirdiğinden, sadaret mevkiinde kudretli bir zatın bulunması lazımdı. Artık Melek Mehmet Paşa'nın bu mevkide kalamayacağı anlaşılmıştı. Mısır Valiliğinde iyi hizmet etmiş olan İzzet Mehmet Paşa, bu makama hazırlanıyordu.

İzzet Mehmet Paşa onurlu bir adamdı. Sakalını şunun bunun eline vermezdi. Raşit Efendi ile de geçinemezlerdi. Bu yüzden yeni Sadrazam Raşit Efendi'yi azletti. *Vasıf Tarihi*'ne göre, Raşit Efendi kesesine çalışmış, konağına oğlan ve kızlar doldurarak sefaya dalmıştı.

Bu Senede Gelişen Bazı Olaylar

Nizam-ı Cedid askerine gayret vermek ve padişahın harp sanatına verdiği önemi devlet büyüklerine göstermek üzere, mühim-

mat Nazırı Mustafa Reşit Efendi'nin Levent Çiftliği'nde verdiği ziyafete padişah da gitmiş, devlet ileri gelenleri ile görüşmüş, askerin yaptığı talimler ve tüfekhanede yapılmış harp aletleri gösterilmiş, zabitlere hediyeler verilmişti. Levent Çiftliği'ndeki Nizam-ı Cedid kışlası içinde Valide Sultan bir Cami, bir de çeşme yaptırmıştır.

Vezirler sadrazam olduklarında kırk kişiye mülazemet verilmesi âdetti. Fakat bu tayinlerde çok defa iltimas ve şefaat rol oynuyor ve bu mevkiler ehliyetsizlerin eline geçiyordu. Yeni sadrazam İzzet Paşa bu usulü değiştirmiş mülâzemetleri imtihanla vermiş ve imtihanı kazananlara 15'şer kuruş atiye vermiştir.

Donanma-yı hümayun, her yıl ilkbaharda denize açılır, sonbaharda tersaneye dönerdi. Askerin erzakı altı aylık olarak verilirdi, ama asker tayınını satar, sonra peksimet yerdi. Bunu önlemek için gemilere mutfak yapıldı.

Bu sene Galata Kulesi'nin külahı yandı. Bu kulede cumadan başka gecelerde nöbet çalınır, halka duyurulurdu. Yanmış taş duvarlar ve kemerler kuvvetlendirildi ve dört tarafa birer çamlı köşk ilave edildi. Yangın vukuunda davul sesinin yetmediği görüldüğünden nöbethaneye bir çan takıldı. Yangınlarda su yetmiyordu, buna karşı Bayezit, Süleymaniye ve Laleli camileri ile Yeni Cami avlusunda daima su dolu havuzlar yapıldı.

Sadaretten ayrılan kişilerin İstanbul'da oturmaları âdet değildi. Fakat Melek Mehmet Paşa, yumuşak huylu ve zararsız bir adam olduğundan, âdete aykırı olarak, Ortaköy'deki yalısında oturmasına izin verildi.

İslâm ülkelerinde, Abbasîler zamanından beri her otuz bir "Kamerî sene" otuz güneş senesi sayılmıştır. Fakat devlet gelirleri bazen güneş ve bazen ay yılına göre alındığından hazine hesapları karışıyordu. Defterdar Moralı Osman Efendi, bu işi düzeltmek için bir güneş yılının 365 gün 5 saat 49 dakika sayıldığından ay ve güneş yılları arasında 10 gün 21 saat fark olduğu esasını ele aldı, aylıklar bu farka göre ayarlandı.

Askerin aylığı dört taksitte ödenirdi. Taksitin biri muharrem

ayında, ikincisi cemaziyelevvel ayında, üçüncü ve dördüncüsü Şaban ayında ödenirdi. Para sadrazamın huzurunda sayılır ve ocaklara dağıtılırdı. Maaş 2.880 kese tutuyordu. Bir kese 410 kuruştu. Bir yıllık maaş tutarı 11.300 kese idi. Bunun 1.366 kesesi cebecilere, 1.122 kesesi topçulara, 280 kesesi arabacılara aitti.

İngiltere'ye elçi gönderilmiş olan Yusuf Agâh Efendi orada iyi karşılandı. Bu zat Avrupa'ya gönderilen ilk daimî elçidir.

Londra Sefiri Yusuf Agâh Efendi'nin Sefaretnamesi

Receb ayının 8'inci perşembe günü. Taşıdığım şerefli name-i hümayunu ve hediyeleri tevdî etmek üzere, İngiliz Devleti'nin teşrifatçısı olan şövalye, kralın hususi kâtibi ile beraber yanımıza gelip kral tarafından icra olunacak merasimi ifadeye memur olduklarını bildirdiler. Taymis Nehri'nden geçmemiz için kayıklardı. Ancak bu sene kış şiddetinden nehir donmuş olduğundan, kara yolu ile gitmemiz münasip görüldü.

Londra şehrine bir saat mesafede olan, piyade ve süvari kıtasının bulunduğu Çelsi sarayına vardığımızda mareşalin, kral adına bizi karşılayacağı ve kral tarafından altışar beygirli iki fayton bulunacağı, bundan başka kraliçe, veliaht ile iki ve üçüncü oğullarının ve kardeşinin birer faytonları bulunacağı, Veliahdın baş kâtibi Milor Çers'in mihmandarlığımıza tayin kılındığı ve saat 10'da sarayda bulunmamız ve yemekten sonra hareket edilerek padişahımızın hediyesi olan atların yedekte kral sarayına götürülmesi ve orada name-i hümayunu tazimle sunmamız kararlaştı.

Ertesi gün, mareşalden gelen bir kâğıda kral cenaplarının kendisini ziyafet tertibine memur ettiği ve bundan şeref duyduğu bildiriliyordu. Bundan başka padişahımızın hediyesi olan bohçalar, mücevher sorguçlar, piştovlar ve kahve sandıklarının merasimden bir gün önce kral sarayına gönderilmesi münasip görüldüğünden, çarşamba günü hediyeler arabalara yüklenilerek tercümanımız tarafından başmabeyinciye teslim edildi. Ertesi perşembe günü atlar da adamlarımızla saraya gönderildi.

Tespit edilen vakit gelince, Başkâtip ve tercümanlarımızla arabalarımıza binerek yola çıktık. Saraya yaklaştığımızda süvari askeri, subaylarıyla iki tarafa dizilmiş ve bayraklarını açmış mızıkalarını çalan askerlerin arasından geçerek kapıda Mareşal tarafından karşılandık. Bir odaya alındık. Mareşal elindeki kâğıdı okuyarak tercümanımıza verdi. Meali şudur:

"Harpte kahramanlık gösterenlerin hizmetlerini anmak için inşa edilmiş olan bu sarayın zabiti bulunduğum cihetle bir lütuf eseri olarak Devlet-i Aliye tarafından elçi olarak gönderilmenizi tesid etmek ve kralım tarafından mihman nüvazlık merasimine memur edilmem bana saadet veriyor. Cenab-ı Hak iki devlet arasında kurulmuş olan dostluğu artırsın. Sizi muvaffak kılsın." Biz de iki devlet arasında dostluğun her an artmasının Şevketli padişahımızın arzuları olduğunu bildirdik.

Bundan sonra mihmandarınız Milor Çersi, bizi davete gelip bu vazifeden şeref duyduğunu bildirdi. Biz de mukabele ettik. Bundan sonra hazırlanan sofradan şekerleme ve meyve yiyip kahvemizi içerken hediye atlarımız saray sahasında dolaştırılmakta idi. Nihayet mevcut vaktin geldiği haber verildi. Name-i hümayunu saygıyla öpüp başkâtibimize teslim ettik. Hazır olanlar bizi faytonumuza bininceye kadar uğurladılar. Kralın bize tahsis ettiği faytona solumuza mihmandarımızı ve karşımıza maiyetimizi alarak yola koyulduk.

Halk kalabalıkları arasından ve alkışlarla geçerek Sen Ceymis Parkı'ndaki kral sarayına vardık. Kral, kraliçe ve kızları sarayın pencerelerinden alayı seyrediyorlardı. Bu kadar güzel donanmış at görmemişlerdi. Green Park tabir olunan bahçenin kapısından çıkarak Pikadilli'de kral sarayına vardık.

Atları teslim ettiğimizde, mihmandarımız bizi istirahat edeceğimiz odaya aldı. Burada da saray zabitleri saygı ile dizilmişlerdi. Biraz sonra kral, divan odasında al kadifeden işlemeli iskemlesi üzerinde ve devlet büyükleri iki tarafına dizilmiş olduğu hâlde teşrifatçı bizi alarak yol açıp divan odasına girdik. Kral, bizi görünce hemen başından şapkasını çıkarıp saygı merasimini

icra etti. Biz odanın ortasına vardığımızda yerinden kalktı. Biz de Devlet-i Aliye'nin İngiltere'nin dostluğunu pekiştirmek üzere bizi büyükelçi olarak gönderdiğini söyledik.

Kral cenapları da bizim ifademizin, devletimize olan meylinin bir misli daha artırdığını ifade etti. Name-yi hümayunu öpüp başımıza koyduktan sonra devlet nazırı Milor Granvik'e tevdi ettik. Sadrazam hazretlerinin mektubunu da aynı surette ulaştırdım. Başkâtip, kralın hediyelerimizden bilhassa at takımlarından çok memnun kaldığını ifade etti.

Bizi davet etmek için gönderdiği teşrifatçısı delaletiyle kraliçenin odasına vardık. Derhal ayağa kalkarak iltifatta bulundu. Biz dahi mukabele eyledik. Aramızda iki devlet münasebetlerinden duyulan memnuniyete dair sözler söylendi. Kralla kendisine sunduğumuz hediyelerden bilhassa büyük kızı için getirdiğimiz mücevher sorguçtan büyük memnuniyet duyduğunu bildirdi. Merasim bu suretle nihayet buldu.

Ertesi gün veliahda olan hediyelerimiz tercümanımız vasıtasıyla gönderildiği gibi Prens Yorg'a at, ok ve yayımız, zevcesi için bohça ve gül yağı, III. Prens için kılıç, donanmış tüfek, ok ve yay, kraliçeye ve altı kızına bohçalar ve gül yağı şişeleri yollandı.

Fransız İhtilali

Fransa'da patlak vermiş olan ihtilal, Devlet-i Aliye'yi de etkilemişti. Fransa'da halk, asilzâde, papazlar ve avam olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Asiller ve papazlar birçok imtiyazlara sahiptiler. Avam esir gibi, hor ve hakir görülürdü, hatta insandan sayılmazdı. Haçlı seferlerinde Hristiyanların, İslâm milletlerindeki özgürlüğü görüp gözleri açılınca, avama da bazı müsaadeler verilmesi zarurî olmuştu.

İngilizlerin mizaçlarında olan vakar ve temkin dolayısıyla, bir taraftan halk derece derece müsaadelere mazhar oluyordu. Hükûmetler de bazı şartlara bağlanmış, meşrutî idare kurulmuştu. Halk, inanç hususunda serbest bırakıldığından Protestanlık yayılmıştı. Almanya'da da imtiyazlı sınıfların imtiyazlarından

bazı tavizler verilmişti. Lakin imparatorlar nüfuzlarını korumak için asilzâde ve papazlara mülayim bir tavır takınmışlardı, asilzâdeler birer hükümdar gibi olmuşlardı.

Fransa'da, feodalite esnasında yapılmış olanlardan halkın canı yanmıştı. Krallar bu zulümleri hafifletmişlerse de toprak, asiller ve papazlar elinde olduğundan avam, hizmetçi gibiydi. Vergi yükü avamın omzundaydı. Halk siyasî ve dinî baskı altındaydı. Eyaletlerin bazısında Roma kanunu, bazısında âdetler uygulanırdı, hâkimlik para ile alınır ve satılırdı. Kral dilediğini hapse atardı.

Kral emirnameleri öylesine kötü kullanırdı ki isim yeri boş bırakılır ve para ile satılırdı. Fakat zamanla avam bu durumlardan sızlanmaya başlamıştı. Şehir halkı, hayli bilgi kazanmıştı. Ama devlet işlerinde eşitlik yoktu. Subaylık asilzâdelere mahsustu. Halk eşitlik istemeye başlamıştı. Hürriyete ait yazılar kapışılıyordu.

Fransa'nın serveti artmıştı. Fakat malî darlık şiddetli idi, imtiyazların kaldırılmasından başka çare yoktu. Papazlar, "biz devlete dua ediyoruz", asilzâdeler, "biz devlet için harp ederiz" avam ise "bunlar vergi vermeye mâni değildir" derlerdi.

Bu duruma göre, Fransa için yeni bir çığır açma zamanı gelmişti. Devlet adamları arasında bunu yapabilecek adamlar vardı. Fakat XVI. Lui kararsız olduğundan bir sonuç alınamıyordu. Oysa böyle zamanlarda sebat ve metanet lazımdı.

Bütün husumet kraliçeye yöneliyordu. Gerçekten Kraliçe, Kral nezdinde nüfuzlu idi. Süs ve safa için çok para harcıyordu. Bununla beraber istiklal fikri yalnız ayak takımında idi. Kral imtiyazları kaldırsa ve iyi bir idare gösterse durum düzelebilirdi. Fakat XVI. Lui zevzek bir adamdı, ıslahat yapacak hâlde değildi. Böyle bir devirde Amerika'daki harpler yüzünden de malî darlıklar artmıştı. Halkın hürriyet isteği şiddetlenmişti.

Genel bir vergi alınmasına asilzâdeler mâni oluyordu. Kral genel meclisi toplamayı vaad etmişti. Oysa böyle dar bir zaman-

da yüz yıldan beri toplanmamış olan genel meclisin ele alınması büyük hata idi.

Asiller genel mecliste avamın çoğunluğu almaması için üç sınıf temsilcilerinin kanunları ayrı ayrı müzakere etmesini ve veto haklarını istiyorlardı. Halk parlamento kurulmasını istiyordu. Ortada birtakım risaleler dolaşıyordu. Bunlarda şöyle deniyordu: *"Avam sınıfı şimdiye kadar neydi? Hiçbir şey! Ne olmalıdır? Her şey."* Halkın ümidi bu mecliste idi.

İngiltere'de asilzâdelerin itibarı hâlâ baki idi, ama orada halkı hoşnut etmenin çareleri aranmış, zamanın icaplarına uygun usuller bulunmuş, halk, siyasette serbest bırakılmış, bir denge kurulmuştu. Fransız halkı ise feodaliteden kurtulduktan sonra birden başıboş kalmış, bir uçtan öteki uca geçmişti.

Birtakım yazarların yayınlarıyla, dinsizlik yolu açılmış ve krallığın dayanacağı bir şey kalmamıştı. Burton ve Orlean hanedanları arasında da düşmanlık vardı. Protestanlar, Katoliklerin sahip oldukları haklara sahip değillerdi, Yahudilerin hiçbir hakkı yoktu. Fransız eyaletlerinde birlik yoktu. Buna rağmen muntazam bir toplum kurmak ve kötülükleri önlemek arzusu vardı.

İhtilal ateşinin parlamaya hazır olduğu böyle bir devirde mebuslar seçilmiş ve Versay'da toplanmışlardı. Bu mecliste avamın 600 mebusu olduğu hâlde, asilzâde ve papazların 300'e yakın mebusu bulunması gerekirken bazı eyalet asilzâdeleri mebus seçmemişlerdi.

Papaz mebuslar arasında meşhur Taleyran, zâdegân arasında Lafayet vardı. Avam mebusları arasında Mirabo bulunuyordu. Fransız Genel Meclisi 1789 yılı 5 mayısında toplandı. Maliye nazırının okuduğu rapora göre yıllık gelir 476 milyondu, hazine borçları 217 milyon Franktı.

Toplantı *"Yaşasın kral!"* sesleriyle açıldı. O gün Mirabo'nun teşvikiyle gazete yayınlamaya izin verilmişti. Gazeteler hemen edep dışı yayınlara başlamışlardı. Mirabo, nutuklarıyla halkın heyecanının tetkikiyle vakit geçiriyordu.

Ekmek günden güne pahalanıyordu. Pahalandığı için Paris halkı ayakta idi. Cumhuriyet taraftarları yer yer toplanıyorlardı. Halk mebusları, "Biz Fransa'nın yüzde doksan altısını temsil ediyoruz. Gelmeyenlere bakmayız." diyorlar ve Meclisin adına "Millî Meclis" diyorlardı. İşte o gün fiilen ihtilal başlamıştı.

Millî Meclis iktidarını göstermek üzere bazı teşebbüslere girişmişti. Bu teşebbüslerden avam sınıfı memnundu. Sarayda kraliçenin başkanlığında bazı prensler ve zâdegândan mürekkep bir gizli meclis vardı ki birçok işleri çevirmekte idi. Bu meclisin teşvikiyle Kral, Millî Meclis'te sert bir konuşma yapmış ve üç sınıf mebuslarının ayrı ayrı müzakere yapmasını istemişti. Zâdegân mebusları kralın arkasından meclisi terk etmişlerdi. Avam mebusları bu durumdan alınarak kralın emirlerine aykırı birçok kararlar almıştı.

Hassa askerlerinden bazıları avama taraftarlık ettiklerinden hapse atılmaları üzerine, birtakım reziller hapishaneyi basıp mahpusları yanlarına almışlardı. Ekmek bulmak zorlaştığından halkın öfkesi şiddetleniyordu. Meclis askerin toplanmasından şikâyet edince kral "Millî Meclis isterse başka yere taşınsın." cevabını vermişti. Vükelâ azledilmiş, yerine halkın nefret ettiği adamlar tayin olunmuştu.

Kralın Millî Meclis'i kapatacağı anlaşılıyordu. Sarayın bu delice teşebbüsleri üzerine 12 Temmuz'da Paris halkı ayaklanmış. Reziller takımı sokaklara düşmüş, sarayda nöbet bekleyen askerlere saldırı başlamıştı. Bunları def için yapılan hareketlerde bir seyircinin ölmesi üzerine halk silahlanarak askerin üzerine saldırmaya başlamıştı.

Bu sırada hassa askerinden bir kısmı da toplarıyla beraber ihtilalcilere katılmışlardı. O gece sarayda bir büyük balo tertip olunduğundan saray takımı henüz olandan habersizdi. Ertesi gün halk İnvalit Kışlası'na saldırıp bütün silahları alarak Bastil Hapishanesi'ne hücum etmişti. O gün bazı zevatın başları kesilerek sokaklarda gezdirilmişti.

Bu olayları haber alan kral gayr-ı resmî olarak Millî Meclis'e giderek mülayim sözler söylemiş ve Paris'te ve Versay'da bulunan askerlerin uzaklaştırılmasını emretmişti. Halkın talebi üzerine millî asker tertip edilmiş ve Lapael kumandanlığa tayin edilmişti. Bu askerler daha sonra millî muhafız adını almıştır.

Öteden beri kral bayrağının rengi beyaz ve Paris şehri bayraklarının rengi kırmızı-mavi iken Lafayet milletle hükûmet arasında birlik husulüne alâmet olmak üzere bu üç rengi birleştirerek milli muhafızların bandırasını meydana getirmişti. Hâlen Fransız bayrağı bu üç renkten meydana gelmiştir. Kral halkı tatmin için bu üç renkli bayrağı şapkasına asmış ve milli Meclisten yüz mebusla Paris'e gelmişti. O gün bazı asilzâdeler Fransa'dan kaçmışlardı.

Bastil Kalesi tamamen yıkılmış, anahtarı Lapael tarafından Amerika Cumhurbaşkanı Washington'a hediye edilmiştir. Fransa artık bir cumhuriyet şekline girmiş, iktidar millî meclise geçmiştir. Biçare Kral her türlü iktidardan mahrum ve her şeye razı olduğu hâlde artık onu rahat bırakmak insaniyet icabı iken, bir kere iş çığrından çıkmıştı. Halk ekmeğin pahalılaşmasını Maliye Nazırı ile damadına atfetmişler, ikisini de muhakemesiz asmışlardı.

Robes Piyer bu vahşet hareketlerini övüyordu. Reziller her şeye cesaret eder olmuştu. İhtilalciler Paris mahallelerinde kulüpler kurmuşlardı. Bazı asilzâdelerin çiftlikleri ve bazı manastırlar yağma edilmiş, vergiler verilmemeye başlanmıştı namuslu kimseler korku içindeydiler.

Her yerde millî asker toplanıyordu. Fakat bütün halkın ihtilale sempatisi vardı. Fransa'nın serbestliği İngiltere'de olduğu gibi tedricî değil ani olduğundan, artık ihtilalin önünü almak zordu. İhtilâlin asıl sebebi öteden beri zuhura gelen bir sürü bozukluklar olup malî sıkıntı ve kıtlık işin patlak vermesine sebep olmuştur.

Millî Meclis'te dört ağustos günü sabaha kadar devam eden müzakerelerden sonra bütün imtiyazların kaldırılmasına oybirliği ile karar verildi. Böylece Fransa'nın bin senelik usulleri o gece

bırakılarak, yeni bir yola girilmiştir. Reziller tabakası ise hürriyeti vergi vermemek manasına alıyorlardı. Bunun üzerine zenginler hazineye yardım için paralarını, mücevherlerini verdikleri gibi, Kral ve Kraliçe altın ve gümüş sofra takımlarını darphaneye gönderdiler.

Millî Meclis yeni anayasayı hazırlamaya koyulmuştu. Tek veya çift meclis olması üzerinde birçok tartışmalar olmuştur. Avamın baskısıyla meclisin tek olması kararlaştı. Avam düşünürleri buna bakarak ihtilalin yanlış bir yola sapacağını anlamışlardı. Kral yeni anayasanın bazı maddelerine yakınlarının teşvikleriyle itiraz edecek olmuştu. Bu da aleyhindeki akımı kuvvetlendiriyordu.

Öte yandan kralın rakibi Orlean Dukası Paris'e buğday gelmemesi için etraftaki zahireleri satın alıyor ve başka yerlere sattırıyordu. Gariptir ki Kral taraftarları da Paris halkı zayıf düşsün de itaat etsin diye Paris'e zahire gelmemesine çalışıyordu. Bu ise âdeta halkı isyana teşvikti. Bu sırada Kral bir kaleye kaçırılacakmış diye haberler yayılıyordu; Versay ahalisi kasabalarını korumak için bir alay asker getirmişlerdi.

İhtilâciler yine bir olay çıkarmaya hazırlandılar fakat millî askerden korktukları için kadınları ileri sürdüler. 5 Ekim'de birçok kadın Paris sokaklarında "ekmek isteriz" diye belediyeye saldırdılar. Etraftaki sarhoş ve reziller kadınların arasına karışarak belediyedeki silah ve topları alıp Versay yolunu tutmuşlardı. Bu reziller kalabalığı Versay'ı basıp bazı hassa askerlerini öldürdükten sonra kral ve kraliçeyi alıp hakaret ede ede sarayına getirdiler.

Millî Meclis, kralı itibardan düşürmek istemediğinden yeni nizamlar koymuş, yeni mahkemeler ve yeni muhakeme usulleri ve bu meyanda jüri usulü ihdas etmiştir. Manastırlardaki mallar devletçe zapt olundu. Bu fikri ortaya atan rahip Taleyran'dı. Bu meyanda dük ve kont gibi asilzâde lakapları kaldırılmış, krala hükûmetin birinci memuru unvanı verilmiştir.

Paris mahallelerinde kurulan kulüplerin en ünlüsü Jakobenler Kulübü'dür ki memleketin her tarafında şubeleri vardı. Robes

Piyer bunların başkanı idi. Fransa ihtilali Avrupa hükümdarlarını bilhassa Avusturya hükümdarı Leopol'ü telaşa düşürmüştü. Fransız asilzâdelerinden birçoğu, Almanya'ya kaçarak Fransa aleyhine harbe teşvik ediyorlardı.

1790 senesinde kral ve kraliçe kıyafet değiştirerek kaçmışlarsa da yolda yakalanıp hakaretle Paris'e getirilmişlerdi. Fransa kralının hakarete uğraması diğer hükümdarlara ağır gelmiş, onu kurtarmak için Avusturya ve Prusya devletleri bir beyanname yayımlamışlardır. Devlet-i Aliye de öteki devletlerin ısrarı üzerine Avusturya ve Prusya ile barış yapmıştır.

Millî Meclis'in hazırladığı anayasa hapiste bulunan krala zorla imzalatılmış bir sureti de Devlet-i Aliye'ye gönderilmişti. Fransız halkı artık istediği serbestliğe kavuşmuştu. Ne çare ki iş ayağa düşmüştü. Fikirler ikiye ayrılıyordu. Bir kısmı meşrutî krallık istiyor; Robes Piyer, Jakobenler ve ayak takımı ise cumhuriyet istiyorlardı.

Kral ve kraliçenin ecnebî devletlerle ittifak yaptığı haberlerinin yayılması üzerine Paris'te halk yine ayaklanmış ayak takımı saraya hücum etmişti. Hassa askerleri öldürülmüş meclise sığınan kral ve kraliçe bir manastırda hapsedilmişti. Fransa'yı bin sene idare etmiş olan hanedanın böyle hakarete uğraması, böyle namuslu adamlara ve diğer Avrupa halkına ağır gelmişti. Bunun üzerine Prusya, Avusturya ve Sardunya devletleri ittifak ederek Fransa'ya hücum etmişlerdir.

O günlerde Fransa'da dört bin papaz sürgüne gönderilmişti. Bunların çoğu sonradan idam edilmiştir. Ne gariptir ki hürriyet ve eşitlik için ihtilal yapan Fransa'da, suçsuz adamlar öldürülüyordu.

Bu sırada müttefik devletler askeri Paris'e doğru yürümekte olduklarından Valmi'de Fransız ordusu karşılarına çıktı. Çocuk yaşındaki genç, talimsiz ve bakımsız Fransız askerleri müttefik ordularını yendi. Fransızlar Ren nehri civarında bir hayli Alman toprağını ele geçirdiler. Valmi harbini müttefikler kazanmış olsaydı; Fransız İhtilali bastırılmış olacaktı. Alman prenslerinden

ayrılmış olan Alman halkı, Fransa'daki hürriyet fikirlerini benimsedi.

Yeni seçilen 749 üyeden oluşan millet meclisi açıldı. İçlerinde azgın adamlar vardı. Meclis 22 Eylül 1792'de krallığın kaldırılmasına karar vererek, cumhuriyet ilan etti. Hâkimlerin halk tarafından seçilmesi kararlaştı. Hürriyet fikrine taraftar milletlere yardım için bir kanun çıkarıldı. Meclis Orlean Dükü'nün teşviki ile 1793'te kralın idamına karar verdi. Bunun üzerine Fransa dışında bulunan Fransızlar kralın hapiste bulunan oğluna XVII. Lui adıyla biat ettiler. Meclis azası birbirine düşmüş, yapılmadık fenalık kalmamıştı.

Fransa'nın Amerikalılara yardımlarından dolayı İngilizler, Fransız İhtilali'ne kin besliyordu. Fransız İhtilali'nin tesiriyle İrlanda'da birtakım ihtilal cemiyetleri kurulmuştu. İngilizler Fransa'nın deniz kuvvetlerini yenmek ve dünyayı birleştirmek arzusundaydı. İngiltere Hariciye Nazırı Pit, birçok devletlerle Fransa aleyhine ittifak anlaşması yapmıştı. Bu ittifaka yalnız Devlet-i Aliye, İsveç ve İsviçre girmemişti. Fransa aleyhine ittifaka giren Avusturya, Belçika'nın kurtulmasını, Prusya da topraklarını genişletmeyi istiyordu. Ruslar Polonya'yı yutabilmek için Avusturya'nın bir gaile ile meşgul olmasını istiyorlardı.

Bu kargaşada Millî Meclis gruplara bölünmüş, bu meyanda dokuz üyeli bir ihtilal meclisi kurulmuştu. Bunun başkanı olan Robes Piyer herkese dehşet veriyordu. Pek çok adam idam ediliyordu. Hapiste bulunan kraliçe de sözde muhakemeyle idam edildi. Kral ailesinden 24 kişi daha idam edildi. Meclis üyelerinden 20 kişi ve Orlean Dukası da idam edilenler arasında idi. Bu idamlarda başrolü Jakobenler oynuyordu.

Jakobenler, mektepleri, ilmî cemiyetleri kapamışlar, Hristiyanlığı ilga etmişlerdi. Hristiyanlık yerine bir aklî din konmuş, kiliselerden papazlar çıkarılmış, yerlerine tiyatro oyuncuları ve mızıkacılar getirilmişti. Kilisenin mihrabında bir sandalye üzerinde genç bir kadın yarı çıplak olarak oturtulmuş ve akıl tanrıçası yapılarak kendisine secde edilmişti.

Hristiyanlığın ilgası üzerine ay isimleri değişmiş, yeni bir takvim konmuştu. Bunlar yapılırken idamlar ve tevkifler devam ediyor; hapishaneler dolduğundan okullar, manastırlar ve kiliseler hapishane olarak kullanılıyordu. Birçok namuslu adam suçsuz olarak idam ediliyordu.

Müttefikler arasında menfaat ihtilafı, toplu harekete imkân vermediği için Fransa'nın işgali tamamlanamıyordu. Cumhuriyete karşı gelen eyaletler arasında en çok dayanan Tolon şehri olmuştu. Nihayet o sırada 23 yaşında bir yüzbaşı olan Napolyon'un himmetiyle cumhuriyetçilerin ordusu Tolon'a girmiş ve ahalisi vahşîce sindirilmiştir.

Robes Piyer kendi icat ettiği akıl dininden de vazgeçerek: *"Bir Allah vardır ve insanın ruhu bâkirdir."* diye Meclis'ten kanun çıkarmıştır. Nihayet Robes Piyer aleyhtarları kuvvetlenmiş kendisini ve taraftarlarını idam etmişlerdi. Bu suretle dehşet devri sona ermiş, hapishanelerdeki binlerce adam serbest bırakılmıştır. Nihayet Jakoben manastırı da kapatılmıştır. Artık Fransa'da koyu cumhuriyetçiler, mutedil cumhuriyetçiler ve kralcılar olmak üzere üç hizip belirmiştir.

İhtilal çıkarmak bir selin önünü açmak gibidir. Bu kere açıldı mı hızı kesilmedikçe durmaz. Yalnız karşı gelenleri değil, ona yol verenleri de helak eder. Böylece Fransız İhtilali'ne sebep olanlar hep birer birer telef olmuş, ettiklerinin cezasını bulmuşlardır.

Devlet-i Aliye, Fransız Cumhuriyeti'ni tasdikte acele etmiyordu. İstanbul'da bulunan Fransız Ortaelçisi Dukan oyalanıyordu. Yalnız Avrupa devletlerinin Fransa ile barış yapmaları hususunda Devlet-i Aliye arabuluculuk yapmaya hazırdı. Bir müddet sonra İstanbul'a "Verterbah" isimli bir Fransız ortaelçisi gelmişti. Devlet-i Aliye bu elçiyi resmen kabul etmiş, Fransız Cumhuriyeti'ni tanımıştır.

Fransa'dan dış memleketlere kaçmış olan krallık taraftarları, İngiltere'nin vaat ettiği 10 bin kişilik yardıma güvenerek, on bin kadar asker toplayıp 100 kadar gemiyle Fransa'ya geçerek harbe tutuşmuşlarsa da İngiltere vaat ettiği 10 bin kişilik yardımı gön-

dermediğinden perişan olmuşlar ve içlerinden 800 kişi kurşuna dizilmiştir. İngiliz parlamentosunda bu olayı anlatan Pit: *"İngiliz kanı dökülmedi."* demiş, üyelerden birisi: *"İngiliz namusu döküldü."* cevabını vermiştir.

Devlet-i Aliye de dışişleri bakanlığı bulunmayıp dışişleri reisülküttaplarla idare edilirdi. Hakikatte ise işleri çevirenler İstanbul'un Fenerli Rumlarından seçilen Divan-ı Hümayun tercümanları idi. Devlet-i Aliye'de, bu sırada III. Selim tahta çıkmıştı. İstanbul'da ıslahat sözleri dolaşmaya başlamıştı.

1795 SENESİ OLAYLARI

Avrupa'nın Durumu

Rusya, Prusya ve Avusturya Lehistan'ı paylaştılar. Bu kısmen Fransa'nın itibarını artırdı. Avusturya birçok savaşlardan sonra Fransa ile mütareke imzaladı.

İngilizlerin denizlerdeki kuvveti 480 gemiye ulaşmıştı, bunlardan 122'si büyük kalyon 18'i ellişer top taşıyan orta boy kalyon, 176'sı firkateyn, 164'ü şalope idi.

Bu sırada Fransa'da yeni ve mutedil bir anayasa yapıldı. İcra kuvveti beş kişilik bir heyete verildi. Yasama işi için iki meclis kuruldu, birisi 500 kişiden ibaret Millet Meclisi diğeri 250 kişilik Kıdemliler Meclisi idi.

Bu yıl Paris'te patlak veren yeni bir ihtilali Napolyon bastırdı. Bu sayede Napolyon, Fransız Başkumandanı oldu. Bu sırada aşırı gruplar bütün emlâkın eşitlikle paylaşımı için Babof'un başkanlığında bir gizli cemiyet kurdularsa da bu iş kendisinin öldürülmesi ile sonuçlandı.

Napolyon'a İtalya'ya gönderilecek ordunun kumandanlığı verildi. Napolyon ordusuna yağma vaat ederek Avusturya ve Sardunya'ya saldırdı.

III. Selim, Rusya ve Avusturya'dan emin olmadığı için bazı Avrupa devletleriyle ittifak etmek arzusunda idi. Nihayet İstanbul'daki Fransız elçisi ile bir antlaşma yapıldı. Buna göre Devlet-i Aliye şimdiki Avrupa harbinde tarafsız kalacak, harpten sonra Fransa ile bir savunma ittifakına girecekti.

Dubrovnik Vergilerinin Gelişi

Dubrovnik Cumhuriyeti elçileri, padişahı görüp itaatlerini bildirmek ve üç yılda bir verdikleri vergilerini takdim etmek üzere İstanbul'a geldiler.

Dubrovnik Cumhuriyeti, Rumeli'de Osmanlı fetihleri başlayıp adaleti yayılmaya başlayınca, en evvel Osmanlı Devleti'nden himaye fermanı alan cumhuriyettir. Dubrovnikliler, Osmanlılar tarafından verilen himaye fermanının hükümlerine bağlı kaldılar. Bunca yıldan beri karada ve denizde Osmanlılar tarafından himaye buyruldular. Onlar da bunun şükrünü bilmişler, üç yılda bir belirli olan vergilerini zamanı geldiğinde, padişaha seçkin adamları vasıtasıyla bir mektup takdim ederek ödemişlerdir.

Diğer Bazı Olaylar

Malta şövalyeleri daima İslâm gemilerine saldırırlardı. Garp Ocakları da onlara hücum ederlerdi. Bu ocaklar, Avrupa devletleri ile anlaşmalar yapabilirlerdi. Tunus ve Cezayir Ocakları cihat ile meşgul olduklarından kendilerine gemi ve silah yardımı yapıldı. Seydi Ali Reis tedarik ettiği asker ve gemilerle Trablusgarp'a giderek orasını zaptetti. Devlet bu eyalet Valiliği'ni kendisine verdi.

Halep ve Antep halkı öteden beri Emir ve Yeniçeri unvanı ile fırka hâlinde birbirleriyle çarpışırlardı. Yeniçeri taraftarları yeniçeri nişanları takarlar, Emirler de yeşil sarık taşırlardı. Maraş'ta emirler de iki guruptu. Bu iki gurup da birbirleri ile savaşırlardı. Bu yıl Antep'te emirler isyan ettiğinden Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa görevlendirildi. Fakat Antep'e giderken eşkıya tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Maraş Sancağı eski Beyşehir Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya verildi. Bu yıl Silifke'de asiler tedip edilerek 14 kişi idam edildi.

Valide Sultan tarafından yenilenmesine başlanmış olan Kasımpaşa Mevlevîhanesi bu yıl tamamlandı. III. Selim Mevlevîliği sevdiğinden ileri gelenler kimi samimi kimi taklit için Mevlevîliğe

intisap ederlerdi. Nereye varılsa Mevlevî sikkesi görülürdü. Toplantılarda ney ve rübap sesleri duyulurdu.

Padişahın bu işe rağbetinin sebebi de Nizam-ı Cedid düşüncesinin Mevlevî tarikatına uygun düşmesi idi. Yeniçeriler Bektaşi olduklarından bunlara karşı başka bir tarikatı tutmak lazımdı. III. Selim Mevlâna Türbesinin lahit örtülerini yeniletti. Donanmanın Akdeniz'den dönüşü de Galata Mevlevîhanesini tamamlandığı güne rastlatıldı. Eylülün on ikinci günü Kaptan Paşa donanma-yı hümayun ile padişahın önünden geçip tersaneye girdi.

Devlet-i Aliye'nin dışişleri bakanı reisülküttap efendiydi. İçişleri de sadaret kethüdası olan Abdullah Berri Efendi elindeydi. Rakipleri bu zatı düşürmek için rüşvet aldığını ileri sürdüler. Bu konuda çok hassas olan padişah, Abdullah Efendi'yi azletti ve yerine Baruthaneler Nazın Şerif Efendi getirildi.

İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthaneleri birleştirilerek bir nezaret emrine verildiğinden beri barutçuluk zanaatı epeyce ilerlemişti. Fakat çarklar hayvanlarla çevrildiğinden ve hayvanlar da kâh ağır, kâh hızlı yürüdüklerinden barutlar mütecanis olmuyordu. Su kuvvetinden faydalanılırsa tokmaklar sabit bir şekilde vurulacaklarından ve işçiden tasarruf edileceğinden Küçükçekmece Azatlı köyünde su ile işler bir baruthane yapıldı. "Arakil" adlı bir şahıs, bu yeni baruthanede güzel çalışan çarklar ve dolaplar yaptı.

Karadeniz Boğazı kalelerine yeni bir nizam vermek lazım geldiğinden Bağdatcık, Revancık, Rumeli ve Anadolu Fenerleri, Garipçe Büyükliman ve Poyraz Limanı kalelerinin askerleri talime tâbi tutuldu. İstanbul'da bulunan dört kalenin yani Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Yuşa Tabyası ve Telli Tabya'nın idaresi için Devlet ricalinden bir nazır tayin edildi. Kalelerin her birine günde birer ekmek ve seksen altı akçeyle birer kethüda, yetmiş altı akçeyle birer muallim bölükbaşı, altmışar akçeyle birer cebecibaşı, ellişer akçeyle üçer cephaneci ve mehterci verildi.

Devlet-i Aliye'de olayların doğru olarak yazılmasına itina edildiğinden vak'anüvislik memuriyeti daima tecrübeli ve sır

saklayan kişilere verilirdi. Devlet büyükleri vak'anüvislerden bir şey saklamazlardı. Fakat zamanla bu hususa önem verilmemeye başlanmış, vak'anüvisler de ne işitirlerse onu yazar olmuşlardı. III. Selim bu işi de bir nizama koymuştur. Şöyle ki: Bundan böyle yazılmaya layık olan şeyler mektupçu, beylikçi ve ametçiler (sadrazamın padişaha gönderdiği arzlar ile padişahtan sadrazama gelen hattı-ı hümayun ve tezkereleri kaydedip saklayanlar) tarafından reisülküttabın izniyle vak'anüvise bildirilecek, o da olayları doğru olarak yazacaktı. Devlet tayınları ve teşrifatı da bu işlerle uğraşan kalemler tarafından vak'anüvislere bildirilecekti.

Bâb-ı Âli çavuşlarından Mehmet Çavuş'un bir çocuğu doğmuş ve bu çocuk hemen üç yaşındaymış gibi konuşmaya başlamıştı. Mayısın 8. günü Lazkiye'de büyük bir deprem olmuş ve şehrin yarısı yıkılmıştı.

Bir rivayete göre, Sümbüllü şeyhi Merkez Efendi, zamanının padişahının kızına talip olmuş, bu talebi reddetmek için kendisinden 40 kantar altın istemişler. Şeyh Efendi, Sulu Mağara'yı kazdırarak buranın toprağını 40 katıra yükleyip saraya yollamış. Sarayda yükler açılınca hepsinin altın olduğu görülmüş. Bunun üzerine padişah kızını şeyhe vermiş. Gerçi evliyanın kerameti inkâr olunamaz. Merkez Efendi de keramet gösterebilecek bir şeyhti, ancak böyle bir hâl olsa idi tarih kitapları yazardı. Bu işin aslı yoktur.

Zamanında dolaşan söylentilerinden birisi de III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın Mustafa Paşa'dan doğma Ali namındaki çocuğunun I. Abdülhamit tarafından öldürüldüğü idi. Hâlbuki bu Sultan'ın çocuğunun erkek değil kız olduğu ve altı ay kadar yaşadığı anlaşılmıştır. Padişahların hanım sultanlardan (kız kardeşlerinden) doğma çocukları idam ettiği görülmemiştir. Şimdiki hâlde Sultanlardan yalnız Hibetullah Sultan'ın kocası vardır. Kocası da Sivas'ta yaşamaktadır.

Zamanında dolaşan söylentilerinden birisi de Sultanların erkek çocuklarının yaşamaması idi. Mesela eski sadrazam Rüstem Paşa'nın Mihrimah Sultan'dan bir kere erkek çocuğu olmuş. Bu

30 yaşına kadar yaşamıştır. Sokullu Mehmet Paşa'nın Esmahan Sultan'dan doğma oğlu İbrahim, babasının vakıflarına mütevellî olmuştur. Eski sadrazam Şişman Mehmet Paşa da sultan çocuğudur. Safiye Sultan'ın, Hüseyin Paşa'dan olan oğlu Mehmet Bey, 80 sene yaşamıştı. Sultanların erkek evladı yaşamaz diye batıl bir inanış iptal edilmiştir.

Kısacası, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Sultan III. Ahmet zamanına gelinceye kadar, sultanların doğan çocukları ömürleri olduğu kadar yaşadılar. O zamandan sonra erkek çocukları olmadı. Hanedandan yaşayan en büyük çocuk tahta çıktı. Durum budur. *"Kanun sultanların erkek evladı olursa öldürtür. Bunda tartışma lüzumsuzdur."* derler. Bunlar inanılacak şeyler değildir.

1796 SENESİ OLAYLARI

Bazı Olaylar

Tatarcık Abdullah Efendi, tekrar Rumeli Kazaskeri olmuştur. Anadolu Kazaskeri ise kendisinin hocası, büyük âlim Seyyit Mehmet Efendi idi. Teşrifatta Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri'ne üstün tutuldukları hâlde Abdullah Molla daima hocası Mehmet Efendi'yi sağ tarafına geçirirdi. Çok zamandır böyle iki faziletli âlim birlikte kazaskerlik etmemiştir.

Anapa Muhafızı Mustafa Paşa, bir meczup Hristiyanı kendisine üstat edinmiş ve onun hizmetine girmişti. Bunun vezaret şanına yakışmadığı defalarla ihtar edildiği hâlde dinlemediğinden azledildi. Yerine Melek Ahmet Paşazâde Osman Paşa okur-yazar olduğu için getirildi.

Erzurum'un bir köyünden Seyyit Hafız Mehmet isimli biri, yeniçerilerle dövüşerek yaralanmış ve korkarak bir Abaza gemisine binerek Soğucak'a varmıştır. Orada, Abazaların âdetlerini iyice öğrenerek muska vermeye başlamış. Bir muskayı bir öküz ve dört koyuna satarmış. Bu adamın tutulması Ferah Ali Paşa'ya emrolundu ise de fesat çıkarmasından korkularak birşey yapılamadı. Nihayet Nakipzâde Mustafa Paşa, adamı bir takliple getirtip idam ettirdi. Adamın taraftarları İstanbul'a gelip şikâyet edince Nakipzâde rütbesi alınarak sürgüne gönderildi.

Elçi tayinleri

Avrupa devletlerinin İstanbul'da birer elçileri bulunduğu gibi, Devlet-i Aliye'nin de devletler nezdinde üçer sene kalmak üzere elçi göndermesi kararlaştığından ilk olarak İngiltere'ye Agâh

Efendi gönderilmişti. 1794-1795 yılında kethüda kâtibi İbrahim Afif Efendi Nemçe'ye, divan-ı hümayun hocalarından Ali Efendi Prusya'ya elçi olarak gönderildi.

Bu sırada İstanbul'a Fransız Büyükelçisi geldiğinden Ali Efendi Büyükelçi olarak Fransa'ya, Belgrad'da emlak satmaya memur Ali Aziz Efendi Berlin büyükelçisi tayin olundu. Agâh Efendi Londra'da üç yılını tamamlayıp dönünce tersane emini ve eser sahibi İsmail Ferah Efendi gönderildi.

Tersanede 1794-1795 yılında 67 zira, üç ambarlı bir kalyon 53,5 zira bir firkateyn, 34 zira bir korvetin inşaları tamamlandı. Padişah için de bir filika inşasına başlandı. Sadrazam, şeyhülislâm sabahleyin tersaneye gitti, biraz sonra III. Selim de geldi ve gemiler denize indirildi. Sürûrî Efendi bu hadiseye şu mısrası ile tarih düşürürdü:

Üç gemi indirdi bir günde himemle Şah Selim

Bazı Düzenlemeler

Kahve yönetmeliği hazırlandı. Kullanılması gittikçe yayılan kahveye hububat katıldığı anlaşıldığından kahvenin halis kavrulması ve tahmishane (kavrulma yeri) nin iltizama ve çekme parasının dört akçeden altı akçeye çıkarılması kararı verildi. Gariptir ki bir zamanlar kahve ve çubuk içenler idam edilirken şimdi devletin kahve kavurt ıdan vergi alınması devrine girilmiştir.

Vakıflarla ilgili düzenlemeler yapıldı. Bir vakitten beri vakıf şartlarına aykırı olarak birçok vazifeler ve memuriyetler ihdas edildiği ve buralara akrabanın kayırıldığı ve bu yüzden vakıf masrafları artarak harap olduğu anlaşıldığından bundan böyle hatt-ı hümayun çıkmadıkça yeni memuriyetler ihdas edilmemesi ve sırf mütevellîlerin tezkeresiyle fodla (bedava yemek karnesi) verilmemesi kararlaştırıldı.

Humbaracı askerlerinin sıla için en çok 2/3'ne izin verilmesi 1/3'ün daima İstanbul'da bulunması emrolundu. Humbaracı imtihanlarının her yıl, Hızır'da ve kasıma yapılması kararlaştırıldı.

Bazı Ölümler

Yükselme meraklısı Doğramacızâde Abdullah Efendi, muharrem ayında vefat etti. Böylece yükselmek veya azledilmek derdinden kurtuldu. Kendisi kethüda kalemi kâtibi iken, Yusuf Paşa'nın sadrazamlığı esnasında kethüda olarak birden bire yükseldi. Aslında yetersizdi, dünyadan haberi yoktu, yalnız çıkarını gözetirdi. Kethüdalıkta yetersiz olduğundan âcizlik gösterince, ordu Rumeli'ye giderken yolda azledilmişti.

Devlet adamları iş görür, iş bitirir ve kabiliyetli adamları seçerek işleri ehline vermelidirler. Bu bakımdan devlet vükelası insan sarrafı olmalıdırlar. Yoksa yakınlık ve dostluk güderek adam kayırmak devlete hıyanettir. İnsanlıktır diye kendisine bağlı ve ilişkisi olanları hak ettiğinden fazla yükseltmek işi ehline vermemektir. Bu da devlete hıyanettir. Buna nasıl insaniyet denilebilir?

Liyakat ve hak gözetilerek devlet memurlarını kayırmaya genellikle pek itiraz edilmez. Devlet hizmetinde birden ilerlemek iyi birşey değildir. Bu, tecrübe ile görülmüş doğru bir durumdur.

Büyük bilginlerden Tatarcık Abdullah Efendi bu yıl öldü. Bu zat, Kırımlı Osmanlı Efendi'nin oğlu olup 1730-1731'de doğmuş ve 1748-1749'da müderris olmuştu. Bazı memuriyetlerde bulunduktan sonra 1787-1788'de Anadolu Kazaskeri, daha sonra Rumeli Kazaskeri olmuştu. Edirnekapısı'nda Lalizâde safasında gömülmüştür. Gayet zeki, faziletli, cömert bir zattı. Ancak rütbesine yakışmaz hafiflikler göstermek ve borçtan çekinmemek gibi zaafları vardı.

İstanbul'da bulunan Venedik balyozu (elçisi) üç yılda bir değişirdi. Bu yıl da değişim yılı idi. Yeni gelen elçi için divan tertip edildi. Her zaman olduğu gibi elçi, padişah huzuruna alınarak görüştürüldü.

1797 SENESİ OLAYLARI

Elçilik Hukuku ve Osmanlı Devleti'nin Elçileri

Osmanlı Devleti Berlin elçisi Aziz Efendi'nin, Prusya Kralı ile görüşmesine dair mektubu gelmişti. Mektubunda, kendisine verilen itimat mektubunda Ambasador yazılmadığı için önce orta-elçi muamelesi gördüğünü, sonradan iş anlaşılarak kendisinden özür dilendiğini bildirmiştir. Bu yanlışlığın niçin yapıldığı hakkında biraz bilgi vermek lazım gelmiştir.

Hukuk, iki kısım olup biri, tabiî hukuk, diğeri vaz'i hukuktur. Tabiî hukuk, kamunun tabiatına uyan hukuktur. Vaz'i hukuk ise örf ve âdete veya zamana göre yapılmış olan hukuktur.

Devletler hukuku da böyle iki kısım olup tabiî devletler hukukuna göre bütün devletlerin bağımsızlığı eşit olduğundan, elçileri eşit rütbede olup buna "ambasador" denirdi. Bazen hükümdarlar özel bir iş için "ajan" namı ile memurlar gönderirledi. Bunlar elçilik sıfatını haiz değillerdir. Sonraları, vaz'ı devletler hukukuna göre elçiler, birkaç kısma ayrılmışlardır.

Elçilerin masrafları çok kabarık olduğundan, devletler ikinci derece elçiler göndermeye başladılar. Bunlara fazla ihtimam yapılmayarak "rezidan" unvanı verilirdi. Büyük teşrifat "ambasadör" unvanını taşıyan büyükelçilere tahsis olundu. Rezidan elçiler de ajanlara üstün tutulurdu. Sonraları ajan unvanı maslahatgüzara çevrildi. 1.000 tarihinden sonra devletler "evoier" unvanıyla ikinci derecede elçiler gönderir oldular.

Bir devlet nezdinde, böyle muhtelif teşrifata tâbi elçilerin bulunması, bazı kargaşalıklara sebep olduğundan Viyana Kongresi'nde bu hususta bir karar alındı. Şöyle ki; büyükelçi-

den sonra ikinci derecedeki elçilere "envoir"e ve üçüncü derecede olanlara, "maslahatgüzar" denildi ve teşrifat kuralları, bu sıralamaya göre yenilendi.

Osmanlı Devleti, belirli bir iş için bazı devletlere fevkalâde büyükelçi gönderir ve diğer devletler nezdinde de daimî elçisi bulunmazdı. Avrupa haberleri Divan-ı Hümayun tercümanları vasıtasıyla, İstanbul'daki elçilerden veya Eflak beylerinden alınırdı.

III. Selim, daimî elçi usulünü düşünüp ilk olarak İngiltere'ye elçi gönderilmesini düşündü. Bu konuda İstanbul'daki İngiliz elçisi ile istişare edildi. Yalnız Devlet-i Aliye'de hariciye bakanı yoktu. Dışişlerine kazaskerlerden daha aşağıda olan reisülküttap bakardı. İngiliz elçisi, Londra'ya gönderilecek, Osmanlı elçisinin seçkin bir devlet adamı olması lüzumunu bildirdi.

Avrupa'ya gönderilecek sefirlerin Büyükelçi olmasına karar verildi. Reisülküttaplıktan azledilen Râtip Efendi'nin yerine önce Rasih Efendi getirildi ise de kabiliyeti görülmediğinden azledilerek bu görev Reşit Efendi'ye verildi.

Paris sefiri Seyyit Ali Efendi'nin o zamanki Fransa'ya ait mektubu bu sırada İstanbul'a geldi: Vapur, tren, telgraf gibi keşiflerden sonra Avrupa uygarlığı çok ilerlemiş, Fransa'da bir başka hâle girmişti. Kan içinde yüzen Fransa'nın yine ne derece zengin olduğu bu mektuptan anlaşılır.

Paris elçisi Seyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi

Vazifem gereğince, Marsilya'ya varıp Frenk âdeti üzere otuz altı gün karantinada kaldıktan sonra şehre çıktım. Şehir halkı, bizi ağırlamak için âdeta yarışıyorlardı. Bizim bildiğimiz sarhoşluk, içkiden sonra gelir. Lakin buralarda iş tersine gelmiş. Önce sarhoş oluyorlar, sonradan içkili eğlencelere dalıyorlar.

Marsilya'dan Paris'e gelinceye kadar hangi şehre indiysek, halk birbirinden örnek alarak, bize ikramda yarışa çıkıyorlardı. Böylece düğün, bayram içinde 25 gün yol alarak, Allah'a şükür Paris'e ulaştık. Gerçi Fransız halkının, Osmanlı Devleti'ne dost

olduğu bilinir ve bu tutum hizmetimize memur olanların durumundan anlaşılırsa da bizi sevdiklerini dünyayı bilmez köylülerden dahi işitmişimdir. Devlet-i Aliye'nin ünü ve kudreti buralarda çok büyük olduğundan herkes hâline göre bu âcize ikram edip sevgi gösterisinde bulundular.

Marsilya'dan, Paris'e giden yollar, ağaçlar, bostanlar, ekinler, bağ ve bahçelerle süslü bir geniş park gibidir. Bir karış yeri boş değildir. Halkın işlerine gayretle sarıldıkları bellidir. İhtilâl dolayısıyla perişan duruma düşmeleri beklenirken, zerre kadar haraplık alâmeti görülmüyor. Sadece uğradığı istila dolayısıyla Tolon'da ve bazı savaşlar geçmesi yüzünden Lyon'da biraz evler yıkılmışsa da bir taraftan da hemen onarılmaktadır.

Paris şehrinin bağ ve bahçeleri ile verdiği ferahlık bütün Frenkistan'ı imrendirir. Halkı, her gece bir bahçede çalgıcılar, şarkıcılar ve çeşit çeşit havaî fişeklerle gülüp eğlenir. Yaz mevsimi bahçelerde sefa saatleri ile geçer, kışın sayısı yirmi dördü bulan komedya yani hayalhanelerde durmadan safa sürerler. Bu hayalhanelere beş Frank ödeyerek girerler. Bir küçük limon hacminde şekerli dondurmayı bir Franga satarlar. Kadınları son derece serbest ve itibarlıdır. Hatta bir odada mevki sahibi erkekler oturmakta iken adı sanı bilinmemiş bir kadın çıkagelse, herkes ayağa kalkıp baş sedire oturtur ve kendileri ayakta durur. Nuşirevan'ın Acem diyarında vaktiyle yaydığı batıl mezhep buralarda pek itibar görür.

Safer ayının 3. mübarek cuma günü düzenlenen alay ile name-i hümayunu cumhuriyet yöneticilerine teslim ettim. Devlet-i Aliye'nin şanının yüceltecek törenler yapıldı.

Buralarda masrafı esirgemek çok zararlı ve haysiyet kırıcı ise de biz yine çaresiz, tutumlu davranıyoruz. Tayinatımız ihtiyaca yetmez olup Devlet-i Aliye'nin şanı için ister istemez, bu masraflara katlanmak gerektiğinden, lütuf ve inayetlerinizi istirham ederim. Emir ve ferman devleti, inayetlû velinimetim sultan efendimindir.

Bu Sene Vuku Bulan Bazı Vefatlar

Müftüzâde Seyyit Mehmet Efendi; 1700-1701'de doğmuş ve 100 sene yaşamıştır. "Ayaklı kütüphane" diye anılırdı. Antalya müftüsünün oğludur. Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'nde medfundur. Maddî işlere hiç önem vermeyip bütün vaktini öğretmeye hasretmiş, eşsiz bir âlimdi. Zamanının meşhur bilginleri, bu zata talebe bile olamazlardı. Buna rağmen kibirsiz ve sade yaşardı.

Meşhur talebeleri Gelenbevî İsmail Efendi ile Tatarcık Abdullah Efendi'dir. Bütün talebelerinden sonra ölmüştür. Kendisinden sonra o kıratta bir âlim gelmemiştir. Onun için ona Anadolu bilginlerinin sonuncusu demek lazımdır. Huzur-ı hümayunda ilmî tartışmalar yapıldığı günler, son sözü söylemek üzere Mehmet Efendi davet edilirdi. Sözleri mihenk sayılırdı.

Şeyhülislâm Mehmet Efendi, müderris Halil Efendi'nin oğlu olup 1714-1715 yılında Mekke'de doğmuştur. Mutat devrelerden geçtikten sonra 1787-1788'de şeyhülislâm olmuştur. 86 yaşında vefat etmiş, Fatih Camii'nde cenaze namazı kılınmış, Abdurrahim Medresesi mezarlığına gömülmüştür. İlim ve fazilet sahibi bir zattı. *Kaside-i B□rde*'yi tahmis etmiş, *Beyzavî Tefsiri* üzerine bazı mütalaalar yazmıştır. Talik hattatı idi. Birçok vakıfları vardır. Hisar fukarasını beslerdi. Ahlâklı, temiz kalpli bir adamdı.

Abdullah Berri Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu olup 1694-1695'te doğdu. Tahsil kademelerinden sonra 1768-1769 seferine babası ile beraber katılmış, birçok memuriyetlerde bulunmuştu. Naşı Eyüp'te Kaşgarî Zaviyesi'ndedir. İlim ve fazilette, şiir ve edebiyatta, akranlarına üstün iken, rakiplerinin amansız düşmanlığı ile rahat yüzü görmemiştir.

Ziştovi ve Yaş antlaşmalarına murahhas olarak katılmıştır. Birçok şiirleri ve *Mevlid□'l-Ukut* isimli bir risalesi, birçok kitaplara şerhi varsa da damadı Sadık Efendi kadir bilmez bir nâdân olduğundan bu kitapları muhafaza edememiştir. Laleli'deki evinin karşısında bir mektebi ve vakıfları vardır. Küçük büyük herkes, iyi huyunu, tatlı şakalarını ve şiirlerini pelesenk etmişlerdi.

Bu nevbaharda ancak açıldı lale ve dağ
Küşad-ı gonca-i dil kaldı bir bahara daha

Reisülküttap Raşit Efendi, Kayserili Fevzi Efendi'nin oğludur. 1748-1749'da doğmuştur. Parlak bir tahsil hayatından sonra, İsmail Rauf Paşa maiyetinde muhtelif memuriyetlerde bulunmuştur. Gece gündüz bütün gücünü maarif tahsiline harcamıştır. Karakter sağlamlığı ve soydan gelen istidadı ile akranları arasında seçkin bir kişi oldu.

Nihayet III. Selim'in teveccühünü kazanarak reisülküttüp olmuştur. 1797-1798 yılında vefat etmiş, Bayazıt Camii haziresine gömülmüştür. Gayet zeki, vakur, cömert ve süratli yazan bir zattı. Yalnız herkesten şüphelenirdi. Doğruluk, çalışkanlık ve hizmetlerine hürmeten ve başkalarına da çalışma şevki versin diye mallarına el konmamış, oğullarına verilmiştir.

Şeyhülislâm İbrahim Efendi, Sultan I. Mahmud Han'ın vezirlerinden İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur. 1715'te doğmuş, 1733-1734 yılında müderris olmuştur. İlmî mertebeleri atladıktan sonra 1774-1775'te şeyhülislâm olmuştur. Zamanın sadrazamı İzzet Paşa ile Dolmabahçe'de bir toplantıda tartışmış, öfkelenip toplantıyı terk etmesi padişahın gazabına sebep olduğundan azledilmiş, üç yıl sonra tekrar bu makama getirilmişti. 1797-1798 yılında 85 yaşında vefat etmiş, Beyazıt Camii haziresine gömülmüştür. Çok öfkeci, onurlu, kibar tavırlı, heybetli bir adammış.

İç Olaylar

Sadrazam İzzet Mehmet Paşa, Nizam-ı Cedid uğrunda didinen Sultan III. Selim'i memnun edecek işler yapardı. Bu cümleden Akıntıburnu üzerinde Halife mevkiinde satın aldığı yalıda padişah için bir biniş köşkü ve iki tarafına havuzlar yaptırdı. Çiçek ve ağaçlarla süslendiği gibi Darüssaade Ağası, Silahtar ve Hazinedar Ağa'ya mahsus evler yaptırttı. Padişah, rebiülevvelin on beşinci günü köşke geleceğini bildirdi. İzzet Paşa üç-dört gün önce ziyafet hazırlığına başladı.

O gün padişah, yalıya yanaşıp atla köşke çıktı. Sadrazam giranbaha bir bohça ve güzel donanmış bir at sunduğu gibi; Valide Sultan ve Ağalar için de bohçalar verdi. Padişah, ikindi vaktine kadar, bazen pehlivan ve atıcıları seyrederek vakit geçirmiş ve akşam yemeğini yedikten sonra Beşiktaş sarayına dönmüştür. Ertesi gün, padişah sadrazama: *"Yeni yaptırdığın köşkten pek haz ettim. Hediyelerine sevindim. Hak Teâlâ gönül sefası versin ve seni muvaffak kılsın."* diye bir mektup gönderdi. Sadrazam'ın cevabında:

"Bu âciz benden, karıncadan fakir iken ve layık olmadığım bunca nimetlere nail olmuşken, köşkü dünkü gün şereflendirmenizi, âciz olduğum hâlde hatt-ı hümayunla taltif edilmem, aklımı taşıran bir inayet olmuş, iki gözümden yaşlar akmış, şükran olarak padişahın ömrüne duadan gayrı, bir şey yapmak elimden gelmemiştir." denmektedir.

Malî darlık günden güne arttığından bazı yeni gelirler bulmak gerekmişti. Bunun üzerine bazı illerin mukataalarını devlet, her bir hissesi beşer bin kuruş olmak üzere taliplilerine satmıştır. İrad-ı Cedid hazinesine de bazı yeni gelirler sağlanmıştır. Yalnız İstanbul'daki devlet büyüklerinin geçimi mukataalardan olduğundan; gelen varidat yetersiz kalıyordu. Kumbaracı ve lağımcı ocaklarının masraflarının her ay ödenmesi hazineye güç geldiğinden onlara da üç ayda bir maaş verilmesi emrolundu.

Dış Olaylar

Napolyon'un Avusturyalıları hezimete uğrattığı, Kompo Farmia'da barış yapıldı. Belçika Fransa'ya bırakıldı, Venedik elinde bulunan Arnavutluk limanları Napolyon'un eline geçti. Bu suretle Fransa, Rumeli'de Devlet-i Aliye ile sınırdaş oldu. Venedikliler aman diledilerse de Fransızlar dinlemedi. Venedik'in bütün gemilerini zaptettiler, kiliselerinde bulunan kıymetli eşyayı ve kütüphaneleri yağma ettiler. Venedik toprakları Avusturya'ya bırakıldı. Bir zamanlar ünlü bir deniz devleti olan Venedik Cum-

huriyeti ortadan kalkmış oldu. Bu haberi İstanbul'a, Viyana elçisi Afif Efendi seri postayla yetiştirdi. İstanbul'daki Fransız elçisi haberi Türklerden aldı.

Kompo Farmia Barışı, cumhuriyet ve hürriyet fikirlerinin galebesi demek olduğundan politikanın şekli değişti ve Avrupa tarihinin yeni bir faslı başladı. Bunun sebebi, müttefik devletlerin aralarındaki garez ve nifaklardı. Özellikle Prusya ikiyüzlü bir politika gütmüş, gizlice Ruslarla anlaşıp Lehistan'ın paylaşılmasını sağlamış ve müttefiklerini feda ederek Fransa ile barış yapmış ve Ren Nehri iki devlet arasında sınır olmuş; Hollanda, Fransa'nın bir eyaleti hâline gelmişti. Diğer müttefikler de Fransa ile uyuşmuşlar, Avusturya ile İngiltere ortada kalmıştı. Avusturya'nın da Kompo Farmia'da Fransa ile anlaşmasından sonra, denizler İngilizlerin, karalar Fransızların tahakkümü altına girmişti.

Avrupa'da cumhuriyet ve ihtilal fikirleri sel gibi yayılıyordu. Bu sırada Napolyon'un ordusu Roma'ya girdi ve Papa'nın hükûmeti ilga olunarak Roma'da cumhuriyet kuruldu. Papa zorla Fransa'ya götürüldü.

Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri içinde en evvel Fransızlarla antlaşma yapmıştı. Türklerin sebat ve insanlık duyguları yüzünden Fransızlar, Osmanlı topraklarında iyi muamele görürlerdi. O kadar ki bu tutum müttefik devletlerin sızlanmasına yol açardı. Avusturya'nın mağlûbiyeti Osmanlıların öcünün alınması oluyordu. Avusturya'ya karşı, Osmanlı Devleti Fransa ile yaptığı antlaşmaya güvenirdi. Fakat Kompo Farmia Barışı'ndan sonra Devlet-i Aliye Fransızlardan umduğu iyi davranışı göremediğinden politikasını değiştirmek zorunda kaldı.

Fransızlar, eski Yunan adalarını ve Preveze'yi eline geçirince Rumları cumhuriyete teşvik ve Osmanlı tebaasını ihtilale teşvik eder oldular. Fransa eline geçen Korfo, Zanta ve Kafelonya ahalisinin bundan böyle Fransa vatandaşı muamelesi göreceği ve Devlet-i Aliye nizamlarının yürümeyeceği Fransız elçisi tara-

fından Osmanlı Devleti'ne bildirildi. Devlet-i Aliye Venedik'in paylaşılmasını kabul etmek istemiyordu.

Bu sırada Petersburg'dan gelen bir notada, Rusların Fransızlara karşı tedbir olarak hudutlarda bazı tatbikatlar yapacaklarını Karadeniz'e donanma indireceklerini bildiriliyor ve bunları Devlet-i Aliye'ye karşı bir hareket olmayacağı temin ediliyordu.

Bugünlerde Prusya baş tercümanı reisülküttapı ziyaret ederek Rusya'nın devletler dengesini bozacak şekilde kuvvetlenmesini Devlet-i Aliye önlerse Fransa'nın Osmanlılara 40-50 bin askerle yardım edeceğini bildirdi. Reisülküttap cevabında, Fransa'nın bu teklifinin politikalarına uygun olmadığını ve Rusya'nın tutumundan Devlet-i Aliye'nin memnun olduğunu bildirdi.

Prusya elçisi bir müddet sonra gelerek, reisülküttaba şunları söyledi: *"Fransa ile Nemçe arasında barış yapılmışsa da Almanya'ya ait görüşmelerin neticenin ne olacağı belli değildir. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ne ait bazı hususların da bulunması mümkündür. Onun için devletiniz karada ve denizde hazırlıklı olmalıdır. Bu sırada Rus donanması icabında Devlet-i Aliye emrine verilecektir, Fransızlar Devlet-i Aliye'ye tecavüz ederlerse Rus İmparatoru sizinle müttefik olacaktır."*

Padişah III. Selim bunlara rağmen Ruslara güvenmiyor ve Sadrazam'a şu yazıyı yolluyordu: *"Benim vezirim, Boğaz kaleleri tamamlandı mı? Top ve mühimmat tamam mıdır? Hiçbir şey eksik bırakılmasın."* Avrupa'nın bu karışık durumunda Türkler iki yüzlülükten asla hazzetmedikleri için, reisülküttap ikiyüzlü değil, bir yüzlü bir politika gütmeye memur edilmiştir. Onun için bu yıl yalnız Avrupa bakımından değil Devlet-i Aliye için de dönem başı olmuştur.

Fransız İhtilali'nin garip neticelerinden birisi de bir Yahudi'nin yayınladığı beyannamede Kudüs'te bir Yahudi hükûmeti kurulmak üzere bütün Yahudilerin ittifaka davet edilmesiydi. Ne boş tasavvur, ne imkânsız hayal.

Bu sırada Reisülküttap Atıf Efendi Avrupa politikası hakkında aşağıdaki layihayı hazırlamıştır.

Siyasete Dair Layiha

Reisülküttap Atıf Efendi'nin Siyasete Dair Layihası: Birkaç yıl önce Fransa'da patlak verip etrafa yayılan fitne ve fesat ateşi, senelerden beri melun müşriklerin hazırladıkları ve icrasına fırsat gözettikleri bir uyur fitne olduğu malûmdur.

Şöyle ki; Volter ve Rousseau isimli zındıkların ve onlardan beter ukalâların hâşâ ve hâşâ Peygamberlere sövmek, büyükleri zem etmek, bütün dinleri kaldırmak, cumhuriyet ve müsavatı ima etmekten ibaret olan sözlerle, alay üslubuyla neşrettikleri eserlere, "Her yeni şey lezzetlidir." fehvasınca halk rağbet eder. Fesat ve küfür, frengi hastalığı gibi, halkın beyinlerine ve damarlarına nüfuz etmiştir.

İhtilal esnasında kiliseleri kapamak, rahipleri öldürmek, dini kaldırmak gibi melanetlere kimse gücenmeyip avam, güya dünya saadetini tatmak için lafzı murat olunan işbu eşitlik ve hürriyete can atar oldular. Her devletin esası şeriat kanunları olup asayiş sadece siyaset icrasıyla mümkün olmadığı, kalplerde Allah korkusuna ve ahireti düşünmeye muhtaç olduğu malûmdur.

Bütün zamanlarda hak veya batıl her milletin dini olduğu hâlde Fransa'da zuhur eden fitne ve fesat erbabı bozuk niyetlerini icraya vesile olmak için sonucun vahameti düşünülmeksizin dinsizlik ilan etmişler. Halkın Allah korkusunu kaldırmışlar, ar ve namusu tamamıyla mahvetmişler. Fransa halkını vahşî hayvan kıyafetine sokmaya çalışmışlar, bununla da yetinmeyip her yerde kafadarlar tedarik ederek insan hakları dedikleri isyan beyannamelerini yabancı dillere tercüme ederek milletleri hükümdarları aleyhine kışkırttılar.

Avrupa devletlerinin kendilerine karşı harp ettiğini görünce hemen hileye başvurarak devletleri birbirinden çözmeye çalıştılar. Bu suretle harp meydanında yalnız Nemçe ile İngiltere kal-

mış oldu. Fransa'nın başka memleketlerin toprağında gözüm yok demesi bir hiledir. Çünkü ilhak ettikleri topraklarda Fransız usulü hükûmetler kurdurdular.

Böyle bir zamanda Devlet-i Aliye sürekli olarak hazırlığını artırmalıdır. Avrupa'nın ahvalini yakından izlemelidir. Bunun için de paraya ihtiyaç olduğundan gelir kaynakları aranmalıdır. Sonra Devlet-i Aliye müttefiklerle ittifak etmeye gayret etmelidir.

Her Devletin, birisi sürekli, diğeri ahvale göre alınacak birer politikası olmalıdır. Devlet-i Aliye'nin sürekli politikası, tabiî düşmanları olan Rusya ve Nemçe'nin daha fazla kuvvetlenmemesine çalışmaktır. Onların düşmanlarıyla dost olmaktır. Ahvale göre politikası ise Fransa'daki fitne ateşinden mümkün mertebe uzak kalmaya çalışmaktır.

Fransa'nın iç Durumu

Fransa'nın nüfuzu artarken cumhuriyet ve kral taraftarı arasında çekişme de arttığı gibi malî darlık da hüküm sürüyordu. Ayak takımına bedava ekmek, kulüplere devam edenlere gündelik veriliyordu. Hükûmet karşılıksız para basıyordu. Nakit yarım Franka alınan ekmek, kâğıt para ile 2.000 Franka alınamıyordu. 44 milyar Franklık kâğıt para basılmıştı.

Din duyguları ve millî ahlâk bozulmuş olduğundan her şeyde hıyanet görünüyor, kimse kimseye güvenmiyordu. İtalya'da bulunan Bonapart da ordusundaki bozukluklardan şikâyet ediyordu. Drijanlardan Baras ve iki arkadaşı ile bir kısım mebuslar çoğunluğa karşı tehlikeli durumda bulunduklarından zor kullanmak lüzumunu hissettiler.

Generaller, cumhuriyet taraftarı olduklarından yardım edeceklerini vaat ettiler. Drijanlar, Paris şehrinin muhafazasına Bonapart'ın tavsiyesiyle General Ogero'yu memur ettiler. Bu general, bir gece mebusların toplandığı Tuileri ve Buran saraylarını kuşatmış ve kraliyet taraftarlarını idam edeceklerini ilan

etmiştir. 70 kadar mebus ve bazı yazarlar Amerika'ya sürülmüş ve 42 gazete kapatılmıştır.

Bu sırada Napolyon Bonapart, Fransa krallarının öteden beri ideal edindikleri bir planı gerçekleştirmeye, yani Mısır'ı almaya karar vermişti. Bu sebeple 1212 (1797) yılında Bonapart, Tolon'dan hareket edip evvela Malta'yı ele geçirmiş, Şövalye Ocağı'nı ilga ederek Müslüman Osmanlı esirlerini serbest bırakmıştı. Osmanlı esirlerine: *"Bundan sonra Malta şövalye korsanlarından kurtuldunuz, gidin ve bunu bütün Osmanlı topraklarına yayın, sevinsinler."* diye de tenbihte bulunmuştu.

Malta Şövalyeleri

1106-1107 yılında Hristiyan tüccarlardan bazıları, Kudüs'ü ziyarete gelecekler için Hazret-i Yahya namına bir misafirhane yapmışlardı. Haçlılar devrinde "misafir severler" adıyla, yarı ruhanî yarı cismanî tarikat kurup ziyaretçilerin korunmalarını üstlerine alarak, Mağrip korsanlarından korunmak için denizlere açılmaya başlamışlardı.

Selahattin Eyyûbî, Kudüs'ü aldığında onlar evvela Akka'ya sonra Rodos adasına çekilip, "Aziz Yahya Şövalyeleri" adını takındılar. Sultan Süleyman Rodos'u fethettiğinde bu şövalyelere Şarlken'in bahşettiği hakları ilga etmiştir ve adları "Malta Şövalyeleri" olmuştur. Bunlar Akdeniz'de korsanlık ederlerdi. Bilhassa Müslüman tüccarları soyarlardı.

Şövalyeler sekiz kısım olup üçü Fransa'ya, ikisi İspanya'ya, birer tanesi de İtalya ve Almanya'ya ayrılmıştı. Her kısmın birer başkanı, bulunduğu gibi bir de "Büyük Üstad" adıyla genel başkanları vardı. Bir ara Rus imparator'u Pol'ü Büyük Üstad seçtilerse de bundan bir fayda görmediler ve artık kendilerine merkez olacak bir yer bulamadılar.

Napolyon Bonapart, Tolon'da donanma hazırlığı yaparken Arnavutluk sahillerine saldırması hatıra gelmişse de bir gazete Mısır'a taarruz edeceğini yazmıştı. Bunu üzerine Paris elçisi Se-

yit Ali Efendi, Fransa hükûmetinden durumu resmen sordu. Cevapta, Mısır'a taarruz edileceği inkâr ediliyordu.

Osmanlı Devleti, Fransa'ya güvenemediğinden gizlice harbe hazırlanma kararı aldı. Mısır emirlerine gizlice talimat verilerek İskenderiye'de yapılacak savunma hazırlıklarının Fransa'ya karşı olduğu bildirildi. O zaman Mısır'da Belde şeyhi İbrahim Bey ve onun nüfuz ortağı Murat Bey bulunuyorlardı. Bu gizli talimatı götürmekte olan Edip Efendi daha Mısır'a varmadan Fransız donanması İskenderiye'ye açıldı.

1798 SENESİ OLAYLARI

Rumeli Olayları

Dağlı eşkıyası Rumeli'yi harabeye çevirmişti. Bu eşkıyanın isyanları kısmen bastırılmıştı ki Vidin'de Pasban oğlu başkaldırdı. Bu isyan da devleti huzursuz ediyordu.

Serhad muhafızı yeniçerilere "Yamak" denilirdi. Bunlar da başkaldırmaya alışmaya başlamışlardı. Ulûfeleri biraz gecikse veya istemedikleri bir durumla karşılaşsalar hemen ayaklanmaya teşebbüs ederlerdi.

"Pazvand" kelimesi "Pasban" sözünün daha çok kullanılan şeklidir. Eşkıya topluluğunun elebaşısının adıdır. Vidin'de karışıklıklar çıkarır, halkı bıktırırdı. Rus seferinde Koca Yusuf Paşa, bunu idam ettirmişti. Oğlu kaçmıştı. Savaş gailesi bitince Pazvand oğlu Osman ortaya çıktı. Kendisi cesur ve gözü pekti. Kaçan bazı yamaklar da ona katılmış gücü ve ünü iyice artmıştı. Onun kimseyi dinlemez hâli etrafa yayıldı.

Rumeli âyânları bayrak kaldırma taşkınlığına başladılar. Bu arada Mısır savaşı ihtimali artmıştı. Osmanlı Devleti'nin bütün gücünü Mısır'a teksif etmekten başka çaresi yoktu. Pazvand oğlu Osman Vidin Muhafızı yapıldı

Bu iç karışıklıklarda her iki taraftan telef olan asker, Rus ve Nemçe ile olan savaşta omuz omuza, devlet ve millet uğrunda canlarını veren bizim dilaverlerimizdi. Bütün zayiat iç zayiattı ve bize aitti. *"İç savaşlar, dış savaşlardan daha zararlıdır."* denilmesi, yarın düşman karşısına çıkacak dilaverlerin içeride yok edilmesindendir.

Hattat Yesari ve Şeyh Galip Efendi'nin vefatı

Aralık ayının otuzuncu (1997) günü meşhur hattat Mehmet Esat Yesarî Efendi öldü. Yesarî Efendi'nin, doğuştan sağ kolu felçli, sol kolu titrek idi. Çocukluğunda sol eliyle talik yazısına çalışmaya başladı. Hocası Dedezâde'dir. Yesarî (yesar: sol) hattatlıkta o derece ilerledi ki derecesi bütün hattatların üstünde yer aldı.

O devrin büyük hattatı Şeyhülislâm Veli Efendi: *"Allah bu zatı bizim kibirle kalkan burnumuzu kırmak için göndermiştir."* derdi. Yesarî ilim tarikatında ilerleyerek saray hocası olmuş ve geçim endişesinden kurtulmuştu. Nice abidelerde yazıları vardır. Sonrakilere nice güzel yadigârlar bırakmıştır.

Galata Mevlevîhanesi şeyhi Galip Efendi, Receb ayının 26. günü (14 Ocak 1798) öldü. *"Eser-i Aşk"* terkibi doğumuna tarih düşürülmüştür. Büyük istidadı ile çalışarak kısa zamanda Arapça ve Farsça'da akranlarını geçmiş, dünyadan elini çekerek Mevlevî dergâhında çile doldurmak üzere Konya'ya gitmiştir. Ana ve babası ayrılığına dayanamayıp Konya Çelebisinden Galip'in İstanbul'a gönderilmesini istediler. Çelebi Efendi, Galip'e: *"Mademki amacınız dünya emellerinden çekilmek ve Allah'a yakın olmaktır, böyle gurbette çile çekmek hüner değildir. Mertlik doğum yeriniz olan İstanbul'a varıp Yenikapı Dergâhı'nda akranlarınız arasında çilenizi doldurmaktır."* dedi. Bunun üzerine Galip, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde bin bir gün alışılagelen çileyi doldurarak Şeyh Seydi Ali Efendi'den "dedelik" aldı. Bir müddet Yenikapı'da hücrede oturduktan sonra Galata Mevlevîhanesi şeyhi oldu. Asıl adı Esat iken şiire özenen öteki Esat'lardan ayrılmak için Galip takma adını almıştır. *Divan*'ı, *"Hüsn ü Aşk"* adında bir manzumesi, Mevlevî şairlerine mahsus teskeresi vardır. Vefatına Müderris Nebil Efendi

Göçdü Galip Dede yâ Hû deyip ehl-i hâle

mısrasını tarih düşürmüştür.

İstanbul Mevlevîhanelerinin en eskisi Galata Mevlevîhanesi'dir. *Mesnev* şârihi Ankaralı İsmail Efendi ve başka büyüklerin türbeleri oradadır. Burası o tarihte çok harap hatta baykuş yuvası hâlinde iken, Sultan III. Selim Mevlevîliğe ve Şeyh Galip'e meyli olduğu için tekkeyi yeniden yaptırdı. Galip Dede'ye ara sıra hediyeler gönderir ve bazı mübarek gecelerde onun âyinlerini seyrederdi.

Napolyon'un Mısırı İşgali

Akdeniz'de bulunan Donanma-yı Hümayun kaptanı, Fransa donanmasının denize açıldığını duyunca, her tarafa kayıklar çıkararak Fransızların ne tarafa gideceğini araştırmakta idi. İngilizlerin 14 gemilik bir donanması da Fransızların peşinde idi. İngilizlerin Osmanlı Devleti sahillerinde nereye uğrarlarsa yiyecek bakımından yardım edilmesi emrolundu.

İngiliz donanması, 1798 yılı haziran ayının son günlerinde İskenderiye önüne vardı. Şehre gönderdiği bir memur eşraftan Gümrükçü Seyid Mehmet Kerim ile görüştü ve ona: *"Fransızlar bir büyük donanma ile denize açıldılar. Buraya gelirlerse siz onların define kadir olamazsınız sizi korumak isteriz."* dediyse de Kerim Efendi bu sözü bir hile sanıp sert bir cevap verdi.

Bunun üzerine kaptan: *"Bari biz açıklarda duralım, kaleyi koruyalım, siz bize paramızla su ve zahire verin."* dedi. Buna da güvenmeyip: *"Bu topraklar Osmanlı memleketidir. Burada Fransızların veya başka yabancı devletlerin işi yoktur. Siz işinize gidin."* diyerek kabul etmediler. İngiliz donanması *"Peki, sonra siz pişman olursunuz."* diyerek Fransız donanmasını aramak üzere tekrar denize açıldı.

Mısır ümerası kendilerine güveniyor, değil Fransızlar, bütün yabancı devletler gelse karşılarında duramaz, atlarının ayakları altında çiğnerler kanaatini taşıyorlardı.

Otuz büyük harp gemisi ve 400 taşıma gemisinden mürekkep Fransız donanması 1798 yılı temmuzun birinde İskenderiye önüne gelmişti. Donanmada 60 bin asker vardı. Bunun 35 bini muharip askerdi. Geri kalanları sanatkârdı.

İskenderiye halkı böyle büyük bir donanmanın gelmesinden dehşete düşerek Mısır Emiri Murat Bey'e haber uçurdular. Osmanlı kaptanı İdris Bey, Napolyon'a bir memur gönderdi. Bonapart memura şunu söyledi: *"Benim kimseye zararım yoktur. Düşmanımız olan İngilizler Hindistan'ı aldı, onu kurtarmaya gidiyorum. Bütün dünya ile düşman olsam, Osmanlılarla dostum, fakat ateş açarsanız beyhude kan dökülmüş olur."* dedi.

İngiliz donanmasının iki gün önce oraya geldiğini; İskenderiye'deki Fransız konsolosundan öğrenen Napolyon Bonapart, hemen o gün karaya çıkmak istediyse de kaleden top atılacağını

anlayarak limana girmeye cesaret edemedi. Murabi koyuna vararak akşamüstü ve fırtınalı bir havada askerini karaya çakardı. Hemen yürüyüşe geçerek şafak vakti İskenderiye önüne geldi. Savunma denendiyse de kale harap olduğundan uzun süre dayanamadı. Sokak harbi başladı. General Kleber bu vuruşmada yaralandı.

Nihayet bir anlaşma oldu. Bonapart: *"Ben bu memleketi Osmanlıların elinden almaya gelmedim. Maksadım sizi Kölemenlerin zulmünden kurtarmaktır."* dedi. Memurların değiştirilmeyeceğini, kimsenin malına ve canına kast edilmeyeceğini, camilere dokunmayacağını taahhüt etti. Bunun üzerine İskenderiye teslim oldu. Kaleye Fransız bayrağı çekildi. Herkesin göğsüne üç renkli kokart takması emredildi. Bonapart, İskenderiye halkına Arapça aşağıdaki bildiriyi yayınladı:

Bonapart'ın İskenderiye Halkına Bildirisi

Hürriyet ve müsavat ilkelerine dayanan Fransa Cumhuriyeti tarafından başkumandan olarak gönderilen Bonapart, Mısır halkına bildirir ki pek çok zamandan beri Mısır ümerası Fransız milletine hakaret, tüccarına zulmederler. Şimdi onların akıbetleri erişmiştir. Ne yazık ki Abaza ve Gürcü diyarından gelen bu Kölemenler eşsiz Mısır ülkesini ifsat edegelmişlerdir. Her şeye kadir olan Cenab-ı Hakk'ın iradesiyle onların çökmesi mukarrerdir.

Ey Mısırlılar, benim buraya sizin dininizi kaldırmaya geldiğim şeklinde yapılan yalanlara inanmayın. Müfterîlere deyiniz ki benim gelişim sizin hakkınızı zalimlerden almak içindir. Ben Kölemenlerden ziyade Allah'a ibadet, Nebîsi Muhammed'e hürmet ederim. Onlara deyiniz ki: Allah'ın indinde herkes müsavî olup aralarında fark, fazilet ve bilgi iken Kölemen taifesinin akıl, bilgi ve fazilete dair sermayeleri olabilir mi? Nerede verimli toprak onların, güzel atlar, âlâ konaklar onların, güzel cariyeler onların. Eğer Mısır onların malikânesi ise hüccetini size göstersinler. Cenab-ı Hak merhametli ve adildir.

Bugünden sonra Mısır'da mansıplar hususunda kimse ayrıcalıklı muamele görmeyecektir. Akıllı ve faziletliler işlere hâkim olacaklardır. Vaktiyle Mısır'da büyük şehirler, haliçler ve insan ticareti vardı. Bunlar hep Memlûklerin zulmüyle harap oldu.

Fransızlar, halis Müslümanlar tarafındadır. İspatı budur ki Müslümanlarla harp yapanın karargâhını tahrip etmişlerdir. İslâm padişahı Fransızların halis dostudur. Kölemenlerse padişah emrine asidirler.

Madde 1 — Fransız askeri bir yerden geçerken oraya üç saat mesafedeki köyün halkı birkaç nefer adam göndersinler ki kumandan onların itaatlerinden haberdar olsun. Her tarafa kırmızı, beyaz, mavi Fransız bayrakları çeksinler.

Madde 2 — Fransızlara karşı gelen her köy yakılacaktır.

Madde 3 — İtaat eden köyler Fransız bayrağı çekerler. Osmanlı Padişahı'nın bayrağını da beraber çekerler.

Madde 4 — Şehirlerin şeyhleri, Kölemenlerin evlerini mühürleyecekler ve bir şeyin kaybedilmemesine itina edeceklerdir.

Napolyon, Mısır Valisi Lokmacı Ebubekir Paşa'ya bir mektup yollayarak kendisine tâbi olmasını istedi. İskenderiye'de memurları yerinde bıraktı. Yalnız verginin tahsili için Fransız memurlar tayin etti. İskenderiye'nin idaresi için ileri gelenlerden oluşan bir divan kurdu. İstihkâmlar yapılması için mühendisler tayin etti. 1798 senesi 6 Temmuzunda yola çıkarak Damen Hür çöl yolunu tuttu.

Murat Bey Fransızların gelişini Devlet-i Aliye'nin iznine bağlıyordu. Vali Ebubekir Paşa: *"Bak Murat Bey. Böyle laf sana yakışmaz. Âli Osman Devleti Fransızların İslâm memleketlerine girmesini terviç etmez, hemen cenge hazırlanınız."* dedi.

Mısır'da Murat Bey bütün ileri gelenleri toplayarak istişareye başladı. İlk tedbir olarak Mısır'daki Fransız konsolosu ve tüccarı hapsedildi ve hemen harp hazırlığına başlandı. Fakat bu hazırlıklara Mısır'ı arpalık edinmiş emirler bir şey vermeyip masrafları halka yüklediklerinden herkes bir defa daha hayal kırıklığına uğradı.

Ayak takımı cenge çıkmazdan önce "Buradaki Hristiyanları öldürelim." dedilerse de Vali Ebubekir Paşa, "İslâm şeriatına uymaz" diye bu teklifi reddetti. İslâmların her asırda görülen bu gibi insanlık duyguları İspanya'da İslâmlara uygulanan zulümle karşılaştırılırsa İslâmiyet'in şerefi meydana çıkar.

Devlet-i Aliye Avrupa devletleri içinde en evvel Fransızlarla antlaşma yapmıştı. Fransa kralını Şarlken'den kurtaran Türkler-

di. Fransa'nın tavsiyeleri daima iyi karşılanırdı. Hatta Kaynarca Antlaşması'na yol açmış olan harbe de Fransızların tavsiyesi ile girmiştik. Fransız İhtilali'nde Fransızlar her tarafta nefretle karşılanırken Osmanlı ülkesinde iyi muamele görürlerdi. Bu yüzden İngiltere'nin husumetine de maruz kalmıştı. Bu şartlarla Napolyon'un İskenderiye'yi zaptetmesi akıl almaz bir iştir ve Fransız İhtilali'nin ne derece ahlâk bozucu olduğunun bir delilidir.

Bonapart, Mısır'da şöhret kazanıp Fransa'da idarenin başına geçmek istiyordu. Dirijanlar ise onun Fransa'dan uzaklaşmasını istemiyorlardı. "Napolyon Mısır'da dolaşacağına Fransa'yı düzeltse vatanına daha iyi hizmet ederdi." düşüncesinde idiler.

Bonapart İskenderiye'den İstanbul'daki Fransız elçisine gönderdiği bir mektupta: *"Bizim niyetimizin, Devlet-i Aliye ile iyi geçinmek olduğunu bildiresin."* diyordu. Napolyon'un maksadı anlaşılınca Devlet-i Aliye de Rusya ve İngiltere ile ittifak yapmak üzere teşebbüslere girişmiştir.

Murat Bey, 20 bin askerle Fransızların karşısına çıkmak üzere yola çıktı. Maiyetinde Devlet-i Aliye'ce tardedilmiş olan Trabluslu Ali Paşa ve Azimzâde Nasuh Paşa bulunuyordu. Murat Bey'in ordusu talimsizdi ve talimli bir ordunun gücünden habersizdi.

Fransız ordusu hareketinden dört gün sonra Nil kıyılarına vardı. Bonapart askerini ayırıp her fırkayı bir kare şekline getirmiş, ağırlığı karenin ortasına, topları da köşelere yerleştirmişti. Çarpışma Muharrem'in 29. günü, Cuma günü başladı. Kölemenler doludizgin kılıçla Fransızların üzerine atıldılar ise de top atışı ile karşılandılar ve çok zayiat verdiler. Murat Bey'in Nil'deki cephane gemileri de top atışı ile uçuruldu. Murat Bey bütün ağırlıklarını bırakıp kaçmaya mecbur oldu.

Murat Bey'in bozgun haberi Mısır'a ulaşınca memleket ileri gelenleri toplanarak metrisler kazıp savunmaya karar verdiler. Eli silah tutan herkes vazifeye çağırıldı. Zenginler mallarını fukara evlerine taşıyorlardı.

Fransız topçusunun ateşine Mısır süvarisi dayanamayıp dağıldılar. Pazar günü şehrin ileri gelenleri Camiü'l-Ezher'de toplanarak Bonapart'a bir teslim mektubu yazdılar. Mektup, Bonapart'ın eline geçince: *"Sizin büyükleriniz emniyetleri ve huzurları için*

güvenle yanıma gelebilirler. Niçin gecikiyorlar." dedi ve bu mealde bir mektup yazarak onlara gönderdi.

Mektup Kahire'ye varınca iki şeyh Bonapart'ın yanına vardılar. Bonapart: *"Öteki ileri gelenler de gelsinler, korkmasınlar."* dedi. Bunu üzerine bazı şeyhler daha Bonapart'ın yanına gittiler. Ayak takımı ise o gün ileri gelenlerin evlerini yağma ile meşguldüler.

Ağustosun 4. pazartesi günü Fransızlar Kahire'ye girdiler. Bonapart, Elif-i Mehmet Bey'in konağına indi. Ertesi gün 10 kişilik bir divan kurdu. Kadı İbrahim Ethem Efendi de bu divana dahildi. Divan üyeleri Mısır halkının ancak Türklere itaat edeceğini söylediklerinden kadim hanedandan Mehmet Ağa ve Hasan Ağa ihtisap emini tayin edildiler. Bu arada "Bartelmi" adlı bir Hristiyan şahıs kethüda tayin edilmişti. Bu adam bir dükkânda çıraktı ve aşağılık bir adamdı. Halk gözünde bu iyi görülmedi.

Fransız askeri şehirde kimsenin mal ve ırzına tecavüz etmez ve satın aldıkları şeylerin bedelini fazlası ile öderlerdi. Alışveriş arttığından fakirlerin elleri genişlemişti.

Bir müddet sonra ünlü İngiliz Amirali Nelson, İskenderiye önündeki Fransız donanmasını yakalayıp yaktı. Fransız donanmasının mahvolması üzerine Bonapart artık Fransa'dan ümidi kesmişti. Ordusuna taze kuvvet alamayacaktı. Hristiyanlığı inkâr ve İslâmlığı benimseme gibi hareketlerle halkı kandırmaya çalıştı fakat kendisine güvenen yoktu.

Bonapart, İslâm kadınlarını yüzleri açık olarak sokaklarda gezdirir oldu. Bu ise Müslümanların canına dokunmakla birdi. Sokakları genişletmek için şunun bunun dükkânını yıkılması da husumet uyandırıyordu. Vergiler de ağırlaşmaya başlamıştı.

Bu sırada Bonapart, Cezzar Ahmet Paşa'ya yolladığı mektupta: *"Fransızların Devlet-i Aliye ile ittifakı malûmdur. Fakat İngiliz bizim Hindistan'daki yerlerimizi işgal ettiklerinden Mısır'a gelmeye mecbur olduk. Bu da Devlet-i Aliye'nin izniyle oldu. Devlete âsi olan Hindistan'a geçmek istiyoruz. Hutbede Sultan'ın ismini devam ettiriyoruz. Bizden emin olasınız, ticaret yollarını açasınız"* diyordu.

Cezzar Paşa, Fransızlara güvenmediğinden mektubu getiren adamı kovdu. Bonapart buna çok öfkelendi ve hemen Cezzar'ın

üzerine varma hazırlığına girişti. Cezzar Ahmet Paşa da halkı Bonapart aleyhine kışkırtmaya başladı.

Mısırlılar da Devlet-i Aliye'nin Fransa'ya harp açmasını ve Cezzar'ın Mısır'a gelmesini ümitle bekliyorlardı. Mısır'ın işgali üzerine Bâb-ı Âli'de müteaddit defalar danışma meclisleri toplanarak müzakereler yapıldı. Bu müzakerelerde Cezzar'ın Mısır Valiliği'ne tayini teklif edilmişti. Herkes Cezzar'ın ehliyetinden emindi. Yalnız Valide Kethüdası Yusuf: *"Cezzar Mısır'ı alır, ama onu Mısır'dan kim çıkarır."* demişti.

Osmanlı Devleti, İngiltere ile ittifak yapmaya mecburdu. Fransa'ya harp ilan etmesi gerekirdi. Fakat tedarikât eksikti. Bu yüzden vakit kazanmak ve Avrupa devletleriyle müzakereye girişmek zorunda idi. Şimdilik hiç olmazsa Fransa ile resmî haberleşmenin kesilmesi gerekirdi. Fakat İstanbul'daki Fransız elçisi türlü dalaverelerle buna da mâni oluyor, zaman kazanmak istiyordu.

Her tarafa Napolyon'un kötü niyetlerine dair ikaz mektupları gönderildi. Bu arada Mekke Şerifi'ne durumu Vehhabîlerin reisine bildirmesi tembih edildi. Napolyon'un Vehhabîlerle temasa geçtiği haberleri duyuluyordu. Vehhabîler ise kendi mezhebinden olmayanları kâfir ve din düşmanı saydıklarından, Fransızların Mısır'ı işgal etmelinden dolayı kıllarını kıpırdatmayacakları aşikârdı. Ne çare ki; bunlar devlet tarafından gereği gibi bilinmiyordu.

Bu sırada İngiliz Amirali Nelson'un Fransız donanmasını yaktığı haberi geldi ve İstanbul buna çok memnun kaldı. İngiliz elçisi vasıtasıyla Nelson'un maiyetindeki askere dağıtılmak üzere iki bin altın verildi. İngiliz elçilerinin beş çifte kayık yerine yedi çifte kayığa binmelerine izin çıktı.

Padişah III. Selim, Sadrazam İzzet Paşa ile Şeyhülislâm Ârif Efendi'nin Mısır'ı koruma hususunda gevşek davrandıklarını görünce; Reisülulema Aşir Efendi'yi şeyhülislâmlığa, Erzurum Valisi Ziya Yusuf Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Fransız maslahatgüzarı Bâb-ı Âli'ye çağrıldı, Fransa'ya harp açıldığı bildirildi. Maslahatgüzar ve maiyeti Yedikule'ye gönderilip hapsedildi. Bu sırada Bonapart'ın Akka'ya doğru hareket ettiği duyulunca yedi yüz kadar Nizam-ı Cedid askeri Cezzar Paşa maiyetine yollandı.

birinci cildin sonu...

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

AHMET CEVDET PAŞA

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin âbide şahsiyetlerindendir. Büyük bir ilim ve devlet adamıdır. Tükenmek bilmeyen enerjisi, engin vukufu, derin bilgisi, ikna kabiliyeti, dirayeti ve vakarı ile temayüz etmiştir. Hukuk, tarih, dil, edebiyat, gramer, mantık gibi farklı konularla meşgul olmuş; ilgilendiği her alanda şaheserler vücuda getirmiştir. Devletine en alt kademeden bakanlığa kadar her seviyede hizmet etmiş,her makamın hakkını vermiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Osmanlı kültürü ileBatı arasında sentez yapmaya çalışmıştır. Batı devletleriyle Osmanlı Devleti'nin farklı din ve medeniyetlerden doğduğunu, bu sebeple batılılaşmanın hem yanlış hem de imkansız olduğunu düşünmüş; Osmanlı müesseselerininBatı tarzında ıslahını savunmuştur.

Kurulmasında önemli rol oynadığı Encümen-i Daniş üyeliğine getirilen ve bu kurulun kararıyla Osmanlı tarihinin en muhatarâlı ve buhranlı dönemi olan; Küçük Kaynarca Anlaşmasından, Yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar ki dönemin (1774-1826) tarihinin yazılması görevi kendisine verilen Ahmet Cevdet Paşa, böylece 1854 yılında yazmaya başladığı ünlü eseri Tarih-i Cevdet'i 1884 yılında tamamlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, on iki cilt olan bu eserini yazarken; ulaşabildiği yerli ve yabancı tarih kitaplarını, vakanüvis tarihlerini, sefaretnameleri, özel tarihleri ve hatıratları, arşiv kayıtlarını, tezkireleri velhasıl eserine kaynak teşkil edebilecek malzemeleri toplamış ve bunları büyük bir titizlikle değerlendirmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, bu eserinde tarih yazıcılığına; tarih felsefesi ve metodu açısından yeni bakış açısı kazandırmış ve eski tarih yazıcılığı ile yeni anlayış arasında köprü vazifesi görmüştür. Hadiselerin sadece oluş şekillerini anlatmakla yetinmemiş olayların sebep-sonuç ilişkilerini tahlile çalışmıştır. Tarih okunması ve öğrenilmesinin mutlak gerekliliğine inanan Ahmet Cevdet Paşa, kaynak seçiminde titizlik göstermeyen ve olaylar karşısında objektif davranmayan tarihçileri de tenkit etmiştir. Aynı zamanda Avrupa tarihinin ve kurumlarının da iyi öğrenilmesinin önemine de değinen Ahmet Cevdet Paşa, bu eserinde Avrupa tarihi ile ilgili değerlendirmeler de yapmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan en buhranlı döneminde, inancına ve kültürüne sadık kalmış, sağlıklı görüşü ve usta kalemiyle dönemine ve kendinden sonraki çağa ışık tutmuştur.

Bilgiyi uygularsanız
büyürsünüz
paylaşırsanız
efsane olursunuz

www.ilgiyayinevi.com

ISBN 978-9944-978-48-4